

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ ANA BİLİM DALI

TARİHSEL SÜREÇTE TÜRK DEVLETLERİNDE YÖNETİM ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAKAN ÇAYALAN

GAZİANTEP
TEMMUZ 2018

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ ANA BİLİM DALI

TARİHSEL SÜREÇTE TÜRK DEVLETLERİNDE
YÖNETİM ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hakan ÇAYALAN

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Orhun Burak SÖZEN

GAZİANTEP
TEMMUZ 2018

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KÂMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ ANA BİLİM DALI

Tarihsel Süreçte Türk Devletlerinde Yönetim Anlayışı

Hakan ÇAYALAN

Tez Savunma Tarihi: 04/07/2018

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU
SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi F. Serkan ÖNGEL
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımda okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Orhun Burak SÖZEN
Tez Danışmanı

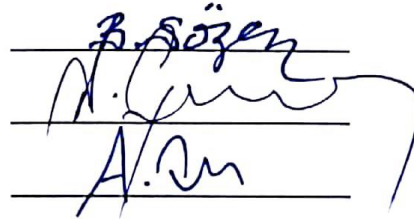
Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

(Unvanı, Adı ve SOYADI)

İmzası

Dr. Öğr. Üyesi Orhun Burak SÖZEN

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GEÇER

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet TUNÇ

ETİK BEYAN

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Hakan ÇAYALAN

17/06/2018

ÖZET

TARİHSEL SÜREÇTE TÜRK DEVLETLERİNDE YÖNETİM ANLAYIŞI

ÇAYALAN, Hakan

Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Orhun Burak SÖZEN

2018, 300 Sayfa

Türk siyasi tarihi alanında birçok kaynak bulunsa da, Türk devletlerinin bir gelenek kapsamında birbiriyle ilişkilendirildiği ve yönetsel anlamda ele alındığı bütüncül bir kaynak eksikliği gözlemlenmiştir. Bu eksikliğin bir nebze giderilebileceği düşüncesiyle siyaset bilimi çerçevesinde çalışılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde devlet ve Türk kavramları ele alınmıştır. Bir gelenekten söz edilebilmesi için gerekli olan, tüm bu devletlerde bulunması gereken ortak özellikler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu ortak özelliklerden geleneğin oluşumunda etkin olanları son bölümde faktörler adı altında işlenmiştir. Tüm bu tespitler ışığında günümüzde resmi olarak Türk devleti olarak kabul edilen tarihte kurulmuş on altı Türk devleti ve Türkiye Cumhuriyeti incelenmiştir. İnceleme sırasında bu devletlerin sınıflandırılmasında, yönetimlerin meşruiyet kaynaklarında değişimler yaşamasında temel etken olarak tespit edilen inanç faktörü esas alınmış, bu kapsamda üç başlık altında çalışılmıştır. Devletlerin incelendiği bu bölümlerde ayrıca coğrafi yakınlık dolayısıyla bu devletleri etkilemiş olabilecekleri öngörülerek bazı yabancı devletlerin yönetimleri dönemselsel olarak incelenerek çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu çalışmanın yöntemi işlevselcilik sosyoloji kuramı ve tarihi olaylarda gensel devinim hipotezi esas alınarak desteklenmiştir. Son olarak değerlendirme bölümünde semavi inanç sistemlerinin devlet yönetimleri üzerindeki etkilerine ve devlet yönetimlerini etkileyen savaş tekniklerinin evrimine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk, Devlet, Meşruiyet Kaynağı, İnanç, Yönetim anlayışı

ABSTRACT

ADMINISTRATION UNDERSTANDING OF TURKISH STATES WITHIN THE HISTORICAL PROCESS

ÇAYALAN, Hakan

Master of Arts Thesis, Department of Public Administration and Political Science

Thesis Advisor: Dr. Orhun Burak SÖZEN

2018, 300 Pages

Although there are many resources about Turkish political history, there is a lack of a holistic resource in which the Turkish states are related to each other within a tradition and which is handled administratively. For a solution for the lacking study, the thesis has focused on a political science perspective. The concepts of state and Turkish have been delineated in first part of the study for the mentioned purpose. The common features have been identified in that they are necessary about defining the tradition in all these states. The active headings of these common features in the tradition have been treated as the relevant factors in the last chapter. Turkish Republic and sixteen states that were founded by the Turkish in the history have been studied by all these findings. All these states have been classified under three title based on faith which is the supreme factor of legitimacy. Besides, some of other states in close proximity to Turkish states were studied in their historical process. Because they might have affected Turkish states. The method of the thesis has been based on the sociology theory of functionalism and the hypothesis of gene transfer in historical events. Lastly; in the evaluation section of the thesis, the divine inspiration and revelation of political systems, have been determined as the Dynamics of the systems. The revolution of war technics which has had a influential determinant on the Turkish governmental tradition.

Key Words: Turkish, State, Resource of Legitimacy, Faith, Understanding of Administration

ÖNSÖZ

Geçmişten günümüze Türk yönetim geleneği ve gelişimindeki etkenler başlıklı tezim hemen hemen iki yıllık bir süreçte tamamlandı. İki yıl çok uzun bir süre gibi gözükse de, 2016 Anayasa değişikliğini çalışmaya dâhil etmemden dolayı, gerçekleşen referandum sürecini takip etmem ve seçim sonucunda atılan adımları gözlemlemem gerekmektedir. Bu sürecin uzamasında 27 Şubat 2017’de oğlum Atilla’mın ailemize katılmasının da etkisi oldu.

Tez çalışmamda danışmanım olmayı kabul eden bana her konuda destek olan, bu süreçte yaşadığım tüm olumsuzluklara rağmen hep arkamda olan, destek olan saygıdeğer Dr. Orhun Burak SÖZEN hocama teşekkürü borç bilirim. Değerli katkıları olmasa tezimi tamamlayamazdım, sadece tezime katkılarından dolayı değil, içtenliği ve samimi yaklaşımı içinde ömür boyu kendisine müteşekkir kalacağım.

Sevgili eşim Nilgün ÇAYALAN’a ve beni bu günlere getiren aileme ve tüm dostlarıma, hayat güneşim, akıllı oğlum Atilla’ma sonsuz teşekkürlerimi sunmak isterim.

Hakan ÇAYALAN

Gaziantep-2018

Neşe kaynağım
Eşim ve Oğlum Atilla'ma...

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	v
TABLolar LİSTESİ	vii
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
1. DEVLET VE TÜRK KAVRAMLARI	4
1.1. Devlet Kavramı.....	4
1.2. Devletin Unsurları.....	10
1.2.1. Ülke unsuru.....	10
1.2.2. Millet unsuru.....	11
1.2.3. Siyasi unsur.....	12
1.2.4. Egemenlik unsuru.....	13
1.3. Devlet Geleneği.....	13
1.4. Kimlik Tartışmaları ve Türk Kavramı.....	16
1.4.1. Kimlik Kavramı.....	16
1.4.2. Türk Kavramı.....	17
1.4.3. Türk Kimliği Tartışmaları.....	20
1.5. Türklerin Devlet Kavramını Anlama Tarzları.....	27
1.6. Cumhurbaşkanlığı Forsunda Simgelenen Tarihteki On Altı Türk Devleti ...	31
2. İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK DEVLET SİSTEMİ	32
2.1. Türklerin Ana Yurdu ve Sosyal Yapı.....	32
2.2. Türk Devletlerinin Kabulüne Dair Tartışmalar.....	39
2.3. Türk Devlet ve Teşkilat Yapıları.....	43
2.3.1. Büyük Hun – Batı Hun – Göktürk İmparatorluğu.....	44
2.3.2. Uygur Devleti.....	50
2.3.3. Ak Hun İmparatorluğu.....	52
2.3.4. Avrupa Hun İmparatorluğu.....	53
2.3.5. Avar İmparatorluğu.....	55
2.4. İslam Öncesi Türk Devlet Teşkilatlarında Kullanılan Unvanlar.....	55
2.4.1. Hanedanın Erkek Üyeleri.....	55
2.4.2. Hanedanın Kadın Üyeleri.....	56
2.4.3. Devlet Erkânı.....	56
2.4.4. Hükümdarın Özel Maiyeti.....	57

3. İSLAMİYET SONRASI TÜRK DEVLET SİSTEMİ	60
3.1. Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Göçü	61
3.2. İslam sonrası Türk Devletlerini Etkileyen Devletler	66
3.2.1. Sasani İmparatorluğu	67
3.2.2. Bizans İmparatorluğu	69
3.2.3. Asr-ı Saadet ve Dört Halife Devleti	74
3.3. İlk Türk – İslam Dönemi Devletleri'nin Yönetim Sistemleri	81
3.3.1. Karahanlı Devleti	81
3.3.2. Gazneli Devleti	83
3.3.3. Hazar Devleti	85
3.3.4. Timurlu Devleti	87
3.3.5. Babür Devleti	91
3.3.6. Harezmsaşahlar Devleti	91
3.3.7. Altınordu Devleti	92
3.3.8. Selçuklu Devleti	94
3.4. Osmanlı Devleti Yönetim Sistemi	104
3.4.1. Osmanlı Devleti Kuruluş Dönemi Devlet Yönetimi	105
3.4.2. Osmanlı Devleti Yükselme Dönemi Devlet Yönetimi	129
3.4.3. Osmanlı Devleti Duraklama - Gerileme Dönemi Devlet Yönetimi ..	153
3.4.4. Osmanlı Son Dönemi– Demokrasi Denemeleri Dönemi Yönetimi ..	167
4. TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLET SİSTEMİ	194
4.1. Türkiye Cumhuriyeti 1924-1961 Dönemi Devlet Yönetimi	197
4.2. Türkiye Cumhuriyeti 1961-1982 Dönemi Devlet Yönetimi	206
4.3. Türkiye Cumhuriyeti 1982 sonrası Devlet Yönetimi	209
4.4. 16 Nisan 2017 Anayasa Değişikliği Referandumu	214
5. TÜRK DEVLET GELENEĞİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER	241
5.1. Coğrafya, Tabiat Şartları ve Göçler	241
5.2. Töre	243
5.3. Kut Anlayışı	247
5.4. Toy, Kurultay, Kengeş	250
5.5. Lider ve Devlet Adamı	254
5.6. Cihan Hâkimiyeti – Cihat	257
5.7. Savaşlar ve Taht Mücadeleleri	260
SONUÇ	263
KAYNAKLAR	285
ÖZGEÇMİŞ (VITAE)	299

KISALTMALAR

C	: Cilt
S.	: Sayfa Sayısı
KRŞ.	: Karşılaştırınız
VS.	: Vesaire
VB.	: Ve bazı
İMP.	: İmparatorluğu
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
ÇEV.	: Çeviri
ÜNİ.	: Üniversitesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
İTÜ	: İstanbul Teknik Üniversitesi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
AÜHF	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
BDDK	: Bankaları Denetleme ve Düzenleme Kurumu
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
HSYK	: Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurumu
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
AK PARTİ	: Adalet ve Kalkınma Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
OHAL	: Olağan üstü hal
MIT	: Milli İstihbarat Teşkilatı
CIA	: Central Intelligence Agency / ABD Gizli Servisi
MI6	: Military Intelligence Bureau 6 / İngiltere Gizli Servisi
MOSSAD	: İsrail gizli servisi
KGB	: Sovyetler Birliği'nin istihbarat ve gizli servisi

TABLÖLAR

Tablo 1: Tarihteki 16 Türk Devleti	31
Tablo 2: Türk Devletleri Kurucu Hanedanları	88
Tablo 3: Osmanlı Tebaası	107
Tablo 4: Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Osmanlı Eyaletleri	141
Tablo 5: Duraklama ve Gerileme Dönemi Osmanlı Eyaletleri	159
Tablo 6: Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları	196
Tablo 7: Aristoteles, Sistem Analizi Tablosu	264

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti devleti tarih sahnesinde yer almış Türk devletlerine sahip çıkmakta ve benimsemektedir. Cumhurbaşkanlığı forsunda, Kara Kuvvetlerinin kuruluş yılında ve birçok alanda bu görülmektedir. Tüm bu göstergeler Türk devlet geleneğinin devam ettirildiğini de ortaya koymaktadır. Hatta Türk kimliği üzerinden günümüz siyasetinde geleneksel yönetim tarzları gündeme taşınmaktadır. Ancak Türk tarihi incelendiğinde Türk devlet sistemlerinin dönemsel koşullarla ve siyaset bilimi çerçevesinde incelendiği ve devlet geleneğinin gelişimine dair, günümüze kadar incelenmiş, bütüncül bir çalışmanın eksikliği göze çarpmaktadır. Türk devlet sistemlerinin dönemsel koşullarla incelemesi ve devlet geleneğinin gelişimine dair bütüncül bir çalışmanın eksikliğini giderilmesi ile günümüz koşullarında devlet sisteminin irdelenmesine imkân sağlayacaktır. Türk devlet kimliğinin bir kronolojik rehber kavuşması günümüz yaygın Türk tipi devlet yönetimi söylemine de ışık tutacaktır. Ancak bu çalışma kamu yönetimi disiplini perspektifine sahip değildir. Bakış açısı siyaset bilimi, tarih ve sosyoloji temelli disiplinler arası bir karakter taşımaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti 94 yıllık tarihinde yönetsel anlamda birçok değişiklik yaşamıştır. Kamu yönetimi bilimi çerçevesinden yaklaşıldığında; bilimin kümülatif olarak son dönemde artan gelişmeleri, yönetimlerin de sürekli kendini yenilediği köklü değişimlerin yaşanmasına etkindir. Türk devlet geleneğinin kaynakları nelerdir? Bu etkenler tarihin süzgecinde ne gibi değişimlere uğramıştır. Günümüze kadar birçok yönetsel yapı inşa etmiş Türk milleti bu geleneği ne ölçüde korumuş ve devam ettirmiştir? Bu devletlerin kuruluşundan yıkılışına hangi faktörler yönetsel yapıları belirlemiştir? Tarihçi, filozof A.J. Toynbee'nin "Her tarihçi, tarihsel

olayları geçtiği sürede, yılların akışı içinde değil, ancak yaşamış olduğu dönemin, yani çağının bakış açısından değerlendirebilir.¹” savının dışına çıkmaya çalışarak; çalışmada dönemsellik ilkesi çerçevesinde kronolojik olarak incelenecek Türk yönetim geleneğinin gelişimi sebep-sonuç ilişkisi içerisinde ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Heredot’un öncülüğünü yaptığı tarih yazıcılığı alanında, Alman tarih ekolüne göre birçok farklı kaynağa ve görüşe yer verilmekle birlikte birincil kaynakların kullanılması esastır. Fransız ekolünde ise coğrafya, kültür ve dönemin psikolojik ruhu içerisinde tarih yazımı yapılması esastır. Türkiye’de bu ekolün en önemli taşıyıcısı Halil İnalcık’tır. Bu çalışmanın bakış açısına göre hâkim olan tarih ekolü yer yer Alman tarih ekolünden esintiler bulundursa da Fransız ekolüdür.

Çalışmada teori bölümü olan ilk bölümde devlet ve Türk kavramları ele alınmıştır ve bu kavramlara dair farklı bakış açıları bir arada incelenerek, tanımlanmaya çalışılmıştır.

Milattan önce Türk toplumuna dair neredeyse tüm tanımlar sosyolojinin işlevselcilik kuramından hareketle; bütünü işlevselliğinin, toplumsal birimlerin kolektif katkılarıyla nasıl gerçekleştiğine vurgu yapmaktadır. Toplumun temeline aileyi koyup buradan yukarıya doğru oluşturulan hiyerarşinin devleti nasıl ortaya çıkardığı üzerine odaklanılmaktadır. Bu yaklaşımın esas alınmasında uzak tarihi geçmişin incelenmesinde kullanılan kaynakların kısıtlılığı da esastır. Çağdaş bakış açısıyla Alman ekolüyle söz konusu tarihi dönemin sosyolojik verilerinin nesnel ifadelerle ele alınması güç olacaktır. Kısıtlı verilerin yorumlanmasıyla ancak toplumsal düzen ifade bulabilmektedir.

İkinci bölümde İslamiyet’e geçiş öncesi klasik dönem Türk devletlerinin yönetim şekilleri ortak perspektifte ele alınacaktır. Aynı zamanda bu dönemde geleneğin temelleri atıldığından bu dönemin temel özellikleri diğer bölümlerin sınıflandırılmasında da etkin olacaktır.

Üçüncü bölümde İslamiyet’in kabulünün Türk devlet yönetimine yansımaları ele alınacak ve yönetim sistemlerinin evriminde ne derece etkin olduğu irdelenmiştir. Ayrıca coğrafya üzerinden Türk devletlerini yönetsel anlamda etkileyebilecek devletlere de değinilmiştir. Bu bölümde yer alan devletler; geçiş sürecini yansıtmalarından dolayı klasik dönemin izlerini daha yoğun taşımaktadırlar.

¹ Arnold J. TOYNBEE, A Study of History, 2 Vols. Londra: Oxford. University Press, 1957

Bu bölümde özellikle Selçuklu devleti yönetim sistemi incelenmiştir. Ayrıca bir diğer Türk devleti Osmanlı Devleti dönemselsel olarak ayrılarak incelenmiştir. Osmanlı Devleti uzun süre tarih sahnesinde yer almasından dolayı; İslamiyet'in etkilerini daha fazla içselleştirmiş, çeşitli dışsal faktörlerden etkilenerek yönetim sisteminde klasik dönemin ana unsurlarından farklı yönetim tarzları geliştirmiştir. Bu bölümde dönemselsel olarak ayrılarak Osmanlı Devleti yönetim sistemi incelenmiştir.

Dördüncü bölümde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze yaşadığı yönetsel değişiklikler anayasa değişimleri esas alınarak dönemselsel olarak ele alınmıştır. Bu bölümün sonunda 16 Nisan 2017 Anayasa değişikliği referandumunun getirdiği yenilikler incelenmiştir.

Ayrıca “*Tarihî Olaylarda Gensel Devrim Ve Süreklilik Üzerine Analitik Bir İnceleme Ve Olay-Olgı Bağlamı*²” makalesinde yer alan tarihi olaylar arasında gen aktarımı, mikro kodların taşınması yoluyla, devamlılık ve bağlantı kurulması hipotezi, çalışmanın gelenek söylemini desteklemektedir. Bu sebeple yer yer bu hipotezden faydalanılacaktır.

Tarih boyunca devletler, yönetim sistemlerini belirlerken çeşitli dışsal ve içsel faktörlerden etkilenmişlerdir. Çalışmanın son bölümünde Türk devlet yönetiminin mikro kodları olarak belirlenen, yönetimleri etkileyen; coğrafya, göç, savaşlar ve taht mücadeleleri, töre, kut, toy, liderlik ve cihan hâkimiyeti alt başlıklarında, bu faktörler ve kavramlar ele alınmıştır.

Tüm bu veriler ışığında Türk yönetim geleneğinin gelişimi sonuç ve değerlendirme bölümünde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

---

² Hakan YILMAZ, *Tarihî Olaylarda Gensel Devrim Ve Süreklilik Üzerine Analitik Bir İnceleme Ve Olay-Olgı Bağlamı*, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Cilt:1, Sayı:2, Mayıs, 2014

BİRİNCİ BÖLÜM

DEVLET VE TÜRK KAVRAMLARI

1.1. DEVLET KAVRAMI

Yönetim sözcüğü hem faaliyet, hem de çeşitli faaliyetleri yerine getiren kuruluşlar için kullanılır. Devletler de halkın yönetimi için oluşturulmuş, bu amaca yönelik faaliyetlerde bulunan teşkilatlardır. Devlet için sosyal bilimciler birçok farklı tanımlar yapmalarına rağmen ortak bir payda da buluşamamışlardır. Devlet binlerce yıldır var olan sosyal bir olgudur. Bu hususta Kemal Gözler bu farklı tanımlar içinde en benimsenmiş olarak Georg Jellinek'in "üç unsur teorisi"ni işaret eder. Bu teoriye göre; devlet, insan, toprak ve egemenlik unsurlarının bir araya gelmesiyle oluşmuş bir varlık olarak tanımlanmaktadır. Kemal Gözler'de şu tanımlı yapmaktadır; *"Devlet, belirli bir toprak parçası üzerinde egemen olan belirli bir insan topluluğunun oluşturduğu bir varlıktır."*³

Devlete ihtiyaç nereden ortaya çıkmış, bu fikir nereden türemiştir? Tarihin bir döneminde ortaya çıkmıştır. Devlet fikrinin ortaya çıkışı, gücün herhangi bir kişiden ayrılıp, bir kurumsal yapıya atfedilmesi ihtiyacındandır. Bu fikrin sonucu olarak, insanlar bir şefe, beye ya da güçlü gördükleri şahsa değil, onlardan da üstün, devlet diye isimlendirilen sürekli ve soyut varlığa itaat edeceklerdir. Bazı realistlerin ifadesiyle, "devleti henüz gören yoktur" sözü, devletin soyut bir kavram olduğunu ifade eder⁴.

Bir başka bakış açısıyla insan, insana itaat etmek istemediği için devlet ortaya çıkmıştır. Devlet tarihsel anlamda birleşmeyi ve bütünleşmeyi sağlayan sembol olmuştur. Bu birleştirici ve bütünleştirici rolüyle hâlâ varlığını devam ettirmektedir⁵.

---

³ Kemal GÖZLER, Devletin Genel Teorisi, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2007, s. 4

⁴ Ayşegül İKİZLER, Devletten Sosyal Devlete, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Yapı-Sosyal Değişme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1998, s. 5

⁵ İKİZLER, Devletten Sosyal Devlete, 1998, s. 6

Türk Dil Kurumunun Türkçe sözlüğünde yer alan tanımında; “*Toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasal bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel varlık*” ifadesi yer almaktadır⁶. Ayrıca Muhibbinin “*Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi / Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi*” dizeleri devletin toplum içindeki önemini göstermektedir⁷.

Devlet sadece soyut bakış açısıyla ifade edilirse yanılgıya düşülebilir; devletin somut unsurları da bulunmaktadır. Ancak devlet adına hareket eden yöneticilerle, soyut devleti karıştırmamak gerektiği vurgulanmaktadır. Devletin oluşumunu tarihin başlangıcına kadar götürenler olduğu gibi, göçebelikten yerleşik hayata geçiş ile devlet olgusunun meydana geldiğini iddia edenler bulunmaktadır⁸.

İnsanlığın ekonomi tarihine bakıldığında; insanlık geçimini sırasıyla “avcı-toplayıcı, tarım ve sanayi” ile sağlamaktadır. Bu geçim tarzlarının her biri ayrı toplumlar oluşturmuştur. Her toplum biçimi de, özgün toplumsal yapı ve uyumlu siyasal yapı meydana getirmiştir⁹.

İnsanlığın avcı-toplayıcı olarak geçimini sağladığı dönem; ilkel toplum dönemi olarak tabir edilmektedir. Tarıma geçiş ile üretim toplumu olan uygar topluma doğru bir ilerleme yaşanmıştır. İşte bu ilerleme devletin oluşumuna vesile olmuştur. Sanayi devrimiyle birlikte de modern anlamda devlet teşekkülü oluşarak, günümüzdeki haline ulaşmıştır. Bu sonuçtan hareketle devletin, yeni bir kuruluş olduğu söylenebilir. Günümüz anlamıyla milli devlet Avrupa feodalizminin çöküşü ve kilisenin gücünün kırıldığı reform hareketleri ile doğmuştur. Milli devlet dağınık ve çatışma halindeki grupları, ülke ve millet kavramları çevresinde toplayan yeni bir örgüttür¹⁰.

Devletin ve devlet sistemlerinin akademik anlamda incelenmesinin, 325 yılında 158 devlet ve konfederasyonun anayasaları üzerinde karşılaştırmalı analizler yapmış olan Aristo ile başladığı kabul edilmektedir¹¹.

Aristo’da içgüdüsel görüş ile insan içgüdülerinin devleti meydana getirdiğini ile sürer. İnsan siyasal bir hayvandır. İnsanın doğası ve içgüdüleri örgütlenmeye ve yönetmeye doğrudur. İnsan ayrıca adaleti tesis etme yeteneğine de

⁶ Türkçe Sözlük, 2 Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

⁷ Muhibbi Divanı, Palet Yayınları, Haz: Orhan Yavuz vd. 2014

⁸ İKİZLER, Devletten Sosyal Devlete, 1998

⁹ Alaeddin ŞENEL, İkel Topluluktan Uygur Topluma: Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi, Bilim ve Sanat Yayınları, 5.Baskı, 1995

¹⁰ (krş.)İKİZLER, Devletten Sosyal Devlete, 1998, s. 6-7

¹¹ Esat ÇAM, Devlet Sistemleri, Der Yayınları, İstanbul, 1993, s. 3

sahiptir. Bu yetenek aileyi geliştirir, ailelerin cemaatler halinde yerleşik toplumlar oluşturmasını ve sonunda da cemaatlerin devlet örgütüne ulaşmaları için gerekli ortamı tesis eder. Devlet doğal bir süreçte, aşamalı olarak gelişir¹².

Devleti bu şekilde açıklayan Aristo'nun atlamış olabileceği nokta hayvanların da topluluk halinde yaşamalarıdır. Topluluk halinde yaşamak bir devletin teşekkülü için yeterli olmayabilir.

Devletle ilgili görüşlerden belki en eskisi ilahi hukuk teorisidir. Bu teoriye göre Tanrı devleti yaratmış ve gücünü ve yetkisini de bir kişiye ya da aileye vermiştir. İlkçağlarda din adamları, devletin kaynağının ilahi olduğunu belirtmişler ve bu sebeple yetkilerin kendilerinde olduğunu ileri sürmüşlerdir. Kilise önderlerinden St. Paul "her iktidar Tanrı'dan gelir" demiş ve devletin Tanrı iradesi olması sebebiyle Tanrı buyruklarına uygun olarak yönetilmesi gerektiğini ileri sürmüştür¹³.

Bir diğer din adamı St. Augustinius "Tanrı Devleti" eserinde, iki devletten söz etmektedir. Yeryüzü ve Tanrı devleti diye isimlendirdiği iki devletten; sadece Tanrı devletinin sonsuza kadar var olacağını ve asıl adaletin Tanrı devletinde bulunduğunu, bu yüzden asıl olanın Tanrı devleti olduğunu savunmuştur. Bu yüzden yeryüzü devletinin, Tanrı devletine göre uyarlanması gerektiğini söyler¹⁴.

İslam devletlerinde de, durum farklı olmayabilir. Devletin yaratıcı iradesinin bir yansıması olduğu ve yöneticilerinin şariat, İslam hukukuna göre hareket etmesi zorunluğuna dair görüşler mevcuttur. İlahi devlet anlayışının amacı; iktidara tabi olan tebaanın rızasını tesis etmek olabilir.

Devleti açıklamaya yarayan görüşlerden, en çok yankı uyandıranı "*Toplum sözleşmesi*" kavramıdır. İnsanlar doğal yaşamlarına kendi rızalarıyla son vererek, kendi aralarındaki ilişkileri bir düzene koyan toplum halini almışlar ve toplumun en gelişmiş hali devleti meydana getirmişlerdir. Onların temel dayanağı; insan toplumsal bir hayvandır ve içgüdüleri gereği bir arada yaşamak ister. Devlet insanın doğası gereği, doğal olarak meydana gelmiştir. Bir diğer nokta da; insanların ihtiyaçlarını karşılamaları için bir arada yaşama zorunluluğunun bulunmasıdır. Bu ihtiyaçları karşılarken bunların düzenlenmesi için toplum sözleşmesine başvururlar. Bu görüş çerçevesinde devletin doğuşu varsayımsal olarak ele alınmış, tarihi boyut

¹² ARISTOTELES, Politika, Çev. Mete Tunçay, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1975

¹³ Mehmet Ali AĞAOĞULLARI, Levent KÖKER, İmparatorluktan Tanrı Devletine, İmge Kitabevi, 1991, s. 200

¹⁴ ST. AUGUSTINIUS, İtiraflar, Kabalıcı Yayınevi, 2010

göz ardı edilmiştir. Bu görüşün en büyük temsilcileri İngiliz düşünürler Hobbes ve Lock ve Fransız toplum sözleşmecisi J.J.Rousseau olmuştur¹⁵.

Hegel'e göre de; her toplumun bir düzene ihtiyacı vardır. Toplum bireyleri bir anlaşmazlığa düştüğünde, tarafsız biri ya da hakem bu sorunu çözmelidir. Bu hakemde Hegel'e göre devlettir. Hegel'e göre devlet, ahlâkın yerini akla bıraktığı alandır¹⁶.

Hegel'in görüşlerini reddeden Marksist görüşe göre devlet, toplumun dışında ve üstünde değildir. Devlet ne aklın verisi ne de Tanrı vergisidir. Toplumlar özel mülkiyetin ortaya çıkmasıyla, çıkar mücadelesi içindeki uzlaşmaz sınıflara ayrılmışlardır ve bu sınıflardan üretim araçlarını kontrol eden diğerlerini sömürmüştür. Bu görüşe göre devlet sömürücü sınıf ve zümrelerin egemenliklerini sürdürmek için kullandıkları bir araçtır ve hakem değil, doğrudan bir baskı aracıdır. Ebedi değildir, sınıfların ortadan kaybolmasıyla, ortadan kaybolacaktır¹⁷.

Normativist okul kurucusu Kelsen ise devleti normlar sistemi olarak tanımlamıştır. Saf hukuk, normlar sisteminin dışı vurumu olan devleti ifade eder. Kelsen devlet ile hukuk arasında eşitlik ilişkisi kurmaktadır. Devlet sadece hukuki bir normlar bütünü değildir; hukuki tarafının yanında sosyal, ekonomik ve siyasal bir bütündür¹⁸.

Bir diğer görüş de devletin kaynağını güç ve mücadeleye dayandırır. Devlet güçlünün zayıfa üstünlüğüyle meydana gelir ve fetih eseridir¹⁹. Sofistlere göre Devlet kuvvetlilerin çıkarlarına hizmet eden siyasal bir kuruluştur.

İbn-i Haldun'a göre ise devlet hayatı aşamalıdır. Devlet kurulur, gelişir ve çöker. Devlet yakınlık bağıyla var olur. Bu bağı taşıyanlar devletin koruyucularıdır. Bu bağı birçok yakından oluşur. Bunlardan biri diğerlerine üstünlük sağlar ve diğerlerini kendi egemenliği altına alır. Hepsini çevresinde toplandığında bütünlük sağlanmış olur ve devlet kurulur. Bu şekilde devletin başında kimin olacağı belirlenir²⁰.

Kuvvet teorisini en gelişmiş şekilde açıklayan, Sosyolog Oppenheimer'dır. Ona göre devlet, galiplerin mağluplara zorla kabul ettirdikleri bir düzendir. Bu görüş

¹⁵ İKİZLER, Devletten Sosyal Devlete, 1998, s. 9-10

¹⁶ Server TANİLLİ, Devlet ve Demokrasi - Anayasa Hukukuna Giriş, Adam Yayıncılık, 2001, s. 11

¹⁷ TANİLLİ, Devlet ve Demokrasi, 2001, s. 11

¹⁸ Bülent DAVER, Siyaset Bilimine Giriş, Siyasal Kitabevi, 1993, s. 175

¹⁹ DAVER, Siyaset Bilimine Giriş, 1993, s. 175

²⁰ Ayferi GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, Beta Basım Yayım, 2012, s. 93-94

tartışmaya açıktır. Safi kuvvet toplumu, siyasal düzeni ve devleti kuramaz. Devletin ifade ettiği iktidar, fiziki güçten ziyade psikolojiktir. Yani rıza ve kabul esastır²¹.

Bir diğer yaklaşım ise; devletin varlığının vergi toplama kabiliyetiyle bağlantılı olduğu görüşüdür. Bu husus, çalışmanın sonraki bölümünde Bozkurt Güvenç aracılığıyla detaylı olarak ele alınmıştır.

Buraya kadar yer verilen görüşler devletin kaynağını açıklama konusunda tek başına yeterli olmayabilir. Farabi'nin görüşleri bu aşamada bir istisna teşkil eder. Diğer görüşler meseleye bir veya birkaç noktadan yaklaşmışlardır. Farabi ise devletin kaynağı sorunsalına çok etraflı yaklaştığından, mevcut birçok görüşe kaynaklık etmiştir.

Farabi'nin devlet üzerine görüşleri altı bölümde toplanmaktadır. Bunlardan ilki olan ontolojik görüşe göre; Farabi'nin siyaset felsefesi, Kur'an esaslı bir kâinat görüşüne dayanır²².

Ontolojik görüşte Farabi derki; "Kur'an'a göre insanlığın tek ve gerçek hükümdarı, otoritenin tek sahibi Allah'tır. İnsan veya herhangi bir yaratılan mahlûkat bağımsız hüküm verme hakkına sahip değildir."²³

Farabi toplumdaki olayları, sınıfları varlıklar âlemine benzetir ve ontolojik bir bakış açısıyla devleti çözümlenmeye çalışır. Toplumda yer alan sosyal tabakalar ile diğer varlıklar arasında bir ilişki kurar. Sosyal tabakalardaki mobilitiyi, varlıklar arasında da görür. Toplumda, da bireyler sınıfları geçerek devlet kademesinde zirveye tırmanabilirler²⁴.

Bio-Organik Görüşte ise Farabi devleti kâinatta arar ve organik düzeyde ele alır ve devletin organlarını vücut organlarına benzetir. Devletin oluşumunu biyolojiye dayandırır ve organik bir varlık olarak kabul eder. Devlet meydana gelirken önce reis olmalı ve bu reis yetişmelidir. Sonra reis devleti kurarak insanları bir araya toplar. Vücutta da kalp ilk olarak meydana gelir ve diğer uzuvların oluşması ve güçlenmesine vesile olur. Farabi'ye göre devlet insanın biyolojik yapısını yöneten kanunlara bağlıdır²⁵.

²¹ İKİZLER, Devletten Sosyal Devlete, 1998, s. 12

²² Bayraktar BAYRAKLI, Farabi'de Devlet Felsefesi, Düşün Yayıncılık, 1.baskı, 2016, s. 31

²³ Sevil ÇELİKEL, Farabi'nin Ahlâk Ve Siyaset Felsefesinde Fikrî Faziletlerin Yeri, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2015, s. 21

²⁴ BAYRAKLI, Farabi'de Devlet Felsefesi, 2016, s. 32

²⁵ BAYRAKLI, Farabi'de Devlet Felsefesi, 2016, s. 37

Tabii Çevre Görüşü: Farabi coğrafi çevrenin insanın meydana getirdiği devletin yapısına etki ettiğini savunur. Tabii çevrenin, toplum deneyimleri ve devletin tarihi ile bağlantılı olduğunu düşünür. Tabii çevre insan iradesi dışında gerçekleşen tabiat olaylarıyla zuhur eder. Bazı tabii çevre olayları devletin yapısına dolaylı olarak kaynaklık eder. Devletlerin en önemli özelliği olan dil coğrafi çevrenin etkisi ve insan unsuruyla meydana gelir²⁶.

İhtiyaç Görüşünde ise Farabi, her varlığın ihtiyaç seviyesini ve bu ihtiyaçların kaynağını anlatarak insana iner. İnsanın zaruri ihtiyaçlarını tamamen tatmin etmesi mümkün değildir. Tek başına olgunluk zirvesine ulaşamaz. Bunlara ancak topluluk halinde yaşayarak ulaşabilir²⁷. Bu açıdan bakıldığında Farabi'nin devleti suni değildir²⁸. Ona göre devletin kaynağı insan iradesinden çok fitratta aramak gerekir.

Sevgi ve Adalet Görüşü: Fertler bir toplum oluşturmalı ve bu toplumun belli bir düzende varlığını sürdürmesi için, bireylere sosyal düzey ve ekonomik paylarını adaletle dağıtacak bir iktidara ihtiyaç vardır. Adalet devleti kuracak ve de devamlılığını sağlayacaktır. Farabi bunu sevgiye benzeterek açıklar. *“Sevgi insanın varlığı için zaruri olan bir şey değildir. Fakat bir nizam içinde yaşamak ve birbirleri ile kaynaşmaları için gereklidir²⁹.”*

Mutluluk Görüşü: Farabi'ye göre insanın varoluş gayesi, en üstün mutluluğu elde etmektir. Buradan hareketle devletin doğuşunun sebebini ve amacını ortaya koyar. Zaten onun Fadıl Devlet'i de bu hedef ile kurulmuştur. Fadıl Devlet, vatandaşlarının sadece mutluluğa erişmek için yardımlaşmaları devlettir³⁰.

Devletin tanımına dair birçok farklı tanım bulunmaktadır. Herkesçe farklı bir anlam yüklenmektedir. Bir örnek daha vermek gerekirse İngiliz siyaset bilimci Harold J. Laski devleti şöyle tanımlar: *“Bir toplumu oluşturan fertlere ve gruplara hukuken üstün, ezici bir otoriteye sahip topluluktur. Toplumda hiçbir başka otorite devletin izni olmadan benzer bir iktidar kullanamaz³¹.”*

Engels ise Marksist bakış açısıyla devleti şu şekilde tanımlar: *“Devlet sınıf karşıtlıklarını frenlemek ihtiyacından doğduğuna, aynı zamanda bu sınıfların çatışmasının ortasında belirdiğine göre, kural olarak en güçlü sınıfın, ekonomik*

²⁶ BAYRAKLI, Farabi'de Devlet Felsefesi, 2016, s. 45

²⁷ BAYRAKLI, Farabi'de Devlet Felsefesi, 2016, s. 51

²⁸ BAYRAKLI, Farabi'de Devlet Felsefesi, 2016, s. 52

²⁹ BAYRAKLI, Farabi'de Devlet Felsefesi, 2016, s. 55

³⁰ BAYRAKLI, Farabi'de Devlet Felsefesi, 2016, s. 61

³¹ Harold J. LASKI, Devlet, Köprü Yayınları, İstanbul, 1966, s. 37

bakımdan egemen olan ve bunun sayesinde siyasi egemenliği ele geçiren ve böylece ezilen sınıfları kontrol altında tutmak ve sömürmek için yeni araçlar kazanan sınıfın devletidir. İşte bu yüzden antik devlet köleleri kontrol altında tutmak için köle sahiplerinin devletiydi; feodal devlette serfleri kontrol altında tutmak için soyluların organiydi ve modern devlet ise sermayenin ücretli çalışanı sömürmesine alet olmaktadır³².”

Hakkında birçok tanım ve görüş olsa da, herkesin mutabık olduğu unsurlardan söz edilecek olursa; bu unsurlar ülke, millet, hükümet ve egemenlik kavramlarıdır. Bu unsurların tamamı devletin herkesçe kabul gören tanımları olarak kabul edilir. Bülent Daver bu genel tanımı şu şekilde ifade eder; “Devlet, amacı toplumsal düzenin adaletin ve toplumun iyiliğinin sağlanması olan, belirli bir toprak parçası üzerine yerleşmiş insan topluluğuna dayanan ve bu topraklar üzerindeki her şey üzerinde nihai meşru kontrole sahip siyasal bir örgütü olan, sosyal bir organizasyondur³³.”

1.2. DEVLETİN UNSURLARI

Bu bölümde devletin unsurları sırasıyla coğrafi unsur ülke, beşeri unsur millet, siyasal unsur hükümet ve devletin egemenliği tanıtılmaya çalışılmış ve bunların ilişkilerine değinilmiştir.

1.2.1. Ülke Unsuru

Bir devletten söz edilebilmesi için öncelikle coğrafi bir mekân gerekir. Sadece toprağa sahip olmak da ülke unsuru için yeterli değildir. “Ülke bir devletin iç güvenliğinin sağlandığı ve dışa karşı korunduğu, toprakları üzerinde imar faaliyetleri yürütülen, üzerinde o yerin insanların çalıştığı ve yaşadığı sınırlı bir yeryüzü parçasıdır³⁴.”

Devletin ülkesi üzerinde bulunan her şey üzerinde kontrolü ve iktidarı söz konusudur, buna yabancılar ve hatta o ülkede kurulmuş kurum ve örgütler de dâhildir. Bu kişi ve kurumlar devletin kontrolünü ve yargı alanını kabul etmek ve kurallarına uymak zorundadır. Bunun sonucu olarak ülkede yaşayanlar devletin tanıdığı haklara ve ödevlere sahip olurlar. Devletin iktidarı ve kontrolü kanunlar yolu

³² Adnan GÜRİZ, Kapitalist İdeoloji Üzerine Bir İnceleme, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1995, s. 87-88

³³ DAVER, Siyaset Bilimi, 1993, s. 166

³⁴ Süleyman AKDEMİR, Devletin Unsurları ve Kuvvetler Dengesi, İz Yayıncılık, 1991, s. 174

ile uygulanır. Devlette ülkenin topraklarının imarından, iç ve dış tehditlere karşı korunmasından ve ülkeyi yaşanır hale getirmekten sorumludur³⁵.

1.2.2. Millet Unsuru

Devletin en önemli unsurlarından biride ülkede yaşayan insan topluluğu yani millettir. Millet kendi birliğinin bilincinde olan, siyasi bakımdan devlet şeklinde teşkilatlanmış ve milli devlet kurma yeteneğine haiz sürekli ve teşkilatlı insan topluluğudur³⁶.

Sadri Maksudi Arsal'ın millet tanımı; *“siyasi birlik halinde yaşayan, ortak tarih ve kültüre sahip, devlet şeklinde teşkilatlanmış bireyler ve zümrelerdir. Millet ırksal veya coğrafi bir zümre değildir. Din, dil ve ahlâk temellerine, yani kültür faktörüne dayanır. Sürekli ve teşkilatlı sosyal gruptur. Tarihte insanların klan, aşiret, kabile ve imparatorluk dönemlerinden sonra gelen en ileri düzeydir. Milli nitelikli bir kolektif bilinçle bireylerin kuvvetlendirildiği geniş bir sosyal gruptur*³⁷. “

Ziya Gökalp ise milleti; *“millet coğrafi, irki, siyasi ya da iradi bir zümre değildir. Millet lisanen müşterek olan yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan harsi bir zümredir*³⁸.” şeklinde tanımlar.

Mustafa Kemal Atatürk'ün millet tanımına bakacak olursak; zengin bir hatırat mirasına sahip, birlikte yaşamak için arzulu ve samimi olan ve sahip oldukları mirasın korunması hususunda ortak irade sahibi insanların birleşmesinden ortaya çıkan cemiyete millet denir³⁹.

Mehmet Eröz'de devlet olmadan millet olmayacağını savunur ve Sadri Maksudi'yi destekler. Millet ve milliyet bilinci 19. asrın ürünüdür Onu ırksal, kavimsel, coğrafi, siyasi bir oluşum olarak kabul edenler olduğu gibi, ekonomik hadiseyi örtmek için ortaya atılan bir burjuva kültürü mahsulü olarak kabul edenler de, Marx ve Engels gibi, vardır⁴⁰.

Milletin tanımlarından hareketle, millet ve devlet ilişkilendirildiğinde bireyler vatandaş olarak kabul edilir. Vatandaş olarak bireylerin hak ve yetkileri,

³⁵ İKİZLER, Devletten Sosyal Devlete, 1998

³⁶ Mustafa ERKAL, Sosyoloji (Toplum Bilimi), Der Yayınları, 2006, s. 39

³⁷ ERKAL, Sosyoloji, 2006, s. 39-40

³⁸ ERKAL, Sosyoloji, 2006, s. 35

³⁹ ERKAL, Sosyoloji, 2006, s. 40

⁴⁰ Mehmet ERÖZ, İktisat Sosyolojisine Başlangıç, Filiz Kitabevi, 1982, s. 63-64

hürriyetlerinin yanında, devlete karşı ödev ve sorumlulukları da bulunmaktadır. Devlet ve vatandaşın ilişkilerini düzenleyen de siyaset olduğu söylenebilir.

Vatandaşlık devlet için önemlidir. Devletler vatandaşlık bağının kuruluşunda iki yol izlerler. Kan esasına göre anne ve babanın vatandaş olması esastır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda "Türk ananın ve Türk babanın çocuğu Türk'tür" ibaresi yer alır. Diğer yöntem ise toprak esasına göredir. Bu yöntemde de bireyin doğduğu devlet onun vatandaşlık bağıyla bağlanacağı devlettir. Anne veya baba vatandaş olmasa dahi bu yöntemi esas almış devletler, kendi sınırları içinde doğan her bireyi vatandaşı kabul eder. ABD bu yöntemi esas alır. Genellikle çoğu devlet karma bir sisteme dayanır⁴¹.

1.2.3. Siyasi Unsuru

Devletin kurucu unsurlarından ülke ve millet unsurlarıyla beraber örgütlü bir siyasal iktidar ve bu iktidarı kullanan organlar, kurumlar, hukuk düzeninin yani bir hükümetin bulunması gerekir. Tarihin penceresinden bakınca görülüyor ki devlet veya ulus devlet evrensel bir olgu değildir ama siyasetin evrenselliği ortadadır. Hiçbir toplum siyasal iktidardan yoksun kalmamıştır, siyasal iktidarların yani yönetenlerin metotları, uygulamaları farklılık göstermektedir⁴².

Siyasal bilinç için hayati önemdeki bu metotları; ikna etme, çıkarlar ve zorlama olmak üzere üç ilkeye dayandırılabilir. Bu üç ilke farklı orantılarda her siyasal iktidarda görülebilir. Siyasal iktidara sahip olanlar, toplumun tümü adına ve onları bağlar kararlar alırlar ve gerektiğinde kararlarını uygulamak için fiziki müdahale ve cezalandırmaya başvurma hakları mevcuttur. "*Siyasal iktidar devlet değildir; ama yasal ve kurumlaşmış bir güç, devleti harekete geçiren kuvvetlerin bütünüdür. Bu iktidar sosyal bünyenin bütününe temsil ve refahını sağlamaya kabiliyeti olduğu inancı ile yasallaştırılmıştır*⁴³."

Siyasal iktidar toplumdaki kuvvetlere yön veren, hatta kuvvetler arasındaki ilişkileri aldığı kararlarla etkileyen bir mercidir. Siyaset biliminde yer alan tanımında da; toplumda hâkim sosyal sınıfın, sosyal grupların görüş ve çıkarlarıyla ilgilidir. Esat Çam'a göre siyasal iktidar kuvvet ile yasanın birleşiminden oluşur. Batı

⁴¹ DAVER, Siyaset Bilimi, 1993, s. 177-178

⁴² Nur VERGİN, Siyaset Sosyolojisi Kavramlar Tanımlar Yaklaşımlar, Doğan Kitap, 2016, s. 8

⁴³ Esat ÇAM, Siyaset Bilimine Giriş, Der Yayınları, 2009, s. 105

devletlerinde, devletin kişiliğinde, modern siyasal yaşam anayasalar aracılığıyla, yasa ile kuvvetin uyumlu birliğini sağlamıştır⁴⁴.

Siyasal iktidarın sahibi hükümet dar anlamda sadece yürütme erkinden oluşur. Bu yürütme erkini de cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu temsil eder. Geniş anlamda ise tüm kamu görevlileri ifa ettikleri görevler ve kullandıkları yetkilerle hükümeti oluştururlar⁴⁵.

Hükümetin görevi toplumun güvenlik ve düzenini tesis etmek, bireylerin ve grupların faaliyetlerini serbestçe yapmalarını sağlayan yasaları çıkartmak ve bunları uygulamak, ekonomik, kültürel ve sosyal yönden toplumu geliştirmeye çalışmaktır.

Batı demokrasisi devletlerinde siyasal iktidarın topluma karşı görevlerini yerine getirmedeki çabası ve özeni daha fazladır⁴⁶.

1.2.4. Egemenlik Unsuru

Her toplumun bir düzeni ve bu düzeni tertipleyen otoritesi mevcuttur. Buna bağlı yetki ve sorumlulukta bulunmaktadır. Bu otorite toplumda özgün şart ve nitelikleri barındırırsa, bu toplum millet haline gelir. Bu millette yaşanan toprakları ülke haline getirebilirse devlet ortaya çıkar. Devlet içindeki otorite, devlette yaşayan gerçek ve tüzel kişilerin tümünün iradelerinden, ortak rızalarıyla oluştuğundan ayrı ve objektif güce ve yetkiyi elinde bulundurur. İşte bu güce devletin ulusal egemenliği denir. Bu unsur, ülkede birlik ve düzeni aynı zamanda toplumun hukuk düzenini tesis eder. Devletin hukuk düzeni, ülke içindeki tüm statülerden üstündür⁴⁷.

Egemenliğin farklı bakış açılarıyla değişik tanımları mevcuttur. Kuvvetin üstün görüldüğü anlayışa göre, *“Egemenlik kurumu siyasi bakımdan emir ve kumanda etme iktidarı, hukuki yönden ise emir ve kumanda etme hakkıdır⁴⁸.”*

Asıl olan egemenlik, ulusun siyasi iradesini serbestçe açıklayabilme iktidarı, hukuki açıdan da bu iradenin korunması hakkıdır⁴⁹.

Egemenliğin kaynağına dair de birçok farklı anlayış ve tanım mevcuttur ama devletin kaynağına dair görüşlerde bunlara yer verildiğinden, bu konu burada detaylı irdelenmeyecektir.

⁴⁴ ÇAM, Siyaset Bilimi, 2009, s. 106

⁴⁵ DAVER, Siyaset Bilimi, 1993, s. 181

⁴⁶ ÇAM, Siyaset Bilimi, 2009, s. 117

⁴⁷ İKİZLER, Devletten Sosyal Devlete, 1998

⁴⁸ AKDEMİR, Devletin Unsurları, 1991, s. 126

⁴⁹ AKDEMİR, Devletin Unsurları, 1991, s. 126

1.3. DEVLET GELENEĞİ TANIMI

Tarih boyunca, büyük çoğunluğu Avrasya coğrafyasında, değişik zamanlarda ve isimler altında kurulmuş olan siyasi yapılarda “devlet geleneği” ortak noktadır. Her coğrafyanın, her milletin devlet teşekkülünün, farklı hanedanlar ya da isimlerde bile kurulmuş olsalar, özgün kıstasları mevcuttur. Bu ortak payda denebilecek kıstaslar bütününe “devlet geleneği” denebilir. Milletleri aktif tutanda yine bu devlet geleneği anlayışıdır. Devletleri acze düşmüş olsa, ya da dışsal sebeplerle yıkılsa da, bu geleneğe haiz topluluklar, yeni yapılar kurarak medeniyetlerini koruyabilmişler ve günümüze kadar taşıyabilmişlerdir⁵⁰.

Tarih boyunca Türklerin kurduğu devletlerin “Türk Devleti” olarak anılmasının sebebi de “Türk Devlet Geleneği” ile izah edilmektedir. Türk Devlet Geleneğinin temelini de; ülke (Vatan), halk, kanun (Töre) ve bağımsızlık oluşturur. Ayrıca devletin başı Kağan’ın da hükümdarlık sembolleri mevcuttur bu da gelenek olarak sürdürülerek Türkiye Cumhuriyetine kadar süregelmiştir. Kaynaklardan anlaşıldığına göre otağ, taht, tuğ (sancak), davul ve yay hükümdarlık sembolleridir. İslam sonrası bu sembollere yenileri eklenmiştir. Zaten geleneklerin de tarih boyunca edinilen tecrübelerin birikimi olduğu söylenebilir⁵¹.

Türk halklarının tarihinde, millet kavramının kurucusu olarak Mete Han kabul edilir. Mete Han’ın devlet adamı olmanın yanında Türk halklarının milletleştirilmesi sürecinin bilinen ilk temsilcisi olduğu söylenebilir. Türk kavimlerine ilk defa milli kimliklerini sezdirenen ve onlara mensup oldukları milletin büyüklüğünü öğreten Mete Han’dır. Mete Han’ın Asya’daki dağınık boy, budun ve halkları Ötüken merkezli olarak bir birlik ve siyasi oluşum olarak bir araya getirdiği ifade edilebilir. İlk olarak Çin’le mücadeleye girerek doyumluklar ve siyasi tavizler elde etmenin yanında, birliğe dâhil olan beylerin üzerinde yüksek hâkimiyetini bu şekilde mücadeleye girmeden kabul ettirmiştir. Bu uygulama Hunlar ve daha sonra Ötüken merkezli kurulan Türk devletleri için bir devlet geleneği olarak devam etmiştir. Mete Han M.Ö. 176 yılında başarısını zirveye taşımış, bu durumu, “*Ok ve yay gerebilen kavimleri bir aile gibi birleştirdim; şimdi onlar Hun oldular*”⁵² sözleri ile ifade etmiştir. Eski dünya diye tabir edilen Asya ve Avrupa’da birçok toplum devlet

⁵⁰ Abdulkadir YUVALI, Türk Devletlerinde Devlet Geleneği Düşüncesinin Evrenselliği, Türk Devlet Yönetimi Geleneği Kongresi Bildirimi, Kırgız-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 199 Kongreler Dizisi:31, Bişkek 2016, s. 46

⁵¹ İbrahim KAFESOĞLU, Türk Milli Kültürü, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003, s. 236

⁵² KAFESOĞLU, Türk Milli Kültürü, 2003, s. 218

düşüncesinden habersizken, güçlü bir siyasi teşkilatlanma ile farklı coğrafyalara ve toplumlara hükmeden Mete Han ile başlayan; sağlam, tutarlı ve sürekli gelişen ve değişen bir devlet düşüncesinden söz edilebilir. Bu düşünceyi, Türk devletlerinin hayatında bir gelenek olarak ve töre halinde binlerce yıldır sürdürmeleri, bu uygulamanın *Türk Devlet Geleneği* olarak tanımlanmasını sağladığı düşünülebilir.

Ayrıca bir diğer gelenek de hükümdarların semavi dayanaklarıdır. Bu anlayış *kut* inancıdır. Kağan'a yetkinin Gök-Tanrı tarafından verildiğine dair inanıştır. Türk tarihinin ilk yazılı kaynağı olan Göktürk kitabelerinde de kut inancına dair birçok ifade göze çarpmaktadır. Hun devletinde Kağan'ın unvanı "*Tanrı Kut'u, Tan-hu, Şan-yu*" iken, Avrupa Hunlarında Atilla'nın, Tanrı tarafından dünyanın hükümdarı olarak gönderilmiş olduğuna inanılırdı. Göktürk Hükümdarı Bilge Kağan; "*Tanrı yarlık verdiği için özüm tahta oturdum, Babam kağan ile anam hatunu Tanrı tahta oturttu*" ifadeleri göze çarpmaktadır. Uygurlarda Bayan-Çur Kağan tahta geçince "*Gökte doğmuş, il idare etmiş bilgili kağan*" unvanını almıştır. Uygur kağanlarının unvanları, Tengri de kut bulmuş sözleri ile başlamaktadır⁵³. Avrupa Hun devletinin dağılmasından sonra kurulan Tuna Bulgar devletinin hakanları için *Tanrı'ya benzer, Tanrı tarafından tahta oturtulmuş Melemir*, sözleri de diğer Türk hakanları için söylenen sözlerle örtüşmektedir⁵⁴.

Bu semavi inanışla Gök-Tanrı'dan dünyayı yönetme yetkisi alan Kağan'lar hükümleri altındaki halkta herhangi bir dil, din, ırk ayrımı gözetmemişlerdir. Türk devlet geleneğinde vücut bulan bu inanç özgürlüğü anlayışı; batı dünyasının laiklik anlayışından yüzlerce yıl önce *Türk Devlet Geleneği* temelinde uygulanmıştır. Türklerin İslam'la tanışmaları ile bu gelenekler bozulmamış, değişmemiş hatta daha kuvvetli, uzun ömürlü devletler bünyesinde varlığını sürdürmüştür. Yukarıda belirtildiği üzere sadece bazı hâkimiyet sembolleri bu geleneğe ilave edilmiş, yeni unvanlar tesis edilmiştir.

Türk devletlerinin, yönetimlerinde farklı halkların bir arada ve barış içinde asırlarca yaşamaları, Türk devlet geleneğinin evrensel boyutu ile ilgilidir. Türk devletlerinde yönetimde ortaklık ilkesi, töre halinde ve evrensel düşünce boyutunda devam etmiştir. Evrensel hâkimiyet düşüncesi, ya da cihan hâkimiyeti anlayışı, yeryüzünün tek hâkimi olma temeline dayandığı için, tarihin tüm dönemlerinde Türk

⁵³ Bahaeddin ÖGEL, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s.181

⁵⁴ Bahaeddin ÖGEL, İslamiyet'ten önce Türk Kültür Tarihi, Ankara, 1998. s.164-170

devletleri birbirlerine karşı da hâkimiyet mücadelesine girişmişlerdir. Timur ve Yıldırım Beyazıt, Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail, Fatih Sultan Mehmet ve Akköyunlu Uzun Hasan ile mücadelelerinin temelinde bu düşünce yatmaktadır⁵⁵.

1.4. KİMLİK TARTIŞMALARI VE TÜRK KAVRAMI

Bu bölümde genel kimlik kavramının tanımı kısaca yapılarak Türk kavramına dair tanımlara, Türk kavramlarının kaynaklarına yer verilmiştir.

1.4.1. Kimlik Kavramı

En yalın tanımıyla kimlik, kişilerin, grupların, toplum veya toplulukların “Kimsiniz, kimlersiniz?” sorusuna verdikleri yanıt ya da yanıtlardır⁵⁶. Bir sohbede kendisini “Ben Ali ZEYBEK” diye tanıtan biri Zeybek ailesine mensup Ali olduğunu söylemektedir. Daha fazla detay vererek kendisini tanıtmaya karşı tarafın bildiği, tanıdığı biri olduğu anlamına gelir. Peki, tanınmayan ya da daha yakından tanınmak istenen bir kişi olsa memleketini, mesleğini daha birçok detaylı soru yöneltilirdi. Burada Ali’nin Müslüman, Türk olduğunu söylemese de onun isminden ve soyadından Müslüman ve Türk olduğu sonucunu çıkarılmaktadır. Bu tür kimliklerde, şahısları ötekilerden ayıran nitelik ve özelliklerden ziyade, ortak değer ve ilişkilere öncelik verilmektedir.

Bozkurt Güvenç kimlik türlerini üç ana başlıkta ele alıyor;

- “*Bireysel kimlikler*: Kişileri ötekilerden ayırmak için kullanılan herkesin cebinde taşıdığı kurumlarca verilmiş bireysel kimlikler”
- “*Kişisel Kimlikler*: Kişilerin üyesi olduğu kurum ve kuruluşlar, dernekler, okullar, mesleki ilişkilerini gösteren kişisel kimlikleri”
- “*Ulusal-Kültürel Kimlikler*: Nüfus kütüğündeki soy-sop ilişkilerini gösteren; kişiye özgü bilgileri içeren (Medeni hali, Askerlik Bilgileri) kimlikler vardır. Yurtdışına çıkarken almak ve taşımının zorunlu olduğu pasaport, resmi ulusal kimliktir. İsminizin Ali veya Veli olmasından değil, Ay-Yıldız pasaport taşımanızdan dolayı ülkelerin çoğuna giderken vize alırsınız.”

Bozkurt Güvenç’in ifadesiyle; “*Milli devlet ideolojisi etnik ya da tarihi köken farklarını dikkate almadan, bütün vatandaşlarını tek bir kimlik çatısı altında ulusal kimlikte birleşmeye zorluyor. Geleneksel küçük toplumlarda yaşayan insanların kimlikleri vardır ama kimlik sorunları yoktur. Sosyal- kültürel*

⁵⁵ Osman TURAN, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, Ötüken Neşriyat, 2014

⁵⁶ Bozkurt GÜVENÇ, Türk Kimliği Kültür Tarihinin Kaynakları, Boyut Yayıncılık, 3.Baskı, s. 3

değişmelerin yayılmasıyla kişilerin kimlik kavramı, seçimleri sorun oldu. Çünkü kimlik bir kültür sorunudur⁵⁷.

Törelere değişmesi, değişimlerin hızlanmasıyla bireyler ve toplumlar yitirdikleri kimliklerini aramaya başladılar.

Eliade'a (1971) göre *"Köklere duyulan özlem ya da çağdaş kimlik arayışı resmi-ulusal tarih ile evrensel tarih arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanıyor. Üyesi olduğu toplum, vatandaşı olduğu devlet, kişiden yalnız yasalara uymasını, ülke çıkarlarına hizmet etmesini istemekle yetinmiyor; ülkenin resmi tarihine, ülküsüne, mitoslarına inanmasını, resmi kimliğini üniforma gibi, övünçle, inançla ve sorgusuz sualsiz taşımasını bekliyor⁵⁸."*

1.4.2. Türk Kavramı

Türk kelimesinin tarihini Türk kavminin; tarihin büyük bir bölümünde yerleşik bir toplum düzenini benimsememesinden ve kalıcı eser ve kaynakların oldukça kısıtlı olmasından dolayı ancak ilişki kurdukları devletlerin yazılı kaynaklarından derlenebilmektedir.

Türk sözü tarihin her çağında belirli bir anlam ve kavimler birliğini ifade eden bir isim olarak vardır. Büyük Hun İmparatorluğu sonrası dönem Türk sözü anlamında karanlık bir çağ olarak ifade edilebilir. MS 5. yüzyıl başlarında Orta Asya'daki akraba kavimler yine derlenip, yeni bir birliğe doğru hareketlenmişlerdir. Çinliler bu kavimleri ayrı görmemiş, aynı isimle zikretmişlerdir. Orta Asya'daki Türk kavimlerinin hepsine önce *"Kaoçi"* yani *"Yüksek arabalılar"* demişlerdir. Göktürk çağı yaklaştıkça *"Tiele"* gibi yeni bir isim vermişlerdir. Çince Tiele sözünün Türk sözü olduğundan, bütün Japon kaynakları birleşmişlerdir⁵⁹.

Çin kaynaklarında Moğollar ile Türkler de ayrılmıştır. Aralarındaki çekişmelere de yer verilmiştir. Çin kaynaklarında *"Juan juan"* olarak tabir edilen Moğollar ile Türkler İpek Yolunun kontrolü için çekişmelerde bulunmuşlardır. Göktürk Devleti'nden önce de Türklerin, çeşitli birlikler kurduğu anlaşılmaktadır. Bu kavimler özellikle Batı Türkistan'daki Akhunlar ile sıkı ilişkiler kurmuşlardır. Bu Türk kavimlerine ait Çin belgeleri, ilk defa Bahaeddin Ögel tarafından alınmış ve ayrıca Türkçeye çevrilmiştir⁶⁰.

⁵⁷ GÜVENÇ, Türk Kimliği, 3.Baskı, s. 5

⁵⁸ GÜVENÇ, Türk Kimliği, 3.Baskı, s. 6

⁵⁹ Aydın TANERİ, Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün, Bilge Kültür Sanat Yay. 1.Basım,2015, s.29

⁶⁰ ÖGEL, Düünden Bugüne, 2001, s.20

Bozkurt Güvenç'in derlediği Türk kelimesinin kaynaklarına dair tespitler şu şekildedir; *“Türk adı ve anlamları çalışmasında Nurer Uğurlu'ya göre tarihte ilk Türk adı Orhun Yazıtları'nda Türük olarak geçiyor. Devletine bağlı halk, tebaa, güçlü kuvvetli ulus anlamında. Kaşgarlı Mahmud'a (veya Türk efendisine) göre, Tanrı'nın koyduğu Türk adı; gençlik, sağlık ve olgunluk anlamında gelirmiş. Ziya Gökalp, Türk'ün töreli / yasalı anlamında, töre veya türe'den geldiğini düşünüyor. Çin kaynaklarında, miğfer anlamına gelebilen Tukue / Törük olarak geçiyormuş. Herodot Tarihi'nde, İskit ülkesinde yaşayan Tyrkae'nin Türk olduğu sanılıyor. Hint kaynaklarında, Türkler Turukha oluyor. Perslerin Şahnamesi'nde, (İran ile kafiyeli) Turan asıllı savaşçı Türklerden söz ediliyor. Bu yorumlardan çoğunu doğrulayan İbrahim Kafesoğlu, Türkolog Vambey'nin Türk sözcüğünü, türeyen anlamında, türemekten türettiğini ekliyor. Arap tarihçisi El-Mesudi'ye (10. Yy) göre, Türkler, Nuh Peygamberin üç oğlundan biri olan Yafes'in soyundan iniyordu.⁶¹”*

Tüm bu tarifler ya da isimlendirmeler sadece bir kavmi tanıtma ya da sınıflandırma manasını vermiyor, aynı zamanda bu kavmin hayat tarzını, önceliklerini ve yönetsel kıstasları hakkında da fikir sahibi olunmasını sağlayabilir.

Orta Asya'da idareyi hangi Türk zümresi ele almışsa onlara bağlı tüm kavimler de aynı adla anılmışlardır. Selçuklular ve Osmanlılar döneminde de bu şekilde olmuştur. Moğollarda ya da Tatarların hâkimiyetinde de bu şekilde olmuştur. Ancak Göktürk Devletini kuran Türk zümreleri hepsinden farklıydı. Güçlü ve tecrübeliydiler. Çinliler, Göktürlere Tukyü veya Tu-chü-eh derlerdi. Göktürk devleti başlangıçta Çin'e uzak olduğundan, Türklere ait bilgileri Moğollardan öğrenmişler, Moğollar Türk sözünü “Türküt” şeklinde çoğul olarak kullanıyorlardı. Çinliler “Türkler” demek için, Tukyü şeklinde yazmış ve söylemişlerdi⁶².

Çin tarihlerinde, Türklerin türeyişleri ile ilgili, birçok efsaneler vardır. Türklerin ilk ataları, Yaz ve Kış Tanrı'ları ile evlenmiş ve bu kadınlardan da dört oğlu olmuş. Efsanenin bu bölümü Oğuz Kağan'ın, gök ve yerin kızları ile evlenmesine benzemektedir. Dört oğuldan biri halkla birlikte oturmuş, günlerden bir gün, aşırı soğuyan havayla halk donma tehlikesi ile karşı karşıya gelmiştir. Başlarında bulunan 4. Oğul orada ateşi icat etmiş ve halkını kurtarmıştır. Bundan dolayı halkta başlarındaki beylerine Türk adını vermişlerdir. Efsane bu motifleri ile

⁶¹ (krş.)GÜVENÇ, Türk Kimliği, 3.Baskı, s. 22-27

⁶² Hayrettin İhsan ERKOÇ, Eski Türklerde Devlet Teşkilatı, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2008, s. 2

İslamiyet çağındaki Yafes ve Türk'ün hayatını hatırlatmaktadır. Çin tarihleri efsanenin burasında sözü değiştirir ve Türk'ün annesinin bir kurt olduğunu da söylerler. Ayrıca Türk'ün en büyük oğul olduğunu da ilave ederler. Anlaşıldığına göre büyük devlet hayatı yaşamamış geri Türk kavimlerinden bazıları yüksek Türk devlet mitolojisine kendi inanışlarını da katarak bazı yeni kompozisyonlar kurmuşlardı. Çinliler de onlardan duyduklarını tarihlerine geçirmişlerdi. Çünkü bu efsanede, Türklerde görülmeyen ana ailesinin izleri de görülmektedir⁶³.

Anlaşılan, Göktürk döneminde Türk adı, sadece Türk ırkı için değil; Türk devleti manasında kullanılmıştır. “585 yılında Göktürk kağanı İşbara’ya Çin İmparatoru tarafından yazılan mektupta ‘Büyük Türk Kağanı’ şeklinde hitap ediliyordu.” İşbara’nın cevabında “Türk’ün Tanrı tarafından kuruluşundan bu yana elli yıl geçti” diyordu. Göktürk yazıtlarında Türk ismi kavim için mi yoksa bir devlet için mi kullanıldı tam olarak kestirilememektedir. Göktürk yazıtlarında “Türk” sözünün daha çok “Türk budun” şeklinde söylenmesinden, Türk sözünün “budun” anlayışı ile tamamlandığı bir gerçektir. “Türk Oğuz beyleri, budunu işitin” ibareleri kullanılmıştır. Bahaeddin Ögel’e göre “Türk” adının başına konmasının sebebi, devlet tanıtması olarak kullanılmasındandır. Ayrıca kutlu devlet, kutlu toprak ve kutlu bir halkı, Türk devlet anlayışının temelini meydana getiren üç unsurdur⁶⁴.

Şehirli Uygurlarda Devlet ve millet anlayışı zayıflamıştır. Türk adı onlarda “erk” yani güç ve kuvvet sözü ile birlikte, “güç ve kuvvet” manasında geçmektedir. Uygurların bu anlayışı Kaşgarlı Mahmud döneminde de devam etmiştir⁶⁵.

Alparslan ve Kaşgarlı Mahmud dönemi Türklerin, Türklük şuuru ile gururunu tam olarak duydukları bir dönemdir. Kaşgarlı Mahmud’a göre Türklere “Türk” adını ulu Tanrı vermiştir. Yine bu çağda Bizanslılar, kuzeyden Avrupa’ya gelen güneyden de Anadolu’ya yayılan Türklerin hepsine “Türk” demişlerdir. Türkiye, bu coğrafyalarda sadece Türkler yaşamasa da Türklerin oturduğu yer manasında birçok yabancı kaynakta kullanılmıştır. Mısır’da yaşamış olan Memluk veya Kölemen devletine de “Devlet-i Türkiye” denmiştir⁶⁶.

Zeki Velidi Toğan, Oğuz Destanı’nı tahlil ederken Türk’e de değinmiş ve şunları yazmıştır: “Mes’udi, Göktürk Hunlarının asıllarının Karluklardan olduğunu

⁶³ TANERİ, Türk Devlet Geleneği, 2015, s.31

⁶⁴ ÖGEL, Düünden Bugüne, 2001, s.22

⁶⁵ ERKOÇ, Eski Türklerde Devlet Teşkilatı, 2008, s. 5

⁶⁶ (krş.) Osman TURAN, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Ötüken Neşriyat, 2009, s. 413-414

söylemiştir. Bu fikir sanırım doğru. Hükümdar iki zümreden geliyor. Birisi Çiğil, Yağma ve Karluk kabilelerine dayanan Afrasiyab oğulları ki, bunlar bir mağaradan doğmuş kralın, kurt tarafından beslenen bir prensin neslinden geliyorlar. Dünyayı dörde bölerek idare ediyorlar. Kabiledaki Börü Tekin de bu efsaneye aittir. Burada kurt doğrudan doğruya ya ced yahut cededir. İkinci zümre Uygurlar ve Oğuzlardır. Bunlar ağacın yarılmasından veya ışıktan çıkan kızdan türemişlerdir. Bunlarda ise kurt, bizim Oğuz Destanı'nda olduğu gibi seferlerde yol gösteren bir kılavuz totemdir. Burada kurdun ana olduğu zikredilmiyor. Yol gösteren kurt, yeveli bir erkek bozkurttur. İşte asıl Mücmelü't-tevarih ve'l-kısas'ta Türk, yani Afrasiyab'ın ecdadı ile Oğuzlar arasındaki çekişmeler, bir vakit Afganistan'da ve Hint hududunda yaşamış olan Türk kabileleri arasında canlı destan ve hatıralar mevzuu olmuştur. Oğuz Destanı'nın Uygurca varyantında Oğuz'un müşavirine 'Uluğ Türk' denmektedir. Burada, herhalde ayrı bir kabilenin ismi olan 'Türk' müstamel vs. de olduğu bir hâkim ve âlim devlet adamının ismi olarak zikredilmektedir⁶⁷."

1.4.3. Türk Kimliği Tartışmaları

Türk kavramının köklerini ve anlamını açıklayan ifadeleri derledikten sonra değinilmesi gereken konu Türk'ün kimlik sorunsalıdır. Kimi düşünürlere göre Türk ulusal kimliği geç dönemde kurulmuştur, kimilerine göreyse her daim var olmuştur. Yukarıda da değinildiği gibi; devletlerin yöneten zümrenin adıyla anılması gerçeği ve hatta Fransız ihtilaline kadar görülmeyen ulus devletler sebebiyle ulus kimliği olarak Türk kimliği kavramı ancak Osmanlı son döneminde ve cumhuriyetin ilanı ile yaşam alanı bulabilmiştir. Bu sebeple Türk Kimliği üzerine birçok tartışma söz konusudur. Bu başlıkta kısaca Türk Kimliği üzerine yapılan tartışmalara yer verilmiştir.

Tarihçi Claude Cahen'in, tarihçi Bernard Lewis'ten aktardığına göre; "Bernard Lewis, Osmanlı ile Türk'ün ilişkilerini dışardan daha net görüyor: 'Osmanlı düşüncesinde Osmanlı=Türk özdeşliği yoktur.' Diyordu. Çünkü Osmanlı sıfatı yalnız hanedan için kullanılırdı: Emevi, Abbasi, Selçuklu imparatorluklarının mirasçısı olan Osmanlı Devletinde Osmanlılar Türk adını, önceleri göçebe Türkmenlerle, Yörükler için; daha sonraları, kaba-saba Türkçe konuşan Anadolu köylüleri ile taşralılar için kullandılar. Osmanlı Efendisine Türk demek hakaret

⁶⁷ Zeki Velidi TOGAN, Oğuz Destanı: Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili, Enderun Kitabevi, 1982, s. 134, 141

*sayılırdı. Bu, Selçuklu'dan miras kalmıştı. Konya Selçukluları da Türkleri, barbar ve uslanmaz savaşılar olarak nitelerdi.*⁶⁸

Koçi Bey'e göre; Türk kelimesi Anadolu köylüleri veya göçebeleri için kullanılıyordu. "1630'da Koçi Bey Yeniçeri birliklerinin, ocak dışında kanunsuz olarak girenler tarafından istila edildiğinden şikâyet ederken "Türkler, Çingeneler, Tatarlar, Lazlar, katırcılar, deveçiler, hamallar, eşkıya ve yankesiciler'den bahseder"⁶⁹." Enver Ziya Karal'ın aktardığına göre de; "1803'te Paris'e giden Halet Efendi bile kendisine Türk Büyükelçisi dendiğini öğrendiğinde büyük bir şok yaşamış gibiydi. Düşmanca bir hamleyi başarıyla savuşturduğunda kendisini tebrik ederken, bu kez karşısındakilerin onu artık istedikleri "Türk Büyükelçisi" başka deyişle, cahil köylü olarak göremeyeceklerini vurgulamıştı"⁷⁰."

1897 yılında Türkiye'de uzun yıllar bulunmuş tecrübeli bir İngiliz seyyah şunları ifade ediyordu; "hâlihazırda Türk ismi çok nadiren kullanılmaktadır. Kelimenin iki farklı biçimde kullanıldığını duydum. Birincisi bir ırkı ayırt etmek için (örneğin, bir köyün Türk ya da Türkmen olup olmadığını sorarsınız), ve ikinci olarak bir aşağılama tabiri olarak (örneğin, İngilizce'de taşkafa kelimesine benzer biçimde burada "Türk kafalı" diye söylersiniz)⁷¹."

Ancak Mehmet Altay Köymen'e göre on birinci yüzyılda Büyük Selçuklu İmparatorluğu kurulurken İran'da bazı Türkmenler hizmete girmemişler ve karışıklıklar çıkarmışlardır ve Etrak-i bi idrak meselesinin temelini bu olaylar oluşturur. On üçüncü ve on dördüncü yüzyıllarda da göçebelerin tamamen itaate alınmadıkları görülür. Bu deyim devlet adamlarınca belli bir grubu küçültmek için kullanılmıştır⁷².

Mevlana Celalettin-i Rumi ve oğlu Sultan Veled "Türk" kelimesini çeşitli manalarda kullanmışlardır. Ben Türk'üm diyen Mevlana eserlerinde mensup olduğu milleti daime yükseltmiştir. "Kullukta ben köpekten aşağı değilim / Cenab-ı Hak da dirlikte Türk'ten aşağı değildir." mısralarında olduğu gibi. Eserlerinin bazı yerlerinde de zemmeder ama kastettiği karışıklık çıkarıcı isyan edenlerdir. Sultan Veled'de

⁶⁸ Claude CAHEN, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, E-Yay. İstanbul,1984

⁶⁹ Ali Kemali AKSÜT, Koçi Bey Risalesi, İstanbul, 1939, bölüm 5 ve 9

⁷⁰ Enver Ziya KARAL, Halet Efendinin Paris Büyük Elçiliği (1802-1806), İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1940, s.55

⁷¹ Sir William Mitchell RAMSAY, Impressions of Turkey, 1891, s.99

⁷² Mehmet Altay KÖYMEN, Selçuklular ve Anadolu'nun Türkleşmesi Meselesi, Selçuk Dergisi 1. Sayı, 1986, s. 33-34

kelimeyi aynı anlamda kullanır. Osmanlı kaynaklarında da geçen “bi-idrak” meselesinin kaynağı budur⁷³.

Mevlana'nın eserlerinin yazımında Farsça dilini tercih etmesinden dolayı Türkçü bakış açısındaki kesimce eleştirildiği ortadadır. Ancak bu durumun sebebi dönemin devlet dili ve hâkim edebiyat dilinin Farsça olması ve Mevlana'nın Anadolu'ya göçü sırasında edindiği tecrübelerin etkileri olabilir.

“Modernleşme süreçlerinden geçen bireyler kendilerine milliyetçi ve laik bir kimliği benimsemiş iken, diğer tarafta modernizm konusunda özellikle milliyetçilik yönüyle birçok gelgitleri yaşamış olan Osmanlı Devleti'nde bu noktada büyük ölçüde bir kimlik bunalımının ortaya çıktığı görülmektedir. Çünkü kendi devlet yapısı gereğince milliyetçiliğin büyük zararlar getirdiği Osmanlı Devleti, kendisine bu bağlamda yeni kimlikler arama yoluna gitmiştir.”⁷⁴

Orta Asya'dan günümüze Türk adı bizzat Türkler tarafından yükseltilmiştir. Göktürk Devleti ortadadır. Selçuklu devrinde Harzemşahlar Sultanı Alaeadin Mehmed, Abbasi Halifesi elçisine cevabında *“Arapçaya hakkı ile tasarruf edemeyen bir Türk'üm. Ancak söylediğiniz hadisin manasını anladım.”* Ünlü âlim Kaşgarlı Mahmud eserine Divanü Lügati't-Türk adını verdi. Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig'de Türk'ü güçlü, kuvvetli olarak tanımlar. Osmanlı sultanları da düşmana “Türk'ün erliğini gösterelim” diyorlardı. 2. Abdulhamid'in Arnavut bahçıvanlarından biri, Türk çocuğu olan yamağının beceriksizliğine kızarak “Eşek Türk” diye bağırdı. Olaya Yıldız Sarayının penceresinden şahit olan Sultan başını uzattı “Ben de Türk'üm” dedi. Bahçıvan şoke oldu ve düşüp bayıldı⁷⁵.

“Osmanlı son döneminde Namık Kemal vatanseverliğin öncüsü olarak görülmüştü. Onun vatanseverliğindeki vatan Osmanlı toplumundan çok Osmanlı topraklarını ifade etmiştir. Ancak bununla beraber Namık Kemal'in vatanseverliği bir taraftan da İslami nitelikteydi.”⁷⁶

Bernard Lewis'in yukarıdaki ifadelerine yer vermiştir. Kemal Karpat Namık Kemal için şu vurguları yapmıştır;

⁷³ TANERİ, Türk Devlet Geleneği, 2015, s. 69

⁷⁴ Kemal KARPAT, Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 19 akt. Recep BİLGİN, Karşılaştırmalı Olarak Türkiye'de Devlet Ve Millet Modernleşmesi, The journal of europe- middle east social science studies, October 2015, issue:2, s. 95

⁷⁵ TANERİ, Türk Devlet Geleneği, 2015, s. 69

⁷⁶ Bernard LEWIS, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Arkadaş Yayınevi, 9.baskı, Ankara, 2017, s. 141

“Nitekim vatanseverliğe dönüşüm Namık Kemal’in Vatan Yahut Silistre adlı piyesinde anlatılmıştır ve vatanseverlik duygusunun gelişimine katkı sağlamıştır. Vatansever ve meslek sahibi insanlar yetiştirmek mezkûr dönemde eğitimin amacıydı.”⁷⁷

Öte yandan geleneğe, edebiyata, sanat değerlerine inanma ve mensup olunan milleti hissetme ve bağlı olma meselesidir. Çin ve Bizans kaynakları başta olmak üzere yabancı kaynaklarda, bu toplumca kurulan devletleri ve medeniyeti “Türk” olarak isimlendirmektedir⁷⁸.

Bir diğer tartışma konusu Cumhuriyetin ilanına değin Türklük bilincinin olmadığı, Cumhuriyet sonrası gerçekleştirilen kültür devrimi ile Türklük bilincinin ortaya çıktığı düşüncesidir. Devrimciler, doğuşu seçerken, tutucular, var olan milletin yeniden doğuşunu ya da uyanışını tercih etmişlerdir.

Bozkurt Güvenç Atatürk’ün konuya yaklaşımına dair şu ifadelere yer vermektedir; *“Atatürk’ün gönlünde yatan kültür devrimidir. Çağdaş ulus olmak için, Atatürk’ün düşüncesine göre, ata yadigarı cemaat kültürünü aşyp laik ve milli bir kültür yaratmak şarttır. Atatürk ayrıca kültürün taşıyıcısı ve eğitim aracı olan dili Türkçeleştirmeye çalışmıştır. Halkevleriyle halkodaları gibi kültür merkezlerinin açılmasına önayak olmuştur.”⁷⁹*

“Devrimden önceki varlık, Türk Milleti miydi?” Gökalp, Meşrutiyetten önce Türklük yani “Biz Türküz, Türk milletiyiz” bilinci/inancı bulunmadığı için, “Türk milleti yoktu!” yargısına varıyordu⁸⁰.

Türk milliyetçiliğinin öncülerinden sayılan Ziya Gökalp’in bu konudaki düşüncelerine değinilecek olursa;

Türkiye’deki: “1) Halk, Uzakdoğu (Şaman) medeniyetinden,”

“2) Medreseli, Doğu (İslam) medeniyetinden,”

“3) Mektepli ise, Batı (bilim-teknik) medeniyetindendi.”

“Bu medeniyetlerin eğitimleri de birbirinden farklıydı. Türk toplumunu oluşturan bu üç zümrenin eğitimlerini birleştirmeden millet olmak, milli kimlik kazanmak mümkün olmazdı.”, “Vatan ne Türkiye’dir Türklere ne Türkistan; vatan, büyük ve müebbed bir ülkedir: Turan!”⁸¹

⁷⁷ KARPAT, Osmanlı’dan Günümüze Kimlik, 2009 akt. Mehmet ELBAN, Tarih Eğitimi ve Vatanseverlik Üzerine Bazı Düşünceler, Uluslararası Türkçe Edebiyat Eğitim Dergisi Sayı 4/3 2015 s.1310

⁷⁸ ERKOÇ, Eski Türklere Devlet Teşkilatı, 2008, s. 11

⁷⁹ GÜVENÇ, Türk Kimliği, 3.Baskı, s. 36

⁸⁰ GÜVENÇ, Türk Kimliği, 3.Baskı, s. 41

⁸¹ GÜVENÇ, Türk Kimliği, 3.Baskı, s. 27

Çalışmanın bakış açısına göre; bahsi geçen düşünceler, değişik anlam boyutlarında ele alınabileceği gibi, şövenist bir amaçtan ziyade toplumsal bir buhran döneminde olan milletin tekrar görkemli günlerine kavuşması ideali için ortaya atılmıştır.

Türk Milliyetçilik akımının öncülerinden bir diğeri, Yusuf Akçura'nın düşünceleri incelenirse; Mısırda, Türk gazetesinde yayımlanan “*üç Tarz-ı Siyaset*” denemesinde, bilinen Osmanlıcılık ve İslamcılık akımlarına ilaveten, yeni “*Türkçülük Siyaseti*”ni gündeme getiriyordu⁸²:

“1)Devlete bağlı çeşitli milletlerden bir Osmanlı milleti yaratmak”

“2)Bütün Müslüman toplumları İslam Devleti altında toplamak”

“3)Irka ya da kavme bağlı yeni bir Türk Milli Birliği kurmak, gibi.”

Akçura'ya göre:

“1)Bir Osmanlı milleti yaratma çabası boşunaydı. Denenmiş, başarılı olmamıştır.”

“2)İslam milletlerini birleştirmek- mümkün olsa bile- çok zordu.”

“3)Türk milletini yaratmak kahtıyordu – geriye ya da ileriye.”

Öte yandan, Kemal Karpat'ın Osmanlıcılık siyaseti hususundaki görüşleri şu şekildedir;

“Osmanlıcılık siyaseti, ulus temeli üzerinde milli-devlet kurma düşüncesine karşı, farklılıkları bir arada tutacak bir “üst kimlik” oluşturma esasına dayanmaktadır. Diğer bir ifadeyle Osmanlıcılık fikri, “esasen, merkezi hükümetin, hem Müslümanları hem de Gayrimüslimleri kapsayan ve onlara Sultan adına eşit vatandaşlık hakkı başta olmak üzere çeşitli haklar bahşederek birleşmiş bir Osmanlı milleti yaratma isteğinin sonucuuydu.”⁸³”

Peyami Safa ise “Türk İnkılabına Bakışlar (1938) kitabının ikinci basımına (1938) yazdığı Önsöz’de şu açıklamayı yapmak gereğini duymuştu: Kültür Haftası (1933-1938) dergisindeki yazılarımda “Doğu – Batı sorunu” nu gündeme getirdikten sonra *Türk İnkılabına Bakışlar* 'da bu sentezi inceledim ve destekledim.” Demiştir. “Demokrat Parti'nin iktidarda bulunduğu 1950'li yıllarda yayımladığı *Türk Düşüncesi* dergisinde çıkan bazı yazılarını ise *Doğu Batı Sentezinde* (1963) toplamış olan Peyami Safa, “*Türk İnkılabı*”nı eleştiren bir tavır almıştı. Aradan geçen 20 yılda, Peyami Safa gibi kalemiyle yaşamış güçlü bir yazarı etkileyip değiştiren neler olmuştu?⁸⁴”

Peyami Safa bu suale şu yanıtı vermektedir: “*Tarih görüşümde ve felsefemde bir değişiklik olmadı. 1930'ların devlet baskısı ve yazı disiplini (Sansür)*

⁸² GÜVENÇ, Türk Kimliği, 3.Baskı, s. 31

⁸³ KARPAT, Osmanlı'dan Günümüze Kimlik, 2009, s. 43-44 akt. Mehmet KARAKAŞ, Türkiye'nin Kimlikler Siyaseti ve Sosyolojisi, Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 2, Yıl: 2013, s. 7

⁸⁴ GÜVENÇ, Türk Kimliği, 3.Baskı, s. 42

*altında, inkılap hareketinin ideolojisine uymak zorunluluğunu duymuştum. 1950 demokrasinin yarattığı ve savunduğu özgürlük havasında ise asıl inançlarımı dile getiriyorum.*⁸⁵”

Peyami Safa’ya göre Osmanlı son döneminde üç büyük fikir hareketi görülmüştü;

1)Çağdaşlık, 2) Türkçülük, 3) İslamcılık. Peyami Safa bu üç fikir akımının: (1)Türk-İslam, (2) Türk-Batı, (3) Batı-İslam, (4) Türk-İslam-Batı sentezlerini tek tek irdeledi. Batıcı Dr. Abdullah Cevdet, softacılığa karşı çıkınca İçtihat dergisi kapatılmıştı. Gökalp Batı’dan yalnız teknoloji alınıp kültürün korunmasından yanadır. Tanzimatçılar modern oldukları, İslamcılar ise gayri milli oldukları için Türkçülerin desteğini yitirmişti. Türkçülük ile laikliğin çatışmayacağı gerçeğini ilk gören, gereğini yapan Atatürk olmuştu. Ziya Gökalp, bu yüzden, dini, milli ve asri (batılı) hareketlerin sentezini yapmaya çalışmıştı. Ne var ki Peyami Safa’ya göre bu hareketlerin hiçbirinin açık-seçik, doğru-dürüst, işe yarar programları yoktu.

Kurtuluş savaşının kargaşalı ortamında, İshak Refet’in yazdığı manzume yeni Türk kimliğinin belki de ilk habercisiydi;

“Ne mutlu bana ki Türk yaratıldım,”

“Gönlümün tek gururudur bu.”

“Ne esir edildim ne satıldım,”

“Türk benliği, Türk şuurudur bu.”

“Ne mutlu Türkiüm diyene” , *“Türk, övün, çalış, güven”* sloganlarının ve sözlerinin bu manzumeden geldiği düşünülebilir⁸⁶. Peyami Safa, Bakışlar’da incelediği Türk İnkılabının felsefi temellerini, Doğu-Batı sentezinden sorgulamıştır. Peyami Safa’nın yargıları;

- *“Tarih bilinci kazanmadan ilerleme olmaz;”*
- *“Filozof yetiştirmeyen toplum millet olamaz;”*
- *“Çağdaşlaşmanın sihirli formülü (değneği) yoktur;”*
- *“Asıl devrim çoğulculuğa geçiştir;”*
- *“Tarihini inkâr eden millet yok olmaya mahkûmdur;”*
- *“Okuryazarlık işlevsel olmalıdır.”*

⁸⁵ GÜVENÇ, Türk Kimliği, 3.Baskı, s. 43

⁸⁶ GÜVENÇ, Türk Kimliği, 3.Baskı, s. 44

“Tanzimat’tan beri girişilen bütün inkılaplar hep tepeden inme olmuş; ya Saray’dan, ya Ordu’dan ya Devlet’ten gelmişti. Devrim (Peyami Safa’nın deyiimiyle İnkılap), milli şuurdan, millet desteğinden yoksundu.⁸⁷”

Peyami Safa’nın “*Türk-İslam Sentezi*” önerisi 12 Eylül Askeri Müdahalesini hazırlayan kadrolarca aynen benimsendi, uygulamaya konuldu, savunuldu. “*Türk-İslam Sentezi*” reçetesi TC’nin “*Milli Kültür Planı*” olarak, Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yayımlandı.(1983) Atatürk Yüksek Kurulu’na kabul edildi(1984). Kültür varlığının değişmeyen özü dindi. Din kültürün özü, Kültür ise dinin formuydu. Türk Kültürü İslamiyet ile başlıyordu. Planın açık amaçlarına göre, laik Türkiye Cumhuriyeti’nin vatandaşları yeniden Müslüman olacaklar; Müslümanlığı bu planla öğreneceklerdi. Giderek gücünü yitirmiş görünen “*Milli Kültür Planı*” 1989-90’lı yıllardan sonra resmen değilse bile fiilen, tümüyle değilse de kısmen yürürlükte görünüyordu⁸⁸.

Türk Kültür tarihi, İslam’ı veya İslamiyet’i kabul ile başlıyorsa, İslamiyet’ten önceki ve sonraki Türk tarihi ne olacaktı? Anadolu’nun Türklerden önceki kültür mirasını tümünden reddediyordu. Sentezcilerin tarih görüşüyle, Malazgirt(1071) Zaferi’nden sonra Bizans Ordusu çekilmiş, Türk Orduları ilerlemiş, Anadolu Türk olmuştu.

Selahattin Eyuboğlu bu noktada; “*bu ülke neden bizim? Orta Asya’dan 400 atla ya da çadır ile gelip onu fethettiğimiz için değil. Bu görüşü ileri sürüp savunanlar, aslında onu kendi ülkeleri gibi görmüyorlar. Ona sahip çıkmıyorlar. Bu ülke, bizim olduğu için bizim, onu fethettiğimiz için değil. Şimdi bizler, hem fatih hem fethedilmişiz. Halkımızın tarihi, Anadolu’nun tarihidir. Bir zamanlar çoktanrıci idik, sonra Hristiyan daha sonra Müslüman olduk. Mabetleri, kiliseleri ve camileri bizim halkımız inşa etti. Pırıl pırıl tiyatroları da o loş kervansaray odalarını da dolduranlar bizlerdik.*”⁸⁹

Nazım Hikmet’te “*Dörtnala gelip Uzak Asya’dan, Akdeniz’e bir kısrak başı gibi uzanan bu memleket bizim!*” dizeleriyle bu tartışmalara katkıda bulunmuştur⁹⁰.

Bozkurt Güvenç ise tüm bu tartışmalara hitaben; “*özetle Türklerin, Türk varlığının ve Türk kültür tarihinin kökleri: (1)Türklerden önceki Küçük Asya (Anadolu) kültürlerine ve insanlarına, (2) Küçük Asya’ya gelip yerleşmeden önceki Orta Asya Türk boylarına; (3) Küçük-Asya’yı fethedip yerleşen Müslüman, Türkmen veya Oğuzlara; (4) Anadolu’da fethedilen, Müslümanlığı kabul ederek Türkleşen yerlilere; (5) Batılı, çağdaş ve*

⁸⁷ GÜVENÇ, Türk Kimliği, 3.Baskı, s. 45

⁸⁸ GÜVENÇ, Türk Kimliği, 3.Baskı, s. 46-47

⁸⁹ GÜVENÇ, Türk Kimliği, 3.Baskı, s. 48

⁹⁰ GÜVENÇ, Türk Kimliği, 3.Baskı, s. 48

laik Türklere kadar uzanıyordu. Biz bunlardan hangisiyiz? Sorusu yersiz ve gereksizdi. Çünkü bunların hepsi biziz, biz hepsiyiz. Nasıl ayırabiliriz birini ötekenden? Kültür tarihinden alınacak asıl ders buydu.⁹¹ “Bizim kültür tarihimizin utanıp sıkılacak ya da saklanacak bir ayıbı olmadığı gibi, övünülecek, insanlığa örnek olacak başarıları da bulunmaktadır. Eyuboğlu'nun diliyle söylersek, Altaylı göçebeydik Horasan'a yerleştik; Şaman idik Müslüman olduk; küçük Asya'yı yurt edindik Anadolu yaptık. Ava gittik avlandık. Koca Yunus geleneğinde söylersek: Her dem yeniden doğarız, Bizden kim usanası!⁹² Demıştır.

Genel olarak Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Türklük bilincinden uzaklaşıldığına dair yargılara cevaplardan biri de Mustafa Akdağ'ın Selçuklu son döneminde ve Osmanlı ilk döneminde milliyetçilik ve Türkçülük hareketlerine dair tespitleridir;

“Modern manadaki milliyetçiliğin, Anadolu toplumunda neden bu kadar erken şuura geldiğini düşünürken, herhalde Anadolu gibi kapalı doğal sınırlara sahip bir kıtayı dolduran Oğuz Türklerinin, Müslüman Doğu ile Hristiyan Batının ara yerinde pek karakteristik özellikler kazanmalarının böyle bir oluşmaya elverişli ortamı hazırlamış bulunduğunu kabul edeceğiz. Fakat Türkiye’de milliyetçilik bilincini doğurtan iki önemli olaydan birisi, Selçuklu idaresine hep İran’dan gelen ve yaylacı Anadolu halkını, kaba, cahil ve hor gören yabancı sınıfın, çıkarıcı, kendini beğenmiş tavırları ve diğeri de, Moğolların uyguladıkları zalimane idare siyasetidir. Selçuklu oğullarının öz Türk oldukları halde devletin yönetici kadrosunu Horasanlı ve İranlı yabancıları doldurmalarına sebep, Türkmen halk yığınlarının hükümet idare edebilecek bilgi ve kültüre sahip olmayışları ve özellikle Anadolu’daki yeni gelişen medreselerin Selçuklu bürokrasisine yeterli eleman verecek seviyeye gelmemiş bulunmasıydı. Memleket İlhani esaretine düştükten sonra da, Anadolu Türkü’nü doğudan gelenlere idare ettirme siyasetine Moğollar, Selçuklu sultanlarından daha fazla bir titizlikle sarıldılar.⁹³”

1.5. TÜRKLERİN DEVLET KAVRAMINI ANLAMA TARZLARI

Eski Türk kültürü hususunda kapsamlı çalışmalar yapmış olan İbrahim Kafesoğlu ile Salim Koca, Eski Türklerde Devlet kavramının karşılığının İl ya da El olduğunu, bu kavramın da farklı unsurlardan oluştuğunu ileri sürmüşlerdir. Bu

⁹¹ GÜVENÇ, Türk Kimliği, 3.Baskı, s. 48

⁹² GÜVENÇ, Türk Kimliği, 3.Baskı, s. 49

⁹³ TANERİ, Türk Devlet Geleneği, 2015, s. 50-51

unsurlar İbrahim Kafesoğlu'na göre; istiklâl, ülke, halk ve kanun (töre)'dur, Salim Koca'ya göre; halk (millet), ülke, hâkimiyet ve teşkilât idi⁹⁴.

İbrahim Kafesoğlu Devlet ve İl kavramlarını şu şekilde açıklamıştır:

“Eski Türk ilinde ‘velâyet-i âmme’ kesin şeklini alıyor, yâni beylerin ve budun başkanlarının teşriî ve icraî (yasama ve yürütme) sorumlulukları bütün ülkeye ve bütün topluluğa şâmil olmak üzere, hakan(kağan)’a intikal ediyor: Memleket çapında vergi ve asker toplama, orduyu tanzim, sevk ve idare etme ve yargı hakları hükümdara verilmekte, gerekiyorsa törede, yine bütün memlekette geçerli olmak üzere, yenilikler yapma, yâni ilin idarî, mali, kültürel işlerini düzenleme yetkisi hükümdar aracılığı ile ‘meclis’lere devredilmekte, hükümdarlık ‘karizmatik’ bir mahiyet almaktadır. Böylece hükümdarlık belirli bir soya inhisar ettiğinden devletten birinci derecede sorumlu olan uzun ömürlü hanedanlar (Asya ve Avrupa Hunlarında tanhular ailesi /Tu-ku ailesi/; Gök-Türkler, Hazarlar ve belki Bulgarlar ve Macarlarda Aşına ailesi, Uygurlarda Yağlakar ailesi; İslâmî devirde de Kara-Hanlı, Selçuklu ve Osmanlı aileleri vb.) kurulmaktadır. Türk devletinde boylar ve budunlar arasında sıkı işbirliğinden anlaşılması gereken de budur. Nitekim Türk ilinin sayılan vasıflarını aynen muhafaza eden Gök-Türk hakanlığının belki en kudretli çağı olan Kapgan Kağan zamanında, Çin kaynaklarına göre devlet ’30 boy’dan meydana gelmekte idi.⁹⁵”

“Eski Türkçede ‘il’, V. Thomsen’e göre ‘siyasi bakımdan müstakil, muntazam teşkilatlı millet’ demektir. A.V. Gabain’e göre il ‘ülke, imparatorluk, iktidar veya hükûmet; R. Giraud’ya göre, ‘Teşkilatlı devlet, imparatorluk, siyasi hâkimiyet’; G. Clauson’a göre, ‘Bir müstakil hükümdar tarafından idare edilen siyasi birlik’ manasına gelmektedir. Demek ki bilhassa 10’lu sisteme dayalı ordu nizamı yolu ile merkezden idaresini mümkün kılan teşkilât sayesinde, bir devlet başkanının sorumluluğu altında budunların ve boyların, işbirliğinden oluşan eski Türk ‘İl’i; arazisi (ulus) ile birleşmiş halkı (budun, kün) ile müşterek idarî ve hukuki nizamı (töre) ile yurdu koruyan ve milleti refah, huzur ve barış içinde yaşatan bir siyasi kuruluştur. ⁹⁶” Tüm bu düşüncüler ve tanımları hakkında sosyoloji kuramı sınıflandırmasına giriş bölümü, sayfa 2’de değinilmiştir.

⁹⁴ KAFESOĞLU, Türk Milli Kültürü, 2003, s.232-247

Salim KOCA, Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 3, Ankara, 2002, s. 59-69

⁹⁵ KAFESOĞLU, Türk Milli Kültürü, 2003, s.232

⁹⁶ KAFESOĞLU, Türk Milli Kültürü, 2003, s. 233

İbrahim Kafesoğlu, Ülke kavramını da şu şekilde açıklamıştır:

“Ülke, her müstakil devletin hak ve yetkilerini mutlak şekilde kullanabildiği belirli coğrafi sahaya denir. Ülkesiz bir millet ve devlet olamayacağına göre, Türk ‘il’inde de belirli sınırlara sahip bir ülke kavramının mevcut bulunacağı aşikârdır. Eski Türklerde ülkeye ‘ulus’ dendiği ve ‘yurt’ sözünün daha çok ‘vatan’ manasına geldiği anlaşılmaktadır. Ülke sınırlarına ‘yaka’ deniliyordu. Demek ki, Türk hakanlıklarında ülke, belirli sınırlara sahip devlet arazisi idi ve bu arazi, hükümdar âilesinin mülkü değil, bütün milletin ortak toprağı idi. (...) Görülüyor ki, Bozkır Türk ilinde ‘ulus’ hükümdarın keyfine göre şahsî mal gibi tasarruf edilebilen bir toprak parçası olmayıp, bizzat devlet reisinin korumakla vazifeli olduğu ata yadigârı idi. Bu durum eski Türk devletinde ülke bakımından ‘dominium’ değil, eski çağlarda benzeri yalnız Roma imparatorluğunda görülen ‘imperium’ telâkkisinin mevcut olduğunu gösterir. Devlet topraklarının idarecilerle halkın ortak sorumluluğu altında bulunması ile –Türk topluluk adlarından da anlaşılabilceği gibi- eski Türklerin şahıslardan ziyade ile veya siyasi kuruluşa bağlı olduğu hususu bir arada dikkate alınır, ülkenin süratle ‘vatanlaşma’sının mümkün olacağı kolayca kabul edilir. Gerçekten eski Türk halkı, devletin istiklâli gibi, ‘yurt’una (vatan’ına) da bağlı idi. Yukarıda söylediğimiz üzere, ilk tarihî belirtisine Asya Hunları’nda rastlanan bu durum, Gök-Türkler’de en canlı şekilde mevcut olmuş ve Uygur Türkleri’nde ‘Kutlu Dağ’ efsanesinde sembolize edilmiştir. Esasen Gök-Türk kitabeleri, ancak, o toprakların Türk vatani olarak kalacağı düşüncesinin mahsulü olabilirdi. Türklerdeki bu vatan sevgisi ünlü Arap yazarı el-Câhiz tarafından da, müşahedeye dayanılarak belirtilmiştir. Ancak Türklerde ‘ülke’ ve vatan telâkkisi, Türk devlet düşüncesine paralel şekilde, bütün öteki göçebe ve köylü (yerleşik) kavimlerden farklı olarak, siyasi istiklâl fikri ile beraber yürümektedir. Eski Türk, ancak hür ve müstakil yaşayabildiği toprağı vatan saymakta, fakat bu şartların mevcut olmadığı araziye kolayca terk edebilmektedir. Kısaca Türk kültüründe vatan, Türk tuğlarının veya al bayrağın dalgalandığı yerdir.”⁹⁷

Salim Koca da Devlet kavramının şu şekilde açıklamıştır:

“İnsan kütlelerinin belirli bir kültür etrafında bir araya gelmesiyle meydana gelen en büyük topluluk millettir. Öte yandan, insan topluluklarının kurdukları en büyük müessese ise devlettir. Türklerde millet ve devlet fikri pek erken çağlarda doğmuş ve gelişmiştir. Türkler, Orta Asya’ya bütünüyle hükmeden büyük devletler kurdukları gibi, zaman zaman Orta Asya’nın dışına taşarak, gittikleri yerlerde de yeni yeni siyasî teşekküller meydana getirmişlerdir. Diyebiliriz ki, Türkler tarihin hiçbir devrinde devletsiz kalmamışlardır. Çünkü Türkler, devletin millî varlığı koruyan, yaşatan ve geliştiren vazgeçilmez bir müessese olduğunun daima farkında ve bilincinde olmuşlardır. Türkler, devlete “él” veya “il” adını

⁹⁷ KAFESOĞLU, Türk Milli Kültürü, 2003, s. 235-237

veriyorlardı. Devlet kurmayı “illemek”, devlet idare etmeyi de “il tutmak” kelimeleriyle ifade ediyorlardı. Devleti de, daima “töre” ile birlikte düşünüyorlardı. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, Türklere töresiz devlet olmamaktaydı.⁹⁸”

“Devlet, ‘halk, ülke, hâkimiyet (erkinlik, egemenlik) ve teşkilât’ olmak üzere birbirini tamamlayan dört unsurdan meydana gelmektedir. Burada önce bu dört unsurun içinde yer aldığı bir tanım yapalım: Devlet, bir topluluğun (halk) belirli bir toprak parçası (ülke) üzerinde hâkimiyet haklarını hiçbir sınırlama olmaksızın kullanmak suretiyle kurduğu ve geliştirdiği siyasî, sosyal ve hukukî bir teşkilâttir.⁹⁹”

“Eskiden devlet kurmak çok kolaydı. Bir sancakla bir davul bulup, bir hutbe okuttunuz mu devlet kurulmuş olurdu. Şimdi güçleşti. Kurulacak olan devletin belli bir uluslararası çerçeve içinde oturması, dünyadaki yerini bulması, ne olup ne olmadığı konusunda dostu düşmanı inandırması gerekiyor.¹⁰⁰”

Kutadgu Bilig’de yer alan şu mısralarda Türklerin devlet anlayışını göstermektedir;

“İl ve kent beyi ne diyor dinle, İli meşhuru ne diyor dinle, hizmetini büyütmüş kişi, kişilerin kutlusudur. Kötü kanunlarla dünyaya hükmedilmez. Zulüm yanar ateştir, yaklaşanı yakar. Kanun sudur, akarsa, nimet yetişir. Kılıç memleket zapt eder ve zafer kazanır. Kalem de memleket tanzim eder ve hazine toplar.”

⁹⁸ KOCA, Eski Türklere Devlet Geleneği, Cilt 3, 2002, s. 59

⁹⁹ KOCA, Eski Türklere Devlet Geleneği, Cilt 3, 2002, s. 60

¹⁰⁰ Mümtaz SOYSAL, Devlet Kurmak, Milliyet, 21 Mart 1975

1.6. Cumhurbaşkanlığı Forsunda Simgelenen Tarihteki On Altı Türk Devleti

Tablo 1: Tarihteki 16 Türk Devleti¹⁰¹

Devlet İsmi	Kuruluş Yılı / Yıkılış Tarihi	Kurucusu	Başkenti	Hâkimiyet Coğrafyası	Dili	Dini	Devlet Başkanı
 Büyük Hun İmp.	M.Ö. 220 / M.Ö.58	Teoman	Ötüken	Asya	Hun Türkçesi	Gök Tanrı İnancı	Tanhu
 Batı Hun İmp.	48 / 216	Panu	Kang – Chü, Taraz	Asya	Hun Türkçesi	Gök Tanrı İnancı	Tanhu
 Avrupa Hun İmp.	375 / 454	Balamir	Etselburg	Avrupa	Hun Türkçesi	Gök Tanrı İnancı, Hristiyanlık	İmparator
 Ak Hun İmp.	420 / 562	Aksuvar	Belh	Asya	Hun Türkçesi	Gök Tanrı İnancı	Hakan
 Göktürk İmp.	552 / 743	Bumin Kağan	Ötüken	Asya	Göktürkçe	Gök Tanrı İnancı	Kağan
 Uygur Devleti	744 / 840	Kutluk Bilge Kül Kağan	Hanbalık, Karabalasagun	Asya	Uygurca	Manihaizm	Kağan
 Avar İmp.	565 / 835	Bayan Kağan	Segedin	Avrupa	Avarca	Şamanizm	Kağan
 Hazar İmp.	630 / 965	Hazar Kağan	Semender, İtil	Doğu Avrupa, Batı Asya	Göktürkçe	Musevilik	Kağan
 Karahanlı Devleti	840 / 1041	Bilge Kül Kadir Han	Kaşgar	Asya	Türkçe, Arapça	İslamiyet	Han
 Gazneli Devleti	962 / 1187	Alp Tegin	Gazne, Delhi	Asya	Farsça	İslamiyet	Tegin, Sultan
 Büyük Selçuklu	1037 / 1157	Selçuk Bey	Nişabur, Rey, İsfahan	Batı Asya, Anadolu, Arabistan	Farsça	İslamiyet	Sultan
 Harzemşahlar	1097 / 1231	Anuş Tegin	Gürgenç	Asya	Farsça	İslamiyet	Han
 Altınordu Devleti	1236 / 1502	Batu Han	Saray	Asya, Avrupa	Tatarca	İslamiyet	Han
 Büyük Timur İmp.	1368 / 1507	Timur	Semerkand	Asya, Anadolu	Farsça, Çağatay Türkçesi	İslamiyet	Emir
 Babür İmp.	1526 / 1858	Babür Şah	Lahor, Delhi	Asya, Hindistan	Farsça, Çağatay Türkçesi, Urdunca	İslamiyet	Şah
 Osmanlı İmp.	1299 / 1922	Osman Gazi	Söğüt, Bursa, Edirne, İstanbul	Avrupa, Batı Asya, Kuzey Afrika	Osmanlı Türkçesi	İslamiyet	Sultan

¹⁰¹ Tablo 1, <http://www.turkosfer.com/category/tarihte-kurulmus-16-turk-devleti/> internet adresinde yer alan veriler esas alınarak düzenlenmiştir. Erişim tarihi: 13.10.2017

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK DEVLET SİSTEMİ

Bu döneme dair alan çalışmaları yapan arkeologlar ve tarihçiler, göçebelerin dünya tarihi ve özellikle Orta Asya tarihindeki yerlerinin anlaşılması için bu toplumların tarım toplumlarıyla kurdukları ilişkilerin incelenmesinden geçtiğini öne sürmüşlerdir¹⁰². Bu sebeple eski Türklerin yaşam tarzı ve yönetim anlayışlarına dair bilgiler Çin arşivlerinden elde edilmektedir. Türklere dair birincil kaynaklara ancak yerleşik hayata geçildikten sonra ulaşılabilmektedir.

2.1. TÜRKLERİN ANAYURDU VE SOSYAL YAPI

Bahaeddin Ögel'e göre Orta Asya denilen saha Tanrı dağlarının güneyinde ve kuzeyinde olmak üzere iki bölümde düşünülmelidir. Tanrı dağlarının güneyindeki alan bugünkü Doğu Türkistan'dır. Kuzeyinde kalan alan ise Çungarya stepleri, İrtiş havzası ve Altay dağlarıdır¹⁰³. Saadettin Gömeç'e göre: Türklerin Anayurdu konusunda kitabelerin incelemesinde Orta Asya coğrafyasına bakarak, tarihi Türk yurdunun Selenga-Orkun kıyıları olması gerektiği düşünülmektedir¹⁰⁴. Cevdet Kudret'e göre ise Türklerin anayurdu olan Orta Asya, kuzeyde Sibiry'a'nın güneyi, güneyde Karakurum ve Karanlık Dağları, doğuda büyük Kadırgan (Kıngan) Dağları, Batıda İdil (Volga) Irmağı ve Hazar Denizi ile sınırlıdır. Kuzeydoğudan, güney batıya doğru uzanan Tanrı Dağları (Tiyansan) anayurdun ortasında yükselir, onu sanki ikiye böler. İslamiyet'ten önce bu bölgede hâkimiyet kuran Türk devletleri şunlardır¹⁰⁵:

---

¹⁰² Krader LAWRENCE, Devletin Asya Göçebeleri Arasındaki Kökeni: Erken Devlet, Haz. H. Claessen - P. Skalnik, Çev. A. Şenel, İmge Yayınevi, Ankara, 1966

¹⁰³ ÖGEL, İslamiyet'ten önce Türk Kültürü, 1998. s.1

¹⁰⁴ Saadettin GÖMEÇ, Uygur Türkleri Tarihi, AKM Yayınları, Ankara, 1997. s. 1

¹⁰⁵ Cevdet KUDRET, Örneklili Türk Edebiyatı Tarihi, Başlangıçtan 15. yy. Ortalarına Kadar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995. s. 3-4

- * *Sakalar: M.Ö, 4. yüzyıl*
- * *Kunlar: M.Ö. 3. yüzyıl*
- * *Siyen-pi'ler: 93-394*
- * *Cücenler (Avar'lar): 394-552*
- * *Kök-Türkler: 552-745*
- * *Uygurlar: 745-13. yüzyıl*
- * *Türgisler: 659-766*
- * *Karluklar: 766-10. yüzyıl*

Bozkurt Güvenç'in Weiner'den aktardığına göre ise; "Türkçe konuşan boylar bugün Dünya'nın dört bir tarafına yayılmış da olsa, Türklerin anayurdu olarak kabul edilebilecek topraklar, doğuda Altay Dağları ile batıda Hazar Denizi veya Aral Gölü ile güneyde Pamir yaylası arasında kalan üçgenle sınırlı görünür. Bu bölgede Türkçe konuşan toplumlar, Batılılarca Turani olarak da sınıflanır. Ne beyaz, ne sarı tenli, çekik gözlü fakat iki ırkın ara sınırında, değişikliğe uğramış bir gruptur.¹⁰⁶"

Neredeyse üç bin kilometrelik bir alana yayılan bozkır pek çok yerde yerini farklı güçlükler barındıran yer şekillerine bırakmaktadır. Bu coğrafya hakkında elde edilen çıkarımlarda Sevet Somuncuoğlu'nun belgesellerinden de faydalanılmıştır¹⁰⁷. Örneğin Ural-Altay dağ silsileleri, Takla, Mekan ve Gobi çölleri insanların ve devlet gibi büyük organizasyonların imkânlarını kısıtlamaktaydı. Bozkırın tarıma elverişsizliği, bozkırda hayvancılığı zorunlu hale getirmiştir. Ancak iklimin koşullarının değişkenliği ve hayvanlar için gereken çayırılık alanların sınırlılığı, göçebeliliğin yaşam tarzı olarak benimsenmesine neden olmuştur¹⁰⁸. Bu sebeple göçebe çoban toplumları ömürlerini yağışlı ve çayırılı bölgeleri arayarak geçirmekteydi. Coğrafyanın sertliği ve kaynakların kısıtlı olması, paylaşım mücadelelerine, bu da savaşçı bir karakteri tetiklemiştir. Mücadele alanının geniş olmasından dolayı at, göçebe hayatın merkezine yerleşmiştir. Mesafelerin uzaklığı, anlık hava değişimleri ve düşman kabilelerin baskınları, bozkır topluluklarının at kullanımında üstün bir yetenek sergilemelerine, yine aynı gerekçelerle ev tipinden uzak kalarak çadır ve at arabalarını kendilerine yuva bellemişlerdir. Sürekli at üstünde olan göçebenin bu yaşam tarzı beslenme tarzını da belirlemiştir. Et ve süt temel besin maddesiydi. Öğünlerin demirbaşı Kıymız, kurutulmuş et, pastırma, yoğurt

¹⁰⁶ GÜVENÇ, Türk Kimliği, 3.Baskı, s. 87

¹⁰⁷ Servet SOMUNCUOĞLU, Karlı Dağlardaki Sır, TRT Yayın 04.01.2008, Yapım 2007

¹⁰⁸ Türk Ansiklopedisi, M.E.B. Devlet Kitapları, Milli Eğitim Basımevi, 32. C, Ankara, 1983, s. 269

ve kısrak sütünün mayalanmasıyla elde edilmektedir. Zamanın Çin elçisi de Hun toplumunu şu şekilde anlatmıştır;

“Sürüleri otlarla beslenir, kendileri de onların sütü ile kımız içer sürülerini yerler. Ayrıca hayvanlarının derilerini giyinirler. Bunun için mevsimlere göre sürülerini izlerler. Tehlikeli anında, gerekirse herkes atına biner ve oklarını kullanır. Savaş geçip, barış gelince de herkes yine mutlu olur ve rahatlığa kavuşur. Hakan ile vezirin ilişkileri basit değildir. Bütün devletin idaresi adeta tek vücut gibidir.”¹⁰⁹

Bu kadar olumsuzluk arasında göçebenin hayatı ve dirliği ancak sürü sahibi olmasına ve sürüsünü muhafaza edebilmesine bağlıydı. Bu sebeple mülkiyet duygusu gelişirken, bozkıra has düzensizlik ortamı, aileleri kabilelere, kabileleri de boylara doğru bütünleştirmeye zorlamıştır. Otlak ve sürünün korunması veya tam tersine komşu kabilenin otlak ve sürülerinin yağmalanması amacıyla bir araya gelen aileler arasında tahsis edilen birliktelik çok uzun süreli olmuyor, amacın kaybolması veya daha kârlı ittifaklar aileleri farklı tutumlara teşvik etmekteydi. Sonu gelmeyen beklenti ve hedefler, örgütlerin uzun ömürlü olmasını engellemiş ve konfederasyon tipindeki devletlerde de görüleceği üzere bozkır üzerinde kalıcı devletler kurmak neredeyse imkânsız hale gelmiştir¹¹⁰. Söz konusu süreç bu bölümde Türk toplulukları çerçevesinde ele alınmıştır.

Tarihte ilk defa kendisine yer bulmuş Türk kavmi Hunlar’dır. Bilinen ilk yurtları da bugünkü Moğolistan olup, Çin kaynaklarında “Hiung-nu” şeklinde isimlendirilmişlerdir. “Hiung-nu” sözü, heterojen kadim Moğol, Tunguz vb. kavimlerin Hun-Türk önderliğinde bir topluluk oluşturduklarını ifade eder. Türk göçebe devletlerinin kuruluşu için Laszlo Rassonyi Radloff’tan şu açıklamayı aktarır; *“hür göçebelerde, oymaklara tabi, tali teşekküllerin daimi tahavvülü halka hayat gücü sağlar. Sürekli çatışmalar, kesiksiz kavgalara münce olur. Bir kabile dağıldığı zaman parçaları, kuvvetlenme yolunda olan başka kabileye katıldıkları için, cemiyet hayatı üzerinde kötü tesirleri sezilmez. Bir kabile savaşlar sırasında büyük nüfuz kazanırsa, onun reisi, mensup olduğu kabile yardımı ile tek mil budun’un (kavmin) başbuğu olur. Başbuğ tebaasını ganimetler ve toprak mülkü ile doyurduğu nispette,*

¹⁰⁹ Erkan TURAL, Türk İdare Tarihi, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 4

¹¹⁰ Sezer BAYKAN, Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1979

hüküm sürmede müstakil olur ve idaresi altında birleştirdiği devlet de büyüdükçe büyür. ¹¹¹”

Oral Sander'e göre: *”Yerleşik toplulukların yarattığı inanç ve itaate dayanan düşünce ile göçebe toplulukların yarattığı kendi kendine yeterli ve bireysel çabaya dayanan, irade düşüncesi savaşçı Türk topluluklarına üstün bir özellik katmıştır. Şurası açıktır ki, sürekli yer değiştiren ve savaşan bir toplumda, birey kendi kendine yeterli ve disiplinli olmak zorundadır. Böyle toplulukların önderleri de zorlayan değil, Türk topluluklarında olduğu gibi izlenecek şefler olmak zorundadırlar. Önder genellikle seçimle işbaşına gelir. Yerleşik topluluklarda ise, önderlerin kutsallıkları vardır ve doğuştan gelen doğal bir hak olarak yönetirler. Bu koşullar altında göçebe halklar, yerleşik topluluklara dönem dönem yeni yönetici ve aristokrasi sağlamışlardır. Bu durum, tarihin eski dönemlerinin en önemli olgusu ya da ritmidir. Yani göçebe ve savaşçı olan Türk kavimleri, sürekli yerleşik kavim ve topluluklar üzerinde bir baskı kurmuş ve kendilerini yenileyerek güçlü kalmak zorunda olduklarını hiçbir zaman unutmamışlardır. ¹¹²”*

“Göçebelerin şaman inancından olduğu kabul edilir. Doğaya, doğal varlıklara yakın yaşayan göçebe kendisini de doğanın bir parçası olarak görür. Doğa ile birleşip uzlaşmaya, onunla uyum içinde yaşamaya çalışır. Şaman törenlerinin akla en yakın yorumu böyledir. Ağaç gibi bir canlıyı seçerler. Onun çevresinde dönerek gökteki Tanrı (veya Tengri) ile ilişki kurmaya çalışırlar. Onu aşağıya çağırırlar. Onunla dans eder, birleşir, bütünleşirler; simgesel anlamda Tanrılaşırlar. ¹¹³”

Çinliler Türklerin hâkimiyet sırrını “*at ve süvari*” den ibaret sandıklarından, Türklerin Batı Türkistan'da yetiştirdikleri atları elde etmek için mücadele etmişlerdir. Ön Asya kavimleri ise bu sırrın Yeda Taşında olduğunu düşünmüşlerdir. Bu rivayetler Türklerin tarihin başından bu yana cihangir ve devletçi bir millet olarak bilindiğinin kanıtıdır. Ayrıca İran destanlarında Türklerin en eski zamanlardan beri çeliğe bürünmüş millet olarak tasvip edilmesi ise bu dönemlerde Türk kavimlerinin

¹¹¹ Laszlo RASONYI, Tarihte Türklük, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1993, s. 58-65

¹¹² Oral SANDER, Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e, İmge Kitabevi yayınları, Ankara, 1995, s. 37-38

¹¹³ GÜVENÇ, Türk Kimliği, 3.Baskı, s. 97

yaptıkları demirciliği, tarihten önceki zamanlarda da devam ettirdikleri sanatları olarak kabul edilebilir¹¹⁴.

Söz konusu coğrafyada hâkim olan iklim türü bozkır iklimidir. Bozkır iklimi kışları soğuk ve sert geçen bir iklim türüdür. Tarıma elverişli olmayan bu iklim ve coğrafya, üzerinde yaşayan insanları da etkisi altına alarak bir bozkır kültürünün oluşmasına da vesile olmuştur. Bozkır kültüründe insanlar ekonomik yönelimlerini hayvancılığa yöneltmek zorunda kalmışlardır. Bu ekonomik yönelim beraberinde değişen iklim koşulları ve hayvanların besin ihtiyaçları dolayısıyla sürekli hareket halinde olmak durumunda kalan bir toplum yapısının oluşmasını sağlamıştır. Bu hareket toplumun dinamizmini arttırmış, kalıcı bir yerde olmadıklarından toplum dışsal saldırılara ve tehditlere karşı sürekli tetikte olduğundan kendisini sürekli geliştiren bir askeri kabiliyette kazanmıştır. Askeri yeterlilik ve dinamik yapı kader ortağı toplumların kendi içlerinde temin edemeyecekleri ek ihtiyaçlarını temin edebilecekleri yegâne kaynak olan Çin ülkesine karşı birleşerek, teşkilatlanmalarını da sağlamış ve Devletlerin kurulmasına da vesile olmuştur.

Türk toplumunda bağımsızlık en önemli unsurlardandır. Tarihte dağılan teşkilatlar, birlikler sonrası yeni yapılanmaların teşekkül etmesi ve bu uğurda sürekli mücadelelerin verilmesi bağımsızlığa verilen önemi göstermektedir. Bağımsız devlet için coğrafi mekânda şarttır. Eski Türk anlayışında bu mekân, diğer devletlerdeki gibi hükümdarın sınırsız egemen olduğu arazi parçası değil, korumakla görevli olduğu ata yadigârıdır. Bu vatan telakkisini Mete Han başa geçtiğinde Tung-hular ile arasında geçen vaka örneklemektedir. Bu vakada Tung-hular Mete Han'dan taleplerde bulunmuşlar; önce bir günde 500 km koşan atını istemişlerdir. Mete konuyu istişareye açmıştır. Danışmanları atın Türkler için önemli olduğunu verilmemesini söyleselerde, Mete *“ben nasıl bir atı komşu devletten üstün tutabilirim.”* diyerek atını elçi ile göndermiştir. Kendilerinden çekindiğini düşünerek daha ileri giden Tung-hular bu sefer Mete'den eşini istemişler ve Mete bunu istişareye açtığında danışmanları sinirlenip bunlarda ahlak kalmamış hemen sefer düzenlemeli desede; *“ben nasıl bir kadını komşu devletten üstün tutarım.”* diyerek bu istekleri de Mete tarafından kabul edilmiştir. Son olarak Hunlara uzak çorak bir toprak parçasını talep ettiklerinde Mete topladığı istişare meclisinde bazı bakanların bu toprağın verilebileceğini söyleyen bakanları idam ettirirken; *“devletin malı olan*

¹¹⁴ Zeki Velidi TOGAN, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1981, s. 21-31

toprağı nasıl verebiliriz?” diyerek kendisine ait olan şeyleri vermekte tereddüt etmemiş ama halkın malı olan toprakta ise taviz vermemiştir¹¹⁵. Vatan sevgisi, Orhun Abideleri’nde de işlenmiştir. Ayrıca merkez Ötüken kutsal sayılmıştır. Göktürk Devleti’nde halkın şahsi hukukla donatılmış, ekonomik özgürlüğe ve özel mülkiyete sahip olduğu görülür. Göktürklerde hürriyetin ne kadar önemli ve fazla olduğu göz önüne alınırsa, bu devletin çağdaşlarına göre insan hakları yönünden epey ileride olduğu da anlaşılmış olur.

Eski çağlarda diğer kültürlerde, insanlar toplumun ihtiyaç duyduğu enerjiyi, çekme ve taşıma gücünü aralarındaki zayıf ve vasıfsız kişilerin kol gücünü kullanarak sağlıyorlardı. Ekonomik açıdan hayvan yetiştiriciliğine, çobanlığa dayanan bozkır kültüründe ise bu ihtiyaç başta at olmak üzere hayvan gücü ile karşılanıyordu. Orman kavimlerinde ve yerleşik topluluklarda hâkimiyeti ele geçiren gruplar zorbalık yoluyla kendilerine hiçbir siyasi ve mülki hak tanımadıkları mahkûm insanları köle olarak bir eşya gibi alıp satıp, kullanıp bu düzeni devam ettirmek için asırlarca özel kanunlar çıkarmışlardır. İnsan kol gücüne ihtiyaç duyulmayan bozkır kültüründe özel mülkiyet ve hür çalışma sayesinde gelişen sosyal gelenekler zamanla töre hükümlerine dönüşerek kesinleşmiştir. Köle kelimesi hiçbir Göktürkçe metinde geçmemektedir.

Eli silah tutan herkes askerdir. Bu kültürde askerlik ayrı bir meslek olarak düşünülemez. Toplumda sınıflaşma ya da herhangi bir tabakalaşma bulunmamaktadır.

Kanunlar bütününe Töre denmekle birlikte, Töre’ye ne derece bağlı olduğu Göktürk Kitabelerinde on bir yerde Töre kelimesinin geçmesinden de anlaşılmaktadır. Töre hükümleri değişik koşullarda etkinliğinin devamı için değişebilirken, Töre’nin belli bölümleri kesinlikle değişmezdir. Bunlar; könili (adalet), uzluk (iyilik, faydalılık), tuzluk (eşitlik), kişilik (insanlık)’tır. Diğer çağdaş devletlerden İslamiyet öncesi Türk devletlerini ayıran en önemli özellikler; velayet-i amme, özel mülkiyet, serbest çalışma, askeri karakter, dini tolerans gibi özelliklerin yanında en önemlisi, kabilevi devletlerden ayrıldığı nokta kamu hukukunun varlığıdır.

Özel hukuku incelendiğinde; kadına ne derece önem verildiği de görülmektedir. Birçok zaman kadınların yönetimde etkin olduğu hatta hükmettiği

¹¹⁵ (krş.) Salim KOCA, Büyük Hun Devleti, Türkler Ansiklopedisi, C. I, Ankara, 2006, s. 684-696

görülmüştür. Ayrıca toplumda evliliklerde kadının rızası aranmaktadır. Miras hakkı olmadığına dair ifadeler yanlıştır, kadının miras hakkı evliliğinde çeyiz yoluyla gönderilmektedir. Ölen babaların, amcaların, erkek kardeşlerin eşleriyle evlenme görülmektedir. Bu yolla ortada kalan eşlerin zor duruma düşmeleri önlenir, ailenin bütünlüğü korunmaya çalışılırdı. Dışardan evlenmede vardır¹¹⁶.

Devlet hükümdar yani kağandan önce gelmektedir. Bu sebeple bütün Göktürk yazıtlarında il kelimesi kağandan önce geçmektedir. Ayrıca Kağanın milletine karşı vazifeleri şunlardır; 1) Ordunun başında olmak, 2) Halkı doyurup giydirmek, 3) Halkı kondurup iskân ettirmek, 4) Halkın sevgi ve saygısını kazanmaktır. Ayrıca sahip olması gereken özelliklerde; bilge, alp, doğru sözlü ve erdemli olmasıdır.

Bu toplumun şematik oluşumuna bakıldığında en alt birim olarak aileden (oğuş) başlayıp, sırasıyla aileler birliği (uruğ), kabileler birliği (boy) ve boyların birliği olan devlete (il) kadar uzanmaktadır. Bu şematik oluşuma dair detaylı bilgiye çalışmanın İlk Türk İslam devletlerinin yönetim yapısının incelendiği bölümde, Timurlu Devleti başlığı altında yer verilmiştir. Boyların beyleri toy denen mecliste toplanır ve kendilerine önderlik etmesi için bir kağan seçerek il oluşumunu meydana getirirler.

Rassonyi'ye göre: “Kül-tegin’in anıtından Türklerin yaşam felsefelerinden dini inançlarına kadar pek çok alanda fikir edinilebilir. Anıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, Türklerde umumi olarak aristokrat nizam üzerine tabakalaşma göze çarpmaktadır. Cemiyetin iki büyük unsuru halk ve begler (asiller) üstünde buyruklar, yüksek rütbeli devlet erkânı; tudun, çur, tarkan, apa, hükümdar ailesi prensleri; teginler, hakan vekili: yabgu, şad ve hepsinin üstünde kağan bulunmaktadır. Kağan daima değişen oymak ve il birliğinin başıdır. Konfederasyona bağlı bazı halkların başı ‘Han’dır. Yenilgiye uğratılan kavimlerin idaresi için “hakan”, “ilteber” (il ezen) unvanını taşıyan vali gönderilirdi. Türk’ler bazen sengün (tsiang-kün: general) gibi Çin unvanlarını da almışlardır. Kağan sıkı surette sınırları belirtilmiş aristokratlarla çevrili olmasına rağmen, yine de bir çeşit demokratik ruh hâkimdir¹¹⁷.”

Hunlar ve Göktürkler devrinde, Türkler Şamanizm dinine bağlıydılar. Şamanizm, doğaya tapma dinidir. Bu dine göre, üstte on yedi kat gök (yani ışık dünyası, cennet), aşağıda yedi ya da dokuz kat yer (yani karanlık dünyası, cehennem)

¹¹⁶ KAFESOĞLU, Türk Milli Kültürü, 2003, s.216

¹¹⁷ RASONYI, Tarihte Türklük, 1993, s.102

vardır. Eski Türkler, genel olarak Şamanlık dinine bağlı kalmakla birlikte, zamanla Mazdeizm (Zerdüşî dini), Manihaizm, Budizm, Hıristiyanlık, son olarak da İslamiyet gibi çeşitli dinlere girmişlerdir¹¹⁸.

Türklerin kültür altyapısından ziyade araştırmacıları en fazla şaşırtan karışık toplum yapısı ve sosyal kurumlarıdır: İl, memur hiyerarşisi, ülüş sistemi, ordu disiplini, diplomasi ve komşularının ideolojik sistemlerine karşı koyabilen son derece mükemmel bir dünya görüşü¹¹⁹. Bu ulus bilinci, üç kıtada hâkimiyet sağlayabilen Türklere devlet kurma bilincini, hâkim olma arzusunu aşıl原因 ana tema olduğu söylenebilir. Göktürklerde Yoluğ Tigin'in yazdığı Orhon yazıtları, Karahanlılarda ise Yusuf Has Hacip'in yazdığı Kutadgu Bilig ve Kaşgarlı Mahmut'un yazdığı Divan-ı Lügat-it Türk, Türk yönetim tarihini şekillendiren ve kendi dönemlerini anlatan önemli ve bu dönemlere ışık tutan kıymetli eserlerdir¹²⁰. Bu eserlerden yalnız Orhun abideleri İslamiyet öncesi dönemindir.

2.2. TÜRK DEVLETLERİNİN KABULÜNE DAİR TARTIŞMALAR

Çin kaynaklarına göre en eski Türkler Hunlardır. MÖ. 4.yüzyıldan MS.3. yüzyıla değin kültürel varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ama Hunlarla ilgili Moğol ya da Türk olup olmadıklarına dair kesin bir karara varılamamıştır. Dil benzerlikleri öyle ki iki halk birbirinden ayırlanamamaktadır. Ancak gerek kültürel, dil gerekse yönetsel benzerliklere rağmen Türkler ve Moğolların beyaz ve sarı ırk olmak üzere birbirinden ayrıldıkları belirtilmektedir. Çinliler söz konusu benzerliklerinden dolayı kaynaklarında bu ırkları bir arada işlemişlerdir¹²¹.

Eğer Hunlar sayılmazsa, ilk kurulan Türk Birliği, Gök veya Kök Türk Devletidir. Ancak “Devlet” sözcüğünü kullanırken dikkat etmek gerekir. Orta Asya Türk devletlerinin yönetimlerinin bugünkü anlamda devlet olup olmadığı konusu da tartışmalıdır.

Göçebe ya da yerleşik tarımla ilgilenme arasında pek fark yoktur. Coğrafi koşullar hem etobur hem otobur olan insanı farklı ekonomik tarzlara yönlendirmiştir. Biri tarımla uğraşıp ot yetiştirirken verimli arazilerinde, biri tarıma elverişli olmayan arazilerde evcilleştirebildiği hayvanlarını beslemiştir. Türk boyları göçebeliliğin verdiği avantajla hızlı hareket kabiliyetine sahip orduları ile zamanı geldiğinde

¹¹⁸ KUDRET, Örneklî Türk Edebiyatı Tarihi, 1995. s. 9

¹¹⁹ Lev GUMILEV, Hazar Çevresinde Bin Yıl, Selenge Yayınları, İstanbul, 2002, s.14

¹²⁰ Agop DİLAÇAR, Kutadgu Bilig İncelemesi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s.7

¹²¹ Türk Ansiklopedisi, 32.C, s. 270

saldırıya geçmiş tarımla uğraşanlara karşı süvari yapılarıyla üstün gelerek genellikle kazanmış ve ot ihtiyacını bu şekilde karşılamışlardır. Ama uzun vadede Güçlü Çin töresine ve karşı bölücü siyasetine direnemeyerek eriyerek kaybolmuşlardır. Türk birlikleri uzun ömürlü olmamıştır. Türk boylarının daha elverişli yer-yurt arama çabaları sürüp gelmiştir. Eyuboğlu'nun "*fetheden de biziz, fethedilende*" diye özetlediği göçebe-köylü ilişkileri kısaca budur¹²².

Üretim-tüketim ve mülkiyet ilişkilerine bakacak olursak; yağmaya ve talana dayalı bir ekonomisi olan yönetimler liderlerinin ölümü üzerine dağılma sürecine girmişlerdir. Cengizhan ve Timurlenk örnekleri gibi. Onların Türk olmadıklarından hareketle, TC Cumhurbaşkanlığı forsunda yer alan on altı yıldızın her biri tarihte kurulmuş Türk devletini temsil eder. Cengizhan'ın torunu Batuhan'ın ve Timur'un devletlerin bu sınıflandırmada yer almasının sebebi Türk Yönetim Geleneğini benimsemeleri ve devletin Türkleri de yönetimde barındırmasıdır. Orta Asya steplerinin kültür tarihini değerlendiren Berktaş Karahanlı Devletiyle, Selçuklu Devleti dışında sözcüğün tam anlamıyla bir Türk devleti kurulmadığını savunuyor. Bu iki devlete belki Gazne, Harzemşah ve Babür devletleri gibi kısa ömürlü devletler eklenmesine rağmen yine de Türk devletlerinin sayısını 10'un üzerine çıkarılamamaktadır¹²³. Sorun yine devletin mülkiyet ilişkisine, vergi toplama kabiliyetine ve göçebe sorunsalına dayanmaktadır. Çağdaş tanıma göre devlet yönettiği toplumdan aldığı vergilerle çalışan bir örgütlenme biçimidir. Gerekli vergiyi toplayabilmek içinse yeterli artıkkürün, vergi toplama gücü gibi iki temel koşul vardır. Kimi örgütler artıkkürün yetersizliğinden, kimi devletlerse vergi toplama gücünü yitirdikleri için yıkılmışlardır. Devletin vergi toplama gücü halkın mülkiyet hakkıyla gelişir. Göçebenin çıkmazı tam olarak buradadır. Devletin vurucu/koruyucu gücünü oluşturan göçebenin kendi kendisini vergilendirmesi gerekmektedir. Günümüzde "*kendi kendisini vergilendiren halkın, millet ve devlet olduğu*" sık sık söylense de bu söz yerleşik toplumlarda geçerlidir. Hayvancılık yapan göçebeden vergi almak zordur. Çünkü göçebe ordudur. Bu yüzden göçebe devletler er geç vergi ya da tahıl alabilecekleri tarım ülkesine gerekseme duyarlar. Selçukludaki vergi çıkmazını gören Nizamülmülk Siyasetname isimli eserinde göçebe(Türkmen-

¹²² GÜVENÇ, Türk Kimliği, 3.Baskı, s. 92

¹²³ Halil BERKTAY, "Osmanlı Devletine Kadar İktisadi Toplumsal Tarih", Osmanlı Devletine Kadar Türkler, Cem Yayınevi, 2002, s. 23-64

Yörük)lerden vergi almak şöyle dursun gelirlerden pay dağıtılmasını önermiştir. Osmanlı'nın Selçukludan aldığı uyarladığı tımar sistemi işte bu sorunu çözüyordu.

Bozkurt Güvenç'e göre; *"tüketim fazlası artıkürün yaratamayan, işleyen bir toprak düzeni kuramayan, vergi toplayamayan yönetimlere işte bu sebeple çağdaş anlamda devlet denilemiyor."*¹²⁴

Ekonomik ve teknolojik üstünlükler, göçebeyi yerleşik toplumlara doğru yönlendirmiş, yerleşik tarımcıları topraklarını savaşçı göçebelerle paylaşmaya zorlamıştır. Ne var ki toprak mülkiyeti ile toprak kullanımı açısından bu iki kültür birbiriyle hiç bağdaşmayan dünya görüşlerine sahiptirler. Yeri yurdu belli savaş kabiliyeti düşük tarımcıyı vergilendirmek kolaydır. Ancak göçebe hayvancıyı vergilendirmek zordur. Bu sebeple tarıma dayalı merkezi devletler, göçebeyi toprağa yerleştirmeye onu mülkiyet- üretim-tüketim- dağıtım- düzenin parçası yapmaya, yani onu vergilendirmeye çalışırlar. Göçebeler ise kendi törelerini yerleşik tarımcılardan çok üstün gördüğünden, vergiyi toplamak varken ödemek istemediklerinden yerleşik hayata geçmemekte direnirler¹²⁵. Çok üstüne gidildiğinde direnirler (Celali Ayaklanmaları), hatta savaşırırlar. Kazandıkları zaman vergi bağışıklığını sürdürürler, kaybedecek olurlarsa başka yerlere göçüp giderler. Dadaloğlu yıllar sonra göçebenin şu sözlerle ünlenecektir. *"Ferman Padişahın, Dağlar bizimdir!"*

Fransız Jean-Paul Roux'ta *"Türklerle ilgili olarak kabul edilebilecek tek tanımlama ölçütü Türk Dilidir. Türk, Türk dilini konuşandır. Başka tanımlar geçersiz, yetersizdir."* Diyor¹²⁶.

Hun dönemine dair somut bir ifade olmamasına rağmen Göktürk döneminde vergi sisteminin bulunduğu savunulmaktadır. Vergileri at ve koyundur. Arabaların kenarlarına çentik atılarak hesap yapılırdı¹²⁷.

Ünal Sığrı ve Yavuz Ercil'e göre Türk kültürünün gelişimi, beş aşamada ele alınmıştır. Bu kültürler ve kültürlerin tarih aralıkları şöyledir¹²⁸:

-Anav Kültürü , (M.Ö. 4000-1000)

-Ayonesyovo Kültürü , (M.Ö. 3000 – 1700)

-Androcono Kültürü , (M.Ö. 1700 – 1200)

-Karasuk Kültürü , (M.Ö. 1200 – 700)

¹²⁴ GÜVENÇ, Türk Kimliği, 3.Baskı, s. 95

¹²⁵ RASONYI, Tarihte Türklük, 1993

¹²⁶ Jean Paul ROUX, Türklerin Tarihi, Pasifikten Akdenize 2000 Yıl, Kabalcı Yayınevi, 11.Baskı

¹²⁷ ERKOÇ, Eski Türklerde Devlet Teşkilatı, 2008

¹²⁸ Ünal SİĞRİ ve Yavuz ERCİL, Türklerde Yönetim Gelenekleri ve Türk Yönetim Tarihi, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, s.18

-*Tagar ve Tastık Kültürü* , (M.Ö. 700 – 100)

Gumilev'in 'Hazar Çevresinde Bin Yıl' isimli eserinin önsözündeki yorumu önemlidir;

“Tarih boyunca insanlığın kaderinde çok önemli bir rol oynamalarına rağmen, Türklerin tarih şuuruna yeterince sahip olmadıkları bir gerçektir. Mesela Gök-Türk İmparatorluğu'nun birinci hakanlık döneminde bu şuur yoktur, ama elli yıllık esaret devrinden sonra kurulan ikinci hakanlık döneminde bu şuur belirgin olarak ortaya çıkmış ve yazıtlarda gelecek nesillere de tarihi şuura sahip olmaları konusunda öğütler verilmiştir. Bu öğüdü layıkıyla anlayamayan daha sonraki kuşakların yönetici kadrosu, önce alfabesini, sonra yavaş yavaş kültür, dil ve töresini kaybederek öz benliğinden uzaklaşma safhasına girmiştir ve bu safha, takriben 1200 yıllık bir dönemi kapsamaktadır.”¹²⁹

Eski Türk Devletlerine dair kültürel yapıyı günümüze ulaştıran yegâne kaynaklar yazıtlar ve abidelerdir. Ünal Sıgri ve Yavuz Ercil'in üzerinde durdukları bir diğer hususta; devlet olarak kabul edilebilecek ilk siyasi oluşum, Ön-Türkçe'nin en eski biçimiyle yazılmış ve en az M.Ö. 8 binlere dek tarihlenen Talas yazıtlarının okunmasıyla öğrenilmiş ve bu yazıtlar içinde “Ön-Notası” adı verilen yazıtın, okunan “ilk devlet belgesi” olduğu söylenmiştir. Tahta çubuklara yazılı Talas Vadisi Yazıtları, tarihteki ilk devlet belgesidir. Başka herhangi bir dilin bu kadar eski bir belgeye sahip olmaması, dokuz bin yılı aşkın geçmişi olan Ulukem ve Talas vadisi yazıtlarına dünya tarihi açısından da olağanüstü bir önem kazandırmıştır. On Federasyonu'ndan sonra tarihi belirlenen ikinci Türk devleti ise M.Ö. 16. yüzyılda (M.Ö.1517) kurulan “Bir-Oy-Bil” üçüncü devlet M.Ö. 6. yüzyılda (522) de kurulan “At-Oy-Bil”dir ve bu devletlere ait tarifler, M.Ö. 522-519 tarihleri arasında dikildiği kabul edilen yazılı anıtların okunmasıyla gün yüzüne çıkmıştır¹³⁰.

Yakup Anat ve Ahmet Almaz'a göre derin tarihi kökene sahip, insanlığa kültürel zenginlikler ve miraslar bırakabilmiş olan ve günümüze kadar varlığını koruyabilmiş milletlerin sayısı oldukça azdır. Bunlara örnek; Çinliler, Hintliler, Türkler, İranlı, Araplar, Mısırlı, Yunanlı gibi milletler sayılabilir. Bunlara belki birkaç millet daha eklenebilir. Tarihte derin izler bırakmış diğer milletlerle birlikte, Türklerin tarihini özümsemeden insanlık tarih ve medeniyetini görmek, anlayabilmek mümkün değildir. Türkler teşkilatçılık özelliği gereği devamlı devlet kurarak bu devletlerin çatısında yaşamışlardır. Bu gün için bu devletlerden en bilinen 16 tanesi

¹²⁹ GUMILEV, Hazar Çevresinde, 2002, s.5

¹³⁰ SİĞRİ ve ERCİL, Türklerde Yönetim 2007

zikredilmektedir. Bu rakam semboliktir ve tarihte kurulan Türk devletleri bu sayının çok üzerindedir¹³¹.

Bu çalışmanın bakış açısına göre; Türk devletlerinin ve hatta demokratik tüzel kişiliğe haiz modern devletler dışındaki tüm devletlerin temeli bir monarşiye dayanır. Bu devletlerin mutlak hükümdarları devletin tüm fonksiyonlarını kendi bünyesine toplamıştır. Devlet fikri ve fiziki anlamda tek bir şahısta veya ailede zuhur etmiştir. Bu tanım bu şahsın ya da ailenin gücü ele geçirerek etrafına insanları toplama yeteneğiyle orantılı olarak tarih sahnesinde yer edinmesini sağladığını belirtir. Bu kapsamda İslam öncesi Türk toplumunda bu şekilde birçok irili ufaklı idarenin kurulduğu öngörülse de bunlar bahsedildiği gibi yeterli etkinlik düzeyine ulaşamamışlardır. Asıl olan devletin kurulmasından ziyade, devletin taşıyıcısı aşiretin yeterliliğidir. Bu devletlerde hâkim gücü elinde tutan hanedanların değişimi sonrası, bambaşka yönetimler oluşmasa da tarih her birini farklı isimle onurlandırmaktadır. Devletin taşıyıcısı konumundaki bu aileler klan tarzı yaşayışlarını diğerlerine faydalı faaliyetlerde bulunabilmek adına rıza toplama ve kendilerini sorumlu addetme fikirlerinden dolayı ortaya atılarak geliştirmişlerdir. Bu hanedanlar ya da aileler yeterince güçlü olmadığında liderin kaybı sonrası dağılma süreci başlamıştır (Timur, Cengiz gibi) hanedan veya aşiretin güçlü olduğu durumlarda ise devlet yapısı varlığını uzun süreler devam ettirebilmiştir (Devlet-i Ali Osman gibi). Zaman içinde gücün el değiştirmesi ile bu sorumluluk farklı aşiretlere ve hanedanlara geçse de asıl olan devlet geleneğidir. Belki süreç ufak değişiklikler ve eklentilerde getirse de devletin tezahürü ve iskeleti varlığını sürdürerek günümüze kadar ulaşmıştır.

2.3. TÜRK DEVLET VE TEŞKİLAT YAPILARI

Siyasal bir organizasyon olarak devletler; yasama, yürütme ve yargı organları ile devletin siyasi, sosyal ve ekonomik hayatını düzenleyen esaslara göre kurulur. Ayrıca daha öncede belirtildiği gibi devleti meydana getiren temel unsurların; millet, ülke ve egemenlik kavramlarının olmaması durumunda siyasi teşkilatın varlığı kabul edilemez. Türklerde teşkilat fikrinin doğuşu ve gelişmesi milat öncesi devirlere uzanır. Atlı-göçebe kültür hayatının gereği olarak, sürülerinin ihtiyaçları ve emniyeti için yaylak ve kışlak arasında sürekli bir hareket esastır. Bu

¹³¹H.Yakup ANAT ve Ahmet ALMAZ, Karahanlılar Tarihi, Oku Yayınları, İstanbul, 2003, s.4

sebeple sürülerin sevk ve idaresi, otlaklara ulaşma çabası ve can mal emniyeti tasası erken çağlarda aralarında bir dayanışma ve işbirliği oluşmasına sebep olduğu gibi mücadeleler de eksik olmamıştır. Türk halklarının atı ehlileştirilmesi ve binit olarak kullanmaları, diğer toplumlara karşı onlara bir üstünlük sağlamıştır.

En kaba tabirle İslam öncesi Türk Devletleri kendi içinde özerk yapıya sahip boyların bir araya gelerek oluşturduğu bugünün tabiriyle federasyon şeklinde örgütlenen siyasi yapılardır. Demokratik kuruluşların varlığı ve yönetimdeki etkinliği göze çarpmaktadır. Toy denen meclisler devletin başı yöneticisi Kağan'ları seçtikleri gibi, Kağanların teklif ettiği kanunların kabul edilerek Töreye girmesine de karar vermektedir. Dönem kayıtlarına göre yılda 3 kez toplanan toyun her birinin farklı bir işlevi bulunmaktadır. Büyük bir şölen havasında geçen toya Moğollarda sadece asiller katılabilmekteyken, Hun ve Göktürklerde halkta iştirak edebilmektedir. İlkbahar toyuna katılım şart olup, katılmamak Tanrı'ya ve kağana saygısızlık sayılıp, isyanla bir tutulmuştur. Buradan anlaşıldığı üzere Türk devletlerinin kağanları çağdaşlarındaki gibi mutlak bir gücü kendinde toplamamaktadır. Yasama yetkisi Toylara tanınmıştır. Ayrıca Toyun yetersiz gördüğü Kağan'ı görevden aldığı örnekler de mevcuttur. Bu uygulama Kağan'ın despotizme kaymasını engellemektedir. Töre ve Toy Kağan'ı kısıtlamakta ya da frenlemektedir. Bu özellikleriyle Amerikan tipi Başkanlık sistemine benzerlikleri olduğu söylenebilir. Ama kuvvetler ayrımı konusunda kati bir ayırmadan söz edilemez. Sonuçta nihai karar mercii sıfatıyla Kağan toy kararlarının içindedir ve ayrıca Törenin baş uygulayıcısı olarak Yarguci sıfatıyla adli ve idari davalara hâkimlik yapmaktadır.

Göçebe yaşam tarzı sebebiyle kalıcı eserleri kısıtlı olan Türk tarihine dair bilgilere ancak Çin, Fars ve Bizans kaynaklarından ulaşılabilmektedir. Göktürklerin Orhun abidelerinden dönemin sosyal ve idari yapısına dair bilgiler edinilebilmektedir. Tabii elde edilen bilgiler ile Çin kaynaklarından edinilen bilgilerin karşılaştırılması ve Göktürk devletinin de bir geleneğin devamı olarak teşkilatlandığını göz önünde bulundurarak bu dönemin yönetsel anlamda sistemine dair genel bir fikir yürütülebilmektedir.

2.3.1. Büyük Hun – Batı Hun -Göktürk İmparatorluğu

Tarihte Türklerin dağınık kabileler halindeki coğrafyasında bütüncül yapıda büyük bir siyasi yapılanma kuran ilk Türk devleti Büyük Hun İmparatorluğu olarak kabul edilmektedir. Kurucusu Teoman'ın oğlu Mete Han dönemi devletin altın çağı

kabul edilir. Bu dönemde özellikle askeri anlamda günümüzde dahi varlığını sürdüren onluk ordu sistemi bizzat Mete Han tarafından tanzim edilmiştir¹³². Bu İmparatorluğun son döneminde Büyük Hun İmparatorluğundan ayrılan Batı Hun İmparatorluğu için detaya inilmeyecektir.

Mete devletin, tüm Orta Asya'ya hâkim bir imparatorluk haline gelmesi için gerekli olan tespitleri yapmış ve ordusuna kendi icadı ısıklı ok ile Türkler tarafından ehlileştirilen ve kutsal sayılan at ile bu oku kullanmak üzere sıkı ve disiplinli talimler yaptırmıştır. Ayrıca tüm dünyada hala kullanılan orduda onluk sistemi ilk defa uygulamıştır¹³³.

Dağınık Türk halklarını öncelikle bir araya getirmiş, çalışmanın 36. sayfasında bahsi geçen vaka sonrası Tung-huları kontrol altına almış ve batıdaki komşuları kendisini daha önce esir eden, güçlü ve zengin Yüe-çilere gözdağı vermiş ve korkutarak batıya göçe zorlamıştır¹³⁴. Çin üzerine çıkacağı sefer öncesi arkasını sağlama almıştır. Çin seferiyle; daha önce babasından Çinlilerin aldıkları, Çin'in kuzeyindeki verimli otlakları geri almıştır. Bunun üzerine 320 bin kişilik ordusuyla Çin imparatoru üzerine yürüdüğünde bu orduyu da mağlup edip, Çin'i vergiye bağlamış ve üstünlüğünü kabul ettirmiştir. M.Ö. 197'de Mete Çin prensesi ile evlenmiş ve bir barış anlaşması imzalamıştır. Ayrıca bu anlaşma Orta Asya tarihinde bilinen ilk milletlerarası anlaşma kabul edilmektedir¹³⁵.

Göktürk Devleti'nin, Büyük Hun İmparatorluğu'ndan altı asır sonra kurulmuş olmasına rağmen aynı başlık altında incelenmesinde; daha önce de değinildiği gibi Büyük Hun İmparatorluğu'na dair bilgilerin kısıtlı olması, Göktürklerin kendilerini bu büyük devletin bir ardılı, aynı soydan akrabası addetmeleri ve aynı yönetim geleneğini sürdürmüş olmaları etkindir.

Tarih boyunca Türklerde iki tür hükümdarlık mevcuttur. İlki doğrudan kabilelerden çıkanlar; ikincisi kabilelerden ayrı bir "*Hakan*" ailesinden çıkan '*Hakan*' veya '*Han*' diye anılan hükümdarlardır. Türklerde hükümdarların unvanları, alınış şekillerinden dolayı gelenekselleşmiştir. Kabile kaynaklı hükümdarlar ise daha başka isimler almışlardır. Oğuzların yerli hükümdarlarına '*Yabgu*', Karluklarınki biraz farklı olarak '*Cabgu*' veya '*Sıgın*', '*Tekin*' olarak ifade edilmiştir. Yağma

¹³²Türk Ansiklopedisi, 32.C, s. 271

¹³³Türk Ansiklopedisi, 24.C, s. 69-70

¹³⁴ Bahaeddin ÖGEL, Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, C. I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 366

¹³⁵ KOCA, Türkler Ansiklopedisi, 2006, s. 605

aşiretininkiler, ‘İrin’ veya ‘İlik’; Barsgan aşiretininki ise ‘Yinal’dır. Türk tarihinde bazı beylere Hakan dense de onlar devirlerinde beydiler. Örneğin: Orhan Gazi, Yıldırım ve hatta Fatih kendilerini bey addetmişlerdir. Buradaki hakan, daha çok iktidar sahibi anlamına gelmektedir. Selçuklu ve Osmanlı hükümdarlarının asıl lâkapları ‘Bey’, ‘Yabgu’ veya ‘İnal’dır¹³⁶.

Bir diğer görüşte ise eski Türklerin yönetim biçiminin ‘feodal’ olduğu yönünde iddialar ortaya atılmıştır. Burada Türklere has bir yönetim biçiminin, kendisine hiç benzemeyen milletlere ait bir kavramla izah etmenin hata olduğu belirtilmiştir. Batıda Roma sonrası ortaya çıkan bu yönetimde feodal beylerin kendi topraklarının kralı ve yargıcı gibi olduğu, Türklerde ise çoğunlukla bu beylerin hükümdar ailesinden olduğu ya da merkezi otoriteye bağlı oldukları vurgulanmıştır¹³⁷.

Ünal Sıgri ve Yavuz Ercil’e göre; İslamiyet öncesi eski Türk devletlerinde serf-senyör ilişkisine rastlanmamakla birlikte, merkezi yönetim sistemi batıdaki gibi çözülmemiştir. Türk beyleri, feodalitede olduğu gibi senyör değildir. Çünkü senyör, insana ait maddi manevi tüm unsurları alarak ortaya çıkarken, beylik vererek olunmaktadır. Beyliğin temel şartları; giydirmek, doyurmak, iskân etmek, emniyeti sağlamak, adaleti gerçekleştirmektir. Eski Türklerde imtiyazlı bir askeri zümrenin varlığından da söz edilemez. Avrupa’da at ve demirin kullanılmaya başlaması ile birlikte şövalyelik müessesenin ortaya çıktığı görülmektedir. At ve demiri ilk kullananlar Türkler olsa da, Türklerde imtiyazlı bir sınıf ortaya çıkmamıştır. Türklerde herkes savaşçıdır ve yine herkes ata binmektedir. Böylece Türklerin çok eski dönemlerden beri yönetim faaliyetleri, kan bağına bağlı nesilden nesile geçen kutsal bir özellikten ziyade, bir sosyal etkinlik olarak algıladıklarını öne sürmek mümkündür¹³⁸.

Kudret’e göre: Türklerde, boyların birleşmesiyle il (site) kurulunca, ilin başında bir kağan bulunmuştur. İle tabi olan boyların da yarı bağımsız birer başkanı vardır. Bunlar, komşu devletlerle de ilişkiler kurabilmişlerdir. Batı ülkelerinde site, belirli bir toprak üzerinde yerleşiktir, eski Türk ili ise göçebedir. Türkler, göçebeliği, geçimleri gördükleri gibi bağımsızlıklarını sağlayan bir gereklilik olarak

¹³⁶TOGAN, Umumi Türk Tarihi, 1981, s.6-7

¹³⁷ SİĞRİ ve ERCİL, Türklerde Yönetim, 2007, s.22

¹³⁸ SİĞRİ ve ERCİL, Türklerde Yönetim 2007, s. 23

görmüşlerdir. Kağan ili ve halkı, törelere uyararak yönetmekle görevlidir ve kağan, ya boy başkanlarının seçimiyle ya da kendi gücüyle başa gelmiştir¹³⁹.

Ünal Sıgri ve Yavuz Ercil'in Bahaeddin Ögel'den aktardıklarına göre örgütlenme konusunda Hunlarda ve Oğuzlarda devlet ve ordu teşkilatlarının yapısı şu şekildedir¹⁴⁰;

-Merkezde Hun imparatoru (Oğuz Kağan)

-Sağ ve sol bilge prenslikleri” (Bozok ve Üçok; Doğu ve Batı Oğuz Grupları)

-Altı köse komutanlıkları (Oğuz Kağanın altı oğlu)

-24 Tümen= 24 Oğuz boyu. (Mete bir tümen komutanı idi, böylece esas ordu ve savaş birimi tümendir.)

Türk ordu teşkilatındaki onluk sistem idari anlamda da önemli iki işlev görüyordu; birincisi, devlet güçlerinin tümünü soya bakmaksızın onlu sisteme göre bölerek, merkezden görevlendirilen kumandanlarla en üstte tek iradeye bağlanması ve böylece herkesin yardımlaşma içinde olduğu bir milli birliğin meydana getirilmesidir. İkincisi de bütün idari görevliler aynı zamanda asker olduğundan ordunun disiplin ve ciddiyetinin sivil, ünitelerin idaresine de yansıdığından devletin askeri disiplin ile çalışması temin edilmektedir¹⁴¹.

Bazı Hun yabgularından bahsettiği varsayılan Oğuz Destanında; fatih kavimlerin vatanlarına bağlılıklarının yanında, seyyar ve savaşçı özelliklerini cihan hâkimiyetinin esası olarak benimsedikleri görülmektedir. Eski Türkler, Orta Asya'nın yüksek yaylalarını; 'Tiyansan- Pamir – Küenlüm' alanını dünyanın dört köşeli merkezi kabul etmişler ve cihana hâkim olmayı, burada yaşayan kavimleri itaat altına almak olarak algılamışlardır¹⁴². Buradan hareketle eski Türk devletlerinde bulunan cihan hâkimiyeti anlayışı bir devlet ve yönetim kültürü olarak tekâmül etmektedir.

Göktürkler zamanında, Türkler devletçilik alanında yükselmişlerdir. Göktürk kağanları artık eski ataları gibi kabileler arasında hakemlik yapan demirci Tarhanlar değillerdir. Bunlar artık büyük devletler kuran ve bunları zaman zaman şiddetle idare eden hükümdarlardır. Togan'a göre; Gök-Türk ve Hazar memleketleri tam bir insan merkezli ve feodaller federasyonu tarzında idare edilmiştir. Hakana

¹³⁹ KUDRET, Örneklî Türk Edebiyatı Tarihi, 1995. s. 7-8

¹⁴⁰ SİĞRİ ve ERCİL, Türklerde Yönetim 2007, s. 61

¹⁴¹ SİĞRİ ve ERCİL, Türklerde Yönetim 2007, s. 63

¹⁴² TOGAN, Umumi Türk Tarihi, 1981, s. 106-108

tabii bu feodallar kendilerine tabi ortasında yüksek suni tepelerde şatoları bulunan kasaba şehirleri yahut aşireti muhtar krallar gibi idare etmişler, her birinin ayrı unvanları olmuştur. Hatta devlet yönetimi bürokratik temellere oturtulduğundan, Göktürklerde ve birçok Orta Asya Türk devletinde valilere ‘ilteber’ iktisadi ve mali işlerin memurlarına ‘tudun’ gibi unvanlar verilmiş ve bunlar idari birer meslek haline getirilmiştir¹⁴³.

Bozkır Türk devletlerinde, başkanlar *Tan-Hu* veya *San-yü*, *Kağan*, *Kan* (*Han*), *Yabgu*, *İl-teber* gibi çeşitli unvanlar taşımışlardır. Türk tarihinde en yaygın olarak görülenleri, *Han* (*Kral*) ve *Kağan* (*İmparator*)’dır. Eski Türk devletlerinde genellikle en büyük evlat veliaht tayin edilir, veliahtlar küçük yaşta iseler amcalarının tahta geçmesi töreye uygundur. Devlet başkanlarının oturduğu başkente ‘*Ordu*’ denilirdi. Eski Türk devletlerinde arazi *sağ-sol*, *kuzey*, *güney*, *doğu-batı*, *ak-kara* gibi ayrımlarla iki idari bölgeye ayrılırdı. Sivil idarede devlet meclis üyeleri, *buyruklar* (nazır, bakan), *iç buyruklar* (saray idaresine bakan) yanında *inanç*, *tarkan*, *apa*, *boyla*, *yula*, *bağa*, *ataman*, *tudun*, *yugrus*, *külüğ*, *atı*, *babacık*, *atabey* gibi, bu unvanları taşıyan ve hiçbiri verasete dayanmayan devlet büyükleri bulunmuştur¹⁴⁴.

Eski Türk Devletlerindeki Yönetim anlayışında en tartışmalı konulardan biri de çifte yönetim anlayışıdır. Bu konuda A.Alföldi Eski Türklerde, Moğollarda çifte yönetim esasının bulunduğunu ortaya atmıştır. Ona göre devleti her daim iki büyük hükümdar yönetirdi, yani yönetme gücü sadece büyük hükümdarda değil, diğesinde de bulunurdu. A.Alföldi’nin dışında K. Czeglédy, F. László, O. Pricak ve G. Dörfer gibi düşünürlerde Çift Krallık meselesi hakkında farklı görüşler geliştirmişlerdir. Ancak Aldo Gallotta, bu görüşleri derledikten sonra, bunların eleştirilecek yönlerini de eleştirerek konuya dikkat çekmiştir¹⁴⁵. İbrahim Kafesoğlu’da Çifte Krallık düşüncesini eleştirerek devletin başında her zaman Kut sahibi tek bir büyük hükümdarın bulunduğunu belirtmiştir¹⁴⁶.

Bu dönemde hatta Fatih kanunnamesine kadar birçok Türk devletinde oturtulmuş bir veraset sistemi ve devlet akli olmadığından dolayı kurulan imparatorluklar parlak dönemlerinin geçmesiyle yaşanan taht kavgaları ve

¹⁴³ TOGAN, Umumi Türk Tarihi, 1981, s. 73

¹⁴⁴ KAFESOĞLU, Türk Milli Kültürü, 2003, s. 101-102

¹⁴⁵ Aldo GALLOTTA, Eski Türkler Arasında ‘Çift Krallık’ Meselesi, Üçüncü Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri – 25-29 Eylül 1993 / Ankara, I. Cilt, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 1999, s. 35- 44.

¹⁴⁶ KAFESOĞLU, Türk Milli Kültürü, 2003, s.274-278

imparatorluğu oluşturan kavimlerin merkeze isyanı ile dağılma sürecine girmişlerdir. Bu süreç İslam öncesi ve İslam sonrası birçok devletin başına gelmiştir.

Taşra teşkilatına bakıldığında; merkezdeki Ulu Kağana bağlı reisler ya da merkezden gönderilen görevlilerce veya hanedan üyesi Yabgular ve Şadlarca taşralar yönetiliyordu. Merkezden gönderilenler kimi zaman doğrudan doğruya bölgeyi yönetiyordu, çoğunlukla da bu bölgelerin yönetimi Beg unvanı taşıyan reislerde olup merkezden görevlendirilenler yalnızca vergi ve maliye denetimi işleriyle uğraşırlardı. İslam öncesi Türk devletlerinin taşra teşkilatının yerleşik toplumlardan önemli farkı devletin topraklarını keskin sınırlarla eyaletlere, vilayetlere bölmemeleri, her kavmin ya da birkaç kavmin başına yetkili atamalarıdır. Türk devletlerinde belirli bir bölgenin bir yetkiliye verilmesi, doğrudan doğruya toprağı değil, orada yaşayan kavimlerin denetiminin o yetkiliye verildiği anlamına gelebilir.

Hukuk, her devletin temellerinden biridir. İslam öncesi Türk devletlerinde de hukuka kaynaklık yapan Töre'nin uygulanmasından sorumlu yarganlar bulunmaktadır. Yarganların birden fazla bulunması bir mahkemenin varlığını ortaya koymaktadır. Kağana başkaldıranların, kararlarına uymayanların cezası idamdır.

Bugün mahkeme salonlarının duvarında yazılı, “*Adalet mülkün temelidir*” atasözünün Eski Türklerdeki karşılığı “*il gider, töre kalır*” idi. Suç kelimesi *yazuk* diye tabir edilir, cürmü işleyene de *yazukluk* denirdi. Suçluya okunan hüküm *kıyındır* ve at üzerinde okunurdu. En açık şekilde Cengiz Han yasasında gördüğümüz suçlar sert bir şekilde cezalandırılmıştır. Göçebe hayatında hapis cezasının pek imkân dâhilinde olmamasından, idam neredeyse tek infaz şeklidir. Mesela her türlü hırsızlık eylemi idamla cezalandırılırdı. Dövme ve yaralama gibi suçlarda küçük veya büyükbaş hayvan vererek bedel ödettirme yani mali tazminat uygulanmaktadır. Cezaların hepsinin dayanağı olan bir töre bulunmakta ve kağandan itibaren boy beylerine kadar tüm yöneticiler törenin icrasından sorumlu tutulmaktaydı. Uygurlarda yerleşik hayatla birlikte töre kelimesi günümüz anlamında kanun anlamında kullanılmaktadır ve toplumun ihtiyaçlarına hitap edecek uyarlamalar geçirmiştir. Borçlar hukuku, medeni hukuk, ticaret hukuku ve ceza hukuku gelişmiştir. Ayrıca Uygurlarda bu hükümler yönetici zümreye çok hafif uygulanmaktadır¹⁴⁷.

¹⁴⁷ ÖGEL, Düünden Bugüne, 2001

Maliye yapılarıyla ilgili detaylı kaynakların zayıf olmasından dolayı kapsamlı bilgiye ulaşamamaktadır. Ama Tudun görevlilerinin merkeze bağlı kent devletlerine giderek vergileri denetledikleri biliniyor. Tudunların ya da Buyrukların devlet merkezinde hazineyi ve maliyeyi denetlemiş olabilecekleri muhtemeldir. Kağanların özel hazineleri ve sürüleri ile Toygunların ilgilendikleri bilinmektedir.

Ordu yönetimi incelendiğinde; Türk devletlerinde askeri ve sivil idareci ayrımının olmadığı göze çarpmaktadır. Hatta birçok unvanın görev tanımında ordu komutanlığının bulunduğu görülmektedir. Ulu Kağan tüm askeri birliklerin başkumandanıdır. Savaş açma ve savaşlar için birlik sevk etme kararlarını Kağan verirdi. Ayrıca Ulu Kağanların Börü ya da Kurt denilen özel korumaları vardır. Seferi orduların komutanlarına Sü-başı ya da Apa Tarkan denirdi. Bazı zamanlar hanedan üyesi hatunların da savaşlarda yer aldıkları bilinmektedir. Ancak onlar çatışmanın içinde yer almaz daha çok komuta merkezinde dururlar¹⁴⁸.

Diplomasiye bakıldığında; sürekli diplomasi uygulamasının on beşinci yüzyılda ortaya çıktığını biliniyor. Sürekli Diplomasinin olmadığı bu dönemlerde hükümdarlar aralarındaki sorunların çözülmesi için elçiler kullanıyorlardı. Yalabaç unvanlı görevlilerin dışında diplomasi faaliyetlerinin ifası için Tarkanlar, Tiginler, Şadlar, İlteber ve kimi zamansa Çorlar görevlendirilmiştir.

2.3.2. Uygur Devleti

İkinci Göktürk döneminin Bilge Kağan'ın ölümü ve çocuklarının babalarının dirayetinden uzak olması ile Tonyukuk'un bilgeliğinden yoksun olmalarından dolayı 741'de sona ermesiyle farklı karakteriyle tarih sahnesine Uygurlar çıkmışlardır. Karluklarla anlaşarak Moğolistan'ı paylaşan Uygurlar Basmillere boyun eğdirmiş, Ötüken ormanında devletin merkezini ilan ederek, kendilerini doğunun hükümdarı, Karlukları batının hükümdarı atayarak devleti kurmuşlardır. Devletin kurucusu Kutluğ Bilge Kül Kağan'ın ölümü ile Tengri Bolmiş İlteriş Bilge Kağan (*Gökten gelen imparator, imparatorluğun kurucusu*) tahta çıkar. Fransız Türkolog Jean-Paul Roux'un üzerinde durduğu konu eski Türklerde bu denli uzun ünvanlar kullanılmamasına rağmen Uygurlarda bir kağanın bu denli şatafatlı bir unvan kullanmasıdır¹⁴⁹. Uygurların bu konuda hangi uygarlıktan

¹⁴⁸ ERKOÇ, Eski Türklerde Devlet Teşkilatı, 2008

¹⁴⁹ ROUX, Türklerin Tarihi, 11.Baskı

etkilendikleri tartışma konusudur. Ancak İran hükümdarlarının bu denli süslü sıfatlar kullandıkları bilinmektedir.

Uygurların değişimi sadece devlet adabında kalmamış, özellikle inanç sistemi üzerinde gerçekleşmiştir. Uygur hükümdarlarının Çin kültürü ile yakın ilişkileri sonucu *Mani* dini Türkler arasında popüler hale gelmiş ve sonrasında resmi din ilan edilmiştir. Bu süreçle birlikte mani rahipleri devlet teşkilatına dâhil edilmesiyle önemi artmıştır. Bunlar sonucu yaşam tarzı da değişmiştir. Vahşi âdetleri olan et yoğun beslenen uygarlık sebze ile beslenen ve iyiliğin teşvik edildiği bir topluma dönüşmüştür.

Bir diğer farklılığı İran'dan gördükleri yazıyı kendi dil yapılarına göre değiştirerek Uygur Alfabesini geliştirmeleridir. Böylece çevre ve eski uygarlığa ait kayıtlar Uygurcaya çevrilmiş ve özgün eserler verilmeye başlanmıştır. Bu yeni alfabe o kadar benimsenmiştir ki Cengiz Han döneminde bitikçiler yazışmaları bu alfabe ile sürdürmüşlerdir. Uygurları diğer çağdaşlarından ayıran en önemli özellikleri yerleşik hayata geçmeleridir. Çin elçisi Wang Yen-te'nin Uygur prenseslerinin şehri olan Kao-ch'ang şehri izlenimleri bu dönemin anlaşılması açısından önemlidir;

“Kao-ch'ang şehrinde yağmur ve kar yağmaz. Aynı zamanda burası çok sıcaktır. Chin-ling dağlarından çıkan nehir, kentin tüm çevresini dolaşır, tarlaları ve meyve bahçelerini sular ve su değirmenlerini işletir. Evler beyaz badanalıdır. Pek çok iki katlı bina vardır. İnsanlar iyi yüzlüdür ve usta sanatkârlardır. Zengin insanlar at eti yerler. Geri kalanlar ise sığır eti ve yaban kazı yerler. Onların müzik aleti olarak kullandıkları alet kopuzdur. Onlar, samur kürkü postu, pamuklu kumaş ve çiçek motifleriyle işlenmiş elbise imal ederler. Onların âdetlerine göre büyük bir kısmı ata binerler ve ok atarlar. Uygurlar gümüş ve pirinçten kaplar yaparak su ile doldururlardı. Onlar suyu birbirine fıskırtarak yahut suyu birbirlerine atarak spor yaparlardı. Onlar seyahat etmekten hoşlanırlardı. Müzik aletlerini de yanlarında taşırlardı. Kentte imparatorluğa ait fermanların saklandığı kule vardır. Bu kulede imparatorluk ferman ve mektupları çok dikkatli şekilde yerleştirilmiş ve kilitlenmiştir. Bu topraklarda fakir insan yoktur. İnsanlar uzun ömürlüdür. Umumiyetle yüz yaşının üstüne kadar yaşarlar¹⁵⁰.”

840 yılında Kırgızlar karşısında aldıkları yenilgi ile tarih sahnesinden çekilen Uygurların devlet yapıları ataları Hunlardan oldukça farklılaşmıştır. Yerleşik hayatın getirdiği birçok kurum ortaya çıkmış, işler yazı ile yürütülmüştür.

¹⁵⁰ Özkan İZGİ, Kutluk Bilge Kül Kağan - Böğü Kağan ve Uygurlar, Kültür Bakanlığı Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 1986

2.3.3. Ak Hun İmparatorluğu

Bir diğer Türk devleti Ak Hunlar incelendiğinde; Gürcü, Ermeni ve Bizans kaynaklarında Eftalit olarak bahsedilen Ak Hunlar Kafkasya’da önemli rol oynamışlardır. Tanrı dağının eteklerinden gelen Ak Hunlar bugünkü Türkistan’a ve Hindistan’ın kuzeyine yerleşmişlerdir. Buradan hareket eden bazı boylarının İdil-Ural sahalarını geçip oradan Avrupa Hunlarının temelini oluşturdukları rivayet olunur¹⁵¹.

Gur’un saltanatı döneminde Horasan bölgesine yerleşen Ak Hunlar, 425 yılında iyice güçlenerek Yüeh-chi topraklarını ele geçirir. Böylece Sasanilerle karşılaşmışlardır. Sasanilerin iç işlerine karışan Ak Hun beyi himayesine aldığı Firuz’u Sasani tahtına çıkarmıştır¹⁵².

Zamanla sınırları genişleyen ve imparatorluk haline gelen Ak Hunlar elindeki toprakları muhafaza edebilmek için merkeze bağlı yerel yönetimler oluşturmuşlardır. Çinli seyyah Sung Yun’a göre Ak Hunlar büyüklü küçüklü 20 devleti kendilerine tabi ederek vergi toplamakta olduklarını ve İpek yolu ticaretine hâkim olduklarını bu sebeple birçok rakiplerinin olduğunu belirtmiştir¹⁵³.

Ak Hunlar merkez olarak Gur bölgesini seçmişlerdir. Ayrıca bir diğer merkezleri Himatala’dır. Hsüang-Tsang Himatala tasvirinde, memleketin verimli olduğundan ve geniş bir bölgede tarım yapıldığından ve her türlü meyvenin yetiştirildiğinden, hükümdarlarının neslinin Saka kökenli olduğundan ve burada ki insanların çadırlarda yaşadığından bahsetmektedir¹⁵⁴.

Ancak Ak Hunların yaşam tarzına dair Çin vesikalarında çelişkiler vardır. Sui Shu’da ve Sung Yun’un notlarında yerleşik tarzının olmadığı savunulurken, bir başka Çin hanedan tarihi Chou Shu’da ve Bizanslı yazar Procopius’un History of Wars eserinde Eftalitlerin soydaşlarından farklı olarak yerleşik yaşam sürdürdükleri söylenmektedir¹⁵⁵.

Ak Hun devletinde de ikili yönetim sistemi bulunmakta olup, Tek bir hükümdar tarafından yönetilmektedir. Devletin en büyük dayanağı ve ayakta kalmasını sağlayan en önemli etken yine töredir. Diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Ak Hunlar’da da başkentte hükümdar, küçük kabilelerin başında komutanlar

¹⁵¹ Saadettin GÖMEÇ, Kök Türk Tarihi, Ankara 2009, s. 47-49

¹⁵² Enver KONUKÇU, Ak Hunlar, Türkler, C.1, Böl.6, Ankara 2006, s. 829

¹⁵³ GÖMEÇ, Kök Türk Tarihi, 2009, s. 50-51

¹⁵⁴ Thomas WATTER, Yuan Chwang’s Travel in India, C.XIV, London 1904, s. 270

¹⁵⁵ Aidogdy KURBANOV, The Hephthalites: Archaeological and Historical Analysis, Phd Thesis, Berlin 2010, s. 113-114

bulunmaktadır. Hükümdar istisnai bir durum olmadıktan sonra barış dönemlerinde seçilir. Çin kaynaklarına göre hükümdarlık miras yolu ile geçmez; en yetenekli kimse hükümdar o seçilir¹⁵⁶.

Hindistan'da Ak Hunlara ait üç büyük kitabe yer almaktadır. Bunlar: Eran, Kura ve Gvaliyar yazıtlarıdır. Bu kitabelerden Gvaliyar'da Budist tapınaklarının yıkıtıldığından bahsedilmektedir¹⁵⁷. Eran kitabesi, özellikle Ak Hun hükümdarı Toroman'dan bahsetmektedir. Bu kitabede Toraman için;

“Krallar kralının ilk yöneticilik yılında çok büyük üne ve şerefe nail olan Toraman dünyayı yönetiyordu.¹⁵⁸”, “Çok erdemli bir dünya yöneticisi var ki kahramanlığı, doğruluğu ile ün salmış ulu Toraman ülkesini adaletli bir şekilde yönetiyordu.¹⁵⁹”

Ak Hun devletinde de diğer Hun devletlerinde ki gibi hükümdarın yanında Hatun bulunur. Ayrıca bozkır kavmi olan Ak Hunların güçlü ve kalabalık bir ordusu bulunmaktadır. Sasanilere karşı birçok kez üstün gelmeleri bunun göstergesidir. Ak Hun ordusu Türk ordularının en büyük özelliği olan süvarilerden oluşmaktadır. Yaklaşık iki bin file sahip oldukları ifade edilir. Bazı bilim adamlarına göre diğer bozkır kavimlerinden farklı olarak sopa ve balta kullandıkları belirtilir¹⁶⁰.

2.3.4. Avrupa Hun İmparatorluğu

Avrupa Hun devletine bakıldığında; en parlak dönemi olan Attila döneminde devletleşme ve büyük kazanımlar elde edilmiştir. Doğu ve Batı Roma vergiye bağlanmış, toplumun refah düzeyi yükselmiştir. Arkeolojik kazıların bu döneme dair; üst düzey memurların altın kaplama at koşum takımları, yay vs. eşyalara sahip olduklarını, daha küçük makamlardakilerin daha az kıymetli gümüşü veya çeşitli taşlarla süslenmiş silahlar taşıdıklarını gösterdiği belirtilmektedir.

Hun devletinin kuruluş aşamasında Başbuğ Balamir'in tüm boyların hükümdarı olmadığı, zorluklar karşısında boy beyleri tarafından seçildiği rivayet edilir. Avrupa Hun'larının klasik dönemine dair Doğu Roma elçilerinin anlatımına

¹⁵⁶ M.A. LITVINSKY, The Hephthalite Empire, History of civilization of central Asia, Vol 3, Paris 1996, s. 149

¹⁵⁷ Atreyi BISWAS, Political History of Haoas in India, Delhi 1973, s. 78-79

¹⁵⁸ BISWAS, Political History, 1973, s. 56

¹⁵⁹ BISWAS, Political History, 1973, s. 69

¹⁶⁰ KURBANOV, The Hephthalites, 2010, s. 74

göre Hun hükümdarının diğer boylar ve kavimler arasında *Primus Inter Pares*, eşitler arasında birinci olduğu belirtilmiştir¹⁶¹.

Sınırları genişleyip, ekonomik, siyasi askeri güçleri arttıkça Hun ismi bir boyun adı olmaktan çıkarak, Göktürk ve Uygurlarda olduğu gibi ülke içindeki herkesi kapsayan bir hal almıştır. Rua döneminde başlayan devletin tekrar tanzimi süreci Attila'nın başa geçerek otoriteyi tesis edip, içte mutlak hâkimiyeti sağlamasıyla nihayete ulaşmıştır. Ayrıca Attila hükümdarlığına diğer Hun devletlerinde olduğu gibi kut inancına dayanan ilahi bir anlam yükleyerek, asil soydan olan Attila'ya Tanrı tarafından yetki verildiği düşünülmüştür.

Kabileler federasyonu olan ve kan bağıının akrabalığın esas alındığı ilk döneme göre Atilla döneminde kabilelerin gücü kırılarak, akrabalığa dayanan yapılanmaya izin verilmeyerek, kabile beyleri merkezden uzaklaştırılmıştır¹⁶². Hâkimiyet kurulan Krallıklara da vergi vermek ve ihtiyaç duyulduğunda orduya katılma şartıyla iç işlerinde serbestlik tanınmıştır. Ancak Roma başta olmak üzere diğer devletlerle ilişki kurmalarına izin verilmemiştir. İsyan edenlerin özerklikleri ortadan kaldırılarak, başlarına Hun idareciler atanmıştır. Ayrıca bu kralların bazılarında merkezde görevler verilmiştir. Attila merkeze aldığı bu yabancı insanlardan kendisine sadakatle hizmet edenlerle yalnız kendisine bağlı aristokratik bir zümre oluşturmuştur¹⁶³.

Attila döneminde merkeze bağlı doğu ve batı olmak üzere iki kanat eligliği mevcuttur. Merkezde de hükümdardan sonra yetkili olan ve orduya kumandanlık eden başbakan, baş vezir konumunda bir görevli bulunurdu. Tam olarak devletin merkezi, görevli elitin sayısı ve unvanları tespit edilememekle birlikte protokol kurallarının hassasiyetle uygulandığı belirtilmektedir.

Hatun da Hun devlet yönetiminde söz sahibidir. Ayrıca hükümdarın ilk eşinin asil kandan Türk olması şartı bulunmaktadır. Attila'nın birçok eşi ve çocuğu olmasına rağmen yalnız ilk eşi Arıkan'dan olan oğulları taht üzerinde hak sahibi olmuşlardır¹⁶⁴.

Atilla döneminin önemli kurumlarının başında meclis gelir. Mete Han'dan beri önem arz eden bu yapıya gereken itibarı Avrupa Hunları da vermişlerdir.

¹⁶¹ Ali AHMETBEYOĞLU, Romalı Tarihçi Olympiodorus'un Türk Tarihi Bakımından Önemi, Türk Dünyası Araştırmaları, cilt 104, sayı 206, 2013, s. 455

¹⁶² Ali AHMETBEYOĞLU, Avrupa Hunları, Yeditepe Yayınevi, 2017, s. 91-94

¹⁶³ Edward Arthur THOMPSON, A History of Attila and the Huns, Oxford, 1948, s. 177

¹⁶⁴ KAFESOĞLU, Türk Milli Kültürü, 2003, s. 246

Sonuç olarak imparatorluk haline gelen Hun devletinde, kabile ve kan bağı esaslı Hun sistemi evirilerek, ülke geneline yayılan idari bölümlerle topluluk sistemine dönüşen teşkilat yapısı ile yönetimi elinde bulunduran Hunlar kendilerine tabi hiçbir kabilenin güçlenmesine müsaade etmemiş, ayrıca kendilerine tabii dış unsur kabilelere yönetimde yer verilerek, bunların kontrolü sağlanmıştır. Bu şekilde kabilenin gelişerek tehdit oluşturması da önlenmiştir. Böylece Attila'nın ve Hunların güç ve otoriteleri tartışmasız bir hale gelmiştir.

2.3.5. Avar İmparatorluğu

Çinliler tarafından *Juan juan* olarak tanımlanan Hun-Türk soylu bir halk olan Avarlar, Orta Asya'da kurdukları hanlıkları Göktürklerce sonlandırıldıktan sonra batıya göç etmişler, Avrupa Hunlarından geriye kalan toplulukları birleştirerek Doğu Avrupa'da uzun süre hâkimiyetlerini sürdürmüşlerdir. Bizans'ı vergiye bağlamışlar, İstanbul'u iki defa kuşatmışlardır¹⁶⁵. Yönetimsel anlamda öncülerine göre derin farklar ortaya koymadıklarından detaylı incelenmeyecektir.

2.4. İSLAM ÖNCESİ TÜRK DEVLET TEŞKİLATLARINDA KULLANILAN UNVANLAR

İslam öncesi Türk devletlerinde yönetim yapısını anlaşılabilmesi için teşkilatta yer alan görevlilerin, en tepeden, en alta irdelenmesi ve açıklanması gerekmektedir. Bu amaçla; bu bölümde yer verilen tüm tanımlar, Çin tarih kayıtlarından, Orhun kitabelerinden, Türkler Ansiklopedisi ve Türk Dil kurumunun iki ciltlik Türkçe sözlüğünden edinilen ortak verilerin derlenerek, özetlenmesi ile meydana getirilmiştir¹⁶⁶.

2.4.1. Hanedan Erkek Unvanları;

- **Kağan:** İl'in başı, hükümdar, imparatordur.

- **Yabgu:** Kağan ve Katun'dan sonra gelen unvandır. Hükümdar kardeşleri, oğullarından biridir ayrıca ikili sistem dönemlerinde ikincil bölgeyi idare eden kişidir. Babadan oğula geçer. Bazı dönemlerde ordu komutanlığı yaptıkları da görülmüştür.

¹⁶⁵ Türk Ansiklopedisi, M.E.B. Devlet Kitapları, Milli Eğitim Basımevi, 32. C, Ankara, 1983

¹⁶⁶ Türkçe Sözlük, 2 Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

- **Şad:** Tek başına ordu idare edebilen Tiginlere verilen unvandır. Babadan oğula geçebilmektedir. Hiyerarşide Yabgudan sonra gelen unvandır.

- **Tigin:** Şad'dan sonra üçüncü sırada gelen unvandır. Kağan'ın oğullarına ve kardeşlerine verilen unvandır. Yani prens ya da şehzadedir. Valilik, Ordu Komutanlığı, Elçilik, Kağan Naipliği de yapmışlardır.

2.4.2. Hanedanın Kadın Üyeleri;

- **Katun:** Kağanların birinci eşidir. Aynı zamanda kağanın yokluğunda naiplik yapar ve gelen elçileri karşılama, bazı zamanlar orduyla sefere çıkma gibi devlet işlerinde etkin oldukları görülmüştür. Kağanla aynı seviyede görülmüştür.

- **İşi:** Kağanın katun dışındaki, katundan daha düşük konumdaki eşlerine verilen unvandır. Değişik kaynaklarda kadın, hanım, zevce, eş, hatun; prenses, tanınmış, yüksek tabakaya mensup kadın, hanım anlamları içerir.

-**Kunçuy:** Hükümdar ailesinin bayan üyeleri içinde katundan sonra gelen unvandır. Kağanın kızlarına ya da kız kardeşlerine, yani prenseslere denirdi. Çince'den eski Türkçeye geçmiştir.

2.4.3. Devlet Erkânı;

-**Apa:** Göktürk hiyerarşisinde çeşitli Çin kaynaklarına göre yabgu ve tiginiden sonra 3. Sırada geldiği belirtilmektedir. Apa Tarkan olarak isimlenince ordunun tüm hizmetlerinden sorumlu olurlar. Ordunun doğu kolunu komuta ederler. Babadan oğula ya da kardeşe miras yoluyla geçebilmektedir. Bugünkü Türk dillerinde de Aba, Apa, Ebe ve Epe gibi sözcükler Ata, Dede, Büyükanne, Baba, Anne, Amca, Hala, Ağabey, Abla, Ebe gibi anlamlara gelmektedir.

-**Ayguç ve Bilge:** Bu unvanlar baş danışman, ulu vezirler için kullanılmıştır. Bu unvandakilerin görevleri, Danışmanlık, elçi karşılama törenlerine katılmak, ordu komutanlığı yapmaktır.

-**Beg:** Devlet kademesinde yer alan rütbeli kimselerdir. Görevleri ise; devlet kademesinde yer almak, ordu komutanlığı ve boy reisliğidir.

-**Buyruk:** Yüksek memur bürokrattır. Görevi; bürokratik memurluk ve elçiliktir. Bakanlık ya da günümüz müşavirlik makamlarına denk gelmektedir. Kendi içinde ünvanlı İç Buyruk ya da Buyruk Çor gibi kullanımları olduğuna dair örnekler

mevcuttur. Ünlü Türkolog Gerard Clausen ise Bakandan ziyade memur olarak ifade etmiştir.

-Çor: Çor unvanı hiçbir zaman tek başına kullanılmamıştır. Her zaman bir sıfatla kullanılmıştır. Görevleri; valilik, boy reisliği, ordu komutanlığı, elçiliktir.

-Çabış: Baş askeri memurdur. Görevi; askeri konularla ilgilenmek, ordu komutanlığı ve elçiliktir.

-Sü Başı ve Su-ni: Ordu komutanıdır.

-İlteber: Merkezden çeşitli boylara gönderilen görevlilerdir. Görevleri; valilik yapmak, merkezi devlet memurluğu yapmak, komutanlık, elçilik ve merkezdeyken kâhyalık yapmaktır.

-Yen-hung-ta: Devlet işlerini denetlemek ve bunları kendi aralarında müzakere etmekle görevli devlet görevlileridir.

-İrkin: Ordu komutanlığı, merkezi devlet memurluğu, valilik, boy reisliği, elçilik görevlerini yerine getiren devlet görevlisi.

-Je-han: Teşrifat memuru ya da müfettiştir. Görevi devlet işlerini denetlemek ve düzeni sağlamaktır.

-Şadapıt, Kurkapın, Sengün: Devlet meclis üyesidirler. Görevleri devlet işlerine karar vermek ve danışmanlıktır.

-Tarkan ve Apa Tarkan: Tarkanın görevleri; devlet işlerine karar vermek (devlet meclisi üyeliği), danışmanlık, ordu komutanlığı, elçiliktir. Apa Tarkan ise cephe komutanıdır.

-Tudun: Devlet işlerine karar vermek (devlet meclisi üyeliği), danışmanlık, valilik, malî işlerle ve vergilerle ilgilenmek, ordu komutanlığı görevlerini yerine getiren devlet görevlisidir.

-Tutuk: Valilik yapan devlet görevlisidir.

-Yargan: Yargıçlık ve mahkeme üyeliği yapan devlet görevlisidir. Yarguci unvanı yargandan türemiştir.

-Yalabaç: Elçilikle görevli devlet görevlisidir.

2.4.4. Hükümdarın Özel Maiyeti;

-Toygun: Memurdur. Atabeylik ve kâhyalık görevlerini yerine getirirdiler. Kağanın malını mülkünü koruyan görevlilerdir. Özellikle Kağanlar çocukluklarından itibaren Ulug Toygun tarafından yetiştirilirdiler.

-Tamgaçı: Kâhyalıkla görevli devlet görevlisidir. Ayrıca Mühürdar ve vergilerin toplanmasından sorumlu memurlar olduklarına dair görüşlerde mevcuttur. Karahanlı döneminde iç ve dış yazışmalardan sorumlu devlet görevlileri bu unvanı taşımışlardır.

-Tamgan: Kâhyalıkla ve elçilikle görevlidir. Tamgacıya yakın ama onunla birebir aynı olmayan bir unvan olduğuna dair çeşitli görüşler mevcuttur.

-Chü-ni: Kâhyalık ve kağanın özel işleri ile uğraşan devlet görevlisidir.

Bu unvanlar inceledikten sonra Türk devlet sistemi irdelendiğinde Kağan'ın iki ana düzeyde danışmanlarının bulunduğu göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki Bilge ve Ayguci diye tabir edilen Kağan'ın Baş Vezirleri, Osmanlılarda ki Vezir-i Azamın muadilidirler. Uygurlarda Öge unvanı göze çarpmaktadır, bu da Vezir makamını ifade etmektedir. Bir diğer Kağan danışmanı topluluk ise; şadapıtlar, tarkanlar, kurkapınlar, tudunlar ve sengünlerden oluşmaktadır. Bunlar daha çok askeri ve diplomatik meselelerle meşguldürler.

Ayrıca bazı Begler, Çorlar ve Buyruklarda günümüz Bakanlarına denk görevler ifa etmişlerdir. Genel olarak Buyruklar bürokrat veya memurdurlar. Apa Tarkan unvanı Savaş Bakanı olarak çevrilmektedir. İlteber ve Yen-hung-ta unvanlı görevliler genellikle merkezde kalıp kendi aralarında devlet işlerini görüşerek, halletmekle görevlidirler. İrkin unvanlı kimselerde merkezde kalarak, kağanların maiyetindedirler. Tabi o dönemde bugünkü gibi uzmanlaşmış bakanlıklar bulunmuyordu. Devlet işlerinin denetlenmesi ve düzenin sağlanması Fu-ni Je-han unvanını taşıyan görevlilere teslim edilmiştir.

Eski Türk devletlerinde, siyasi birliği oluşturan boyların, çeşitli sebeplerle birbirlerinden kolayca ayrılmaları ve aynı veya başka bir bölgede tekrar siyasi bir birlik meydana getirmeleri, bunların karakteristik özellikleri ile ilgilidir. Boylarda sadece yayla ve otlaklar ortak mülkiyettir. Buralar devlet malı sayılmış ve buraları kullananlardan vergi alınmıştır. Göçlerde, aile ve fertlerin sahip oldukları sürü ve taşınır malları beraberlerinde götürmeleri ve diledikleri gibi tasarruf etmeleri, onlardaki hürriyet duygusunu ve serbest hareket etme eğilimini sürekli canlı tutmuştur. Bu durum eski Türk devletlerinin tabiatıyla köleliği ve imtiyazlı zümrelerin zuhur etmesini önlemiş ve adalet, eşitlik, insana saygı gibi bozkır kültürüne ait prensiplerin gelişimine yardım etmiştir¹⁶⁷.

¹⁶⁷ KAFESOĞLU, Türk Milli Kültürü, 2003, s. 195

Kutadgu Bilig eserinin çevirmeni Reşit Rahmeti Arat'ın düşünceleri ile İslam öncesi Türk devletlerinin yönetiminin incelendiği bu bölümü şu şekilde özetlemektedir;

“Türk devletleri kavimlerden oluşan küçük idari teşkilatlar üzerine kuruldukları için, bunların hiçbirinde tam bir idari merkeziyet kurulamamıştır. Devletin farklı hanedan mensuplarına bırakılan ayrı bölgelerinde, iç ve hatta dış idare işlerinde bile çok geniş yetkilere sahip olan bu kişilerce çok farklı hızlarda gelişmesi, asıl merkezin etki ve önemi zayıflatmış veya ortadan kaldırmıştır. Bu mesele, devlet reisliğindeki veraset ananesini de bir çekişme konusu haline getirmiştir. Bu sebeple, boyların güçlü bir lider aralarından çıkararak kendi üstünlüğünü diğerlerine kabul ettiremediği dönemlerde, devletin genel çıkarlarının savunulması imkânsız hale gelmiştir. Hakkında olumlu birçok şey söylenebilecek olan bu Türk idari sisteminin, sayılan bu olumsuz yanları ise, birçok kere dış düşmanlar için fırsatlar doğurmuş ve birçok devletin yıkılışına sebep olmuştur¹⁶⁸.”

---

¹⁶⁸ Reşit Rahmeti ARAT, Kutadgu Bilig-Yusuf Has Hacip, Türk Tarih Kurumu, 2003, s. 17

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLAMİYET SONRASI TÜRK DEVLET SİSTEMİ

İslamiyet öncesi Türk kültürünün incelendiği bir önceki bölümde Türk toplumsal kültürünün göçebe bozkır kültürü olduğuna değinilmiştir. Bu bölümde öncelikle Orta Asya'dan Küçük Asya olarak tabir edilen Anadolu coğrafyasına gerçekleşen Türk göçü ve Anadolu'da mevcut kültürün incelemesi yapılmıştır. İslamiyet'le tanışan Türk toplumunun zamanla yerleşik toplumsal düzene evriminde etken olan faktörlere ve İslam sonrası kurulan Türk Devletlerinin buldukları coğrafyalar itibariyle, bu coğrafyalarda mevcut yerleşik kültürden ve devlet yönetim kültürlerinden etkilendiklerini göz önünde bulundurarak, Ortadoğu ve Anadolu'da etkin olan devletler incelenmiştir.

Bernard Lewis'e göre Türk milli kimliğine dair anlam taşıyan kanıtlara İslam sonrası devletlerde pek rastlanmaz. İslam'ı seçen ilk Türkler kendilerini tamamen yeni inançlarıyla özdeşleştirmişler ve ayrı bir Türk geçmişini şaşkıncu bir hızla unutmuş gibidirler. Moğolların İslam merkezlerini istilaları sonrası steplerin gelenek ve âdetleri yeniden itibar kazanmıştır¹⁶⁹.

Bu devletlerin toplumsal kültürlerinin ve devlet geleneklerinin analizi sonrası, Türk devletlerinin yerleşik devlet düzenine geçişte bu birikimlerden nasıl faydalandıkları, güçlü Türk kültürü ile harmanlayarak nasıl bir Türk-İslam kültürü meydana getirdikleri ve bu devletlerin kurumlarından nasıl faydalanarak yerleşik Türk devlet kurumlarını düzenledikleri ele alınmıştır. Erken dönem devletler olarak ele alınan; Karahanlı, Gazneli, Hazar, Timurlu ve Selçuklu devletleri üzerinden ve geç dönem Osmanlı Devleti üzerinden detaylı incelemeler gerçekleştirilerek Türk devlet yönetimi geleneğinin gelişimi ortaya konmaya çalışılmıştır.

---

¹⁶⁹ LEWIS, Modern Türkiye'nin Doğuşu, 2017, s. 447-448

3.1. ORTA ASYA'DAN ANADOLU'YA TÜRK GÖÇÜ

Anadolu kültür değişimi tarihini net bir şekilde açıklamanın imkânsızlığını bir çok tarihçi dile getirmiştir. Bu konuda dile getirilenler tarih değil, tahminden öteye geçememektedir. Alman Doğu bilimcisi Hellmut Ritter bu konuda şu ifadeyi kullanır; “*çok geniş bölgeleri içine alan, Bizans, İslam ve Türk tarihçilerinin uzmanlık alanlarına giren, Anadolu'daki kültür değişimlerinin tarihini yazmak hemen hemen olanaksızdır.*”¹⁷⁰

Türklerin Orta Asya'da, M.Ö. 3.yüzyıldan, M.S. 8.yüzyıla kadar hüküm süren Hunlar ve Göktürkler zamanında Çin hudutlarından Batı ve Orta Avrupa'ya, Balkanlar'a doğru 1400 yıl boyunca, devamlı ve sayısız göçler yaptıkları bilinmektedir¹⁷¹. Bu göçler sonucunda çok farklı kavim ve devletlerle tanışan, kaynaşan, savaşan Türk milletinin kültür inanç ve medeniyeti çeşitli etkilere maruz kalmış hatta köklü değişimler geçirmiştir. Alaeddin Şenel'e göre; bu göç eden toplumlar arasında bulunan ve M.Ö. 2000 dolaylarında Avrasya bozkırlarından Anadolu'ya inen Hititlerin de göçebe bir halk olarak, Türk olma ihtimallerinin yüksek olduğu belirtilmektedir. Hatta Anadolu'da uygarlığın temellerini atan Hititlerin birçok yeniliği ve icadı da Anadolu'ya getirmiş olma ihtimalleri yüksektir¹⁷².

Asya'dan harekete geçen halk dalgaları; Hunlar, Avarlar, Kumanlar, Peçenekler, Macarlar vb. milletler kuzeyden batıya yönelerek Avrupa'ya ve Balkanlar'a yayılmışlardır. Oğuz Türkleri ise güneyden batıya yöneldiler. Türkler, İran'dan geçip bir süre orada kalarak Anadolu'ya geldiklerinden buraların Türkleşmesinde etkilendikleri kaynak ilk iki yüzyılda İran'dır. Sultanların isimleri ve devletin resmi diline kadar her şey Farsçaydı¹⁷³.

Ayrıca Bizans ve Anadolu Türkleri çok önceleri tanımaktadır. Türkler Bizans ordusunda Hristiyanlaşarak Anadolu'ya yerleştirilmişlerdir. Malazgirt zaferinde bu Türklerin önemli katkıları olmuştur. Savaş sırasında taraf değiştirmişler ve savaşın gidişatını etkilemişlerdir. Hristiyanlaşan ve Türkçeyi henüz unutmayan bu topluluk Anadolu'ya göç başladığında Müslümanlığı ilk kabul edenler olmuşlardır.

Ünlü İngiliz tarihçisi Edward Gibbon'ın yer verdiği anekdotta; Bizans İmparatoru Romanos Diogenes 250.000 kişilik ordusu ile karşısında 50.000 atlı Türk

¹⁷⁰ Hellmut RITTER, Doğu Mitolojisinin Edebiyata Etkisi, Ayrıntı Yayınları, 2011, 1.Baskı

¹⁷¹ Osman TURAN, Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi Yayınları, İstanbul,1993, s. 2

¹⁷² Alaeddin ŞENEL, Siyasal Düşünceler Tarihi, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1996, s. 58

¹⁷³ İskender OHRİ, Anadolu'nun Öyküsü, Bilgi Yayınevi, 2006, 5. Baskı, s.102

ordusu ile Malazgirt'te karşılaşmış ve zaferden emin tavırla anlaşma önerilerini reddetmiştir. Savaş sonunda Bizans ordusu perişan olmuş, İmparator'da komutanları ile tutsak düşmüştür. Serbest bırakmak için kurtarmalık beklenirken Alparslan, Romanos'u yanında ve sofrasında bir hükümdar gibi ağırlamıştır. Kurtarmalık gelmeyeceği anlaşılınca yanındakileri ve imparatoru yanlarına bir onur kıtası vererek uğurlamıştır. Son veda şöleninde Alparslan Bizans hükümdarına sorar “*Sizin yerinizde ben olsaydım nasıl davranırdınız?*” Romanos küstahça “*Sizi askerlerime ölesiye kamçulatırdım.*” Diye cevap verse de Alparslan davranışını değiştirmemiştir. İmparator vatanına dönünce Rumlar gözlerini oyarak ölümüne sebep olmuşlardır¹⁷⁴.

Anadolu Türklerin yönetiminde doğunun en bayındır memleketi olmuştur. Bunun kanıtları Türkler tarafından yaptırılan; sayısız camiler, hanlar, kervansaraylar, medreseler, hastaneler ve daha nice sanat değeri yüksek yapıtlardır. Bizans bin yılı aşan uzun sürede, böylesine bir varlık gösteremedikleri gibi eski Yunan ve Helenistik dönemde kalma eserleri, anıt ve yapıtları da yok etmişlerdir¹⁷⁵. Türkler yeni vatanlarındaki eski yapıt ve anıtlara saygı göstermişlerdir. Bu coğrafyanın ismine bile saygı göstererek “*Anatole*”yi küçük bir değişiklikler “*Ana-dolu*” diye kullanmaya devam etmişlerdir. Anasına ve kadınına saygılı Türkün, yeni vatanı için bundan daha anlamlısı olamazdı¹⁷⁶.

Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler eserinin yazarı tarihçi Claude Cahen bu konuda diplomatik davranarak çelişkili ifadeler kullanmamaya özen gösteriyor¹⁷⁷. Tarihçi Paul Wittek ise Anadolu'nun Türkleşmesi sürecinin 400 yıl süren savaş koşullarında gerçekleştiğini söylüyor. Osman Turan bu görüşü kabul ederek; “*savaşla fethedilen Anadolu halkı, İslamiyet'i de savaşla kabul etmiştir*” demektedir. Bu savaşlar Selçuklu ve yerli halk arasında değil, Selçuklu-Moğol, Haçlı-İslam devleti ve Selçuklu-Bizans arasında bitmek tükenmek bilmeyen siyasal egemenlik savaşlarıdır. Çoğu tarihçi bu savaşlar konusunda dini ideolojik gerekçeler üretirken, tarihçi Nicoara Beldiceanu gerçek nedenin kısa vadeli küçük çıkar hesapları olduğunu vurgulamaktadır¹⁷⁸.

Tarihçi David Hotham'ın “*Türkleri bir sürü milletin karışımı olarak*” tanımlaması eleştirilere maruz kaldığı gibi, Health Lowry'nin “*Trabzon Yöresinin*

¹⁷⁴ Edward GIBBON, Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi, Bilim Felsefe Sanat Yayınları, cilt:2, 1987, s. 629-631

¹⁷⁵ OHRİ, Anadolu'nun Öyküsü, 2006, s. 103

¹⁷⁶ OHRİ, Anadolu'nun Öyküsü, 2006, s. 106

¹⁷⁷ CAHEN, Osmanlılardan Önce, 1984

¹⁷⁸ Nicoara BELDICEANU, XIV. yüzyıldan XVI. yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar, Teori Yayınları, 1985

İslamlaşması ve Türkleşmesi” eserinin yasaklanması da, Pontus Rum İmparatorluğunu görmezden gelmek de tartışma konusu olmuştur¹⁷⁹.

Anadolu'nun Türkleşmesi sürecine dair karşıt görüşler iki başlıkta toplanırsa;

1) *Anadolu halkının çoğu Hristiyan ve Rum'dur, Türkler geldikten sonra onların baskısı ve yönetimi altında Müslüman oldular. (Hristiyan Batı görüşü)*

2) *Anadolu'nun yerli halkından İslamiyet'i kabul edenlerin çoğu zaten Türk asıllı Hristiyanlardı. Ötekilerse Hristiyan kaldılar, Anadolu'yu göçüp gelen Türkmen boyları tarafından Türkleştirildi. (Türk tezinin görüşü)*

Speros Vryonis birinci görüşü “Küçük Asya’da Ortaçağ Helenizminin Çöküşü ve İslamlaşması Vetiyesi” eserinde Türklerin yerli halkı asıp kestiklerinden söz etmekte, aynı zamanda aynı yerli halkın İslamlaştığını Türkleştiğini ileri sürmektedir¹⁸⁰.

İskender Ohri Anadolu Türkleşmesini Kuzey ve Güney Amerika’da yerli halka yapılanlarla karşılaştırarak, Anadolu’da yerli halka hiçbir baskı, zorlama, soykırım ve sürgün yapılmadığını Reinhard Stewig ve David Hotham’a atıf yaparak belirtiyor.¹⁸¹ Türk yönetimi, sömürücü feodal ve teokratik düzene karşıdır. Anadolu halkı, derebeylerin ve kilisenin sömürü ve zulmünden kurtarılmıştır. Anadolu halkına güvenlik, adalet ve dirlik getirilmiştir. Türklerden etkilenen halkın çoğu daha önce Hristiyan olup Rumlaştığı gibi, gönüllü olarak Müslüman olup Türkleşmişlerdir. Başta Hititler olmak üzere siyasi birliği birçok kez sağlanan Anadolu’nun, etnik ve kültürel birliği Türkler tarafından gerçekleştirilmiştir.

Anadolu’ya gelip yerleşen Türklerin çoğu çiftçilik ve madencilikle uğraşan köy ve kent halkındandır. Göçebe olanları bile atlı göçebe değildir. Sürüleriyle yazın yaylalarda, kışın ovalardaki köyler yöresinde yaşar ve çiftçilerle ilişki halindedirler. Heinrich Glück’ün ifadesiyle; hepsi de uygar insanlardır. Bu sebepten tarım ve maden sözcükleri öz Türkçedir. İslam’la tanışmadan önce de Türkistan’da uygarlık ileri düzeydeydi. Atlı göçebe Macarlar gezginci olduklarından, tarım ve sanatla

¹⁷⁹ David HOTHAM, *Türkler*, Milliyet Yayınları, 1973

Heath W. LOWRY, *Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2. Baskı, 2010

¹⁸⁰ Speros VRYONLS, *The Decline Of Medieval Hellenism in Asla Minor and the Process of İslamsation from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley-London, 1971.

¹⁸¹ OHRİ, *Anadolu’nun Öyküsü*, 2006, s. 107;

Reinhard STEWIG, *Batı Anadolu Bölgesinde Kültür Değişmesinin Ana Hatları*, İTÜ, 1970, s. 132-133
David HOTHAM, *Türkler*, Milliyet Yayınları, 1973, s.20-21

ilişkileri yoktu. Onuncu yüzyılda yerleşik hayata geçince dillerinde bulunmayan bu kelimeleri Slavca ile Almancadan almışlardır¹⁸².

Türkler Anadolu'yu Türkleştirdiği gibi kendileri de bu süreçte Anadolululaşmıştır. Türkler tarih boyunca pek çok devlet kurmuşlardır. Bu devletlerden 100-150 yılı aşabileni oldukça azdır. En uzun ömürlüsü 600 yıl yaşamış olan Osmanlı İmparatorluğu'dur. Bu değişim ve gelişimde nice uygarlıklar yaratmış Anadolu tabanının etkisi yadsınamaz.

Orta Asya'da sürekli bir iktidar mücadelesinin yaşandığına değinilmiştir. Bu iktidar mücadelelerinin temelinde Türk boylarını bir araya toplamak ve Çin ülkesine yapılan baskınlarla ortak refahı yükseltmek olsa da, iktidarı elinde bulunduranlara itaat etmekte zorlanan boylar ve kavimler Doğudan Batıya doğru göç yoluna düşmüşlerdir. Özellikle Oğuz boyları Göktürk kağanlarının ve Çin'in baskılarından kurtulmak ve bağımsızlık ruhundan dolayı bu yola düşmüşlerdir.

Bozkurt Güvenç'e göre; bugün Batı ya da Ön Asya'da, Türkistan'da, Afganistan'da Azerbaycan, İran, Irak, Suriye ve Anadolu'da yaşayan bütün Türkler, ortak ataları olan Oğuz soyundan inmektedir¹⁸³. Çin ülkesiyle sürekli savaş içinde bulunan Türkler, genellikle doğudan batıya yönelen göçleri sırasında üç önemli aşamadan geçmişlerdir;

- 1) *Yerleşik hayata, atçılık ve çobanlıktan- rençberliğe geçme;*
- 2) *Budizm, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi dinlerle karşılaşma;*
- 3) *Devlet yönetimleriyle tanışıp devlet deneyimi kazanma gibi*¹⁸⁴.

Türlere asırlarca yurtluk edecek Küçük Asya, Anadolu'nun kültürüne bakıldığında; ticaret hukuku ve askerlik ilminin temellerinin bu coğrafyada atıldığı belirtilmektedir¹⁸⁵.

Küçük Asya coğrafi anlamda ulaşımaya çok elverişli olmaması ve engebeli dağlık yapısı sebebiyle, aynı anda birçok kültürü barındırmıştır. Bu kültürler uzun süre karşı karşıya gelmeden varlıklarını sürdürebilmişlerdir.

Kültür tarihi açısından Küçük Asya'nın tümüne egemen olabilen Pers, İskender, Roma, Bizans ve Osmanlı İmparatorlukları ülkenin kültürel varlığını koruduğu gibi, genel kural olarak, çeşitliliğini değiştirmeye kalkışmamışlardır. Bölgesel farklılıklar içinde, belki de en kalıcı olanı kıyı-kara kültürü karşıtlığıdır.

¹⁸² Heinrich GLÜCK, Eski Türk Sanatı ve Avrupa'ya Etkisi, Türkiye İş Bankası Yayıncılık, s. 178

¹⁸³ GÜVENÇ, Türk Kimliği, 3.Baskı, s. 103

¹⁸⁴ GÜVENÇ, Türk Kimliği, 3.Baskı, s. 88

¹⁸⁵ GÜVENÇ, Türk Kimliği, 3.Baskı, s. 56

Kıyı boylarının kültürü deniz yollarıyla Dünya'nın dört bir tarafıyla bağlantı kurarken, kara(taşra) iç bölge(bozkır-dağ) toplumlarının ilişkisi, genellikle doğu-batı yönünde uzanan vadilerle sınırlı, dış dünyaya kapalı kalmıştır¹⁸⁶.

Perslerin askeri gücüne ve baskılarına karşı, doğuyu Helenleştirmek isteyen Büyük İskender, tarihi seferine Anadolu'dan başlamıştır. Roma'nın zengin eyaleti Anadolu, bilimin, felsefenin, Hristiyanlık dininin doğuşuna tanık olmuştur. Hititler, Frigyalılar, İyonyalılar, Haçlılar, Selçuklular, Osmanlılar ile Türkler burada yaşamış ve savaşmışlar ve kalıcı izler, silinmeyen anılar bırakmışlardır¹⁸⁷.

Bütün din-devlet gelenekleri arasında, Türk göçmenlerini en çok etkileyen inanç akımının İslamiyet olduğu söylenmiştir. Bu gözlemde bazı kültürel gerçeklikler vardır. Bozkurt Güvenç bu gözlemleri üç kategoride ele almıştır;

1) *“İslamiyet, diğer din ve yönetim sistemlerinden farklı olarak din-devlet ayrımı gütmeyiz. Din ile devletin İslam'da aynı kurum oluşu göçebe Türklerin dünya görüşüne uygun düşmüş olabilir. İslamiyet güçlü devletler karşısında ezilen göçebe Türklere- yalnız din değil- devlet ve yönetim düzeni olarak da çekici gelmiştir.”*

2) *“Türklerin batıya doğru göçü ve toprağa yerleşme süreci, İran-Türkistan sınırında İslamiyet'in batıya doğru yayılması ile karşılaşmış; Türkler, İslam diniyle tanışmak, anlamak, savaşıp uzlaşmak durumunda kalmıştır.”*

3) *“Türk boylarının İslamiyet'le karşılaşmaları, göçebe toplumların yerleşik yaşam düzeni aramalarıyla aynı evreye rastlamıştır.”¹⁸⁸*

Anadolu coğrafyası çeşitli kültürleri bünyesinde barındırmaktaydı. Birçok dil, din ve millet bu coğrafyada Bizans yönetiminde yaşamaktaydı. Türklerin ilerlemesiyle bu coğrafyaya yerleşik bir Türk kültürü oturtması için gerekli ortam bulunmaktaydı. Bakıldığında çöküntü içinde olan Bizans ve dağınık toplumu; Ermeniler, Kürtler, Aramca, Sami, Helen lehçeleri vs. konuşan topluluklar bu yayılıma karşı koyamamıştır. Mevcutta Bizans yönetiminde Anadolu'ya yerleştirilen Peçenek, Uz kavimleri ile Selçuklu iskânı ile gelen göçebe boylar kaynaşmış ve yıllar içinde bu coğrafyada Türkçe ortak dil konumuna gelmiştir. On ikinci asırda İtalyanlar bu coğrafya için *Turchia* demeye başlamışlardır. İslam'ın Kılıcı unvanı alan Türkler Bosna'nın ve Arnavutluk'un da İslamlaşmasını sağlamışlardır. Göçebelerin yerleşik düzene geçişi için Selçukluların bir düzen kurmaya çalıştıkları

¹⁸⁶ GÜVENÇ, Türk Kimliği, 3.Baskı, s. 60

¹⁸⁷ H.J.MULLER, The Loom of History, Harper and Row, New York, 1958, s. xii

¹⁸⁸ GÜVENÇ, Türk Kimliği, 3.Baskı, s. 99

gibi göçebeliliğin eritilmesi için yoğun bir çaba içerisinde oldukları ortadadır. Bu düzenin temellerine İran kadar Bizans'ın da katkıları vardır. Dönemin göçebe federasyonu tarzı devletleri Danişmendi veya on beşinci yüzyılda Akkoyunlu Türkmen devleti dağılmaya mahkûmdu. Göçebelilik sorunsalına karşı kesin başarı ancak Osmanlı döneminde 15-16.yüzyıllarda elde edilebilmiştir¹⁸⁹.

Oral Sander'e göre; 'steplerin egemenliği' olarak adlandırılan 1000 - 1500 yılları arasındaki dönem, olayların genel akışı dikkate alındığında, üç ayrı başlık altında incelenebilir:

- *"Türkler' in siyasal egemenliği dönemi (1000-1200)"*
- *"Moğol istilalarının etkisiyle İslamiyet'in genişlemesinin duraklaması dönemi (1200-1300)"*
- *"Türklerin egemenliklerini yeniden sağlamaları, Osmanlı Devleti ve Avrupa'ya doğru genişleme dönemi (1300-1500)"*¹⁹⁰

3.2. İSLAM SONRASI TÜRK DEVLETLERİNİ ETKİLEYEN DEVLETLER

Ortadoğu ve Akdeniz bölgesi tarım faaliyetlerinin ilk görüldüğü, kentleşmenin ve örgütlü toplumun yani devletin ortaya çıktığı bir coğrafyadır. İlk medeniyetlerin nehir kenarları ve verimli arazilerde kurulduğunu düşünürsek kurak arazilerde bu medeniyetlerin zuhuru pek mümkün değildir. İlk ve Ortaçağ Akdeniz ve Ortadoğu İmparatorlukları kuraklık ve kıtlıkla mücadele etmek için gerekli sulama tesislerini kurmak, ticaretin devamı için gerekli konaklama tesislerinin imarını sağlamaktan sorumludurlar. Bu sebeple sadece büyük bölgeleri kontrol eden bir siyasi oluşumun iktidar şansı bulunmaktadır. Bununla birlikte ulaşım ve haberleşme imkânlarının ilkelliği, bürokrasi, para sistemi gibi kontrol araçlarının yetersizliği teknik açıdan merkeziyetçi devletin varlığına engel olmuştur. Bu sebeple klasik feodalite Ortadoğu toplumlarında ortaya çıkmıştır. Mahalli güçlerin devlet kuracak bir hukuki, ekonomik altyapı kuracak yeterlilikte olmadıklarından merkezi devlet gücü hâkim olmuştur. Bu dönemlerde Ortadoğu ve Doğu Akdeniz bölgesinde iki büyük monarşi vardır. Sasani İran'ı ve Bizans sistemleri sonraki siyasi birlikleri de geniş ölçüde etkilemiştir.

¹⁸⁹ İlber ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, Cedit Neşriyat, 3. Baskı, Ankara, 2008, s. 100

¹⁹⁰ SANDER, Siyasi Tarih, 1995, s. 38

3.2.1. Sasani İmparatorluğu;

224-640 yılları arası tarih sahnesinde yer alan Sasani Devleti ticaret yollarına hâkimiyeti sebebiyle Bizans ile çetin mücadelelere girmiştir. Bizans'ın Habeş kralı ile anlaşarak, Kızıldeniz- Hint denizi ticaretini geliştirmesine sebep olmuşlardır¹⁹¹.

Bu mücadeleler sonucu zayıf düşen iki devlet direnç gösterememişler ve İslam'ın yayılmaya başladığı dönemlerde İslam fetihleri kolaylaşmıştır. 635'te Hz. Ömer'in ordularının Sasani İmparatorluğuna son vermesi ile İran İslamlaşmıştır. İran'ın eski kültür kaynakları ve kültürel bağımsızlığı ortadan kalkmasa da epey sarsılmıştır. Ancak İran kültür ve devlet örgütü gelişmekte olan İslam Devleti'ne örnek olmuştur. Bu yüzden Sasani Devleti irdelenmeden bu coğrafyada kurulan büyük devletlerin yönetim sistemleri ve İslam Yönetim Örgütü tam manada anlaşılabilir.

Sasani İmparatorluğunun toprak rejimi altıncı yüzyılda 531'de tahta çıkan I. Hüsrev döneminde şekillenmiştir. Uygulamaları ve hakkında anlatılanlar bu hükümdarın birçok ilklere ön ayak olduğunu ortaya koymaktadır¹⁹².

Toprakların ve toprağı işleyen nüfusun dökümü bu dönemde yapılmıştır. Böylece vergi matrahı ve mükellefin tespiti demek olan bu işlem Bizans'a, İslam İmparatorluğu'na, Selçuklu ve Osmanlılara örnek olmuştur. Bu uygulamadan önce köylü vergi memuru gelene kadar malını muhafaza etmek durumundaydı, yeni uygulama ile arazinin ürünü ortalama tahmin edilerek, her ürün için saptanan vergi miktarı kaydedilmiştir. Bu şekilde yolsuzluklar kısmen önlenmiş olmuştur.

Sasanilerde arazi vergisi *haraç* adını alıyordu. Alınacak haraç ürün cinsi ve arazinin verimliliğine göre 1/3 ile 1/6 arasında değişmekteydi. Çocuk, ihtiyar ve kadınlardan alınmamaktaydı. Köylülerin dışında Yahudi ve Hristiyanlar ve şehir ahalisinden *gezi* (sonraki cizye) denen baş vergisi alınırdı. Bu vergiyi de çocuk, kadın ve ihtiyarlar ödemezdi¹⁹³.

Sasani toplumu da eski Hint toplumu gibi kastle ayırılmıştı ve kastlar arası geçiş imkânı bulunmamaktaydı. Bu yapı İlk ve Ortaçağ toplumlarının birçoğunda mevcuttu. Başlıca dört kast; ruhban (Yargıçlık ve yüksek memuriyet), savaşçılar (Ordu Yönetimi), kâtipler (Tababet, öğretmenlik ve küçük memuriyet) ve ziraatla ve

¹⁹¹ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 24

¹⁹² Ann LAMBTON, Justice in Medieval Persian Theory of Kingship, Studia Islamica, 17/1962, s. 96 vd.

¹⁹³ Clemante HUART, Ancient Persia and Iranian Civilization, Routledge and Kegan Paul, London, 1972, s. 156

zanaatla uğraşan geniş halk (Asıl angarya ve vergi mükellefiyeti)tır. Savaşta köylüler ücretsiz piyade sınıfına alınır. Bizans'ın aksine Sasanilerde piyade ucuzca harcanan bir kuvvettir. Bu toplumsal yapı muhafaza edilmiştir. Kentliler ise vergi öder askerlik yapmazlardı. Resmi dinleri Zerdüştlüktür.

Merkez ve eyalet yönetimi incelendiğinde; şehinşah merkezi hükümdar, onun yanında sivil hizmetler ve yargı hizmetlerini yerine getiren rahipler sınıfından *Mobedhan-ı mobedh* denen baş yargıç bulunmaktadır. Hükümdarın yanındaki en büyük yetkili *Vazurg framadhar* baş vezirdir. Baş vezirlik sonraları İslam devletlerinde de aynı adla kabul edilmiştir. Baş vezir Şehinşah'ın atadığı memurları azledemez, ordu komutanı değildir, bunun dışında iç ve dış konularda geniş yetkileri bulunmaktadır. Sivil bürokraside maliyenin önemli yeri vardı. Çünkü maliye geleneksel devletler içinde esaslı bilgi beceri ve özel eğitim isteyen bir işti. Bu görevi *stryoshansalar* denen memurlar yönetmiştir. Bu konuda merkezi bir yönetim kurmak imkânsız olduğundan *azat* denen orduya atlı olarak katılan şövalyeler ve barış döneminde bölgelerini yöneten Batı Avrupa lord ve baronlarının benzeri küçük asilzadeler ile köy yönetiminden sorumlu *dikhanlar* taşrada bu görevi yapmışlardır. Dönemine göre gelişmiş bir posta teşkilatı bulunmaktadır. Her yerde şubeleri bulunan bu yapı sonraları diğer devletlere de geçmiştir¹⁹⁴.

Hukuk sistemi iyi bir eğitim gerektirdiğinden Avrupa'da kilisenin elinde olduğu gibi rahiplerin elindedir. Bazı suçlarda bütün aile cezalandırılırdı. Dinden dönmenin ve hükümdara itaatsizliğin cezası ölümdü. Temel olarak hukuk sistemi *kısasa* dayanmaktadır. En yüksek temyiz mercii Şehinşah'dı. Hükümdar at üstünde bile şikâyetleri dinler emirler vererek gereğini yapardı. Bu uygulama Osmanlılar'da bile muayyen günlerde kurulan hükümdarın hususi adalet divanı uygulamasında görülmektedir.

Eyalet yönetimi askeri bir sisteme dayanırdı. 1. Hüsrev döneminde *Padhgos* denen dört ordu bölgesine ayrılan ülke; *padhgosban* denen kral naibi ve kumandan tayin edilerek yönetilirdi. Bunlar hükümdar ailesindendi. Bu yönüyle İslam öncesi Türk Devletlerinde yer alan Yabguların, Tiginlerin veya Şadların bölgelere yönetici olarak gönderilmesi uygulamasının Sasanilere ilham verdiği düşünülebilir. *Marzbanlıklar* merkeze uzak *padhgosların* bölünmesinden meydana gelirdi. Zamanla *Marzbanlıklar* merkezi otoritenin küçük birimlerde etkisinin daha yüksek olduğu

¹⁹⁴ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 27

düşünülerek eyalet yönetiminin temel birimi haline geldi. *Marzbanların* alt kademesinde *azat* denen şövalyeler ve mali idari adli konularda görevli köy reisleri *dihkan* bulunurdu. *Dikhanlar* kendi aralarında bir kethüda seçer, bu kişi onları eyalet valisi olan *marzbana* karşı temsil ederdi¹⁹⁵.

Bu köklü gelenek nasihatnameler, siyasetnameler aracılığıyla Abbasi, Bizans, Selçuklu sistemleri üzerinden Osmanlılara kadar uzanmıştır.

3.2.2. Bizans İmparatorluğu;

Bu bölüme başlarken tarihçi Fuat Köprülü'nün Bizans ve Osmanlı müesseseleri arasında etkileşime dair olumsuz fikirler beyan ettiği makalesinde Rambaud, Mordtmann, Oberhummer, Scala gibi tarihçilerin aşikâr Bizans tesirlerinden söz etmelerini eleştirmiş olduğu belirtilmelidir¹⁹⁶. Fuat Köprülü'nün makalesi birçok gerçeklere işaret etmekle birlikte Bizans, Roma ve Sasani kaynaklarına yeterince inemediği konusu İlber Ortaylı nezdinde dile getirilmekte, aynı şekilde adı geçen yazarların da sınırlı alanlarda karşılaştırma yaptıklarından kesin sonuçlar veremedikleri dile getirilmektedir¹⁹⁷.

On bir asır boyunca tarih sahnesinde yer alan bu devlet, kendisini Bizans olarak tanımlamamaktadır. Romanın devamı niteliğindeki bu ülke Selçuklu ve Osmanlılarda Rum ve Rumi sözcükleri ile tabir edilmektedir. Roma belli bir din ve etnik hâkimiyete dayalı uluslararası bir siyasi ideolojidir. İmparatorluk monarşi biçimini almadan önce Caesar Octavianus'dan beri görülen *diarchie*, imparator ve senato yönetimi, Bizans'ta altıncı yüzyılda tamamen ortadan kalkmıştır. Senato işlevsiz bir tören kalabalığı haline gelmiştir. Zaman içinde uzun süre varlığını sürdüren bu yapının uzuvlarının da sürekli değişimler geçirdiği düşünülürse derinlemesine tanımlamalar yapmak pek mümkün görülmemektedir¹⁹⁸. Bu sebeple klasikleşen kurumlar ele alınmıştır.

Kendisini Roma'nın varisi gören birçok millet Germanler, Franklar gibi aslında Roma medeniyetinin kavimler göçünde yıkılmasına sebep olmuşlardır. Felsefe ve tıp gibi disiplinler Bizanslılar, Süryaniler ve Araplar tarafından geliştirilmiş ve önemli eserler Endülüslü Şark Yahudilerince Latinceye çevrilerek

¹⁹⁵ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 29

¹⁹⁶ Fuat KÖPRÜLÜ, Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında, Türk Hukuk ve İktisat Mecmuası, İstanbul, 1931, s. 165-313

¹⁹⁷ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 30

¹⁹⁸ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 31

Batı Avrupa'ya aktarılmıştır¹⁹⁹. Hristiyan dini bile kabul edildiğinde çoktanrıci *Mythra* kültürünün etkisi altında kalmıştır. İtalya yarımadası merkezli Roma bu değişim ve yıkıma yenik düşmüş ve uygarlığın merkezi Küçük Asya ve Balkanlara kaymıştır. Bu olay Hristiyanlığın Helenleşmesine yol açmıştır. Bizans'ın kültürel ve ideolojik hayatına eski Helenlerden çok Roma'nın, İran'ın İslam yönetiminin değişik zamanlarda etkide bulunduğu söylenebilir. Dinsel kurumlaşma ve felsefede bile astrolojik karakterli doğu dinleri ve tabi olarak Roma kültürü büyük pay sahibidir. Devlet teşkilatı ve toprak sisteminde de bu durum göze çarpmaktadır²⁰⁰.

15. ve 16. yüzyıllarda Rus Çarlığı kendisini Bizans'ın halefi ilan etmiştir. On sekizinci yüzyılda filozoflar Bizans'ı despotizm, entrika ve kokuşmuş bir yönetim modeli olarak incelemişlerdir. Bu yorumlar göz ardı edilerek bu uygarlık, Akdeniz-Ortadoğu bölgesinin toplumsal ve kültürel tarihinde vazgeçilmez bir öneme sahip olmasından dolayı dikkatle incelenmelidir.

Bizans İmparatorluk makamı eski Roma'nın bir devamı olmakla birlikte bu makamın bir doğu monarşisi haline dönüşmesini temsil eder. Dünyevi ve ilahi otoriteyi birleştirmesi Roma'nın bir devamıdır. İmparator tacını patriğin elinden giyerken patrikliğini tasdikliyordu. Batıda ise Papalık iktidarlarla giriştiği mücadeleden galip gelerek hâkimiyetini oluşturmuştur. Bizans'ta kilisenin de efendisi imparatordu²⁰¹.

Bizans imparatoru baş kanun koyucu, en yüksek Yargıç, askeri, idari ve mali tek otoritedir. Tayin ve azillere o karar verir. Bu otokratik yönetim eski şarkın bir devamıdır. Bizans'ta senato törensel bir kurumdur. Bazı zor zamanlarda imparator seçimlerinde etkin olmuş, genellikle de darbeci generallerin egemenliğini meşrulaştıran gösteri seçimi yapmıştır²⁰².

Bizans halkında da üç kıstas göze çarpmaktadır. İyi bir Hristiyan, İmparatora itaat eden ve Roma hukuk sisteminin kural ve uygulamalarını kabul eden Bizanslıdır. Herhangi bir etnik köken aranmaz. Çevresindeki barbar kavimleri bile içselleştirdiklerine dair vaka kayıtları mevcuttur. Hatta imparatorluk makamına geçen Suriyeli, Arnavut veya Makedon hükümdar olduğu görülmektedir. Bizans

¹⁹⁹ Fuat SEZGİN, İslam'da Bilim ve Teknik, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2008

²⁰⁰ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 32

²⁰¹ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 33

²⁰² Steven RUNCIMAN, Bzyantine Civilization, meridian, New York, 1961, s. 60

imparatorunun bu geniş yetkilerini sınırlayan fiili kanunlar, kilise ve ülkenin feodal yapısından doğan ve bir türlü yok edilemeyen toprak sahipleri sınıfı olmuştur²⁰³.

Devlet ve yönetim geleneği İran'dan, Araplardan, Selçuklulardan ve Osmanlılardan farklı değildir. Rönesans'a kadar Avrupa hükümdarlarının hepsinin aynı ideolojiyle hareket ettiğini görürüz. Doğu'da bu ideoloji *nasihatnameler* ile aktarılmıştır. Bizans'ın sınır beylerinin ve savaşçıların öykülerinin aktarıldığı *Digenis Akritas* isimli anonim eserde, hükümdarın nitelikleri şu şekilde nakledilmiştir; “tebaayı sevmek, onlara alicenap davranmak, adil olup hırsızlığa mani olmak, usulsüz vergi almamak, dinden sapmaları engellemek...²⁰⁴” İran ve doğu nasihatnameleri de benzer ifadeler kurmuşlardır. Rönesans'ta ise öncülüğünü Machiavelli'nin yaptığı yeni bir nasihatnamecilik türü zuhur etmiştir. Bu gelişme siyaset biliminin de temeli sayılır.

Bizans merkez aristokrasisinde *praefectus praetorya per orientum* mareşal, *questor sacri palatii* adalet işlerinden sorumludur, *Comes sacrorum largitionum* madenler ve vergilerden sorumludur. *Comes rerum privatorum* imparatorun arazi ve gelirlerinden sorumludur. (Osmanlı'da Has) *Megister officiorum* imparatorluğun başkâtibi, *praefectus urbi* senato başkanı, aynı zamanda başkentin belediye başkanı ve başyargıcıdır. *Archienuchos* hadım ağadır. Zamanla bu memuriyetlerde de değişiklikler olmuş yenileri eklenmiştir. Tıpkı İran'daki *vazurg framadhar* gibi büyük *domestik* isimli bir başbakanlık görevlisi ortaya çıkmıştır. Balkanların ve Anadolu'nun sorumluluğu da *domesticus scholae* denen iki görevliye verilmiştir. Bu uygulama Osmanlı'daki Anadolu ve Rumeli Beylerbeyi makamının oluşumuna fikir vermiş olabilir. Fuat Köprülü ise bu konuda Osmanlı'daki bu yapının Bizans'tan esinlenerek oluşturulmadığı, en eski çağlardan beri Türk Yönetim geleneğinde bulunduğunu iddia etmiştir²⁰⁵. Ordu yargıcına büyük *logothet* denmektedir. Maliye işlerini yürüten logothet önemli memurlardandır. Sekizinci yüzyılda vergi toplayıcı *sacellarios toi dramon*, ordu defterdarı *toi stratiotikon* ve hassa nazırı *toi agelon* gibi mali görevler belirlenmiştir. Saray hizmetleri ve posta, istihbarat gibi görevleri yerine getiren *tsavisios* diye kavaslar vardı. Bunlar eski romada konsülün

²⁰³ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 34

²⁰⁴ RUNCİMAN, Bzyantine Civilization, 1961, s. 179

²⁰⁵ KÖPRÜLÜ, Bizans Müesseseleri, 1931, s. 190 - 195

korunmalığını yapan *lector*lerin devamıdır. Bizde çavuş deniyor. Ortaçağ İran'ında bunlara *durbaş*, *serhenk* dendiğini Fuat Körülü belirtiyor.²⁰⁶

Bizans ordusu iki tip askerden oluşuyordu sınırlardaki toprağı tasarruf eden ve savunma ve savaşa katılan *limitanei* denen şövalyeler ve *comitatenses* denen hassa ordusudur. Ordu komutanlarına *stratiokos* denmektedir. Donanmada da tıpkı Osmanlı'daki Kaptanpaşa eyaleti sisteminde olduğu gibi, Bizans'ta da amirallik *themaları* bulunmaktadır. *Megaduc* büyük amiraldi ve diğer amiraller gibi hasların gelirleriyle geçinirlerdi²⁰⁷.

Bizans imparatorluğu en baştan beri barbarların, Slavların ve Arapların baskılarına maruz kalmıştır. Rahat nefes aldıkları dönem yoktur. Başkent surları sayısız defa kuşatılmıştır. Bizans rahatlamak için düşmanlarını birbirine kırdırmak ve ittifaklar yapıp, ittifakları bozma stratejisi gütmüştür. Bu kirli diplomasi *Bizans usulü* olarak tarihe geçmiştir. Bizans diplomasisi devamlı diplomasi değildir, haraç vermek, kız alıp vermek, barbarları Hristiyanlığa kazandırmak gibi tekniklere dayanır.

Bazı sınır anlaşmazlıklarını çözmek sınır valisi konumundaki *strategos*lara verilmişti. Osmanlı'da da Budin valisi Avusturya, Van valisi İran ile diplomatik ilişkiler kurabilmektedir. Bu geniş imparatorluklar için bir gerekliliktir²⁰⁸.

Bizans hukuk sistemi incelendiğinde; Roma hukukunu geliştirerek çağdaş hukukun temelini oluşturan bir yapıya sahiptir. *Corpu Iuris Civilis* isimli büyük eser bir medeni hukuk külliyyatıdır. Bu eserde şahıs, borçlar, akidler ve eşya hukuku alanında yeni yorumlar ve uygulamalar mevcuttur. Sekizinci yüzyılda bu kitaba 3 ek düzenlenerek değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerle özellikle cezai anlamda sınıf farkları ortadan kaldırılarak herkes için eşit cezalar getirilmiştir. Osmanlı döneminde de Ortodoks tebaaya Bizans hukuku uygulanmaya devam etmiştir.

Bizans eyalet idaresine Bizans görevlilerinden bahsederken değinilmiştir. Tekrar mahiyetinde zaman içinde bazı değişikliklere uğradığından bahsedilerek, özetle ikili eyalet yapısından (Anadolu ve Balkanlar) bahsedilebilir ve daha sonraları ise yaşanan baskılar sonucu yetkileri genişletilmiş *Thema* idareleri, şehirlere atanan askeri valilerle idare edilmesi yönetimi göze çarpmaktadır.

²⁰⁶ KÖPRÜLÜ, Bizans Müesseseleri, 1931, s. 211 - 215

²⁰⁷ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 36

²⁰⁸ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 37

Toprak yönetimi incelendiğinde; beşinci yüzyıldan itibaren köleliğin tasfiyeye uğradığı görülmektedir. Köy toprakları serbest köylülerce işletilmektedir. Bunlar zamanla Aristokrasinin toprak gaspı ile çoğunluğunu kaybetmiştir. Köylü hür olsa da yer değiştirme, toprağı terk etme hakkına sahip değildi. 3 tip toprak vardır. Hükümdar toprağı, miri toprak ve Kilise ve özel mülkiyete ait topraklar. Köylü ilk iki toprak tipinde vergi öder. *Pronoia* çift yerinde köylü devamlı kalmak zorundadır. Bu toprak yönetimi babadan oğula geçer. *Zevgaritikon* denen bir toprak vergisi öderler. Bu vergi başlarda mal ile aynı olarak ödenirdi, sonraları ise paraya çevrilmiştir. Hristiyan olmayan şehirli ve köylüler *kephaletion* (cizye karşılığı) denen vergi öderdi. Resim ödemelerinin yanında Osmanlılardaki *bad-ı havanın* karşılığı *aerikon* vardır. Köprülü yine bu vergilerin Bizans değil de Ortadoğu kaynaklı oldukları üzerinde durur²⁰⁹. Toprağı kontrol eden beyler on üçüncü yüzyılda tekfur diye bilinen feodal derebeylerine dönüşmüşlerdir.

Kentsel örgütleri incelendiğinde; esnaf loncalarının ve ticaret düzeninin varlığı göze çarpmaktadır. Tabi bu düzenin kontrolü ve idaresi bütün geleneksel toplumlarda ki gibi şehirlerin yöneticileri ve kolluk kuvvetlerindedir. Belirgin malların ithalatı ve ihracatı, pazaryerlerinin kurulması ve yerlerinin belirlenmesi devlet kontrolündedir. Altıncı yüzyıla kadar Çin'den İran üstünden gelen ipek daha önce değinildiği gibi İran'ın ağır gümrük vergisi koyması sebebiyle Bizans'ı farklı yollara sevk etmiştir. Bu amaçla Göktürkler'le elçilik bazında münasebete girmişler ve İpek Yolunun Hazarın kuzeyinden getirmeye çalışmışlardır. Bu çaba sonuç vermese de Bizans elçisinin yazdığı *seyahatname* Göktürk Devleti üzerine fikirler vermesi anlamında katkıda bulunmuştur. Daha sonra Çin'den getirilen kozalarla ipek üretimi Bizans topraklarında başlatılmıştır. Suriye'de üretim merkezleri kurulmuş, ipek loncaları doğrudan İmparatora bağlanmıştır. Çin'de de olduğu gibi dışa çıkmasını önlemek için tedbirler alınmıştır. Hatta İran'da ipek üretiminin dışa çıkmaması için alınan bu önlemler ve kontroller on sekizinci yüzyıla kadar devam etmiştir. Kent yönetimi başkentte yargıç ve belediye başkanı fonksiyonları bulunan yüksek memur eparha aittir. Osmanlılarda ve İslam devletlerinde muhtesibe benzeyen hatta muhtemeldir ki muhtesibe kaynaklık eden *agoranomos* isimli esnafın teftişinden sorumlu, ölçü, tartı, kalite, fiyat kontrolü gibi görevleri bulunan bir görevli mevcuttur. Loncaların kendi içinde hiyerarşileri de eparh gözetimindedir.

²⁰⁹ KÖPRÜLÜ, Bizans Müesseseleri, 1931, s. 172

Ustalığa terfi eden biri eparh önünde toplanan üyelerce seçilir, noterlerce kaydedilir ve töreni yapılırdı²¹⁰.

3.2.3. Asr-ı Saadet ve Dört Halife Devleti;

İslam devleti sınırları Hz. Muhammed ve Hz. Ebubekir döneminde Arap yarımadasının dışına çıkamamıştır. Hz. Ömer döneminde İran'ın fethi ve takip eden Mısır ve Kuzey Afrika'nın fethi ile Araplar Orta Asya'dan Atlas Denizi'ne Hint Denizine kadar tüm Akdeniz-Ortadoğu bölgesine yayılmışlardı. Bu yayılma ile bu coğrafyalarda yeni kültürel ve tarihi dönem başlıyordu. Bu fetihlerde dayanışma halinde olmaları, güçlü güdülenme ve organize yapı ve askeri üstünlüğün yanında Bizans ve Sasani İran'ının bir çöküntü içinde olmaları ve halkın bu iki imparatorluğun savaşlarından ve ağır vergilerinden bıkmış olmaları da etkindir.

Yeni fethedilen topraklarda özellikle İran'da küçük toprakları yöneten *dikhan* denen köy reisleri büyük bir kısmı din değiştirmek suretiyle görevlerine devam etmişlerdir. Büyük topraklar ise gazilere pay edilirken, bir kısmı da kamusal arazi statüsüne alınarak geliri hazineye bağlanmıştır²¹¹.

İslam toplum ve devlet sistemi kısa sürede Orta-doğu monarşilerinininki ile benzerleşti. Hilafet kavgalarının sona ermesi ve irsi saltanatın kurulmasıyla ortaya çıkmıştır. Hz. Ali ve Muaviye arasındaki mücadeleler sonucu Muaviye Emevi hâkimiyetini sağlamıştır. Bu olaylar sonucu Şiiiler hilafeti tamamen reddetmişlerdir.

Sünniler nezdinde de pek sevilme de Muaviye, Arap kültürünün yayılmasında ve medeniyetinin bir hükümdar kazanmasında etkilidir. Arap dilinin resmi dil olmasında etkindir ve idaresinde Arap milliyetçiliğini gözetmiştir. Bu süreçte birçok bölge ve kavim Araplaşmıştır. Bu akıma direnen iki medeniyet İran ve Türklerdir. İranlılar Arap alfabesini bile kendilerince değiştirmişler ve mezhep farklarıyla İslam'a değişik bir renk katmışlardır. Göçebe Türkler ve kentli Türkler bile Araplaşmaya karşı güçlü bir direnç göstermişlerdir. İran kültürü varlığını sürdürmüş, İran dininde yer alan kimi unsurlar yeni kültüre yansımış, ayrıca yönetsel olarak arazi ve devlet yönetimi alanlarını da etkilemiştir.

644 yılında Arapların Horasan'ı fethi ile Türkler ve Araplar komşu olmuşlardır. Araplar bu zamana kadar rahat bir şekilde ilerlemişlerdir. Ancak Bedevi kültürünün verdiği askeri üstünlük göçebe kültürünün askeri yetenekleriyle rahat bir

²¹⁰ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 42 - 45

²¹¹ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 54

şekilde boy ölçüşecek durumda değildir. Bu benzerlikler sebebiyle Araplar başarı elde edemiyorlardı.

Kâbil'e kadar ilerleyen Araplar Semerkant ve Buhara'yı garnizon merkezi yaptılar. Emeviye döneminde Müslüman olan Arap olmayan unsurlar *zımmi* olarak tanımlanmaktaydı. Cizye vergisinin yüksekliğinden dolayı Müslüman olan halklar çoğaldığından cizye gelirleri düştüğü için Arap olmayan Müslümanlardan da cizye vergisi alınmaya başlanmıştır. Bu durum ağır çatışmalara ve kargaşaya sebep olmuştur. Arapların bu bölgede İranlıları ve Türkleri ezmeleri sebebiyle Türklerin topluca İslam'a geçişi 10 – 13.yüzyıllara kalmıştır. Köklü değişikliğe uğrayan İran dili ve kültürü de Araplarca Acemi olarak tanımlanmıştır. Acemi kelimesi yaban, barbar gibi küçük düşürücü bir isimlendirmedir. Emeviye döneminde bu sebeplerle anti-Arap bir hareket olan *Şuubiyye* hareketi başlamıştır. Bu harekette yalnız İranlılar yoktur, tüm rahatsız unsurlar yer almıştır²¹².

İslam devletinin yönetimi bir dinin biçimlendirdiği tamamen özgün bir yapı mıdır yoksa klasik imparatorlukların bir devamı mıdır? Bu sorunun cevabı için kapsamlı bir çalışma ve karşılaştırma gerekmektedir. Bu sebeple bu yargılara derinlemesine girilmeden sadece toplum ve devletin başı konumundaki halife (hükümdar) ve yönetim örgütü, kurumları irdelenecektir.

Halife Hristiyanlardaki gibi Tanrısal bir iradenin değil, Allah'ın resulü Hz. Muhammed'in İslam cemaatinin başındaki vekildir. Kendisine imam da denir. Halife başlarda seçim ile göreve gelirdi. Halifeliğin belli şartları bulunmaktadır. Fıkıh bilmeli, akıllı ve yetenekli olmalı, cesur olmalı ve erkek olmalıdır. Ancak ilk asırlarda bu şartlar zedelenmiştir. 1924'te hilafet kurumunun kaldırılışına değin, kurum tartışmaların odağında yer almıştır. Onuncu yüzyıldan itibaren Abbasilerde halife dünyevi otoriteden yoksun, sözde bir dini lider haline geldiler. Halifeliğin bundan sonraki durumu ve Osmanlılardaki durumu ele alınacaktır.

Eyalet Yönetimine bakıldığında baştan itibaren uzak vilayetlere atanan valilerin *vice-roi* konumunda tam yetkili oldukları görülmektedir. Topraklar genişledikçe valilerin sayısı sürekli artmıştır. Askeri, mali konular valinin görevi idi. Vergi toplar, memurları atar, hatta kadı ataması bile valinin görevi idi. Ancak Abbasi döneminde valilerin yanına merkezden atanan kadılar ve maliye memurları geldiğinde üçlü bir denge kurulmaya çalışılmıştır. Geç dönem Sasani devleti

²¹² ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 56 - 57

uygulamasının geliştirilmiştir. Tabii bu merkezi görüntü abartılmamalıdır. Yine valiler etkinliklerini devam ettirmişler, zamanla halifeye başkaldırıp vergi vererek müstakil yapılarını devam ettirmişlerdir. Bu vergi bir tür iltizamdır. Kuzey Afrika, Mısır ve Horasan'da bağımsızlığını ilan eden valiler kendi hanedanlarını kurmuşlardır. Valilerin baştan beri bu yarı bağımsız yapısının temelinde bürokratik ve mali temelin zayıflığı yatmaktadır. Vali mültezimler aracılığıyla vergi toplar, bu vergilerden mültezimler payını alır, memur maaşları ödenir, bayındırlık harcamaları yapılır ve artanı hazineye gönderilirdi. Sistemli bir hesap kontrolü yapılamadığı için mültezim ve valilerin yolsuzlukları da önlenemedi. Zamanla bu sebeplerden halifeler valilerden belli bir yıllık ücret almaya razı olmuşlar ve iktidarı tamamen onlara bırakmışlardır. Ayrıca İslam ülkesinin bir bölümünü işgal edip, hükümdarlık kuran Müslüman aşiret hanedanı Halifeyi tanıdığı takdirde, onun adına hutbe okutup, para bastırıldığı takdirde halifenin *vassalı* sayılır ve hükümdarlığı tasdik edilirdi. Bunlar vali olarak düşünülemez. Büveyhiler, Eyyubiler, Gazneliler bunlara örnektir. Abbasilerde valilik kurumunda zamanla bozulmalar yaşamıştır. Abbasi döneminde bazı hanedan üyeleri ve emirler vali tayin edildikleri yerlere gitmeyip, yerlerine vekil göndermişlerdir. Bu durum iltizam sistemini ve yolsuzlukları başlatmıştır²¹³.

Merkezde ki kurumlar ve görevlileri incelendiğinde;

Vezerlik makamı hükümdardan sonra gelen en güçlü makamdır. Vezerlik kâtiplik kökenlidir. İsim ve görev itibariyle vezerliğin İran-Sasani'den alındığı iddia edilse de, Terimin Kur'an-ı Kerim'de geçtiğini ve Hz. Musa'nın kardeşi Harun'a verildiği görülmektedir. Bu kaynaklarla bu iddialar reddedilmektedir²¹⁴.

Divanlara bakıldığında devlet işlerinin bölümlere ayrılarak, günümüz bakanlıkları gibi, divan denen bürolarda görüldüğü anlaşılmaktadır. İlk zamanlar bu bürolarda bürokratik kayıt konusunda teknik bilgi sahibi İranlı, Süryani ve Rum asıllı memurlar görev yapmaktaydılar. Zamanla Arap memurlar bürolarda egemen oldular. Bu divanlardan başlıcaları şunlardır;

-*Divan'ul-hatem*: Başlıca yazışmaların yapıldığı, devlet mühürlerinin bulunduğu büroydu. Geleneksel devlette kanun sistemi ve bürokratik işlemler belli kurallara ve kontrole bağlanmadığı için bu görev çok önemlidir.

²¹³ Bahriye ÜÇOK, Emeviler Abbasiler, AÜHF Yay. Ankara 1968, s. 127

²¹⁴ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 60

-*Divan'ul-harac*: Cizye ve haraç gelirleri ve bu vergilerin toplanmasıyla uğraşan bürodur. Osmanlılarda baş defterdara bağlı *cizye başbaki kulu* denen memurun ofisi benzer görevi yürütürdü.

-*Divan'ul-berid*: Posta, istihbarat, ulaştırma ve gizli teftiş işleriyle uğraşan bürodur. Osmanlı hükümdarları da eyalet görevlilerine yazdıkları ferman ve yasaknamelerde genellikle gizlice teftiş ettirmekten söz eder, ikaz ederlerdi. Bu gizli teftişi de yaptırırlardı. Posta sistemi ve ticari ulaşım tüm geleneksel devletin üzerinde durduğu bir konudur.

-*Dina'ul cünd*: Cünd ordu demektir. Askerlik işleri, ordu mali hizmetleri gibi görevler bu büroya aittir. Bugünkü savunma bakanlığının bir çekirdeğidir. Her devlette bu gibi askeri müşavirlikler bulunmaktadır.

-*Divan'ul mezalim*: Geleneksel toplumlarda hükümdar haksızlıkların şikâyet edileceği son temyiz merciiydi. Örneklerine önceki bölümlerde de yer verilmiştir. Abbasilerde de vergi toplama, asayiş ve diğer idari yolsuzluklara uğrayanlar yerel yönetimde adaleti bulamazsa merkezdeki Divan'ul-mezalim'e başvururlardı. Bu büronun başında kaadiyu'l-kudat bulunurdu. Bahriye Üçok, Halife Muktedir döneminde bu divanın başında Sumeyl isimli bir kadının bulunduğunu belirtmiştir²¹⁵.

-*Divan'ul-beyt'ul-mal*: Maliye dairesidir. Emlak işleri, miri gelir ve mal varlığı gibi işlerle ilgilenirdi.

Bu bürolar çekirdek bakanlıklardır. Günümüz bakanlıkları tarihsel süreçte iş yoğunluğunun ve personel sayılarının artmasıyla ortaya çıkmıştır.

İslam hukuku incelendiğinde İslam'ın toplum ve devletine yön verdiği görülmektedir. İslam hukukuna *fıkıh*, bu meslekle uğraşanlara *fakih* denmiştir. Fıkıh sadece dini kuralları ve ibadetleri içermez, toplumun tüm yaşantısını ve kurallarını da barındırır. Fıkıh bölümleri; 1-*ibadet*, 2-*muamelat* (Aile, miras, borçlar, ayni haklar gibi özel hukuk alanını ilgilendiren bölüm), 3-*ukubat* (ceza alanını ilgilendiren kısmı)

İslam hukukunun başlıca kaynakları ise şunlardır; 1-Kur'an, 2-Sünnet, 3-İcma-ı Ümmet, 4- Kıyastır. Üçüncü halife Osman döneminde Kur'an çoğaltılarak bütün İslam dünyasına dağıtılmıştır. Kur'an'ın tek bir metni vardır. Asıl tartışmalar sünnet ve hadislerin üzerindedir. Bunlar Hz. Muhammed'in sağlığında kendisine sorulan sorulara verdiği yanıtlar ve kendisinin koyduğu kurallardır. Ancak bunların sahilliği, yani gerçekten söylenip söylenmediği tartışılmalıdır. Dokuzuncu

²¹⁵ ÜÇOK, Emeviler Abbasiler, 1968, s.131

yüzyılda yaşıyan Buhari'nin derlemesi en güvenilir kaynak olarak kabul edilmektedir. Ancak bir görüş birliği olduğu söylenemez. Bu iki kaynağa başvuran fakihin bir yargıya varması ve hüküm vermesi işlemeine *kıyas* ve *içtihat* denir²¹⁶.

Kıyas bir mesele için Kur'an ve hadislere bakılarak bir karşılaştırma yapmak ve bir içtihat ortaya koymaktır. Bir heyet toplanır ve bu kararı alırsa, buna *icma* denir. İcma ile konan kural bir sonraki kuşak Müslümanları bağlar. İcma için konan kurula heyetten birinin her an itirazı mümkündür. Heyet üyelerinin hepsi itiraz olmaksızın ölürse bu kural bağlayıcı olur. Bu uygulama karışıklık nedeni olmuştur. Ortaya konan içtihatlara *Şiiler* hiç itibar etmemiş, *Sünniler* ise kısmen kabul etmemişler ve bu sebeple *Hanefi*, *Maliki*, *Şafi* ve *Hanbeli* gibi mezhepler ortaya çıkmıştır. Çalışmanın bakış açısına göre; onuncu yüzyılda içtihat kapıları kapanana kadar bu durum devam etmiştir. Belki de içtihat kapılarının kapatılmasında İslam âleminde yaşanan bu ayrışmaların ve siyasi çekişmelerin de etkisi bulunmaktadır. Özellikle Endülüs'te İslam devleti bilimsel atılımlarıyla döneminin en ileri bilim bölgesi konumuna gelmiş olsa da günümüz İslam coğrafyasının bilimsel yönden karanlığı ortadadır. Bu açıdan içtihat kapılarının kapatılmasının İslam'ın felsefi ve bilimsel gelişime kapatılması anlamı, ayrı bir tartışma konusu olmuştur.

Yargı örgütü incelendiğinde geleneksel toplumlardaki gibi yargı yetkisi hâkim halifenin kendisidir. Ancak görevinin yoğunluğu ve devlet sınırlarının genişlemesi sebebiyle yargı erkini atadığı kadılarına emanet etmiştir. Hz. Ömer döneminde kadılar bizzat kendisi tarafından atanmıştır. Ancak Mısır'ın fethi ile oraya kadı ataması vali tarafından yapılmıştır. Emevi devrinde eyalet valileri, eyalet kadılarını tayin etmeye devam etmiştir. Abbasi devrinde merkezde yer alan kaadiyu'l-kudat eyaletlere kadıları atamıştır. Kadı mutlak surette Müslüman olmalı, reşit, temyiz kudretine sahip, imanı kuvvetli bir erkek olacaktı. İlk zamanlarda yüksek fıkıh bilgisi aransa da sonraları yeterli malumat kâfi görülmüştür. Önemli konularda kadı müftünün fetvasına başvurmuştur. Memluk döneminde her mezhep için kadı atanmaya başlandı ve bu kadılarda görevlerini *naib* denen yardımcılara iltizamla devreder oldular ve yolsuzluklar bu şekilde artmaya başlamıştır. Belirli bir mahkeme binası yoktur. Bu işler ya camide ya da kadının evinin önünde görülmüştür. Ancak buralar mahkeme kutsiyeti kazanmıştır. Kadının kâtip, mütercim, inzibatı temin eden *cilvaz*, *hacip* (mübaşir), *avan* (tebliğ memuru), *kapıcı*

²¹⁶ Coşkun ÜÇÖK, Türk Hukuk Tarihi Dersleri, AÜHF Yay. Ankara,1976, s. 47-49

ve *hazinu divanu'l-hukum* (arşiv muhafızı) gibi yardımcıları bulunuyordu. Mahkemede taraflardan alınan harçlar bu personelin kanuni maaşını oluştururdu. Osmanlı döneminde de gelişmeler gösteren kadı görevleri ve personeli, belirli bir eğitim ve terfi sistemine bağlanacaktır. Sıkı bir medrese eğitiminden geçen kadı maliye, vakfiye konularına hâkim olduğundan kentin yönetim ve belediye görevlerinde de rolü olan bir memurdur.

İslam devletinde vergi sistemi incelendiğinde; bütün geleneksel devletlerdeki gibi bölge ve sınıf yönünden bir vergi eşitliği bulunmadığı görülmektedir. Vergi bir hizmet karşılığı beklenen bir yükümlülük değil, sadece koruyucu hizmetin, güvenliğin bir sonucudur. Zaten geleneksel devletlerin verdikleri tek hizmet güvenliği sağlamaktır. Hükümdara itaatini göstermek için halk vergi verirdi. Resmi devlet dininden olmayanlar askerlik yapmadıkları için farklı vergi ödemişlerdir. İslam devletinde bu vergi *cizye-i şer'iyе*'dir. Sasanilerde ki *gezitinden* türeyen bir kelimedir. Gayrimüslim eğer kitap ehli ise her erkek bu vergiyi öder. Çocuk, kadın ve sakat kimseler muafır. Gayrimüslimlerden alınan ikinci vergi haraçtır. Bu vergi 1856 Islahat Fermanına kadar tüm İslam âleminde varlığını sürdürmüştür. Müslümanlardan alınan vergiler *zekât* ve *uşr* (öşür)dür. Bu vergilerde farklı oranlarda alınmaktadır. Bu oranlar toprağın bereketine, ürün kapasitesine ve civardaki şehirde beslenecek nüfus miktarına göre değişiklik göstermektedir²¹⁷.

Arazi rejimine bakıldığında; Arapların fethettikleri yerlerde arazi rejimini çok fazla değiştirmediklerinden bahsedilmişti. Çoğu toprak sahibinde bırakılmıştır. Hatta kölelerin çalıştırıldığı topraklar bile aynı şekilde işletilmeye devam etmiştir. Hatta ümera kendi arazilerini kölelerle doldurmuştur. Muaviye arazisinde 4000 köle çalıştığı rivayet olunur²¹⁸. Rengârenk bir arazi yönetimi olan İslam Devletinde 4 tip toprak rejimi bulunmaktadır. Bunlardan ilki; eski toprak aristokrasisine bırakılan topraklar, İran dikhanları vs. Hükümdara ve beytü'l-male karşı sorumludurlar. Bu araziye *haraci* arazi denir, Osmanlı sisteminde de varlığını sürdürmüştür. İkinci ikinci tip arazi; eski beyleri kaçan, öle sahipsiz kalan yerlerden meydana gelir ve *savafi* adını alır. Bu araziler doğrudan halifeye ve beytü'l-male bağlıdır. Türk devletlerindeki Miri arazi sayabiliriz. İlk dört halife döneminde beytü'l-mal tüzel bir kişiliğe sahipken, halifelüğün irsi monarşiye dönüşmesiyle bu tüzel kişiliğini

²¹⁷ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 65 - 67

²¹⁸ E.A.BELYAEV, The Arap Caliphate, Trans. A. Gourevith, Praeger. Pall Mall, New York, 1969, s.156

kaybetmiştir. Üçüncü tip arazi; arazi-yi mevat, ölü arazidir. Verimliliği olmayan, coğrafi imkânsızlıklar ve sulama sistemlerinden yoksun boş arazilerdir. Dördüncü tip arazi ise kent arazisidir. Burada özel mülkiyet serbesttir.

İslam şehirlerine göz atıldığında; öncelikle Ortadoğu coğrafyasının, özellikle Mezopotamya bölgesinin insanlık tarihinde ilk şehirlerin görüldüğü bölge olduğunu belirtilmelidir. Geleneksel şehirlerin ilk görüldüğü bu bölgeler modern şehirleşme ile en geç tanışan bölgeler olmuşlardır. Modern şehri endüstri sonrası şehir olarak tanımlanır. Üretimde ihtisaslaşma, nüfus kalabalığı, mekân boyutlarında büyüme, yoğun iskân, altyapı tesislerinde gelişme, modern teknoloji ve inorganik enerjinin kullanılması modern şehirlerin özellikleridir. Geleneksel şehre bakıldığında; altyapı tesisleri sınırlıdır, organik enerjiye dayanan bir üretim teknolojisi ve ulaşım görülür, üretimde ihtisaslaşma azdır, nüfus da bu sebeplerle azdır. Geleneksel şehri köyden ayıran olgu ekonomik olarak dışa bağımlı olmasındandır. Şehirler çevreden gelen hammaddeleri işleyerek mamul yapar. Köy ise giyeceğinden yiyeceğine tüm ihtiyacını kendi kendine karşılayabilir. İslam şehirlerine bakıldığında; klasik şehirlerden farkı olduğu söylenemez, Arapların eline geçene kadar nasılsa bu yapılarını korumuşlardır. Samara şehri gibi garnizon şehirleri bulunsa da geneli Sasani- Bizans yönetimlerinden kalma şehirler aynı altyapı ile devam etmiş, İslam fetihleri sonrası zamanla gelişme, onarım faaliyetleri ile mimari yeni boyutlar kazanmıştır. Şehrin merkezinde büyük bir cami bulunur. Şehirlerin genelinde merkezde mabet bulunur. Merkezdeki caminin etrafında pazar yeri, idari binalar, saray ve sonra çarşı gelir. Üstü kapalı *sukh* denen çarşılarda büyük şehirlerde bulunur. Aynı zanaat dalları aynı sokaklarda yer alacak şekilde yerleştirilir. Bundan sonra ikamet yerleri yer alır. Avrupa'da çevrede Yahudiler oturur, İslam şehirlerinde gayrimüslimler çevrede oturur ama *getto* tipi yapılaşma İslam şehirlerinde bulunmamaktadır, var olanlar da çok istisnadır. Her mahallede hamam bulunur. Çeşme, hamam, mektep ve hastane gibi tesisler vakıflarca yönetilir. Vakıf kurumunun İslam'dan eskilere gittiği ileri sürülür. Budist ve Zerdüş rahiplerin hastaneleri bu statüyle kurdukları bilinmektedir²¹⁹. Şehirlerin asayişinden Şurta denen polis örgütü sorumludur. Esnaf, fiyat denetimi muhtesip denen memurların denetimindedir.

²¹⁹ Ali MAZAHİRİ, Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları, Varlık Yay. İstanbul, 1972, s. 217

3.3. İLK TÜRK – İSLAM DÖNEMİ DEVLETLERİ’NİN YÖNETİM SİSTEMLERİ

3.3.1. Karahanlı Devleti

Karahanlı devleti tarihte İslamiyet’i kabul ettiği bilinen ilk Türk devletidir. Karahanlı devleti kuruluşu itibariyle İslamiyet’i kabul etmiş değildir. Bu dönemde Göktanrı inancından dönen Uygurların yaşamış oldukları sıkıntılardan dolayı din değiştirmeye karşı ön yargı hâkimdir. Satuk Buğra Han döneminde İslam kabul edilmiş ve devletin geneline yayılabilmektedir. Dokuzuncu yüzyıl itibariyle tarih sahnesinde yer alan Karahanlı devleti dönemi itibariyle Selçuklu devletinin hazırlayıcısı olmasından ve ilk Türk-İslam yazılı eserlerinin Karahanlı döneminde yazılmasından dolayı büyük önem arz etmektedir.

İslamlaşan yönetim anlayışı hükümdarlık sembollerine de yansımıştır. Örneğin hükümdar isimlerinin Arapçalaşmasının yanı sıra “*han*” ve “*ilig*” gibi Orta Asya hükümdar unvanlarına, “*emir*” ve “*sultan*” gibi İran-İslam dünyasında kullanılan unvanlar eklenmiştir. Karahanlılardan itibaren yöneticiler hükümdarlıklarını, İslam dünyasında olduğu gibi adlarına hutbe okutup, para bastırarak ilan etmeye başlamışlardır. Yaşanan kültürel dönüşüm “*tuğ*” kavramına da yansımış; tuğlar, devletin bağımsızlığının simgesi olan sancak, bayrağa dönüşmüştür. Benzer şekilde hilat, bağımsızlığı simgeleyen önemli bir hükümdar giysisidir ve halifeler daha Karahanlılar devrinden itibaren Türk sultanlara bir takım meşruyet sembolleri ile beraber bu elbiseyi de göndermişlerdir²²⁰.

Kaşgarlı Mahmud’un Divan-ı Lugat’it Türk eseri Araplara Türkçeyi öğretmek maksatlı yazılmış, ilk Türk-İslam eseridir. Yusuf Has Hacıp Kutadgu Bilig (Kutlu Bilgi) isimli siyasetnamenin yazarı değerli bir Karahanlı devlet adamıdır. Bu dönemde siyasetnamelerin önemine dair Halil İnalcık’ın da belirttiği üzere, “Eski Hint-İran nasihatname ve siyasetnamelerinde devlet, hükümdarın kuvvet ve kudretinden, otoritesinden başka bir şey değildir”. Otorite ise ancak adalet yoluyla kurulabilirdi.

Karahanlı saray teşkilatına bakıldığında; hanın işlerini görmek üzere görev tanımları yapılmış kalabalık bir görevliler gurubu göze çarpmaktadır. Söz konusu grubun başında *Hacib* unvanlı ve hükümdarın bir numaralı danışmanını

²²⁰ Ekber N. NECEF, Karahanlılar, Selenga Yayınevi, İstanbul, 2005

bulunmaktadır. Sarayın dış bağlantısını kuran *Hacib*, sarayın tüm teşrifat ve protokol işlerinden sorumlu tutulmuştur. Bu bakımdan hükümdarın her adımını takip eder, devlet görevlileri ve yabancı yöneticilerle olan tüm bağlantılarını kurardı. *Hacib*'in en önemli yardımcısı saray personelinin idaresinden sorumlu *Kapucubaşı*dır. Personelin seçilmesi, hakana arzı ve saray içinde hükümdarın korunmasından sorumludur. *Emir-i candar* ise Han'ın saray dışındaki güvenliğinden sorumludur. Güvenlikle ilgili tüm teçhizat *Silahdar*'a, tuğ ve sancakların muhafazası ise *Alemdar*'a bırakılmıştır²²¹. İslam sonrası hükümdar eşi hatununun, İslam öncesine göre konumunun düştüğü savunulur. Kutadgu Bilig'den hareketle bu yargıya varılabilmektedir.

Merkez Teşkilatı ise şu şekildedir; sarayda ki en önemli görevli *Yuğruş* yani vezirdir. Kutadgu Bilig'den anlaşılan tuğ, nevbet, zırh, hilat, at ve mühür, makama tayinle vezirlere sunulan hediyelerdir. Vezirler için hükümdara mahsus bazı vasıflar aranırken, vezirlerden orduyu hazır, hazineyi bol, ülke sınırlarını geniş ve halkı esen kılmaları beklenmektedir. Kendisi, devlet görevlilerinin toplandığı ve önemli konularda Han'a danışmanlık yapan Büyük Divan'ın en önemli üyesi olduğu gibi, ofis işlerinde benzer alt divanlar oluşturmuştur. Örneğin devlet harcamalarından sorumlu ve başında *Ağıcı*'nın (Hazine) bulunduğu ofis böyle bir alt kuruldur. *Tamgacı* (Mühürdar) yönetiminde *Bitigçi* unvanlı kâtiplerin devletin tüm yazışmalarını yürüttükleri ofis, yine *Yuğruş*'un yükünü paylaşan bir diğer alt divandır. Askeri personelin maaş dâhil tüm kayıtlarından sorumlu *Ay Bitiği* unvanlı devlet memurunun başında bulunduğu ofis bir diğer divandır. Adalet işlerinin doğrudan *Divan-ı Mezalim* adı verilen ve Han'ın başta bulunduğu üst düzey devlet adamlarınca görüldüğü bazı kaynaklarda dile getirilse de söz konusu sürecin esas olarak İslam fikhında yetkin kadınlara verildiği bilinmektedir²²².

Taşra teşkilatına göz atıldığında; İslam öncesi Orta Asya devletlerinde olduğu gibi iki kanat üzerinden teşkilatlanmaktadır. 1041 yılına kadar batı, doğu kanadına bağlı kalmış Büyük Han'dan gelen emirlere uymuştur. Batı kanadının en üst yöneticisi *ilig* unvanını kullanmıştır. Her iki kanatta vilayetlere ayrılmış ve bu vilayetlerin başına hanedan üyeleri tayin edilmiştir. Vilayet yöneticilerine mali konularda yardımcı olması için doğuda *ınga* batıda *âmil* adı verilen memurlar

²²¹ NECEF, Karahanlılar, 2005

²²² Reşat GENÇ, Karahanlı Devlet Teşkilatı, TTK Yayınevi, Ankara, 2002

görevlendirilirken adalet işleri kadınlara verilmiştir. Tüccar ve esnafın işlerini kontrol eden *muhtesip* ve asayişten sorumlu kale komutanı taşranın öne çıkan görevlileridir. Başkentle taşranın iletişimi *eşkinici* isimli atlı postacılar sağlar. Köylerde *kökyuk* günümüz muhtarı gibi görevlendirildiği tahmin edilmektedir.

3.3.2. Gazneli Devleti

Gaznelileri kuruluş hikâyesi Abbasi İslam İmparatorluğu'nun taşra politikasına dayanmaktadır. Daha öncede belirtildiği gibi Abbasi döneminde sınırların genişlemesiyle orantılı olarak, valilere *vice-roi* (tam yetkili vali) konumunda; yıllık vergilerini ödedikleri ve halife adına hutbe okutup, sikke bastırdıkları müddetçe tavizkâr davranılmıştır. İdari, hukuki ve mali konularda özgürlük tanınmıştır. Bu valiler meşruiyet bakımından Bağdat'taki halifeye bağlı kalmışlardır. Bu valiler yazışmalarında *Mevla emir'ül-müminin* (inanınların emirinin efendisi) unvanını kullanmışlardır.

Başlarda İran yönetimine tabi olan Türkler, bu yönetimde paralı asker olarak görev yapmaktaydı. 961 senesinde gulam ordusunun komutanı Alp Tigin önderliğinde çıkan ayaklanma Belh şehrinde başarıya ulaşamamış ordusuyla Afganistan bölgesine çekilen Alp Tigin burada Gazne devletinin temellerini atmıştır. Stratejik bir öneme sahip bu bölge Gaznelilere Hindistan'a cihad yolunu açmıştır. Alp Tigin sonrası başa geçen iki emir, Mısır'ı kontrol eden Memluklerdeki gibi ordu içinden gelmekteydi. 977'de iktidara gelen Sebük Tigin devletin yapısını değiştirmiş, hükümdarlığını İran-İslam modelini esas alarak düzenlemiştir. Samani-Karahanlı mücadelesinden uzak kalan Gazneliler bu süreçte yıpranmamış, bu çekişmenin sonlarına doğru Karahanlıları bozguna uğratarak, Samanilerden Horosan'ı almışlardır.

Devlet altın çağını Gazneli Mahmud olarak bilinen hükümdarı döneminde yaşamıştır. Hindistan'a yaptığı 17 sefer ile bu bölgenin İslamlaşmasını sağlamış, devletini elde ettiği ganimetlerle müreffeh bir hale getirmiştir. Hindistan'da İslamiyet'in kalıcılığını tesis eden Gazneliler sayesinde bu bölgede Babürlüler Devleti'nin hâkimiyeti İngilizlere bırakmasına kadar asırlarca devam etmiştir. Onun ölümünde devletin sınırları batı İran'dan Hint Okyanusuna kadar uzanmaktadır. Haleflerinin yanlış politikaları ile devlet zayıflamış, 1040 yılında Dandanakan savaşında Selçuklulara yenilerek İran topraklarını kaybetmişlerdir. Dandanakan

savaşı sonrası iç çekişmelerle mücadele ederek varlığını sürdüren devlet 1186 yılında tarih sahnesinden çekilmiştir.

Yönetici eliti ve ordusu Türklerden oluşsa da devlet tecrübesini İran'lı devlet adamlarından almışlardır. Hint-İran ağırlıklı bir tebaası bulunan devletin bürokrasisi de bu halklardan devşirilmiş, çok dilli ve çok toplumlu bir yapıyı barındırmaktadır²²³. Fuat Köprülü konu ile ilgili şu yorumu yapmaktadır; “Gaznelilerin, Karahanlıların ve daha sonra Selçukluların birçok kurumları üzerinde Samani kurumlarının etkisi göze çarpmaktadır.”

Gazne devletinin bir önemli özelliği de *sultan* unvanını kullanan ilk Türk-İslam devleti olmasıdır.²²⁴ Sultan taşra asillerinin yakınlarını rehin tutarak otoritesini sağlamlaştırmış, sıkı bir istihbarat ağı kurmuş, kilit kurumlara kendi atamaları yapmıştır. Merkez teşkilatında *âce-i büzürg* unvanlı bir vezir bulunmaktadır. Bu vezirlerin genellikle İran kökenli oldukları bilinmektedir. Bunun sebebi de diğer Türk devletlerinde olduğu gibi, İranlıların okuma yazma işinde mahir olmalarındandır²²⁵. Vezirden ülkenin gelirlerini artırması beklenmiştir.

Gaznelilerde yönetimi birimleri şu divanlar eliyle yürütülmektedir;

Divân-ı Arz: Divanın başında sahib-i arz bulunur, günümüz milli savunma bakanlığı konumundaki ofistir.

Divân-ı Risalet: Başında sahib-i divanı risalet bulunur ve bu kişi sultan adına tüm dış temasları yürütürdü. Elçi konumundadır.

Divân-ı İstifa: Müstakil bir divan olmadığı, Divan-ı vezarette muameleatı deftere kaydetmekle görevli olan bir divandır. Devletin gelir ve giderlerinin hesabını tutmakla sorumlu olan divanın başkanı *müstevfidir*.

Divân-ı Şugul-i İşraf-ı Memleket: Başında Divan-ı İşraf bulunurdu. Sayıları binleri aşan *müşrifler* görev yapmakta ve casusluk bilgi edinme işlevleri bu divanda yerine getirilmektedir.

Divân-ı Berîd: Başında sahib-i berid bulunurdu. Gazneliler için önemli bir ofis olan bu divan her vilayette merkezler kurarak posta teşkilatı mahiyetindedir.

Divan-ı Vekâlet: Gazne sarayından ve hükümdarın özel hayatından sorumlu olan bu divanın başında sahib-i vekâlet bulunmaktadır²²⁶.

²²³ Sencer DİVİTÇİOĞLU, Oğuz'dan Selçuklu 'ya, YKY Yayınevi, İstanbul, 2000

²²⁴ NİZAMÜ'L-MÜLK, Siyasetname, İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s. 61-62

²²⁵ Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin EL-BEYHAKİ, Tarih-i Beyhaki(Mes'udi), Çev: Ali Ekber Feyyaz, s. 467-468

²²⁶ Hanefi PALABIYIK, Valilikten İmparatorluğa Gazneliler, Araştırma Yayınevi, Ankara, 2002

Gaznelilerde adalet kurumu incelendiğinde çağdaşlarından farklı olmadığı göze çarpmaktadır. Genel olarak Türk devletlerinin adalete attığı önemi Gazneliler de göstermişlerdir. Haftanın iki günü sarayda toplanan *meclis-i mezalim* de sultan şikâyetleri dinler, her vilayete atanan *Kâdi'l-kudât*lar ve kazalardaki kadılarla tebaanın şikâyetleri çözülmeye çalışılmıştır.

Taşra teşkilatı ise merkezdeki gibi yapılandırılmış, her vilayette sahib-i divan emrinde, doğrudan vezirle irtibat halinde olan *âmil* unvanlı memurlar bulunmakta, ordu işleri garnizon komutanlarına bırakılmış ve adalet işlerinden sorumlu *Kâdi'l-kudât*lar atanmıştır. Birbirinden farklı görev tanımları olsa da bu görevliler kimi zaman bir araya gelerek ortak kararlar almışlardır.

3.3.3. Hazar Devleti

Bir Türk İslam devleti olmamasına rağmen Hazar Devleti'ne bu bölümde yer verilmesinin sebebi, dönemselsel olarak Arap-İslam yayılma dönemine denk gelmesi ve kendisinden sonra gelen Türk-İslam devletlerine ilham veren bazı kültür ve kurumlar tesis etmesidir. Hazar Devleti yedinci yüzyıl ile on birinci yüzyıllar arasında Doğu Avrupa'da hüküm sürmüş bir Türk devletidir. Önceleri Batı Göktürk kağanlığı içinde yer almış, 630 yılında Göktürklerin Çin esaretine girmesi ile bağımsızlığını kazanmıştır. Hazarların devlet teşkilatını incelemeye başlamadan önce Hazar Devleti'nin en önemli özelliği olan dini hoşgörü politikasından bahsetmeliyiz.

Hazar ülkesinde halkın benimsediği her dine saygı duyulmuş, özerk dini yapılanmalara müsaade edilmiştir. Ramazan Şeşen'in İbn Fadlan'dan aktardığına göre; Müslümanların başında Hazz adı taşıyan bir kişi bulunur ve Müslümanlar arasındaki anlaşmazlıkların çözümünden sorumludur²²⁷. Osmanlı'daki uygulama hemen hemen buna yakındır. Müslümanların davalarına kadılar bakar, zimmiler de özel hukuk alanındaki konuların dini alan kapsamına girmesinden, bu konuların çözümü için kendi özerk yapılarına başvurma hakları bulunmaktadır.

İbn Fadlan'ın El Mes'udi'den aktardığına göre de; Hazarların başkentinde her zaman 7 kadı bulunur ve bu 7 kadıdan 2'si Müslümanlara, 2'si Tevrat'la hükmedip Yahudilere, 2'si İncil'le hükmedip Hristiyanlara ve birisinin de cahiliye ahkâmıyla hükmedip Slavlara, Ruslara ve oradaki putperestlere aittir²²⁸. Bu 7 Baş Yargıç merkezde yüksek mahkemeyi oluşturmaktadır.

²²⁷ Ramazan ŞEŞEN, İbn Fadlan Seyahatnamesi, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 7.Baskı, s. 83

²²⁸ ŞEŞEN, İbn Fadlan Seyahatnamesi, 7.Baskı, s. 46

Hazar hükümdarları Hakan Bulan'dan itibaren Yahudiliğin Musevi kolunu benimsemişlerdir. Böylece İsrail oğulları dışında bir toplumda Yahudilik ilk defa kabul edilmiştir. Bunda Bizans imparatorunun Hristiyan olmaya zorlaması sonrası Hazar ülkesine göç eden Yahudilerin etkisiyle gerçekleştiği düşünülmektedir. Tabii bu tercihin alt yapısında Doğan Avcıoğlu'na göre Hazar Kağanlığı Bizans ve İslam Halifesinin ideolojik hegemonyasına girmemek için Yahudiliği kabul etmiştir²²⁹.

Araplara karşı mücadele etmişler ve İslam'ın bu bölge üzerinden Avrupa'ya yayılmasına engel olmuşlardır. Bizans'ın güvenilir müttefiki olmuşlar, Arapların ise amansız düşmanı olmuşlardır.

Bazı Müslüman kaynaklara göre de Müslümanlar Hazar ülkesinde çoğunluğu teşkil etmektedirler. Ayrıca Hazar ordusunda Müslüman İranlılar ve Ruslar da yer almaktadır. Hazar ülkesi her dinin mensubunu birbirine karşı hoşgörü içinde yaşatmıştır.

Devlet Teşkilatına bakıldığında; Hazarlarda ikili yönetim düzeninin olduğu görülmektedir²³⁰. Bu ikili yönetim Ak ve Kara olarak ayrılmaktadır²³¹. Devlet iki idareci tarafından idare edilmektedir. Biri Büyük Hakan, diğeri *İşa* denen yürütmeyi elinde tutan idarecidir. Büyük Hakan halkın içine çıkmaz, devlet işlerine de fazla karışmazdı. Bunun sebebi kendisine yüklenen kutsallıktır. Devleti asıl idare eden *İşa*'dır. Bölgeler Tudun adlı valilerce yönetiliyordu. Bu durum günümüzdeki çağdaş yönetim sistemlerini andırmaktadır. Hükümdar sembolik olarak yönetime katılmaktadır. İbn Fadlan'a göre; büyük hakan 4 ayda bir dışarı çıkar, onun vekiline Hakan Beh denir, hakan beh orduyu kumanda ederdi²³².

Toplumsal hayata bakıldığında ataları gibi tamamen göçebe bir yaşam tarzını benimsedikleri görülmektedir. Hakan dışında kimsenin tuğladan yapılmış evde oturma hakkın bulunmadığı belirtilmektedir. Bunun sebebi de yöneticilerin halkın yerleşik hayata geçmesini istememeleridir²³³. Toprakları önemli ticaret güzergâhındadır. Başkentleri Belencer, Semender ve İtil olmuştur. Bugünkü Kiev şehrinin Hazarlar tarafından kurulduğu kabul edilir. Önemli ticaret yolları üzerinde olmalarından ekonomik bakımdan zamanının güçlü devletlerindedir. Yazın başka kışın başka yerde yaşayan Hazarlar göçebe kültürünü yaşatmak istemişlerdir.

²²⁹ Doğan AVCIOĞLU, *Türklerin Tarihi*, C.2, Tekin Yayınları, İstanbul 1978, s. 880

²³⁰ Akdes Nimet KURAT, *Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Devlet ve Kavimleri*, TTK, Ankara, 1972, s.35

²³¹ Ramazan ŞEŞEN, *İslam Coğrafyalarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK, Ankara, 2001, s. 141

²³² ŞEŞEN, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, 7.Baskı, s. 81

²³³ ŞEŞEN, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, 7.Baskı, s. 158

Adalet kurumlarına yukarıda değinilmiştir. Ordu yapılanmasına bakıldığında Maaşlı kapıkulu birliğinin olduğu, bunun yanında zenginlerce beslenen seferlerde biraraya gelen birliklerin olduğu görülmektedir. Bu sistemde Selçuklulardaki İkta ve Osmanlılardaki Tımar sistemiyle aynıdır. Deniz kıyısında olmalarına rağmen önemli donanmaları yoktur. *Balıkçı* denen sahil güvenlik birimleri bulunmaktadır. Hazarların yıkılışını deniz gücünün olmamasına bağlayanlar bulunmaktadır.

Tıpkı eski Türklerdeki gibi Hazarlarda da kağanlık babadan oğula geçerdi. Hükümdarlar büyük hürmet görür huzuruna giren çok az sayıda insan yere secde ederdi. Hazar hakanlarının da Göktürk kağanları gibi Aşına sülalesinden geldiği rivayet olunur. Mal mülkleri yoktur, bütün ülke onların malı sayılır. Hazar hakanlığı 25 boydan oluşur. Hakanın 25 boyun her birinden hanımı bulunur. Böylece bağımlı topluluklar arasında akrabalık tesis edilirdi. Hakan eşine Hatun denir ve diğer Türk devletlerinde olduğu gibi protokolde yeri Hakan'ın yanındadır.

Saray teşkilatı da Osmanlı saray teşkilatına benzemektedir. Harem bulunmakta bu haremden bulunan 25 kadın dışında, 60 adet gayet güzel cariyesi bulunduğu rivayet olunup, her cariyenin muhafızı bir hadım bulunmaktadır²³⁴. Osmanlı sarayında da bulunan hadımlık müessesesi başka bir Türk devletinde görülmez. Hadımlık aslında İslam'ın caiz görmediği bir durumdur. Osmanlı İslam'ın hükmüne uymuş ve kendisi hiçbir kişiyi hadım etmemiş, saraya gelmeden önce hadım edilmiş kişileri saraya almıştır.

3.3.4. Timurlu Devleti

Selçuklu sonrası, Osmanlı döneminde varlığını sürdürmüş olan Timurlu Devletinin Selçuklular öncesinde işlenmiş olmasının sebebi Selçukludan Osmanlıya geçişte bir bütünlük oluşturmak istenmesidir. Bu başlıkta Timur devletinin genel hatları ve özelliklerine değinilirken, Timur devleti örneğinden hareketle Türk Devletlerinde boy, aşiret ilişkileri ve genel hatlarıyla veraset sistemine de değinilecektir.

Hunlar, Göktürkler, Karahanlılar, Timurlar gibi bazıları Asya'nın büyük kısmını idareleri altına aldılar. Bu hanedanların saltanat süreleri ve hâkimiyet kurdukları geniş coğrafya düşünüldüğünde bir eşkıya çetesi olarak tanımlamak haksızlık olmaz mı? Asya tarihini biçimlendiren bu insanların her hangi bir yönetim

²³⁴ ŞEŞEN, İbn Fadlan Seyahatnamesi, 7.Baskı, s. 81 - 82

kültürü yoksa Çin, Hint, İran, Bizans gibi köklü medeniyetlerle karşılaşmalarına rağmen nasıl yok olmadılar?

V.V. Barthold'un *Uluğ Bey ve Zamanı* isimli eserinin başında "Timur da tıpkı Cengiz Han gibi, herhalde Kazagan'ın ölümünden sonra baş gösteren kargaşalık yıllarında olsa gerek, bir eşkıya çetesi reisi sıfatı ile faaliyet meydanına atılmıştı."²³⁵ İfadesi farklı bir bakış açısı ortaya koymaktadır. Beatrice Forbes Manz'ın *Rise and Rule of Tamerlane* çalışmasında da Timur'un şahsi çabası ve zekâsı başarısında ön plana çıkarılmaktadır.

Tablo 2: Türk devletleri kurucu hanedanları²³⁶

<i>Hanedan/Devlet Adı</i>	<i>Dönemi</i>	<i>Taşıyıcı Boy</i>
<i>Hunlar</i>	<i>M.Ö.3-M.S. 5</i>	<i>Tu'ku e</i>
<i>Göktürkler</i>	<i>6-8.yy</i>	<i>A-si-na</i>
<i>Uygurlar</i>	<i>8.yy</i>	<i>Uygur-Basmıl</i>
<i>Karahanlı</i>	<i>10-12.yy</i>	<i>Yağma- Karluk</i>
<i>Selçuklu</i>	<i>11-13.yy</i>	<i>Kınık</i>
<i>Timurlu</i>	<i>14-15.yy</i>	<i>Barlas</i>
<i>Osmanlı</i>	<i>13-19.yy</i>	<i>Kayı</i>

Tabloda Asya tarihinde etkili olan, geniş alanları idare eden, bozkır kültürüne mensup devletler ve bunların kuruluşunda etkin boylar görülmektedir. Devletin oluşumunda toplumun hiyerarşik yapısı ve gelişim süreci daha önce; aile-kabile-boy-devlet sıralaması ile önceki bölümlerde nitelenmişti. Bu tabloda da görüldüğü gibi her hanedan da boy beyi sülalesini hanedana çeviren, hanedanı ve devletin sistemini taşıyan bir boy bulunmaktadır. Kuruluşlarında boyları etkin olsa da zamanla köle kökenli asker istihdam eden Selçuklu ve yeniçeri kullanan Osmanlı hanedanları farklılaşmıştır. Bu askerler merkezileşmeye müteakip boyların hanedan üzerindeki etkisini azaltan unsurlar olarak işlev görürler. Bu merkezi ordunun olmadığı yerlerde bir başka boy etkinliği ele geçirip, hanedan değişimine sebep olabilmektedir.

Genel kabul boy beylerinin kendilerini diğer boy beylerine kabul ettirmeleri koşuluyla lider olabilecekleridir. Bu anlayış bir gelenek olarak kabul edilir. Klasik İslam Tarihinde bu olaylar hanedan değişimi olarak algılanır ve biri biter diğeri

²³⁵ V.V. BARTHOLD, *Uluğ Bey ve Zamanı*, TTK, çev. İsmail Aka, Ankara, 1990, s. 19

²³⁶ MANZ, *Timurlenk*, 2017

başlar bakış açısı ile olaylar anlatılır. Kurulan hanedanlar diğer boylar üzerinde etkinlik sağlayabilmek için iktidarlarını meşru tabana oturtmaya çalışmışlardır. İslam öncesinde bu meşruiyet kut anlayışıyla kazanılmış, İslam devletlerinde halifenin ihsanıyla kazanılmıştır. Timur'un meşruiyeti de hem İslam'a hem de Cengiz'e dayandırılmaktadır.²³⁷ Yıldırım Bayezid ile girdiği mücadele de Anadolu üzerinde hak iddia ederken dayanağı kendisini İlhanlıların mirasçısı görmesidir.

İsmail Aka'nın *Timur ve Devleti* eserinde de Timur'un 40 yıl içinde geniş alanlara ve akıl almaz sayıda seferler düzenlemiş olmasına, savaşan Timur sonrası, onun ölümüyle adeta gücü sona eren bir yapı olduğuna değinilmektedir. Genel olarak Batı literatüründe hâkim düşünce “*Türklerde muayyen bir saltanat veraseti usulü yoktur, kılıca güvenen hükümdar olur.*” Fikridir. Hatta Osmanlı bile bu düşüncenin dışında kalamaz ve “*yağmacı konfederasyonu*” olarak açıklanmaya çalışılır²³⁸.

Japon Tarihçi Masao Mori'nin “*Hsiung-nu'ların toplumdaki asıl rekabetin köle sahipleri ile köleler arasında değil soy sülalesi ve doğum usulüne dayanan, aristokrat ve idareci sınıflar Shan-yü soyu ve onunla evlenme ilişkilerinde bulunan soylar ile idare edilen kabileler arasında olduğunu söyleyebiliriz.*”²³⁹ Şeklindeki tespiti mühimdir. Timur sonrası oğullarının giriştikleri taht mücadelelerinde Masao Mori'nin Hunlar için yaptığı tespitin örneği görülmektedir. Evlilik yoluyla yönetimde etkinlik kazanan bazı boylar bu mücadelelere taraf olmuşlar, mücadelede desteklenen adayın kaybetmesi durumunda da yönetimdeki rollerinden olmuşlardır.

Bernard Lewis'e göre Timur Moğol kökenli, Türkleşmiş ve İslamlaşmış bir kavmin üyesidir. Anadolu'ya düzenlediği seferi ikinci büyük Moğol istila dalgası olarak tanımlar.²⁴⁰

Timur döneminde Barlaslar Çağatay Türkçesi konuşmakta, İslam dinini benimsemişlerdir. Göçebe yaşam tarzı devam ettirilse de yerleşik hayata dair malumatları olduğu açıktır. Ruy Gonzales de Clavijo'nun bildirdiğine göre Çağataylar çadırlarda yaşar, yazın akarsuyu olan ovalarda pamuk, buğday eker kavun yetiştirirlerdi. Dünyanın en büyük ve lezzetli kavunlarını yetiştirmektedirler²⁴¹.

²³⁷ Nizamüddin ŞAMİ, Zafername, TTK, Çev: Necati Lugal, İstanbul, 1987

²³⁸ İsmail AKA, Timur ve Devleti, TTK, 1991

²³⁹ Masao MORI, Kuzey Asya'daki Eski Bozkır Devletlerinin Teşkilatı, İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi, s. 209-226

²⁴⁰ LEWIS, Modern Türkiye'nin Doğuşu, 2017, s. 448

²⁴¹ Ruy Gonzales de CLAVIJO, Kadisten Semerkand'a Seyahat, çev. Ö.Rıza Doğrul, s.18

Dönemin en önemli yazarı Ali Şir Nevai'dir. Türkçe'nin edebi bir dil olarak kullanılmaya müsait olduğunu ileri sürmüş ve bunu açıkça göstermiştir. Türkçe'yi kullanan ilk büyük şairdir.

Emir Timur kadim bozkır kültürünün yapılarda olduğu gibi önce kendi boyu, sonra kendi boyuna benzer diğer boylar, daha sonra yerleşik alanları hâkimiyetine almıştır. Devletin merkezi Horasan, Maverâünnehir'de durumunu kuvvetlendirdikten sonra geniş alanlara seferler düzenlemiştir. Bu işleyiş ve gelişim süreci Hunlar, Göktürkler, Uygurlar ve Cengiz Han Moğollarında da aynı bu şekilde olmuştur.

Hunlar ve Göktürklerle ilgili Çin kaynaklarında geçen "bütün yay çekenler" tanımı "çayırdaki yaşayanlar" karşılığı gibidir. Bozkır yapıları önce hükümdarı içinden çıkararak boy, sonra diğer çadırdaki yaşayanlar sonra da yerleşik alanlar idare altına alınıyordu. Bunlarda hanedan boyu çekirdek gücü oluşturur, diğer boylar etraflarında sisteme adapte oluyorlardı. Bu yapı İslam sonrası hanedanı Türk olan devletlerde de görülmüştür. Selçuklu Kınık, Osmanlı Kayı, Timur'da Barlas boyuna dayanarak hükümdarlığını kurmuştur. Arap kaynaklarına göre Timur'un ordusu yüz elli bin kişilikti ve bunların en sağlam çekirdek kısmı yirmi- yirmi beş bin kişiliktir²⁴². Bu çekirdek yapıda konargöçer gelenekteki atlı süvariye dayalı boylardan gelenler bulunur. Timur'un emirlerine bakıldığında Barlas kökenli emirlerin diğer boylara mensup emirlere göre çoğunlukta oldukları göze çarpmaktadır²⁴³.

Hanedanın soylu bir aileye dayanması zorunluluğu bulunmaktadır. Ayrıca veraset sistemine dair sabit bir gelenek bulunmamaktadır. Hanedana mensup her erkeğin taht üzerinde hakkı bulunmaktadır. Bu anlayış bir kuralsızlık değil, aksine tahta geçecek liderin seçimi hususunda tabana bir seçim ve alternatif hakkı sunmaktadır. Bu yapının hâkim olduğu toplumlarda hükümdar yerine bir veliaht tayin etse de bu tayin çok belirleyici olmamaktaydı. Timur yerine torunu Pir Muhammed'i veliaht tayin etse de tahta vasiyetin aksine oğlu Şahruh çıkmıştır. Bu seçimlerde destekledikleri adayı tahta geçirebilen boylar yönetimde etkinliklerini arttırabilmişlerdir. Şahruh ile yönetimde etkinliğini arttıran Arlatlar, Ebu Said döneminde bu etkinliklerini kaybetmişlerdir. Çünkü Ebu Said'in davasına Argunlar destek olmuştur. Ebu Said döneminde Barlas ve Arlat emirlerinin yerini Argun

²⁴² Cüneyt KANAT, Memluklu Timurlu Münasebetleri, Ege Üni. Sosyal Bil. Enstitüsü, Doktora Tezi, s.64

²⁴³ Shiro ANDO, Timuridische Emire Nach dem Mu'iz al-ansab, Berlin, 1992, s. 281

emirler almıştır. Bu değişimler orduya da yansımakta ordunun merkez gücü hükümdarın sadık gördüğü güçlerden kurulmaktadır.

Hanedanın en büyüğü ya da en küçüğü başa geçer gibi kesin yargıların olmaması gibi kesin yargıların olmaması sayesinde bir anlamda hem süreklilik hemde tabanın beklentilerine göre değişim mümkün oluyordu. Bu durum kuralsızlık değil, değişim ve paylaşmaya açıklıktır. Günümüzdeki anlamda demokrasiden bahsedilemese de, karar alıcılara seçenekler içinden bir tercih imkânı sunması hasebiyle, sınırlıda olsa demokratik bir ortam bulunduğu söylenebilir.

3.3.5. Babür Devleti

Büyük Timur İmparatorluğu'nun yıkılması sonrası Hindistan'da da Delhi Türk Sultanlığı kurulmuştu. Babür Devleti de, 1526 yılında Hindistan'da kurulan ikinci Türk devletidir. Babür İmparatorluğu'nun kurucusu Timur'un torunu Zahîrüddin Muhammed Babür'dür. Timur İmparatorluğu'nun tahtını ele geçirmek ve Orta Asya'ya hâkimiyetini taşımak için mücadeleler verse de tam anlamıyla muvaffak olamamış, Hindistan'daki sınırlarına çekilmiştir. Dünya mimari miraslarından kabul edilen Tac Mahal, bu devletin hükümdarı Şah Cihan tarafından yaptırılmıştır. 1700'lerde devlet zayıflamaya başlamış ve bölünmüştür. Bu gerilemede coğrafi keşifler ile bölgede hâkimiyet mücadelesi veren Avrupalı devletlerin de etkisi bulunmaktadır.

Devlet yönetimine bakıldığında devletin kurulduğu dönemde altın çağlarında olan Osmanlı Devleti'nin etkileri göze çarpmaktadır. Toprak yönetiminde ikta sistemi bulunmakta, atlı ve yaya askerlerden oluşan ordu taşra beylerine dağıtılan topraklarla beslenmekte, toplanmaktadır. Ayrıca saraya bağlı hassa askerleri de bulunmaktadır. Topun kullanılmasına kadar ordularında filler de bulunmaktadır. Adaletin başında kadı-ül kuzat bulunmakta, ülke vilayetlere (şube) ayrılarak yönetimlerinde merkezden atanan şubedar ve kadıların bulunmasıyla da yine Osmanlı etkileri göze çarpmaktadır.

3.3.7. Harezmsahlr Devleti

Başlarda Selçuklulara bağlı Harezm bölgesi valiler olan devletin öncüleri, Kızılların Atsız döneminde bağımsızlık mücadelesine girişmişlerdir. Kuruluş tarihi 1097 olarak belirlense de mücadelelerin nihayete ermesi ve devletin tam manasıyla kuruluşu Atsız'ın iktidarı kesinleştirdiği ve adına hutbe okuttuğu 1042 yılına

rastlamaktadır. Bu süreçte Sultan Sencer'e bağlılığını bildirmiş, Selçukluların zayıfladığı dönemi gözlemiştir²⁴⁴. Sultan Sencer'in ölümü ile Selçuklu devleti bölünmeler yaşamıştır. Aynı durum Osmanlı Devleti'nde Yıldırım Bayezid'in Timur'a Ankara Savaşını kaybetmesiyle de yaşanmıştır. Bu savaş sonrası Osmanlı hükümdarları bir süre Timur Devletine tabiiyetlerini bildirmişlerdir.

Devlet Yönetiminde Selçuklu etkileri bulunmakta, kurumları benzeşmektedir. İdari, mali ve adli işlerle uğraşan memurlar zamanla bir bürokratik aristokrasi meydana getirmişlerdir. Büyük küçük tüm memuriyetler babadan oğula geçmektedir. Bağımsız eyaletken, önce tabii bir devlet, sonra imparatorluk haline gelince saray teşkilatına, görev ve unvanlara bir takım gösterişli tanımlamalar gerçekleşmiştir. Hükümdarları tuğralarına *‘‘Allah'ın yeryüzündeki gölgesi’’* anlamında *‘‘zillullah-i fi'l-arz’’* yazdırmışlardır.

Hükümdarları divan görüşmelerini kafes arkasından izlerdi. Osmanlı saray geleneklerine de bu özelliği yansımıştır. Saltanat hususunda yerleşmiş bir kural bulunmadığından sık sık taht kavgaları yaşanmıştır. Velihtlar genellikle Horasan'a atanır ve güvenilir bir atabey himayesinde yönetim tecrübesi kazandırılırdı. Merkezi idarede bulunan vezir hükümdarın vekili olarak devlet işlerini yürütürdü. Harezmsahlar devleti Moğollar tarafından sonlandırılmıştır.

3.3.8. Altınordu Devleti

Cengiz Han'ın vefatıyla büyük hanlık makamına oturan oğlu Ögeday ve büyük kurultay kararıyla büyük bir ordu kurulması ve Doğu Avrupa'nın istilası kararlaştırılmıştır. Bu büyük ordu da büyük çoğunlukta Türkler bulunmaktadır. Bu ordunun başına Cengiz Han'ın torunu Batu getirilmiştir. Bölüşümde babasına taksim edilen yerlerin idaresi babasının vefatından dolayı kendisine verilmiştir. Batu'nun fetihleri 1236 yılında başlamıştır. Bu şekilde Batu Han Altınordu Devleti'ni kurmuştur. Moğolca çadır anlamına gelen *‘‘orda’’* kelimesi, hükümdar çadırının üzeri altın kaplama olduğundan altınorda olarak anılmış, zamanla Türkçe'de Altınordu olmuştur.

Rusya'da bulunan dağınık knezler kontrol altına alınmış, Bulgarlara büyük bir darbe indirilmiştir. Yıldırım harbiyle kısa bir sürede hem de kış ayında gerçekleştirilen seferle elde edilen başarı ile bütün Rus yurdu Batu Han'ın kontrolüne

²⁴⁴ (krş.)TURAN, Selçuklular Tarihi, 2009, s. 57-60

geçmiştir. Doğu Avrupa'dan Orta Asya'ya büyük bir sahayı zapteden Batu Han 1241 yılında ordasını İdil nehrinin aşağısına kurmuştur. Burası Saray ismini almış idari merkez olmuştur.

Her ne kadar İslam döneminde varlık bulmasından dolayı çalışmanın İslam dönemi içinde yer verilse de yönetim yapısı üzerinde İslam öncesi yönetim geleneğinin hâkimiyeti bulunan bu devletin teşkilatı Cengiz yasası ve Büyük Moğol-Türk Hakanlığının esaslarına dayandığı gibi mahalli unsurların gelenekleri de göz önünde tutulmuştur. Bu amaçla karma bir yapı oluşturularak Batu Han tarafından başarıyla uygulanmıştır.

Şeklen Saray'da bağımsız bir hanlık olsa da Karakorum'daki büyük hakana bağılıdırlar. Batu Han sonrası tahta geçen kardeşi Berke Han bu bağı kaldırarak adına sikke bastırmıştır. Ayrıca Berke Han İslam'ı kabul etmiştir. Zaten tebaada İslam inancı mevcudiyete sahiptir.

Zamanla halkı Türk olan bu devletin hükümdarları da evlilik ilişkileri yoluyla Türkleşmiş, devlet tamamen bir Türk devleti haline gelmiştir. Bu kuzey Türklerine Tatar denmiş, yeni bir kültür oluşturulmuştur. Özbek Han döneminde Müslümanlığa önem verilmiştir.

Rus knezliklerine kendilerine tabi olmaları ve Han'ın tasdiki şartıyla varlık imkânı tanımışlardır. İç yönetimde bu yapılara izin vererek kendileri bozkırlara çekilmişlerdir. Ancak bu idarelere Han tarafından kontrol amaçlı yüksek memurlar atanmıştır. Batu Han geldiğinde anarşi ortamının hâkim olduğu bu coğrafya da asayiş sağlanmış, iç emniyetle birlikte, posta ve yol hizmetleri sağlanmıştır. Bir merkezi para sistemi olmayan Ruslara para sistemi getirilmiştir. Bu himaye altında geçen süre Rus knezliklerine yönetsel anlamda büyük katkılarda bulunmuştur. Kültürlerini, dillerini, dinlerini ve topraklarını muhafaza etmelerinden hareketle bu hâkimiyetin tam anlamıyla bir boyunduruk olmadığı düşünülmektedir.

Timur ile giriştiği mücadele ile devlet zayıflamıştır. Devlete bağlı birimler bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamışlardır. 300 yıllık Türk hâkimiyetinden çıkan Moskova Prensiği tekrar kurulmuştur. 1502'de Kırım Han'ı Giray bağımsız hareket etse de Osmanlı'lara tabiiyetini ilan etmiştir. Bu şekilde Altınordu Devleti son bulmuştur. Bu devlet Türk dünyasının ve Doğu Avrupa'nın önemli devletlerinden olmuş ve ülkeleri ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan etkilemiştir.

3.3.6. Selçuklu Devleti

Oğuz boylarının ikinci bölümde Orta Asya Türk devletleriyle mücadelelerine değinilmişti. Türk devletlerinin bu mücadelelerinde Türk cihan hâkimiyeti mefkûresinin etkisi bulunmaktadır²⁴⁵. Mücadele ettikleri bu devletler zamanla yıkılmıştır. Bu devletlerin yıkılması Oğuzlara yarar sağlamamış, ata toprakları terk ederek batıya yönelmişlerdir. Selçuklu devleti kurulana kadar bu boyların nasıl bir süreçten geçtiklerine dair somut kaynaklar oldukça kısıtlıdır. Ancak bu boyların oluşturduğu bir federasyonun bulunduğu ve bu federasyonun başında eşitler arasında birinci konumunda bir Yabgu bulunduğu rivayet edilir. Ayrıca bazı kaynaklarda Oğuzların Kınık boyuna mensup Selçukluların Karahanlı Kapıkulu askerleri oldukları²⁴⁶ ve Selçuk Bey önderliğinde Doğudan gelen soydaşlarını da davalarına katarak isyan başlattıkları ve başarısız isyan sonrası Cend'e çekilerek burada devletleşme sürecini başlattıkları rivayet edilir.

Zeki Velidi Togan'a göre: *Ülüş* usulü diye tabir edilen; Orta Asya'da ülkeyi, kabile reisleri yerine sülale azaları aracılığıyla idare etmek, büyük devletlerin oluşma sürecinde bir merkeziyet temin etmekteydi. Selçuklular Türkistan'dan getirdikleri bu usule sadık kalmışlardır²⁴⁷.

Devletin kuruluşu olarak Gaznelilere karşı kazandıkları 1041 Dandanakan savaşı kabul edilmektedir. Bu savaşla geniş kazanımlar elde etmişlerdir²⁴⁸. Tuğrul Beyin 1063'te ölümüne kadar devletin doğası büyük değişiklikler geçirmiştir. İranlı vezirlerin yönlendirmesi ile merkezi bir politika esas alınmış, halife ile girilen diyaloglar sonucu Tuğrul bey, *sultân'ul-mu'azzam* ve Pers imparatorlarının kullandıkları *şâhânşâh* unvanlarını kullanmaya başlamıştır. Oral Sander'e göre; Abbasi halifesine gösterilen biat önemlidir. Ortak bir din ve yasa ile Akdeniz, Karadeniz, Hint Okyanusu boyunca uzanan deniz yolları ile Asya karayollarında sürdürülen yaygın ticaret ayakta tutuyordu. Bu ticaretin örgütlenmesinde Bağdat kentinin çok önemli bir rolü vardır²⁴⁹. Merkezi bir politika güdülse de katıksız bir merkeziyetçilik oluşturulamamış; sorunlu veraset sistemi ile devletin toprakları üstünde birçok çekişmeler yaşanmıştır.

²⁴⁵ TURAN, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, 2014, s. 102

²⁴⁶ TOGAN, Umumi Türk Tarihi, 1981, s. 182, 183

²⁴⁷ TOGAN, Umumi Türk Tarihi, 1981, s. 211

²⁴⁸ TURAN, Selçuklu Tarihi, 2009, s. 103

²⁴⁹ SANDER, Siyasi Tarih, 1995, s. 39,40

Ancak yönetim açısından dikkat çeken nokta, Türk yöneticilerin eski “kut” söylemlerinin yerine meşruiyetlerini artık dünyevi referanslarla açıklamaya başlamış olmalarıdır²⁵⁰.

Tuğrul Bey’in ölümünden sonra parçalanma noktasına gelen devlet tahta çıkan Melikşah’ın çabaları ile tekrar merkezileşmeye başlayarak ve düzene girmiş. Çin’den İstanbul’a kadar uzanan geniş bir devlet haline gelmiştir. Sultan Melikşah’ın veziri Nizam’ül mülk’ün *Siyasetname* eseri bu düzenin belgesi, Ortaçağ devletlerinin ortak anayasası hükmündedir. Ancak Melikşah’ın ölümü ile tekrar sonu gelmez veraset mücadeleleri baş göstermiştir. En nihayetinde 1157’de Büyük Selçuklu Devleti yıkılırken, toprakları üstünde hanedan üyelerince kurulan devletler yükselmiştir. Bu devletler;

3.3.6.1. Büyük Selçuklu Devleti’nden ayrılan Devletler

3.3.6.1.1. Suriye Selçuklu Devleti: 1092’de bağımsızlığını ilan etmiş, 1117’de Haçlılara yenilerek yıkılmıştır.

3.3.6.1.2. Kirman Selçuklu Devleti: İran’ın güneyinde kurulan devlet Çağrı bey oğlu Kavurd’un Melikşah tarafından boğdurulması ile oğullarına özerk bir yapıda bırakılmıştır. 1187’de ise tamamen yıkılmıştır.

3.3.6.1.3. Irak Selçuklu Devleti: Kardeşler Sencer ve Tapar’ın mücadelelerine sahne olan bölgede Tapar’ın hâkimiyeti sağlaması ile kurulan devlet kendine bağlı emir ve atabeylerin isyanları neticesinde zayıflamış, 1194’te Harzemşahlar tarafından ortadan kaldırılmıştır.

3.3.6.1.4. Anadolu Selçuklu Devleti: Selçukluların Anadolu’da devletleşme süreci aynı zamanda Anadolu’nun Türkleşme sürecidir. Süleyman Şah Anadolu’da gaza hareketlerine girmiş, Bizans’tan İznik’i alması sonucu kendisine Melikşah tarafından “*Sultan-ı Rum*” unvanı verilmiştir. Ancak o dönemde Anadolu’da hâkim güç Danişmentliler, Artuklular, Mengüçüklüler ve Saltuklular beylikleridir. Bu dönemin devletleşme sürecini etkileyen bir diğer faktör uygulanan yoğun iskân politikası ve Anadolu’ya gelen Oğuz aşiretleri göçleridir. Feodal bağlarla birbirine bağlı Türkmen kitleler Oğuz Han neslinden akraba olduklarından birbirine bağlıdırlar ve kendi aralarında savaşmazlar. Boyların doğudan batıya

²⁵⁰Ahmet OCAK, Selçukluların Dini Siyaseti 1040-1092, TATAV-Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul, 2002

yolculukları bir disiplin içinde yurtları değişen, fakat milleti sabit seyyar bir devlet mevcudiyeti göze çarpmaktadır²⁵¹.

Cloude Cahen'e göre Anadolu Selçuklu Devleti, miras aldığı Hristiyan-Bizans kentli, köylü unsurlar ve bünyesindeki Orta Asya ve İran-İslam kökenli göçebe, yarı-yerleşik ve yerleşik farklı dinsel ve etnik unsurlar ile Anadolu Türkleşme-İslamlaşma kolonizasyon ve yerleşim altyapısını oluşturan Türk İslam yönü ağır basan bir aşiretler konfederasyonu niteliğinde Türk devletidir²⁵².

Selçuklu devlet yönetimi incelenmeye başlamadan belirtilmesi gereken önemli husus Anadolu Selçuklularının *vice-roi* konumunda, İran'daki Büyük Selçuklularının bir vassalı olduklarıdır. Bu tabiiyet 2. Kılıç Aslan dönemine kadar sürmüştü, ondan itibaren kendi adlarına para bastırmaya başlamışlardır. Hatta 1. Alâeddin Keykubad dönemine kadar idari birimlerin başına atanan meliklerin dahi kendi egemenliklerini ilan ettikleri, kendi adlarına para bastırıp, hutbe okuttukları ve kendi vilayetlerinde devlethaneler inşa ettirerek özerk bir yapıda idari mekanizmalara sahip oldukları göze çarpmaktadır²⁵³. Bu sebeple Anadolu Selçukluları bir nevi Büyük Selçukluların taklididir. Selçuklu devlet örgütü İran ve Ortadoğu'da hâkim olan sistemden etkilenmiştir. Bürokratik dilin Türkçe olmadığı düşünüldüğünde, bürokratik kadrolarında Türk olmayanların elinde olduğu söylenebilir.

Selçuklu sistemi, Ortadoğu toplumlarının sistemlerinin bir sentezidir. Askeri alanda ise anayurt Orta Asya'daki Oğuz göçebe unsurunun katkısı göze çarpmaktadır. Askeri alanda kullanılan terimler ve komuta dili de yine Türkçedir.

3.2.6.2.Selçuklu idari sistemi açısından idari birimlerin kuruluş ve gelişimi dönemleri

3.3.6.2.1. Yarı göçebe dönem: ilk kuruluş ve var olma mücadelesi – 1075-1155,

(Bu dönem idari birimler Bizans Themaları esas alınarak örgütlenmiştir.)

*Ankara merkezli, Bizans sınırında kuzeybatı Anadolu Uç idari birimi

*Konya merkezli, Anadolu ya da Rum idari birimi

*Amasya merkezli, Trabzon Rum İmp. sınırı, kuzeydoğu Anadolu Uç idari birimi

²⁵¹ Osman TURAN, Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi yayınları, İstanbul,1993, s.16,21

²⁵² Claude CAHEN, Selçuki Devletleri Feodal Devletler Midir? İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, XVII, 1-4, s. 348-358

²⁵³ Salim KOCA, Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzettin Keykavus'un Aldığı Ve Kullandığı Ve Kullandığı Hâkimiyet Sembolleri, TTK Belleteni, LIX, 1995, s. 62-63

*Kayseri ve Sivas yörelerinde, Danişmend İli idari birimi

*Malatya ve Maraş bölgelerinde, Kilikya Ermeni Krallığı ve Antakya Haçlı Prenslığı sınırında, güney Anadolu Uç idari birimi

3.3.6.2.2. Yarı yerleşik yaşam dönemi: siyasal birlik ve kurumsallaşma – 1155-1220

Bu dönem Sultan 2. Kılıç Aslan'ın Orta Asya-Türk hakan geleneğine uygun olarak Selçuklu ülkesini on bir oğlu arasında özerk statülü idari birimlere ayırdığı dönemdir. Bu dönemde sultan 1. Gıyaseddin Keyhüsrev, melikliği döneminde yönettiği bölgeyi tahta geçince Hristiyan Bizanslı kayınpederine Büyük Menderes havzasını kapsayacak biçimde iktâ edilmiştir.

3.3.6.2.3. Yerleşik yaşam: yükselme ve merkezileşme – 1220-1237

Bir önceki dönemde özerk yapıdaki melikler arasında yaşanan mücadeleler, devleti çözüme noktasına getirdiğinden, 1. Alâeddin Keykubad saltanatı sırasında merkezîyetçiliği hassasiyet gösterilmiştir. Devlet yöneticilerine büyük iktâlar verilme âdeti kaldırılmıştır. Ayrıca bu dönemde Harezmlilerle yapılan Yassı Çimen savaşında büyük yararlılık gösteren Kayı boyundan Ertuğrul Gazi'ye Bizans sınırındaki Söğüt, Domaniç ve Karacadağ yöreleri verilmiştir.

3.3.6.2.4. Sistemin çözüme dönemi: gerileme ve çöküş – 1237-1277

1. Alâeddin Keykubad sonrasında Türkmenlerin muhalefetine rağmen İran-İslam kültürü etkisindeki 2.Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıkmasıyla başlayan süreçtir. Kaldırılan yöneticilere büyük iktâlar verilmesi uygulaması yeniden getirilmiştir. Bu dönemde Babai İsyanı çıkmıştır. Moğollara karşı kaybedilen 1243 Köseadağ Savaşı ile devlet İlhanlı tabiiyetine girmiştir.

Yukarda ele alınan dönemselsel idari yapılanmalar Anadolu coğrafyasının koşulları esas alınarak Roma ve Bizans dönemi idari coğrafyasının devamı olduğu gibi Selçuklu sonrası Osmanlı idari birimlerini de biçimlendirdiği söylenebilir.

Selçuklu yönetimine bakıldığında merkezi kültüre oldukça haiz Türk ve İran'lı yönetici, hukukçu ve müderrisler göze çarpmaktadır. Yüz yıl sonra başlayacak Moğol istilasına kadar Anadolu'da yerleşik kültür ve devlet adabı kökleşmiştir. Fuat Köprülü'ye göre Konya'daki bürokratik süreçte bütün memuriyetler için eskiden beri o sülaleye hizmet etmiş ailelerin etkin olduğu bir aristokrat sınıf ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu yeni bürokrasinin hedefinde ticari anlamda stratejik önemi olan şehirler

olmasının sebebi bu bürokrasinin maddi arzularındandır. Bu maddi arzular Anadolu’da kayda değer eserlerin imarını sağlamıştır.

Anadolu Selçukluları merkezi idare konusunda hassas uygulamalarda bulunmuşlardır. Selçuklu bürokrasisi okur-yazar zümre ile memur kadrolarını her daim besleyebilmiş, yeni uygulamaya giren *miri* toprak rejimi ile taşranın kontrolünü de mümkün mertebe ellerinde tutmuşlardır. Memurlara dağıtılan ıkta arazileri Büyük Selçuklulara oranla oldukça küçültülmüştür. Ayrıca merkeziyetçilik gözetilerek tüm devlet toprakları mirileştirilmiş, mülkiyeti devletleştirilmiş; bürokratlarına ve gazada yer alan taşra aristokratlarına bu arazilerin sadece kullanım hakkı verilmiştir. Bu sistem Anadolu Selçuklu idaresinin çöktüğü 1277’den sonra İlhanlılar tarafından *Dalay* ismiyle varlığını sürdürmüş, Osmanlılarda ise daha profesyonel bir yapı haline getirilerek *Timar sistemine* dönüştürülmüştür.

Her ne kadar tarihin en merkezi devletini kursalar da devletin sonunu getiren veraset sorununa bir çözüm getirememeleri ve Moğol istilasından kaçarak Anadolu’ya dolan ve yerleşik kültürü tehdit eden göçerlere karşı politika üretemeyen merkez sonunu hazırlamıştır.

“Göktürklerde Karahanlılarda ve Büyük Selçuklularda olduğu gibi Anadolu Selçukluları ve beyliklerde de eski Türk siyasi hukuk ve anlayışına göre devlet, hanedanın ortak malı sayılıyordu. Bu anlayış şehzadeler arasında taht kavgalarına sebep oluyordu. Devleti idaresinde birleştiren ve rakiplerini alt eden kudretli bir hükümdarın ölümü, umumiyetle evlatları ve kardeşleri arasında ki taht kavgasını başlatıyordu. Büyük evladın saltanat varisi olduğuna dair yaygın bir görüş olsa da bizzat hükümdarlar bile buna riayet etmiyor; layık ve münasip görülen bir şehzade veliaht ilan ediliyor ve merasim yapılıyordu. Fakat bu durumda bile, onun iradesi saltanat mücadelelerini önlemeye yetmiyordu.”²⁵⁴

Selçuklu Devletinin kuruluş şekli birçok anlamda Gazneli devletinin kuruluşuna benzemektedir. Gazneliler Samanilerin yönetiminde yer alırken onları model alıp onlardan ayrılarak devletleştilerse, Selçuklular da Gaznelilerin modelini devam ettirmiş ve onlara son vererek onların idari ve askeri kadrolarını himayelerine almışlardır. Bu coğrafya da bürokrasiye hâkim dil bu sebeple Farsça olmuş, her ne kadar saray Türkçeye sadık kalmış olsa da hâkim dilin Farsça olmasına engel olamamıştır. Bu durum Türkmen soydaşları ile aralarının açılmasına sebep olmuştur.

Dönemin veziri Nizamülmülk’ün Melikşah’a sunduğu siyasetnamesinde *“Bütün mülk ve reaya, sultanındır”* ifadesi yer alır ve yine aynı eserde sultanın

²⁵⁴ TURAN, Selçuklular Tarihi, 2009, s. 254

görevleri “*ihsan ve adalet*” olarak tanımlanmıştır. Ayrıca bu görevleri yerine getirirken en başta vezirine olmak üzere, devlet adamlarına danışması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca sultan unvanlarının dönüşümüne daha önce değinilmiştir. Hutbelerde hükümdarın adının zikredilmesi Karahanlılardan beri devam eden bir gelenektir. Melikşah döneminde öncelikle Büyük Selçuklu devleti hükümdarının adı zikredilerek, bağlı devlet emirinin unvan ve adları da söylenirdi. Hükümdar tahta çıkınca yaptığı bir diğer iş para bastırmaktır. Anadolu Selçuklu döneminde de altın ve gümüş sikkeler basılmıştır. Ayrıca bir diğer hükümdarlık alameti de tahttır. Sultan cülus denen törenle tahta çıkar, bu taht sultanla birlikte savaşlarda gezilerde ve seyahatlerde gezdirilirdi. Türklerin İslamiyet’e geçişiyle kabul edilen bir diğer sembol ise taçtır. Abbasi halifesi tarafından ilk taç Tuğrul beye takılmıştır. Ondan sonra da bu anlayış devam etmiştir. Ayrıca halife tarafından üzerinde sultanın isminin yazılı olduğu *tiraz* isimli kıyafette bir diğer semboldü. Aynı şekilde sultanlarda memurlara *hilat* denen kıyafetler hediye ederek onları onurlandırılırdı. Selçuklu Türkleri bayrağı, *liva*, *sancak veya alem* sözcükleri ile karşılaşmışlardır. Ayrıca otağ-çadır, ok, yay, yüzük, mühür gibi simgeler bulunmakta ayrıca *tevki* denen sultan imzası da, hükümdarlık simgesi olarak Emevilerden ve Sasanilerden Selçuklulara geçmiştir. Anadolu beyliklerinde devletin başına geçen kişiye ‘ulu bey’ denmekte, onlarında Selçuklu sultanları gibi hükümdarlık alametleri bulunmaktaydı.

Selçuklular saray inşaatına önem vermişler, bu konuda Gazneli ve Karahanlılar gibi Sasanilerden etkilenmişlerdir. Saray teşkilatına bakılacak olursa; *büyük hâcib ve hâcibler*: Hâcib-i buzurg denen kişi büyük hâcib olup sarayın en yetkili kişisidir. Protokolde vezirden sonra gelse de davetlileri vezirle birlikte ağırlardı. Hâcipler devlet edep ve adabının kilit noktasıydılar. Kimin nasıl davranacağına karar verir ve kontrol ederlerdi. Hâciplerden sonra memurların cezalandırılmasından sorumlu *hares emirliği* gelirdi. Protokolde üçüncü sırada saray hizmet personelinin amiri *vekil-i hass* gelirdi. Saraydaki silahlar *silahdarın* sorumluluğundaydı. Ayrıca silahdar sarayda sultanın muhafızlığını da yapmaktaydı. Temizlikten, terziliğe birçok hizmetli görevli mevcuttu.

Merkez teşkilatı da şu şekildedir; devlet örgütünün merkezinde vezir bulunmaktadır. Büyük bir çoğunluğu İran kökenli toprak aristokrasisinden gelmekte olup, vezirin yetkisi neredeyse sınırsızdı. Neredeyse sultana eş bir görev tanımlaması bulunmakta olduğundan tüm devlet teşkilatını avucunun içine alan vezir; sultanın

atadığı memurlar dışında tüm görevliler üstünde dolaylı etki sahibidirler. Selçuklu vezirleri maaşını ikta olarak alır ve Osmanlıda da uygulandığı gibi ülkenin en çok gelir getiren (has araziler) arazileri tahsis edilirdi²⁵⁵. Sultan ve vezir başkanlığında tüm divanların başkanlarının katılımıyla toplanan meclise büyük divan denirdi. Osmanlıdaki kapı kelimesinin kökeni Selçuklulara dayanmaktadır. İlk dönemlerde bu divan toplantıları sultan çadırının önünde yapılır, daha sonra Sasanilerdeki gibi sarayın özel bir bölümüne taşınmış, Anadolu Selçuklularında ise devlethane isimli ayrı bir yapıya taşınmıştır. Bu divanın yazışma işlerinden vezir sorumlu olup, devlet işleri de bu divanlar üzerinden yerine getirilirdi. Merkez teşkilatı özellikle beş divan üzerine oturtulmuştur²⁵⁶;

Tuğrâ ve İnşâ Divanı: Tuğra birimi saltanat yazışmalarını düzenler ve altına sultanın imzasını atardı. Diğer birimde ise ülke içi ve ülkeler arası tüm yazışmalar yürütülmektedir. Divanın başında *sahib-i divan-ı tuğra ve inşa* unvanlı *münşi* bulunmaktadır. Gerekliğinde vezire vekâlet eder. Vezarete eş bir makamdır.

Divân-ı İshrâf-ı Memâlik: Devletin mülki ve mali personelini denetim altında tutan birimdir. Divanın başında *sahib-i divan-ı işraf* veya *müşrif* adıyla bilinen görevli bulunur. Vilayetlerde görevlendirilen memurları *naiptir*.

Divan-ı Arzı'l-Cuyuş: Ordunun her türlü ihtiyacını karşılayan birimdir. Günümüz Milli Savunma Bakanlığına benzer. Başında *Ârızu'l-ceyş* bulunur.

Divan-ı Pervane: Osmanlıdaki nişancı gibi arazi tahrir ve ikta defterlerini saklayan ve ilgili işleri yürüten ofistir. Reisi *pervanedir*.

Divân-ı İstifâ-yı Memalik: Devletin tüm mali işlerinin kaydı bu divanda tutulurdu. Başında bulunan *müstevfi* ile vilayetlerde bulunan memurları *amid ve amil* unvanlı maliye memurları ile başta vergi olmak üzere devletin tüm gelir kaynakları denetim altında tutulmaktadır. Müstevfinin denetiminde olan vergiler şu şekilde başlıklara ayrılmıştı: 1) Müslümanlardan alınan aşar 2) Gayrimüslimlerden alınan cizye ve haraç 3) Gümrük vergileri 4) Pazar yerlerinde kesilen resimler 4) Maden gelirleri 5) Bağlı devletlerden toplanan vergiler 6) Savaş ganimetleri.

Bu divanlar dışında büyük divana girmeyen şu divanlar mevcuttur; Divan-ı Mezâlim, Divan-ı Müsâdere, Divanü'l-Terekât ve Divanü'l-Kaza idi. Anadolu

²⁵⁵ Osman TURAN, Selçuklular ve İslamiyet, Ötüken Neşriyat, 2000, s. 69-70

²⁵⁶ Osman ERAVŞAR, "Anadolu Selçuklularında İdari Mekân Olarak Devlethâne", I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri, Konya Yayınevi, 2001, s. 291-295

Selçuklularında Divân-ı Mezâlim'e sultan adına vekâlet eden Emîr-i dâd'ın yetkilerinin genişletildiği ve protokoldeki yerinin yükseltildiği görülmektedir.

Anadolu Selçukluları, Büyük Selçuklulardan farklı olmak üzere merkez teşkilatında ayrı bir mekân düzenlemesine gitmişler ve inşa ettikleri “devlethane” denilen yapıyla, sultanın evi saray ile aralarına keskin bir sınır çizmişlerdir²⁵⁷.

Bunların dışında emniyet işlerinden sorumlu, adliye vekili konumundaki *emir-i dad* vardır. Eyalet kadılarının tayin ve terfi işleriyle uğraşan görevli; ilmiyeden *kadiyu'l-kudattır*. Selçuklu sarayında protokol şefi konumunda *hacibu'l-hüccab* gibi önemli görevlilerin yanında fonksiyonel anlamda İran, Osmanlı ve Bizans saraylarında da bulunan daha birçok görevli bulunmaktadır. Bu görevlilerin Orta Asya ve İran kökenli olup Osmanlı'ya da geçtiği savunulsa da daha öncede değinildiği gibi Fuat Köprülü gibi bazı tarihçiler Bizans ve İran menşeyini reddetmektedirler²⁵⁸.

Selçuklu arazisinde özel mülkiyetin geniş yer tuttuğu, bir takım eski hanedanlara ve nüfuz gruplarına toprak üzerinde hâkimiyet tanındığı görülmektedir. Selçuklu arazisi; Müslümanların elinde olanlar *öşri*, gayri Müslimlerin elinde olanlar *haraci*, saltanat makamına ait topraklarda *miri* olarak ayrılmıştır. Eski yerli hanedanların kullanımındaki topraklar ve vakıf arazileri de bunlara ilave edilmelidir. Vakıflar belirli hizmetlerin görülmesi için kurulurlar. Şehir ve şehir civarındaki arazi ise özel mülklere aittir.

Aşiretler *muharrerat* denen yıllık vergi verirlerdi. Göçebe Türkmenler, Osmanlılar'da olduğunun aksine, tam bir otorite ile kontrol edilememekte, ama bazı amaçlar için kullanılabilirlerdir. Eyaletlerdeki ikta sahibi askerler her bölgede *emir sipehsalar* liderliğinde toplanırlardı. Daha alt kademedede *serleşker ve subaşilar* bulunur, ordunun başında ise *melik'ul-ümera* (beylerbeyi) bulunurdu. Anadolu Selçuklularında da yaya ve süvarilerden oluşan kapıkulu ordusu bulunurdu. Bunlar harp esirleri ve satın alınan kölelerden oluşurdu. Kapıkulu merkezde bulunup, Osmanlı ulufesi gibi *pişegani* denen üç ayda bir maaş alırdı²⁵⁹.

Eyalet teşkilatına bakıldığında; eyaletler *amid ve hakim* unvanlı valilerce yönetilmektedirler. Taşrada da etnik yapı pek farklı değildir. Bürokrasideki İran hâkimiyeti bu yerel yöneticilerde de bulunmaktaydı. Karahanlı ve Gazneli

²⁵⁷ ERAVŞAR, Anadolu Selçuklularında Devlethâne, 2001, s. 291-295

²⁵⁸ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 103

²⁵⁹ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 105

dönemlerinde bazı şartlar bulunmaktaydı. Görevlere asil ve varsıl kimseler atanır, bu şekilde makamlar görkem kazanır, rüşvetin önüne geçilirdi. Melikşah'tan itibaren gelir seviyesi düşük kişilerin görevlere gelmesiyle devletin itibar ve düzeni bozulmaya başlamıştır.

Taşradaki yetkililer arasında; amîd, şahne, amil, nazır, muhtesib, reis, kadı, hatib ve müftü bulunmaktaydı. Bu yetkililerden bazılarında görev babadan oğula da geçtiği olmaktadır. Mali karakterli daha sivil bir yönetici olan amidliğe göre Alparslan sonrası valilik makamı özünde eyalet asayiş sorumlusu olan daha askeri karakterli şahneliğe doğru kaymıştır. Bu şekilde İranlı kadrolara göre Türk kadrolar bir nebze baskın konuma gelmiştir. Ancak görev ayrımı keskin bir şekilde yapılmıştır. Ticari hayatın çarşıların denetimi muhtesiplere bırakılmıştır. Adalet işleri kadınlara bırakılmış, sürekli adalet vurgusu yapıldığından sorumluluk yüklenmiş, halife ve sultanın temsilcisi oldukları, adımlarını ona göre atmaları gerektiği söylenmiştir. Anadolu Selçuklularında adalet işleri sivil ve askeri olarak ayrılmış, halkın davalarına kadı, sivil-asker davalarına kadileşkerler bakmıştır.

Taşra yönetimi; hanedan üyeleri, Gazne, Memlûk örneğinde gördüğümüz gulam emirler, Türkmen gazi beyleri, Ermeni, Gürcü kralları arasında taksim edilmiştir. Merkezden gönderilen eyalet yöneticisine emir denirken, hanedan mensubu olursa melik denirdi. Melikler atandıkları yerlerde küçük bir divan tertip eder, kendilerine bir vezir (atabey) atarlardı. Bu şekilde melikler tecrübe kazanırlardı. Osmanlıda ki lala ile karıştırılmamalıdır. Lalanın atabey gibi idari yetki ve makamı bulunmamaktadır. Selçuklu Atabeyleri devletin zayıfladığı dönemde birer atabeylik olarak ortaya çıkmış, küçük devletçikler olarak yaşamışlardır²⁶⁰.

Selçuklular ele geçirdikleri beldelelere tayin ettikleri emaret ve serleşker görevlileri vasıtasıyla surların tamiri ve imar faaliyetlerini yerine getirir, sonrasında yönetim subaşı ve sahib görevlilerine bırakılırdı. Bahse konu yöneticinin en önemli yardımcısı kadı olup, bazen bir kadıya birkaç vilayetin adalet işlerinin verildiği de oluyordu²⁶¹.

Vilayetin idari, askeri işleri *emir sipahsalar* denen, Osmanlılardaki beylerbeyine benzer görevliler yürütmektedir. Şehirde idarecilerin yardımcıları esnaf loncalarıdır. Her esnaf sınıfının ahi denen reisleri o şehrin ahi baba denen esnaf

²⁶⁰ RASONYI, Tarihte Türklük, 1993, s. 165

²⁶¹ Tuncer BAYKARA, Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınevi, 1990, s. 44-57

reisine tabidirler. Şehir ayanı *iğdiş* diye adlandırılırdı. Mahalle sorumlu yöneticilerine *öndeş* denirdi. Selçuklularda her şehrin ilmiye sınıfının reisine *şeyhülislam* denmektedir. Selçuklu şehirlerinin iktisadi gelişimi ve etnik yapısı Bizans'tan Osmanlıya geçiş demek olup iyice aydınlatılmamış konulardandır²⁶².

Moğol istilası ve Selçukluların dağılması sonrası Anadolu'ya yerleşen durgunluk ve anarşi dönemi yarı ve tam bağımsız müstakil mahalli devletçiklerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu beyliklerin bürokratik kadrolarının Selçukluların memurları tarafından meydana getirilmesinden dolayı yönetim geleneği bir devamlılık sağlamıştır. Ancak Arapçaya ve Farsçaya hâkim, ince zevk sahibi bürokrasi yoktur. Selçuklu son dönemlerinde yetişmiş Türk kökenli müderrisler beyliklerin bürokrasisine dâhil olmuşlardır. Bu beyliklerde Türkmen gelenek ve nüfuzu hâkim olduğundan buralarda devlet dili Türkçe oldu. Bu durumda Türkmenler arasında İran'lı idarecilere karşı birikmiş nefretinde etkisi bulunmaktadır. Nitekim Karamanoğullarının Türkçeyi resmi dil ilan etmeleri bu durumun göstergesidir. Tabii bu aşiret geleneği ve örgütlenme Balkan ve Bizans'ta güçlenen Osmanlı Beyliğine karşı bu beyliklerin varlıklarını devam ettirmelerine yetmemiştir. Beylikler döneminde bazı beyliklerin Bizans ve Akdeniz İtalyan devletleri ile temasları kültür hayatına yansımıştır. Aydınoğulları, harikulade bir yetenekle karalardan denizlere açılmışlar, adalar ve Balkanlara çıkmışlardır. Osmanlıların Akdeniz hâkimiyetinin de başlangıcını hazırlamışlardır. Ayrıca bu dönemde Anadolu'nun alt yapı tesisleri tamamlanmış ve Osmanlı Anadolu'yu eline geçirdiğinde bu konuda sıkıntı yaşamamış, Anadolu ve Rumeli birliği kolaylıkla sağlanmıştır. Beyliklerde yetişen idari ve ilmi kadrolar da Osmanlı eyalet örgütünün ve bürokrasisinin temelini oluşturmuştur.

Sonuç olarak; tüm bu devletlere bakıldığında, Hazarları bu sınıflandırmanın dışında bırakırsak, aralarında bir etkileşim olduğu açıktır. Gazneliler Samani devletinin ülkesinden bürokrasisine kadar tüm öğeleri içine alarak kurumlaşmışsa, Selçuklularda Gazne geleneğinin üzerine imparatorluklarını inşa etmişlerdir. Ayrıca Selçuklu dönemi; Anadolu'nun Türkiye olarak anılmasına katkıları ve Türkçe'nin bu coğrafyada *lingua franca* (ortak dil) konumuna ulaşmasına katkılarıyla önemlidir. Karluk ve Yağma gibi boylar devletleşirken kan bağından uzaklaşmışlarsa, Kınıklar da boy geleneğinden uzaklaşarak, İran devlet geleneğine uymuşlar, Türkmen

²⁶² ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 104

soydaşlarına uzaklaşmışlardır. İslamiyet'in kabulü birçok yenilik getirmiştir. Devamlılık arz edenler veraset anlayışı ve taht kavgaları ile hatunun eskiye göre bir nebze azalmış olsa da yönetimdeki konumudur. Yönetim tipi federasyondan monarşiye kaymış, yönetimde iş bölümü ve uzmanlaşma artmıştır. En önemli kırılma ise eskinin boy örgütlenmesi yerini tebaaya bırakmıştır. Bu dönemde İslam dünyası siyasi otorite olarak zayıf ve parçalanmış olsa da, hanların karşısında tek otorite ve rakip halifedir. Ancak halife siyasi rejimlere meşruiyet dağıttığından Selçuklu ve Gazneliler daha kuruluşlarında halifeye sadakatlerini sunarak meşruiyet sorununu bu şekilde çözmüş ve gaza yolunu kullanmışlardır. Bu sadakat koşulsuz boyun eğme değildir. Kurumlaşma en zayıf taşra, veraset ve iskân alanında gerçekleşmiştir. Her ne kadar İran'dan ithal edilen ikta sistemi merkezileşmeyi sağlar gibi gözükse de meliklerin ve geniş yetkili valilerin merkezden kopmasına engel olamamıştır. Moğol istilasından kaçan göçebe Türkmenlerin iskânı hususunda Selçuklular çözümsüz kalmışlar ve sonlarını hazırlamışlardır.

3.4. OSMANLI DEVLETİ YÖNETİM YAPISI

Anadolu önceleri Türk emirleri arasında bölündü. Sonra da başkenti Konya olan, Selçuklu Devleti bunları topladı. Moğol istilasıyla bu devlet yıkılınca Anadolu yine beyliklere bölünmüştür.

İlber Ortaylı'ya göre de; Avrupa büyük bir otorite boşluğu içindedir. Bu otorite boşluğu yeni bir Roma imparatorluğu tarafından doldurulacaktır. Bu yeni Roma'yı küçük Osmanlı beyliği yaratmıştır²⁶³.

Osmanlı İmparatorluğu'nun idari yapısı ve devlet teşkilatı on altıncı yüzyılda klasik şeklini almıştır. Bu yüzyıla kadar kuruluşu itibariyle devletin teşkilat kurumları ve işlevleri çeşitli aşamalardan geçmiştir. Bu gelişim Osmanlı tarihi boyunca yıkılışa kadar devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu genel kanı olarak 1299 olarak tarihlenir ancak Halil İncik bu tarihlenmenin yanlış olduğunu asıl kuruluş tarihinin 1302 Bafeus zaferi olduğunu belirtmektedir. Halil İncik'in ifadesiyle;

“Bu savaşın neticesinde Osman'ın şöhreti yayılmıştır. Her taraftan onun emri altına Türkler gelmeye başladı. Demek ki bir ordu sahibidir. Demek ki bu zafer

²⁶³ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 109

Türk ananesine göre kut sahibi olduğu zaferdir. Kendisinden sonra Orhan hiç itirazsız tahta geçmiştir²⁶⁴.”

Tarihteki en uzun süre ayakta kalan Türk devleti olan Osmanlı İmparatorluğu 1921 yılında saltanatın kaldırılması ile fiili olarak son bulmuştur.

Daha kuruluşundan itibaren devletin bu denli hızlı gelişimindeki temel etmeni Halil İnalçık şu sözlerle özetlemektedir;

“Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişmesinde gazâ ülküsü önemli bir etmendir. Sınır beylikleri toplumunun kültürü, sürekli gazâ ve Dâri'ülislâm'ın bütün dünyayı kapsayana dek sürekli yayılması ülküleriyle kuşatılmıştı. Gazâ, her türlü girişim ve özveri için esin kaynağı olan dinî bir ödevdi²⁶⁵.”

Kuruluşundan itibaren devletleşme sürecinde Osmanlılara model teşkil edebilecek tüm deneyimlere çalışmanın bu bölüme kadarki içeriğinde yer verilmiştir. Bu geleneğin ne ölçüde benimsenerek sürdürüldüğü ve ne gibi yeniliklerin zaman içinde eklendiği de bu bölümde irdelenmiştir.

Bu geniş zaman dilimi içinde devletin yönetim yapısı ve bu yapıların gelişim süreci dört başlık altında ele alınmıştır.

- 1) Osmanlı Kuruluş Dönemi
- 2) Osmanlı Yükselme Dönemi
- 3) Osmanlı Duraklama ve Gerileme Dönemi
- 4) Osmanlı Son Dönem-Demokrasi Denemeleri Dönemi

3.4.1. Osmanlı Devleti Kuruluş Dönemi Devlet Yönetimi;

Osmanlı Devleti'nin kurulduğu tarihten itibaren ilk 150 yılı kuruluş yılları olarak kabul edilmektedir. Osmanlı Devleti'nin yönetim yapısını fetihlerin yayılması ve devletin daha geniş topraklara, daha fazla nüfus ve etnik çeşitliliğe hükmetme amacı belirlemiştir. Devlet, küçük bir beylikten büyük bir imparatorluğa geçiş sürecinde giderek merkezîyetçi bir yönetim yapısına doğru dönüşüm geçirmiştir. Yönetim yapısı, II. Mehmed Dönemi'ne (1451-1481) geldiğinde mutlak merkezîyetçi bir yapılanma içindedir.

Tarih içinde gelişimi devam eden Osmanlı devlet anlayışı, kuruluş yıllarında Türkiye Selçukluları ve İlhanlılar gibi eski Türk devlet geleneğini Anadolu'ya taşıyan devletlerin etkisindedir. Ancak Osman Gazi döneminde ortada henüz bir

²⁶⁴ Halil İNALCIK, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 12

²⁶⁵ İNALCIK, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, 2003, s. 12

devlet yoktur. Eski Türk töresine uygun olarak aşireti esas alan bir yapılanma mevcuttur. Eski Türk töre ve âdetlerine göre işleyen bu basit aşiret yapısı, Osman Gazi'nin aşiret lideri olarak bey sıfatıyla yönettiği daha çok askerî bir yapılanmadır. Osmanlı'nın kuruluş döneminin başlarında hükümdar, bağlı aşiretlerin beyleri arasında *Primus inter pares* (eşitler arasında birinci) konumunda olmuştur. Osman Gazi ile yanındaki aşiret boylarının hayatı savaşlarda geçmekte ancak düzenli bir ordusu bulunmamaktadır. Osman Gazi'nin ilk yıllarında devlet kurumlarından bahsetmek de pek mümkün değildir. Osmanlı Beyliği'nin egemenlik alanı genişledikçe bu basit aşiret yapısı ihtiyaçlar dâhilinde gelişerek daha karmaşık bir idari sisteme dönüşmeye başlamıştır. Dolayısıyla aşiret yapısıyla yönetilemeyecek kadar genişleyen devletin kurumlaşma zorunluluğu hâsıl olmuştur. Fethedilen toprakların idaresi, vergi toplama, büyüyen ordunun örgütlenmesi ve iaşesi, yönetimde görev dağılımı ve bir yönetici sınıf oluşturulması gibi meseleler yalnız bey ve yakınlarından oluşan idare eliyle çözülemezdi. Zamanla hâsıl olan ihtiyaçları karşılamak için tabii olarak Osmanlı kendisinden önceki devlet anlayışını ve yapılarını örnek almıştır. Zaten bu dönemde İlhanlı ve Selçuklularda bu yapılar bulunmakta olup, bu yapıları Osmanlıda oluşturacak insanlarda mevcuttur. Özellikle iç bölgelerden gelerek Osmanlı himayesine giren yüksek kültürlü ulemalar hükümet ve hukuk meselelerinin çözümünde etkili olmuşlardır. Yine toprak sistemi ve divan gibi yönetim meseleleri kadim gelenekler esas alınarak çözülmüştür. Osmanlı tarihi boyunca gelişen ve dönemsel ihtiyaçlarla dönüşümler geçiren Osmanlı kurumlarının kökenini bu kadim geleneklerde aramak gerekmektedir.

Prof. İnalçık, Osmanlılara miras kalan devlet kavramının oluşum sürecini şöyle özetlemiştir:

“Bu dönemde yöneticiler, Anadolu'daki Selçuklu merkezleriyle İran ve Mısır'dan gelerek, eski Ortadoğu devlet ve yönetim kavramlarını bu yeni ve hızla büyüyen devlete sıkıca yerleştiriyordu. Hint-İran kaynaklı bu devlet ve idare kavram, İslâm öncesi dönemde gelişmiş, İranlı ve Hristiyan kâtiplerin istihdamı yoluyla da Abbasî Halifeliği 'ne geçmişti. 11. ve 13. yüzyıllar arasında Orta Asya Türk-Moğol gelenekleriyle değişmiş haliyle de Osmanlılara geçmiştir²⁶⁶.”

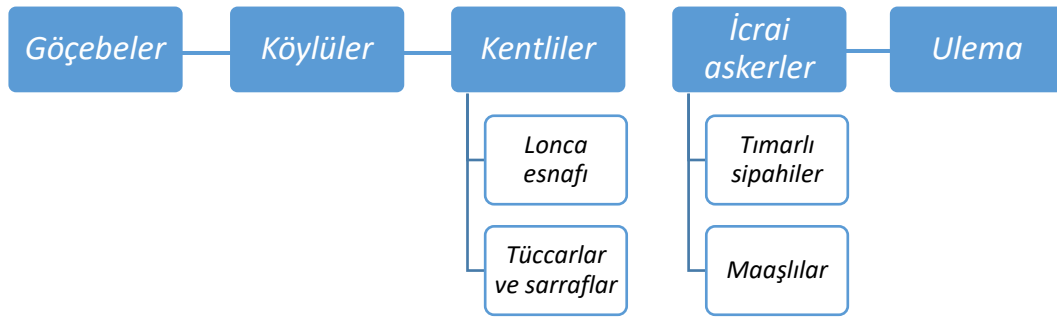
Osmanlı kuruluş döneminin kültür ortamı da devlet anlayışının şekillenmesinde etkili olmuştur. Hacı Bayram-ı Velî, Mevlânâ Celaleddin-i Rumî, Hoca Ahmet Yesevî, Yunus Emre, Ahi Evren, Hacı Bektaş-ı Velî ve daha niceleri

²⁶⁶ İNALCIK, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, 2003, s. 71

Anadolu'da ve Osmanlıların yayıldığı diğer bölgelerdeki yönetim anlayışını ve kurumlarını etkilemişlerdir. Devlet anlayışının temel kaynağı olan adalet kavramı, Osmanlı devlet anlayışının da temeli olmuştur. Halil İnalcık'a göre Orta Çağ'da devlet demek hanedan demektir. Devletin ve hanedanın meşruiyeti de adaletli olmasına bağlıdır. Adaletin tesis ettiği yer Divan-ı Hümayun olmuş, başlarda Selçukludaki gibi hükümdarın haksızlığı uğrayanları dinlediği yer olan divan, sonraları hukuk sistemindeki gelişmelerle yüksek mahkeme olarak işlevini sürdürecektir.

Bütün İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlıda halkını *reaya* sayardı. Reaya Tanrı'nın hükümdara emanetidir ve onları korumak görevidir. Bu anlayışla Osmanlı toplumu iki sınıfa ayırmıştır; bunlardan ilki vergi mükellefi tarım ve ticaretle uğraşan reaya, diğeri ise askeri-yönetici (beraya) sınıftır. Osmanlı kuruluş ve klasik döneminde tabakalar şematik olarak incelenirse²⁶⁷;

Tablo 3: Osmanlı Tebaası²⁶⁸

Din ve etnik köken ayrımı yapılmaksızın yapılan bu sınıflandırmada, reayadan çıkmak özel izin gerektirmektedir. Bu nedenle fetihlerde Balkanlardaki askeri aristokrasi rahatlıkla Osmanlı askeri aristokrasisine alınmış, önemli görevler verilmiştir. Aynı şekilde reayada konum değiştirmemiştir. İlhak edilen Anadolu beyliklerindeki halk içinde bu uygulama geçerlidir. Bugünde kullanılan reaya oğlu reaya sözü buradan ortaya çıkmıştır. Diğer askeri ve yönetici sınıf vergi ayrıcalıklarından dolayı sultanın hizmetinde olduklarından, bu bürokratların ailelerini de kapsamaktadır. Devletin asıl üretici gücü olan reaya devleti ayakta tutmaktadır. İslâm, itaat etmek ve cizye ödemeleri şartıyla, Hıristiyan ve Yahudilerin mal ve can güvenliğini sağlıyordu. Onlara dinlerini özgürce yaşama imkânı sağlıyordu.

²⁶⁷ (krş.)Sina AKŞİN, “Osmanlı – Türk Toplumundaki Sınıf Yapısı Üzerine Bir Deneme”, Toplum ve Bilim Dergisi, 1977, s. 31-46.

²⁶⁸ (krş.)Sina AKŞİN, “Osmanlı – Türk Toplumundaki Sınıf Yapısı Üzerine Bir Deneme”, Toplum ve Bilim Dergisi, 1977, s. 31-46.

Osmanlılar, İmparatorluğun başlangıç yıllarında savaşa girişmeden önce, Hıristiyanların gönüllü teslim olma ve güvenlerini sağlamaya yönelik bir politika izlemişlerdir. Bu siyaset, yönetenlerin gelir kaynaklarını güvence altına almaları için zorunludur.

Osmanlı Devleti'nin başta yönetim tarzı olmak üzere diğer alanlarda da öncelikle Türk/İslam devletlerinden etkilendiği vurgulansa da birçok tarihçi tarafından komşusu olan ve ele geçirdiği Bizans Devletinden etkilendiği vurgulanmaktadır. Zeki Velidi Togan'a göre ise Fatih dönemine kadar idari ve askeri açıdan Bizans'tan pek bir şey alındığı söylenemez²⁶⁹. Daha öncede değinildiği gibi bu tartışmalar nihai olarak sonuçlanmamıştır. Halil İnalçık, Osmanlı ve öteki sınır beyliklerinin kuruluşunu, bu genel toplumsal ve kültürel temel üzerinde gerçekleştiğini, gazâ ve yerleşmenin, Osmanlı fetihlerinin etkin öğeleri olduğunu ve fethedilen yerlerde benimsenen yönetim ve kültür biçimlerinin ise, Ortadoğu uygarlığı ve politika geleneğinden kaynaklandığını savunur²⁷⁰.

Kuruluş döneminde Osmanlı Devlet idaresinin yapılanmasına bakıldığında; daha öncede belirtildiği gibi zamanla ihtiyaca yönelik yenilikler olmuştur. Kurumları detaylı incelemeye geçmeden önce bu gelişimin tarihçesine değinilmelidir. Osman Gazi dönemini idari yapısını anlatan yeterli kaynak yoktur. Zaten yukarıda da belirtildiği gibi ilk yıllarında kurumsal bir devletin olmayacağı açıktır. Ancak öldüğü dönemde fethettiği şehirleri, bürokrasisi ve ordusunun, bir idaresinin kısmen de olsa varlığından söz edilebilir. Erken dönem Osmanlı kronikleri Osman Gazi'nin koyduğu kanunların kalıcı hale gelmesi için yoğun uğraş verdiğinden ve Karaca Hisar'ın fethi sonrası bazı idari uygulamalardan söz etmektedir.

Osman Gazi dönemine dair devletin güvenlik ve adalet teşkilatının kurularak aşiretin ileri gelenlerinden kadı, subaşı ve dizdar atamalarının yapıldığına dair işaretler vardır. Karaca Hisar fethedildiğinde ilkin sancak oluşturulmuş olup, şehzade Orhan buraya sancak beyi, Gündüz Alp'te subaşı olarak atanmıştır. Devlet sınırları genişledikçe yeni idari birimler oluşturularak buralara etrafındaki komutanlarından yönetici atamaları yapmıştır. Osman Gazi'nin ölümünden sonra da oğlu Orhan Gazi döneminde de aynı idari yapılar fethettiği Bursa, İznik ve İzmit'te kurulmuştur. Bu idari yapılanmayla birlikte yürütülen ticari ve ekonomik faaliyetler vergi sistemi ve iktisadi yapıda düzenlemeler yapılması ihtiyacını doğurmuştur.

²⁶⁹ (krş.)TOGAN, Umumi Türk Tarihi, 1981, s. 329-341

²⁷⁰ İNALCIK, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, 2003, s. 14

Belirli bir mülkiyet düzeni oluşmuştur. En erken Osmanlı kronikçilerinden Aşıkpaşazade'nin Osman Gazi'nin vefatı sonrası verdiği mal varlığı listesi; sonraki sultanlar ya da çağdaşı Ortaçağ kralları gibi geniş mülkiyet ayrıcalıklarına sahip olmadığını, sadece kendilerine ayrılan has arazilerin gelirleri ile geçindiğini göstermektedir. Ayrıca Osman Gazi'nin şahıslara hizmetleri karşılığı tanıdığı vergi muafiyeti sistemi oğlu tarafından devam ettirilmiştir. Dirlik sistemi olarak nitelenen bu sistem sonraki yüzyıllarda devletin örgütlenmesinde belirleyici unsurlardandır.

Osman Gazi'nin oğlu Orhan, ilk gümüş parasını 1327'de Bursa'da bastırması, 1331'de İznik'te bir medrese kurması, 1340'ta ise bir pazar ve bedesten ve değerli malların satıldığı bir kapalı çarşı yaptırmış ve Bursa'yı bir ticaret merkezi haline getirmiştir. Arap gezgini İbn Battuta, 1334 dolaylarında ziyaret ettiği Bursa'yı, "*güzel çarşıları ve geniş sokakları olan büyük bir kent*" olarak anlatır²⁷¹.

Tüm bu genişlemeye ve gelişmelere rağmen Halil İnalcık'ın ifadesiyle 1350'lerde Osmanlı beyliği diğer sınır beyliklerinden farklı değildi²⁷². Bu dönemde İoannis Kantakuzenos'un kızı ile evlenen ve kendisiyle ittifak yapan Orhan Gazi, bu şekilde Bizans iç işlerine karışma ve Trakya'daki iç savaşa katılma fırsatı elde etmiştir. Bu gelişmeler ışığında 1345'te Karesi Beyliğinde yaşanan bir çekişmeden faydalanarak, Çanakkale'nin kuzeyine bir sefer gerçekleştirmek isteyen Karesi gazilerinin de desteği ile bu beyliği topraklarına katan Orhan Gazi, oğlu Süleyman komutasında sefer hazırlıklarına başlamıştır. Karesiler sayesinde bir köprübaşı kazanan Orhan Gazi, devletine Balkanlar'dan batıya doğru sonsuz genişleme imkânı sağlamıştır. Bu gelişmeler sayesinde diğer beylikler Osmanlılara otuz yıl içinde bağlanmışlardır. Çimpe kalesini kontrol altına alan Süleyman burayı boşaltmamakta direnmiş, ardından Gelibolu kalesini de ele geçirerek Anadolu'luları yerleştirerek köprübaşı güvence altına alınmıştır. Bu gelişmeler Avrupa'da paniğe sebep olmakla birlikte, çözüm arayışlarını başlatmıştır²⁷³.

Trakya'daki fetihler Anadolu'dakilere benzer şekilde devam ederek, sürekli gazi akınları karşısında yerli Rumlar kalelerine sığınmaktan başka çare bulamamaktadırlar. Süleyman Avrupa'daki ileri mevzileri güçlendirmek için Anadolu'dan Avrupa'ya göçebeleri taşıyor ve komutasında sağ, sol ve orta sınır boyları kuruluyordu. Osmanlı akınları devam ediyor, işgal genişliyordu. Süleyman'ın

²⁷¹ Alexander Rosskeen HAMILTON, The Travels of İbn Battuta, Londra, 1958, cilt I, s. 42

²⁷² İNALCIK, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, 2003, s. 15

²⁷³ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 115

ani ölümü ve Orhan Gazi'nin oğlu Halil'in esir düşmesi devleti zor durumda bırakmış olsa da Gelibolu sınır komutanı Orhan Gazi oğlu Murat ve savaşçı Lala Şahin Edirne'ye yönelik bir saldırı başlattılar. 1361'de savunma güçleri Sazlıdere Savaşında yenilgiye uğratılmış ve Trakya başkenti Edirne ele geçirilmiştir. Bu gelişme ile Anadolu Türkmenleri fethedilmiş topraklara yerleştirilmeye yöreklendirilmiş, kimi zamanda zorla sürülmüşlerdir. Türk göç ve yerleşme hareketi Avrupa'da Osmanlı yayılma hareketine sağlam bir temel oluşturmuştur.

İlber Ortaylı'nın, on dokuzuncu yüzyılda gelişen Alman tarihçilik anlayışının etkisindeki Joseph Hammer von Purgstall aktardığına göre; Osmanlı İmparatorluğu bir göçebe aşiretin eseridir. Yine on dokuzuncu yüzyıl Türk düşünürlerinden Namık Kemal'den aktardığına göre de; "cihangirane bir devlet kurduk, bir aşiretten" mısraları devletin ikbalini özetlemektedir²⁷⁴. Osmanlı erken dönem vakayinameleri de Türkmen göçebe ananelerini vurgular. Aynı eğilim Anadolu beyliklerinde, hatta İran'da Akkoyunlu ve Karakoyunlularda da görülür. Altınordu kalıntısı olan, Ejderhan, Kırım hanlıklarında ve ayrıca Timur devletinde de göçebe âdetlerine özen gösterilir. Osmanlı ilk dönemlerinden itibaren Sasani, Abbasi ve hatta Bizans yönetim geleneğini benimseyerek, ilk dönemlerden itibaren kadrolarını Selçuklu uleması ve bürokratları ile doldurmuştur. Ordu düzeni, devşirme-kapıkulu sisteminin kuruluşu ile imparatorluğun sağlam temelleri atılmıştır²⁷⁵.

Osmanlıların Avrupa'da bu denli rahat ilerlemesinin temel sebebi, bu bölgede dağınık halde ve sürekli çekişme halinde olan parçalanmış yapıların bulunmasıdır. İlber Ortaylı'nın Paul Wittek'ten aktardığına göre; gaza ruhu Osmanlı büyümesinin sebebidir. Fuad Köprülü'den aktardığına göre ise; Selçuklu ümerasının ve teşkilat geleneğinin devam ettirilmesinin bir sonucudur. Joseph Hammer'den aktardığına göre ise; İslam geleneği bu büyümede etkendir²⁷⁶.

Osmanlıların tutarlı politikaları, merkezi ve askeri güçleri karşısında direnecek tutarlı bir yapı bulunmuyordu. Ayrıca ilerde değinilecek olan Avrupa'nın ilk daimi ordusuna sahip olmaları da bunda etkendir. Edirne fethi sonrası savaş esirlerinden kurulan bu ordu doğrudan sultanın emrindedir. Osmanlılar feodalizm ilkelerine de saygılı davranmışlardır. Kendilerine boyun eğen haraçgüzar beyden

²⁷⁴ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 114

²⁷⁵ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 117

²⁷⁶ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 116

itaatin kanıtı yıllık ufak bir vergi isterler, sonraları ise oğlunu rehin göndermesini, yılda bir bağlılık andı için saraya gelmesini ve seferlerine yardımcı birlikler göndermesini, Osmanlı dostlarını dost, düşmanlarını düşman bilmesini isterlerdi. Bunlar bu beyler tarafından yerine getirilmediği takdirde toprakları darülharp ilan edilir acımasız akınlara açılırdı.

Avrupa feodal yapısı ve feodal beylerin köylülere karşı takındıkları ağır tutum ve vergileri Osmanlı ilerlemesine karşı halkın yerel beylerine desteğini engellemiştir. Atanan kadılar yerel askeri yetkililerden bağımsızdır, bu yolla dağılık feodal yapı yerine, merkezi bir yönetim ve vergi konularında makul genel hükümler vaat ediyordu. Köylüleri yerel yetkililerin sömürüsüne karşı korumak, Osmanlı yönetiminin temel ilkesidir. Ayrıca fethedilen topraklarda reaya memnun edildiği gibi, savaşçı zümrelerde İslam'ı kabul ettirmeksizin vergi muafiyeti tanınarak, küçük toprakların yönetimleri kendilerine bırakılmak suretiyle devlet hizmetine alınmıştır. Hristiyan tımarlara on beşinci yüzyıl sonlarında hala rastlanıyordu. Osmanlılar kendilerini belli bir toplumsal inancın temsilcileri olarak görmüyor, Hristiyanlara karşı uzlaşmacı ve hoşgörülü politika izleyerek topraklarını rahat bir şekilde genişletiyor ve gelirlerini arttırıyorlardı. Fethedilmiş bir bölgenin Osmanlılaşması bir anda gerçekleşmemiş, adım adım ilerleyen doğal bir gelişim olmuştur²⁷⁷.

Beylik toyu olarak da bilinen, vefat eden hükümdarın tahtını alacak kişinin seçiminde ileri gelenlere danışma mekanizması, Orhan Gazi Dönemi'nde bütün devlet işlerine uygulanmıştır. Bu dönemde üst düzey bürokrasinin giyim kıyafetinin bir kurala bağlanması, para bastırılması gibi uygulamalar devletin bir gelenek ve anlayışla örgütlendiğini gösterir. Sultanın etrafında bir danışma mekanizması tertipleyerek, kararları tek başına almak yerine ümera ve komutanlarına danışması "Divân" teşkilatının temellerini oluşturur.

Osman Gazi ve Orhan Gazi döneminde askeri alanda Orta Asya'nın eski göçebe Türk geleneklerini önemli oranda devam ettiren beylik, zamanla ihtiyaç duyulan düzenli ordu sistemine geçmeye başlamıştır. Yönetimde ise İslam devletlerinin yönetim örgütlenmesinin temeli olan ikta veya mukataa denilen sistemi uyarlamışlar, saray hiyerarşisinden, maliyeye kadar devleti yeniden örgütlemeye çalışmışlardır. İkta veya mukataa sisteminde devletteki her görev bir gelir kaynağıyla bağlantılıydı. Bu sistem Osmanlı'da tımar sistemi olarak hem askerî teşkilatın hem

²⁷⁷ İNALCIK, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, 2003, s. 19

de taşra yönetiminin temeli olacaktır²⁷⁸. Yine aynı dönem, Osmanlı devlet idaresinin temel kurumlarından biri olan kul (gulam) sistemi ortaya çıkmıştır. Daha önce Selçuklularda ve diğer Orta Doğu devletlerinde gulam sisteminin varlığından söz edilmiştir. Osmanlıların bu sistemi daha Orhan Gazi zamanında uygulamaya başladıklarına dair kayıtlar bulunmaktadır. Bu sistem sonraları devşirme sisteminin ve I. Murad Devri'nde kurulan Yeniçeri ocağının temelini oluşturacaktır.

Devlet Avrupa'da ilerlediği gibi Anadolu'da da ilerlemeler devam etmiştir. Tepkileri çekmemek ve Müslüman beyliklere karşı yürütülen hareketi meşrulaştırmak adına Hamidoğulları beyliğini para ile aldıklarını, Germiyanoglu beyliğini ise 1. Bayazid'in çeyizi olduğunu iddia etmişlerdir. Bu dönemde Anadolu'da iki büyük tehdit bulunmaktadır. Biri Moğol valilerinin merkezi Sivas'ı merkez tutmuş Eretna beyliği, diğeri de Konya merkezli Karamanoğlu beyliğidir. Bu genişlemeyi tehdit olarak gören Karamanoğullarının Osmanlılara karşı harekete geçtiğinde de gazaya ihanet ederek, yabancılarla bir olduklarını ve bu sebeple Karamanoğullarının ortadan kaldırılmasının dini bir ödev olduğunu ileri sürmüşlerdir. Osmanlılar bu politikayı doğudaki Müslüman düşmanlarına saldırırken sürekli kullanmışlardır. Daha sonraları Mısır Memlükleri, Akkoyunlu ve Safevilere karşıda fetvalar yayınlatacak, İslam dünyasına yayacaklardır.

Artık küçük beylik dönemi bitmiştir. Avrupa'da Papalık ve Macaristan'ın, doğuda Mısır Memluklerini tehdit eden bir güç ortaya çıkmıştır. Yıldırım Bayezid döneminde haraçgüzar krallıklara son verilmiş, Anadolu beyliklerine saraydan kullar atanmıştır. Bu şekilde Tuna'dan Fırat'a uzanan merkezi bir devlet haline gelen Osmanlı, bu devletin doğal başkenti İstanbul'u ablukaya aldığı sırada kendisini Anadolu üzerinde İlhanlılardan kalan mirasçı ilan eden Timur Anadolu'ya yürüyerek Bayezid'i alt etmiş ve esir etmiştir. Bu olay sonrası Anadolu beylikleri tekrar kurulmuş, Osmanlı Timur'a bağlılığını ilan eden Bayezid oğulları arasında paylaştırılmıştır. Timur'un ölümü ile kardeşler arasında geçen mücadele dönemi Fetret Dönemi olarak anılır²⁷⁹. Fetret Döneminin atlatılmasında kurulan kul sisteminin, yeniçeri ordusunun ve Osmanlı beyinin en büyük Gazi olarak halkın gözündeki saygınlığının büyük önemi bulunmaktadır.

²⁷⁸ RASONYI, Tarihte Türklük, 1993, s.199

²⁷⁹ İNALCIK, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, 2003, s. 22

Ayrıca Timur sadece Osmanlıları değil, Memlukleri, İran'ı ve Altınordu'yu da sarsmıştır. Kısa süre de yeniden toparlanıp güçlenen Osmanlılar, önlerinde hükmedebilecekleri bir Ortadoğu buldular²⁸⁰.

Türklerin İslam'ı kabulü ile İslam öncesi tarihlerini unuttuklarına dair Bernard Lewis'in ifadelerine 60. sayfada değinilmiştir. Yine Bernard Lewis'in Paul Wittek'e dayandırdığı ifadesiyle; Türk milli uyanışına dair ilk işaretler 2. Murad döneminde yaşanmıştır. Raşideddin'in tarihinin ilk kitabında bulunan ve Türk kavimlerinin eski tarihiyle ilgili bir bölüm 2. Murad döneminde Farsçadan Türkçeye çevrilmiştir. Bu dönemde Türklerin eski tarihleriyle ilgili başka eserler de yazılmıştır. Bu hikâyeler Osmanlı yönetici hanedanının tarihsel gelenekleri ile birleştirilerek, Orta Asya Türk destanları ve geleneklerine bağlanmış ve destansı kahraman Oğuz Han'a dayanan bir soy çizelgesi çıkarılmıştır. Kısa süre sonra ise eski Türk tarihine duyulan ilgi İslam kimliğine yönelim ile tekrar sona ermiştir. Bunda etken üç olay; 1453 İstanbul'un fethi ile basit bir kavim misyonundan imparatorluk bilincine ulaşılması, Safevi İran'da Şii Türk gücünün yükselmesi, Türk dünyası ile bağların kopması ve bunlarla yaşanan şiddetli dini çatışma ve Suriye, Mısır ve Irak'ın fethi ile İslam'ın kadim merkezlerinin fethinin tamamlanması ile bu insanlara İslami bir imparatorluk mirası ve görevi yüklenmiş oldu²⁸¹.

Yeniçeri ocağının kuruluşuna dönecek olursak; Yükselme döneminde saray teşkilatı içinde ve bu başlıkta askeri teşkilat içinde acemi ocağının ve yeniçeri ocağının tekrar ele alındığı kısımlarda, konu detaylı olarak ele alınmıştır. Osmanlı devşirme sisteminin çağdaşı olan Memluklerin geniş ölçüde uyguladıkları, ancak Osmanlı devşirme geleneğinde ve bu devşirme gençlerin eğitim ve taliminde değişik yönler olduğu belirtilmelidir²⁸².

On dördüncü yüzyıl başlarında Osmanlı ordusu büyük oranda Türkmenlerden oluşuyordu. Kendi aşiret ve boylarının liderlerinin emrindeki bu göçebe birlikler düzenli bir ordudan ziyade yağma ve ganimete bağımlı birliklerdir. İlk dönemler bu birlikler vurucu güç olarak sınır bölgelerine gönderilmişlerdir. Bu durumdan Türkmen birlikleri de memnundurlar. Orhan Gazi döneminde doğrudan hükümdara bağlı piyadelerine *yaya*, süvarilerine *müsellem* adı verilen paralı bir ordu kuruldu. Ordu ücretini yağma ve ganimetten değil, doğrudan merkezi yönetimden

²⁸⁰ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 115

²⁸¹ LEWIS, Modern Türkiye'nin Doğuşu, 2017, s. 449

²⁸² ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 241

almaktadır. Orduda gönüllü Hristiyanlar bulunsa da, komuta Türk beylerinde ve ileri gelen askeri sınıftadır. Bu orduyu komuta eden beyler ve komutanlar *tımar* ve yağmadan elde ettikleri ile orduyu besleyebilmekteydiler. Merkezi bütçe henüz bu orduyu besleyebilecek düzeyde değildi. Orhan Gazi ve oğlu 1. Murad döneminde bu durum rahatsız edici bir hal almıştır.

Türk askeri aristokrasisinin orduya egemen olması, sultanın kontrolünü zayıflatıyor ve iktidarını tehlikeye sokuyordu. Bu sorunu çözmek için kul sistemi kurulmuş, kölelerden oluşan bu ordu ile Türk askeri aristokrasisine bağımlılıktan kurtulmak istediler.

Böylece Osmanlı sultanı göçebe Türkmenleri sınırlarda akıncı olarak görevlendiriyor ve merkezden uzak tutuyor, merkezdeki yalnız kendisine bağlı devşirmelerden oluşan ordu ile merkezdeki diğer güç odaklarını kontrol edebiliyorlardı. Bu yeni ordu savaş tutsağı Hristiyanların öncelikle Müslüman yapılarak, eğitimden geçirilmeleri, devşirilmeleri ile oluşuyordu. Yalnız sultana hizmet eden bu askeri ve idari grup *Kapıkulları* olarak adlandırılmıştır. Bu yeni sistem aynı zamanda devletin merkezîyetçi bir güce bürünmesini de sağlamıştır. 1. Bayezid döneminde zirveye çıkmış olsa da Ankara savaşı süreci kesintiye uğratmıştır. Tımar sisteminin merkeze bağlılığının ne denli zayıf olduğu Ankara savaşı sonrası dönemde görülmüştür. İleri gelen Türkmen beyleri fırsattan istifade eski beyliklerini canlandırma çabasına girişmişler, şehzadeler arasındaki taht mücadelelerinde çıkarlarına göre saf değiştirmişlerdir.

Osmanlı yönetici sınıfındaki iktidar mücadelesi de tımar sistemi ve kul sistemi arasında gerçekleşmiştir. Müslümanlığı kabul etmiş Hristiyan asilzadelere sarayda da yer verilmiş, bey unvanı verilerek önemli görevler üstlenmişlerdir. Ancak Selçuklulardaki gibi kullara ancak askeri görevler verilmiştir. Maliye ve bürokratik görevlere ilmiye sınıfından Müslüman - Türk unsurlar getirilmiştir.

Kulların etkinliğinin artması gazi kesimi rahatsız etmiştir. Fatih Sultan Mehmed devrinde veziriazamlık dâhil devletin önemli mevkilerine kullar getirilmiştir. Bu şekilde Osmanlı sultanı merkezi gücünü arttırmış, kendi askeri gücüne rakip olabilecek uç beylerini ve güç odaklarını kontrol altına alabilmiştir.

3.4.1.1. Osmanlı Devleti kuruluş dönemi merkez teşkilatı

Merkez teşkilatının başında bey bulunmaktadır. 2. Mehmed'e kadar hükümdarlar genel olarak bey unvanını kullanmışlardır. İlk üç hükümdar dönem

mutlak monark sayılmakla beraber, henüz askeri bir geleneğin etkisi sürdüğünden, sade bir protokole, örf, âdet ve istişareye dayanan bir yönetim göze çarpmaktadır. Etrafında nüfus grupları ve hanedanların temsilcileri vardı. Osmanlı hükümdarları onların arasında savaşçı kişilikleri yetenekleri ile sivrilen *primus inter pares*, eşitler arasında birinci konumunda yöneticilerdi²⁸³. Yıldırım Bayezid itibariyle Osmanlı Padişahı şaşaalı bir protokolü ve mutlak bir hükümdar kişiliğini benimsemiştir. Osmanlı padişah tipini asıl yaratan Fatih Sultan Mehmed'dir. Birçok yazar bu sebeple Osmanlı Padişahı tipini onun kanunları, koyduğu protokol esasları ve kişiliği etrafında incelerler.

Hanedanın hâkimiyetinin meşruiyet kaynağı bütün geleneksel devletlerdeki gibi Allah'a dayandırılmaktadır. Asya'nın Türk kavimlerinde hâkimiyetin meşruiyeti, ya Oğuz Han neslinden veya Cengiz Han neslinden olmakla formüle edilmiştir. Bu sebepten ilk dönem kronikleri Osmanlı soyunu Oğuz Han'a dayandırmaktadır. İlber Ortaylı'nın ifadesiyle; Osmanlı padişahı on beşinci yüzyılda artık Oğuz boylarının hanlığından çok bir *Roma kayzeri* konumuna gelmiştir. Bunun yanında bütün İslam hükümdarları gibi, Müslümanların koruyucusu ve emiri olduklarını iddia ederlerdi²⁸⁴.

Hükümdar olmak için hanedana mensup olmak gerekir. Türk yönetim geleneğinde yer alan ülkenin hanedanın ortak malı addedilmesi ve bu sebeple her hanedan mensubunun veraset hakkının bulunması durumu Osmanlılarda terk edilmiştir. İlk Osmanlı hükümdarları hep hükümdarın büyük oğludur. Yine de ilk zamanlardan itibaren kanlı taht mücadeleleri görülmüştür. Fatih kanunnamesi ile kardeş katli yasallaştırılmıştır. Bu kanlı ortam 1. Ahmed'le tahta en yaşlı hanedan üyesine bırakan *ekber ve erşed* prensibinin yerleşmesi ile son bulmuştur²⁸⁵. Ancak bundan sonra şehzadeler sancağa çıkarılmamış haremde kafese kapanıp kalmışlardır. Bu durum yetersiz ve akli dengesi müsait olmayan hükümdarların tahta çıkmasına sebep olarak ülke gidişatına etki etmiştir. İlerleyen bölümlerde bu durum tekrar ele alınacaktır.

Merkez teşkilatının en önemli kurumu Padişah divanı olarak bilinen Divan-ı Hümayun'dur. Bütün geleneksel devletlerde hukuki istişare organı bulunmaktadır. Orhan Gazi döneminde temellerinin atıldığından daha önce bahsedilmiştir. Orhan

²⁸³ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 169

²⁸⁴ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 173

²⁸⁵ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 170

Gazi döneminde askeri kanat divanda temsil edilmemektedir. Divan sürekli bir gelişme içindedir. 1. Murad döneminde askeri yetkileri elinde toplayan Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa ilk veziriazam olmuştur. *Fatih kanunnamesi* ile Divan-ı Hümayun hukuki niteliğini tamamlamıştır. Orhan Gazi'den itibaren 2. Mehmed'e kadar padişah başkanlığında toplanan divan, 2. Mehmed sonrası veziriazam başkanlığında toplanmaya devam etmiştir. Fatih sonrası Divan-ı Hümayunun kararları sadrazam tarafından padişahın tasdikine sunulurdu. Padişahın tasdikiyle kararlar *Mühimme Defterlerine* geçirilirdi. Eyaletten merkeze akseden olay ve meseleler, tayin ve terfiler, merkezden eyaletlere ve dış devletlere yazılan yazıların hepsi bu defterlerde bulunmaktadır. Divan aynı zamanda bir yüksek temyiz merci olduğundan alınan yargı kararları padişah tasdikine girmez, deftere kaydedilmezdi²⁸⁶.

Divan'da padişah, veziriazam ve diğer vezirlerle birlikte kazasker, defterdar ve nişancı bulunmaktadır. Askeri ve örfi işlerden veziriazamlar, şeri ve hukuki işlerden kazasker, mali işlerden de defterdar sorumludur. Nişancı ise arazi işleri, has-zeamet-tımar dağıtımını deftere kaydetmekle yükümlüdür. Ayrıca Nişancı yazılan fermanların ve beratların üzerine tuğraları da tatbik etmektedir. Hükümdar nerede ise Divan orada kurulurdu. Her din ve mezhepten, her sınıftan kadın erkek bütün halk divana şikâyetini iletmek için katılabilirdi. Devletin herhangi bir yerinde haksızlığa uğrayan, zulüm gören veya kadılar tarafından yanlış hüküm verildiğine inananlar, şikâyeti bulunanlar her zaman Divân'a başvurabilirdi. Divân-ı Hümayun, bugünkü anlamda bir bakanlar kurulu, Danıştay, Yargıtay, Anayasa Mahkemesi gibi devlet kurumlarının görevlerini yapan bir meclis konumundaydı. Divan'da alınan kararlar, Osmanlı hukuk sistemi gereği kanun sayılmıştır. Tayin, terfi ve denetleme konularında en yüksek karar kurulu olan Divan ayrıca avarız gibi vergilerin kararlaştırıldığı mercidir²⁸⁷.

Divan üyeleri incelendiğinde; *vezirlik* makamına gelebilmek için beylerbeyi unvanlı eyaletlerdeki valiler uzun hizmetlerde bulunmaları gerekmektedir. Birden çok vali olduğundan *Veziriazam* makamı kurulmuştur²⁸⁸. Veziriazam padişahın mutlak vekili olduğundan tüm devlet işleri kendisine bağlıdır. Sadrazamın müdahale edemeyeceği iki konu adliye ve maliyedir, yani kazasker ve defterdarın işleridir. Bir diğer üye *kazaskerin* makamı Balkanlarda yürütülen iskân politikası sonrası bu

²⁸⁶ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 210

²⁸⁷ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 212-213

²⁸⁸ (krş.) SİĞRİ ve ERCİL, Türklerde Yönetim 2007, s. 62-94

bölgelerdeki idari ve askeri düzenin tesisi için kurulmuştur. *Kazasker* askeri sınıfın şeri işlerine bakar, seferlerde bulunur. Aynı zamanda ilmiye sınıfının en yüksek derecesidir. Kuruluş döneminde bir tane olan makam, 1480'den itibaren Anadolu ve Rumeli kazaskerliği olmak üzere ikiye çıkarılmıştır. *Defterdar* makamına gelince mali işlerden sorumlu olduğu daha öncede belirtilmiştir. Daha önceki Müslüman-Türk devletlerinde bu görevi *müstevfi* yapmaktadır. İlhanlılarda bu makam *Defterdâr-ı Memâlik* olarak geçmektedir²⁸⁹. 2. Mehmed dönemine kadar bir tane defterdar bulunmakta, ondan itibaren Anadolu ve Rumeli defterdarı olarak ikiye ayrılmaktadır. Rumeli defterdarı baş defterdar olmaktadır. Sayıları sınırların genişlemesiyle artmıştır. *Nişancının* görevlerinden yukarıda bahsedilmiş olup, divanda her zaman bir adet nişancı bulunduğu kabul edilmektedir. Anadolu ve Rumeli beylerbeyi kendilerini ilgilendirilen konularda divana çağrılırdı. Diğer üyeler arasında *yeniçeri ağası* ve donanmanın başı *Kaptan paşa* bulunmaktadır. *Şeyhülislam* ise davet edilmesi durumunda divan toplantılarına katılabilmıştır²⁹⁰. Divanda yer alan görevliler yükselme döneminde kapsamlı olarak ele alınmıştır.

Kuruluş döneminde ekseriyetle vezirler ve veziriazamlar ilmiye sınıfından ve Türklerdendir. Hatta ilk zamanlar Çandarlılar elindedir. Fatih'in Çandarlı Halil Paşa'yı katli ile bu durum sonlanmıştır. Artık bu göreve devşirme paşalar geçmeye başlamışlardır ve bu şekilde padişahın mutlak otoritesi ön plana çıkmıştır²⁹¹.

Ünal Sığrı ve Yavuz Ercil'in dikkat çektiği Osmanlı yönetim kültürünün iki temel özelliği şunlardır; yönetim konusunda söz sahibi zümre asilzadeler ya da senyörler değil, hakkıyla işi yapabilecek yöneticilerdir ve bunların zaafa ya da yetersizliğe düşmeleri durumunda her an yerlerine yenileri getirilebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında Göktürklerden beri sürdürülen yönetim kültürünün Osmanlılarda da devam ettirildiği söylenebilir. Bir diğer özelliği de geliştirilen kul sistemidir ki bu sayede mutlak merkezîyetçi bir yapılaşmaya gidilebilmiştir. Ümeranın etkin bir hale getirilmesi ile sultanın yanında bir yönetici sınıf oluşmuştur²⁹².

3.4.1.2. Osmanlı Devleti kuruluş dönemi taşra teşkilatı

Osmanlı taşra teşkilatında ise Divan-ı Hümayuna bağlı iki birim göze çarpmaktadır. Bunlar eyalet ve kazadır. Divan-ı Hümayunun yetkilendirmesi ile

²⁸⁹ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 223

²⁹⁰ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 213

²⁹¹ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 221

²⁹² (krş.) SİĞRİ ve ERCİL, Türklerde Yönetim 2007, s. 39-43

bunlarda iki amir görev yapar. Biri sultanın yürütme yetkisini elinde bulunduran ve askeri sınıftan olan bey, diğeri de sultanın hukuki yetkilerini elinde bulunduran kadıdır. Bey kadının hükmü olmadan ceza veremez, kadıda beyin onayını almadan bulunduğu kazada kendiliğinden bir yaptırımında bulunamaz. Kadılar yüksek tahsilli medrese eğitimi alanlardan seçilirdi. Taşra yapılanması şu şekildedir; kendisine bağlı köy ve nahiyelerin birleşmesiyle kaza, kazaların birleşmesi ile sancak, sancakların birleşmesi ile eyalet meydana gelir. Ancak ilk dönemler çok geniş bir yapılanma mevcut olmadığından bu sınıflandırmalar belli bir düzen arz etmemektedir²⁹³.

Kazaların yönetici sınıfı kadı, alaybeyi ve subaşılarından oluşmaktadır. Osmanlı kadıları diğeri İslam devletlerindeki mevkidaşlarına göre daha geniş yetkilere sahiptirler. Hukuki yargı görevlerinin yanında, ilmiye sınıfı mensubu kadılar, kazanın iaşesinin temininden, beledi işlerden ve merkezden istenen şeylerin temininden sorumludurlar. Subaşılardan görevi ise kazaların asayişini sağlamaktır. Alaybeyleri kazanın askeri meselelerine bakarlardı.

Kazaların bir araya gelmesi ile oluşan sancaklarda ise idare sancak beyindedir. Askeri ve idari mesuliyetleri olan sancakbeylerine sancakta asayiş ve emniyeti sağlamak, kalpazanlıkla mücadele etmek, özel görev için gelen devlet memurlarına yardımcı olmak gibi görevler yüklenmişti. Kuruluş döneminde ilk sancak beyleri Orhan Gazi'nin oğulları Süleyman ve 1. Murad'dır. Şehzadeler ve saray görevlilerine sancak verilmesine sancağa çıkmak denmiştir. Savaş sırasında sancağındaki sipahileri ile bağlı bulunduğu beylerbeyinin komutasında savaşa giderdi. Sınır bölgelerindeki sancakbeyleri ilişkilerin anlaşmalara uygun yürütülmesinden sorumludurlar. Ayrıca işlenen suçların cezalandırılmasından da sancakbeyleri sorumludurlar.

Sancakların birleşmesiyle bir araya gelen yapı olan eyalet on altıncı yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır. Önceleri beylerbeyilik ya da vilayet olan bu yapıların başında beylerbeyi bulunmaktadır. Halil İncik'in ifadesiyle Orhan Gazi oğlu Süleyman Paşa Rumeli beylerbeyidir. Bu makamın temellerini atan kişidir. Onun vefatı sonrası bu makama Lala Şahin Paşa atanmıştır. Yıldırım Bayezid dönemine kadar bir tane beylerbeyi bulunurken sınırların artması ile sayısı da arttırılmıştır. Beylerbeyiler Osmanlı taşra teşkilatının en büyük idari ve askeri amiri olup, vilayet merkezlerinde oturmaktadırlar. Rumeli Beylerbeyinin merkezi

²⁹³ İNALCIK, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, 2003, s. 108

Manastır, Anadolu beylerbeyinin merkezi Kütahya'dır. Osmanlı Devleti, Anadolu topraklarında kurulmuşsa da Rumeli Beylerbeyi, Anadolu Beylerbeyi'nden daha önce gelirdi. Çünkü Rumeli Beylerbeyliği daha önce kurulması itibariyle de önceliğe sahipti²⁹⁴.

İlber Ortaylı'nın ifadesiyle; geleneksel toplumda, ulaşım ve haberleşme teknolojisinin organik enerjiye dayandığı, güçlü bir merkezi denetimin kurulmadığı, mali yönden özerk birimlerden oluşan, bürokrasinin dar kadroların elinde olduğu, ihtisaslaşmanın bulunmadığı bir devlet sistemine sahiptir. Bu ortamda yönetimin merkeziyetçi olduğunu söylemek caiz değildir. Ancak güçsüz birimler üzerinde merkezi devlet bir otorite ve bağ kurabilir²⁹⁵.

3.4.1.3. Osmanlı Devleti kuruluş dönemi toprak idaresi

Toprak idaresine bakıldığında; yeni fethedilen yerler asker ve kumandanlara mülk olarak tahsis edilmiştir. Bizans'ın kullandığı *pronoia* sistemi de tımar sistemi ile aynı amaçlarla kullanılmıştır. Tımar sisteminde Osmanlı görevlilerine hizmetleri karşılığı geçimlerini karşılamaları için arazi tahsis edilmesi uygulaması olup, bu sayede devletin en kuvvetli süvari birlikleri, devlete herhangi bir külfet olmaksızın yetiştirilmekte, ayrıca bu topraklardaki üretimin denetimi ve devamlılığı kontrol altına alınmaktadır. Anadolu'da aldıkları yerleri aynen korurken Rumeli'den aldıkları toprakları devlet arazisi kabul etmişlerdir. Sadece kilise ve manastırlara ait dini vakıfları tanımışlardır²⁹⁶.

Geleneksel imparatorluklar fetih topraklarının hepsini savaşçılara dağıttığında merkezi otoriteyi sarsıcı sonuçlar doğuracağından hükümdar ve devlet adına bir kısmının mülkiyetini elde tutmak gerekli görülmüştür. Bunun örnekleri Hz. Ömer'de de görülür.

Devlet arazisi; *arazi-i öşriyye* Müslüman reyanın tasarrufundaki toprak, *arazi-i haraciyye* Hristiyan reyanın tasarrufundaki toprak ve *arazi-i emiriyye* yani miri topraklar olmak üzere üçe ayrılmıştır. Mülkiyeti devletin olan bu topraklarda sadece kullanım hakkı reayaya bırakılmıştır. Yeni fethedilen topraklarda bağ, bahçe ve meralarda bu gruba alınmış daha sonra işlemek üzere eski sahiplerine

²⁹⁴ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 251

²⁹⁵ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 252

²⁹⁶ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 124

bırakılmıştır. Arazi-i emriyyeyi işletenler her yıl vergilerini aynı ya da nakdi olarak arazi kime tahsis edilmişse ona öderler.

Miri topraklarda gelirlerine göre has, zeamet ve tımar olarak üçe ayrılmıştır. Has topraklar padişaha, hanedan mensuplarına, vezirlere, beylerbeyi ve sancakbeylerine tahsis edilen geliri en yüksek, yüz bin akçadan fazla olan topraklardır²⁹⁷. Zeamet toprak ise geliri yirmi bin akça ile yüz bin akça arasında olan, eyalet merkezlerinde bulunan hazine ve tımar defterdarlarına, zeamet kethüdalarına, sancaklardaki alaybeylerine, kale dizdarlarına, kapucubaşılara, Divân-defterhane ve hazine kâtiplerine verilmektedir²⁹⁸. Tımar ise geliri bin akça ile yirmi bin akça arasında değişen dirlik arazileridir²⁹⁹. Arazi-i emriyye toprakları kılıç hakkı olarak sipahi ve subaşılar verilirdi³⁰⁰.

Ayrıca *vakıf ve mülk* topraklarda bulunmakta olup, vakıf topraklardan vergi alınmaz işleyen reaya öşür ve resmini ilgili vakfın mütevellisine verir, bu gelirler cami medrese, imarethane vakfın amacı ne ise buralarda kullanılırdı. Vakıf arazileri satılamaz, hediye edilemezdi. Aynı şekilde Mülk topraklarda hizmet karşılığı verilen topraklar olup, bunlarda satılıp, hediye edilemezdi.

3.4.1.4. Osmanlı Devleti kuruluş dönemi maliyesi

Fetih sonrası hızlı bir şekilde topraklarda *tahrir* işlemi yapılır. Değirmen resmi, büyük baş hayvan vergisi, koyun resmi, resm-i hınzır (domuz resmi) gibi arazi gelirleri de hesaplanarak, kentlerin gelirleriyle birlikte kaydedilirdi. Bu gelir *hazine-i hassa* yani padişah hazinesine aittir. Olağanüstü zamanlarda alınan *avarız* vergisi de hanelere göre ayrı deftere işlenirdi. Padişah tarafından tasdik edilen bu defterle vilayetin hukuki statüsü kesinlik kazanmış olurdu. Bu deftere *mufassal defter* denmekteydi. Daha sonra tahrir edilen bu gelirler padişah hassı ayrılar, büyüklü küçüklü tımarlar olarak dağıtılırdı.³⁰¹

Vergi çeşitlerine bakıldığında; şeri vergiler içinde, Müslümanlardan alınan Aşar vergisi, gayrimüslimlerden alınan haraç vergisi bulunmaktadır. Bu vergiler tarım üzerinden alınır. Birde gayrimüslim hane reislerinden askerlik hizmeti yapmamalarından dolayı alınan cizye bulunmaktadır. Örfi vergiler ise, kanunnameler

²⁹⁷ Yusuf HALAÇOĞLU, Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, TTK Yayınları, 1991, s. 82

²⁹⁸ HALAÇOĞLU, Osmanlılarda Devlet Teşkilatı, 1991, s. 83

²⁹⁹ HALAÇOĞLU, Osmanlılarda Devlet Teşkilatı, 1991, s. 84

³⁰⁰ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 129

³⁰¹ Halil İNALCIK, Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, TTK, Ankara, 1954, giriş bölümü

ile düzenlenmiş Tımar sisteminin belirgin özelliğidir ve doğrudan sipahiye ödenirdi. Bu kanunnameler şeri bir işlem değildir, özellikle eski doğu uygarlıklarının Iustinianus geleneğinin ve Halil İnalıcık'ın ifadesiyle Türk-Moğol geleneğinin etkileri ile açıklanabilir. Bu örfi vergilerin başında Müslümanlardan alınan çift resmi ve gayrimüslim tebaadan alınan ispençe gelir. Sipahinin kılıç hakkı olan kendi tasarrufundaki arazisinde çalışan topraksızlar dönüm resmi verirler. Göçebeler ve başka yerden gelip, diğer sipahinin toprağına yerleşen reaya duhan resmi öder. Şeri vergilerden olan Tekâlif-i Şakka ise mali niteliği olmayan vergilerdir. Osmanlı'da buhran dönemleriyle birlikte bu vergilerin cins ve miktarı zamanla artmıştır. Bad-ı hava, cerimeler, tapu resmi, resm-i arusane (gerdek resmi), nelbaha (bir sancakbeyi göreve yerine geldiğinde alır) bu kategorideki vergilerdir. Özellikle on altıncı yüzyılda köy ve kasaba halkı için yıkım olmuşlardır. Bunlar dışında olağan üstü vergiler olan avarız-ı divaniye bulunmaktadır. Vakıf topraklarının ve vakıfların yöneticileri avarızdan muaftı. Vakıf topraklarının köylüleri ise on altıncı yüzyıl ortalarından itibaren genellikle avarızdan muaftırlar.³⁰²

Moğollar'ın Köseadağ savaşını kazanması sonucu İlhanlı hâkimiyetine giren Anadolu'da koyulan ağır vergi yükleri tarımın gerilemesine ve köylerin fakirleşmesine sebep olmuştur. Türkmen göçebelerinin direnmesi ile Anadolu'da beylikler kurulmuştur. Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu ve buna bağlı olarak köylerin durumunu bir kolonizasyon hareketi olarak niteler ve "*bu kolonizasyon nüfus hareketlerine, göçebelerin örgütleniş ve hayat tarzlarına bağlıdır*³⁰³." der. İlk başlarda gazaya ve ganimeti paylaşmaya dayanan gazi geleneği yerini hızlı bir şekilde devlet sistemine bırakmıştır. Ama tahrir işlemleri, tımar tevcihi, hazine kurulması gazilerin hiç hoşuna gitmemiştir.

Tımar rejimi bu zamanlarda fetihe dayandığından, tımarlı sipahi liyakat sahibi bir askerdi. Tımar müstakil toprak olmadığından zamanla tasfiye olarak yerini başkalarına bıraktıkları görülmektedir. Göçebe unsurlar ve gaziler bu örgütlenmeden şikâyete ve direnmeye başlamışlardır. Buna rağmen topraklar dirlik olarak dağıtılmakta, sürekli bir kolonizasyon göze çarpmaktadır. Timur istilasından sonra ortaya çıkan Şeyh Bedreddin, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal hareketleri bu

³⁰² (krş.)ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 134-142

³⁰³ Ömer Lütfi BARKAN, Osmanlı İmparatorluğunun Teşekkülü Meselesi, SBF Dergisi, I/2, s. 343-356

huzursuzlukların sonucunda meydana gelen isyanlardandır. Her köylü ayaklanması gibi bu isyanlarda başarısız olmuşlardır³⁰⁴.

3.4.1.5. Osmanlı Devleti kuruluş dönemi askeri teşkilatı

Askeri teşkilata bakıldığında; askeri bir devlet olan Osmanlı Devleti'nde en etkin sınıf ve en önemli mevkilerde bulunan sınıf askeri teşkilattır. Kuruluş yıllarında gönüllü askerlerden oluşan teşkilatta, bu gönüllülerin sayısı beyliğin ünü arttıkça çoğalmıştır. Fetihler atlı aşiret kuvvetleri sayesinde yapılabilmektedir. Osmanlı askeri teşkilatının oluşumunda Türkiye Selçukluları, İlhanlı ve Memluklerin etkileri yadsınamaz.

Osmanlı ordusu dendiğinde akla Anadolu ve Rumeli Tımarlı ordusu ve Kapıkulu askerlerine ilaveten imtiyazlı eyaletlerden gelen yardımcı kuvvetler sayılabilir. Kapıkulu birliği önemli bir örgüttür. Avrupa'nın ilk daimi, düzenli ordusu olan bu birlik 2.Murad döneminde 3-4 bin civarında, Fatih devrinde 8-12 bin arasındadır. Kanuni döneminde sayıları arttığı gibi ateşli silahlarla donatılmışlardır³⁰⁵.

Orhan Gazi döneminde aşiret kuvvetleri yerine devlet kendi askeri birliğini kurmak istemiş, bu kapsamda Türk gençlerinden kurulu *yaya ve müsellemler* isimli piyade ve süvari birliği kurulmuştur. 1.Murad'ın ilk dönemlerine dek Osmanlı askeri başarıları aşiret kuvvetleri ve *yaya ve müsellemler* faaliyetleri sonucu elde edilmiştir. *Yaya* birlikleri onarlı gruplara ayrılmış, onluk, yüzük ve binlik grupların başlarına subaylar verilmiştir. *Müsellemler* olan birlikte her otuz nefer bir ocak olarak tabir edilmiştir. Başlarda bu iki sınıf bulunurken sonraları; kapıkulu, eyalet ve deniz kuvvetleri olarak askeri teşkilat üçe ayrılmıştır. On beşinci yüzyıl sonrası kapıkulu ve süvarilerin sayısı artınca, *yaya ve müsellemler* köprü yapımı, yol yapımı, kale yapımı ve tersane hizmeti gibi geri hizmette kullanılmışlardır.

Kapıkulu askerleri, devletin genişlemesi ile eldeki *yaya ve müsellemler*in yetersizliğinden dolayı ve sadece sultana bağlı bir ordu kurma ihtiyacından hareketle savaş esiri Hristiyan çocuklara Türk terbiyesi ve gerekli eğitimler verilerek yetiştirilen askeri sınıftır.

Acemi ocağı; Aşıkpaşazade'nin anlatımıyla; *pençik kanunu* çıkarılarak, savaşlarda alınacak her bir esire 125 akça paha biçilmiş bunun 1/5'i olan 25 akça tahsis edilmiştir veya her erkek esirden birinin padişah hakkı olarak alınması

³⁰⁴ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 150-151

³⁰⁵ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 240

kanunlaştırılmıştır³⁰⁶. İsmail Hakkı Uzunçarşılı bu konuda Süleyman Paşa zamanından beri savaş esirleri arasından acemi oğlanların alındıklarını, Gelibolu iskelesine pençikçi adıyla bir memur tayin edildiğini belirtmektedir. Pençik oğlanlarının büyük bölümü akıncıların düşman memleketlerine yaptıkları akınlar sonucunda elde edilmiştir³⁰⁷.

Yeniçeri ocağı'nın temelini acemi ocağı oluşturur. Acemi ocağından yetişenler Yeniçeri ocağına katılır. Zamanla acemi ocağı yetersiz kalınca *devşirme kanunu* çıkarılmış, Rumeli tarafından ocağa erkek çocuk toplanmıştır. Çeri denen bu oğlanlar Türk çiftçi ailelerin yanına verilmiştir. Burada Müslümanlaşan bu çerilere bir vakit sonra yeniçeri denmeye başlanmıştır. Erken dönem kroniklerinden Oruç Bey, bu konuda çerilerin 3-4 yıl eğitimden sonra göreve başladıklarını şu ifadeyle belirtmektedir;

“Bu tertîb üzere vardılar oğlanlar devşürdiler. Anadolu’da getirüp Türk kavmine üleştürdiler, çift sürdürdiler. Hem Türkçe öğrenürler. Üç dört yıl Türkçe dahi öğrendükten sonra getirüp kapuda yeniçeri eyledier”³⁰⁸.

Cebeci Ocağı; bu ocak yeniçerilerin ihtiyacı olan ok, yay, kalkan, kılıç, tüfek, kazma, kürek, barut savaş aletlerinin tedarik etmekle görevlidir. Savaş alanına kadar bu silahların taşınmasından, savaş sonrası tekrar toplanıp, bakım ve tamirinden sorumludurlar³⁰⁹.

Topçu ocağı; top kullanımı, top dökmek için kurulan bir ocaktır. İlk top kullanımı 1.Murad döneminde 1389 Kosova savaşındadır. Bu ocağın gelişim Fatih Sultan Mehmed dönemine rastlar.

Kapıkulu süvarileri; erken dönemde askeri başarılarında yeniçeriler kadar etkindirler. Bunlar sarayın Enderun kısmından ve yeniçeri ocağından terfi edenler arasından seçilmekteydi. Kuruluşunda sipah ve silahdar olmak üzere iki bölük mevcuttur. Daha sonra sağ ve sol ulufeciler ile garipler diye adlandırılan dört bölük daha eklenmiştir. Yeniçeriler gibi padişahın şahsi atlı kuvvetleridir. Derece ve maaş olarak yeniçerilerden üstündürler. Sefer sırasında padişahın sağ ve sol yanında yürürler, harp meydanında sipah ve silahdarlar padişahın çadırını korurlar, ulufeciler

³⁰⁶ AŞIKPAŞAZÂDE, Aşıkpaşazâde Tarihi, , Matbaa-i Amire, İstanbul, 1332.

³⁰⁷ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, Osmanlı Tarihi, T.T.K. C I, Ankara, 2015,11.baskı

³⁰⁸ (krş.)ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 240-245

³⁰⁹ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 245

saltanat sancağını taşırlar, garipler ise ordu ağırlıklarını ve hazineyi korumakla görevlidirler³¹⁰.

Eyalet Askerleri; erken dönemde askeri teşkilatın bu birimini tımarlı sipahiler, azablar ve akıncılar oluşturmaktadır. Tımarlı sipahiler devletin bel kemiği olup, imparatorluk düzeyine ulaşmasında en çok emeği geçen birliklerdir. Savaşa gitmeyen tımarlı sipahinin dirliği elinden alınırdı, tımarlı sipahi sefere, tımarının ölçüsüne göre tam teçhizatlı, yetiştirilmiş cebelüleri ile katılırdı.

Azaplar; Anadolu'dan toplanan bekâr, kuvvetli, dinç Türk erkekleridir. Orduda hafif yaya birlikler olan azapların masrafları toplandıkları yerli halk tarafından karşılanır, ok, yay ve pala kullanırlar ve merkez ordunun önünde ilk hücumu yaparlardı.

Akıncılar; hafif süvari birlikler olup, seferlerde ordunun güzergâhını kontrol ederdi. Sınır boyundaki bu birlikler hem sınırın korunmasını, hem de yaz-kış yaptıkları akınlarla ganimet ve bilgi toplarlardı. Osmanlı Devleti'ne büyük hizmetler gösteren akıncı aileleri arasında Evrenosoğulları, Mihaloğulları, Turahanoğulları ve Malkoçoğulları gibi önemli aileler bulunmaktadır. Bu aileler askeri kumanda etmekle kalmamışlar, buldukları bölgelerde siyasi güç haline gelerek feodal bey olmuşlardır. Her isteyen akıncı olamaz, akıncılık babadan oğula geçmekteydi. Güçlü, yiğit, iyi at binen, çevik delikanlılardan seçilen akıncı adayları, her akın sonrası sakatlanan, hastalanan, bir daha akına çıkamayacak olanların yerine bu gereklilikleri sağlayan delikanlılardan takviye yapılırdı³¹¹.

Erken dönem Osmanlı Bahriye teşkilatı; kuruluş döneminde kullanılan deniz teşkilatı Karesi donanmasıdır. Türk korsanlarından faydalanılmış, ilk zamanlarda küçük tersaneler kurulmuştur. Ayrıca donanması olan Aydınoğulları, Saruhan ve Menteşe beyliklerinin himayeye alınması ile Osmanlı donanmasının temelleri atılmıştır. Donanma Yıldırım Bayezid döneminde önemli gelişme göstermiş, Karadeniz ve Ege'de etkinliğinin arttığı dönem yine devletin tüm teşkilatlarının geliştiği Fatih Sultan Mehmed dönemidir. Osmanlı donanması korsanlığın desteklenmesi ile belli düzeye ulaşsa da belirtilmelidir ki gerek teknolojik, gerekse düzen anlamında başat rol oynayamamıştır³¹².

³¹⁰ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 242

³¹¹ İNALCIK, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, 2003, s. 109

³¹² ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 246

Oral Sander'in ifadeleri ile Osmanlı Devleti, gazi uç beylerinin özerk açık topluluklarından, merkezileşmiş bir hanedanlık devletinin toplumsal, ekonomik ve siyasal yapısına geçişin büyük hünerini göstermişlerdir. İkinci olarak, Osmanlılar, İskender ve Sezar'ın hatta onların devletlerinin gerçekleştirdiklerinin çok ötesinde, doğu ve batıyı, Hristiyanlık ve İslamiyet'i, eski ile yeni; göçebeliliğin iradesi, savaşçılığı ve disipliniyle yerleşiklerin itaat, toplumsal düzenlilik ve uyumunu aynı sınırlar dâhilinde birleştirmeyi, aynı potada eritmeyi denemiş ve çok uzun sürede bu konuda başarılı olmuşlardır³¹³. Oral Sander, Osmanlıların Orta Asya kültürü ile Ortadoğu İslam kültürünün bir sentezini yaparak çağdaş bir yönetim kültürü oluşturduklarını vurgular. Bu kültür Osmanlı Beyliğini, İmparatorluk düzeyine çıkarmış ve 600 yıl boyunca üç kıtaya hâkim olmalarını sağlayan kültürdür³¹⁴.

3.4.1.6. Osmanlı Devlet yönetiminin temel ilkeleri

Bu bölümde devletin kuruluşundan itibaren geçerli olan temel ilkeler ve felsefeler ele alınacak olup, yükselme döneminin sonuna değin hassasiyetle uygulanan bu felsefelerde meydana getirilen esnekliklerin devletin gidişatına nasıl etki ettiği değerlendirilecektir.

Bu bağlamda en baştan itibaren ulema ve ümera mensubu kişilerin kaleme aldığı siyasetnamelerin Türk-İslam devletlerinin kuruluşunda büyük öneme sahip oldukları vurgulanmalıdır. Beylikler ve erken Osmanlı döneminde de devlet kurma ve yönetme beyler ve hükümdarlar için öncelikli sorun olduğundan, kalem ehlinde bu alandaki önemli eserlerin Türk diline çevrilmesini istemişlerdir. 1. Murad *Kelile ve Dimne*'yi tercüme ettirmiş, 2. Murad'da *Kabus-name*'yi çevirtmiştir.

Bu siyasetnamelerin ortak özelliği kullandıkları ayet, hadis ve atasözlerinin ortak olmasıdır. Kur'an-ı Kerim'de yer alan ayetlerden; adalet ve emanetlerin ehline verilmesi, bir halkın düzeninin bozulmasına dair ayetler en çok atıf yapılanlar arasındadır. Hadislerde de "*Hepiniz çobansınız ve sürünüzden sorumlusunuz*", "*Sultan, Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir*"³¹⁵. Çokça tekrarlanır. Atasözlerinde de; "*balık baştan kokar*", "*Zulm ile dünya durur, küfr ile durmaz.*" Sıkça kullanılır.

Osmanlı siyasi düşüncesinde de temelleri kuruluş döneminde atılan anahtar kavramlar bulunmaktadır. Bu temel kavram ve ilkeler şunlardır;

³¹³ SANDER, Siyasi Tarih, 1995, s. 42

³¹⁴ SANDER, Siyasi Tarih, 1995, s. 44

³¹⁵ Emine ERDOĞAN, 16. yüzyılda Osmanlı Devletinde İktidar - İtaat İlişikisine Dair Bir Araştırma: Amasya Örneği, Kastamonu Eğitim Dergisi, Cilt:14, 2006, sayı:1 s. 218-219

3.4.1.6.1. Devletin ve Saltanatın Gerekliliği ve Önemi

İnsanlar medeni tabiatlıdır ve topluluk halinde yaşamak zaruridir. Bu toplumda düzeni sağlayacak bir otoriteye ihtiyaç vardır. Hayvanlar arasında da yardımlaşma vardır ama insanların bir arada yaşamaları *şuur ve tefekkür*e, hayvanlarınki *içgüdüye* dayanır. İdeal düzen yardımlaşmayı gerektirir bu sebeple insanlar bir araya toplanırlar. Bu sebeple herkes en iyi olduğu işle sınırlanmalı, başka mesleklere müdahale etmemelidir. Her devirde bir peygambere gerek yoktur, peygamberden sonra da getirdiği ilahi mesaj geçerliliğini sürdürebilir. Ancak insanların düzen içinde hayatlarını sürdürmeleri için her zaman bir padişaha ihtiyaç vardır.

3.4.1.6.2. Nizam-ı âlem

Dünya düzeni anlamındaki bu kavram, Osmanlılar tarafından ülkelerindeki kamu düzenini kastetmek için kullanılmıştır³¹⁶. Fatih kanun-namesinde geçen saltanat makamına geçen hanedan mensubunun ‘nizam-ı âlem’ için kardeşlerini katletmesinin meşru sayılmasında kastedilen düzenin Osmanlı ülkesinin düzeni olduğu açıktır.

3.4.1.6.3. Adalet

Osmanlı yönetim felsefesinin belki de en önemli temel kavramı adalet kavramıdır. Tabi bu yalnız Osmanlıya mahsus değildir, gelenekten alınan bir kavramdır. Bugün mahkeme salonlarının duvarlarını süsleyen “*Adalet mülkün temelidir*” sözü mahkemelere has bir özdeyiş değil bir yönetim felsefesidir. Nizamı âlemde ancak adalet ile tesis edilebilir. Bunun tersi ise zulümdür. Koçi Bey’in bir vecizesi de “*Küfr ile dünya durur, zulmile durmaz.*” Yani kâfir bir devlet de adaletli olduktan sonra varlığını sürdürebilir, ama Müslüman da olsa zalim bir devlet ayakta duramaz³¹⁷.

Adalet dünyanın kurtuluşunu sağlar. Dünya duvarı devlet olan bir bağdır, devleti düzenleyen şeriattır, şariat hükümdar olmadan korunamaz, askersiz hükümdar hâkim olamaz, mal olmadan hükümdar asker toplayamaz, malı toplayan halktır, halkı hükümdara kul eden adalettir. Adalet dairesi bu şekilde; mülk (devlet, egemenlik, hükümdar) – asker – hazine – reaya – adalet’ten oluşur. Adaletten yoksun iktidar gayri meşru kabul edilirdi. İktidar bu yüzden adalete bağımlıdır.

³¹⁶ Mehmet ÖZ, Osmanlı’da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları, Dergah Yayınları, İstanbul, 1997

³¹⁷ KOÇİ BEY, Koçi Bey Risalesi, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1985, s. 42

3.4.1.6.4. Erkan-ı Erbaa (Dört Direk)

Toplumunu oluşturan ve birbirine bağımlı olan dört ana sınıfın temel özellikleri ve görevleri ile aralarındaki ilişkileri açıklayan kavramdır. Devvani bedenin dört unsuruna karşılık toplumda mevcut dört sınıftan söz eder; ilim ehli, savaşılar, tüccar-esnaf-zanaatkârlar ve çiftçiler. Ancak bu dört sınıfın yardımlaşması ile siyasi denge ile toplumsal hayatın güvenliği sağlanabilir³¹⁸. Bu dört sınıf birbirinin işlerine el atacak olursa toplumun nizamı altüst olur. Bu yüzden bu dört sınıf mensuplarının kendi yerlerinde kalmaları gerektiği savunulmuştur. Fuat Köprülü bu anlayışın temelini Sasaniler olduğunu savunmuştur.

Erkan-ı erbaa teorisinin bir özelliği de, tabiatta var olan dört elemente bu sınıfların benzetilmesidir. Kınalızade Ali bunları şu şekilde eşleştirir; 1) Ulema, kadılar, kâtipler vb. kalem ehli sudur. Su insan hayatı için nasıl gerekliyse, ilim de insan ruhu için önemlidir. 2) Kumandan ve askerlerin oluşturduğu kılıç ehli ateş gibidir, 3) Tüccar ve zanaatkârlar hava gibidir, halkın ihtiyaçlarını karşılarlar, 4) İnsanların yiyeceklerini karşılayan çiftçiler toprak gibidir. Bu dört unsurun dengeli bir şekilde bulunmadığı durumlarda toplumda hastalıklar zuhur eder.

3.4.1.6.5. Kanun-i Kadim

Temel kavramlardan bir diğeri de kanun-i kadimdir. Osmanlı yönetim sisteminde merkezde iki temel kanun yer alır; şeriat ve kanun. Kanun hükümdarın yasama hakkından kaynaklanır, tabii bu da geleneğe dayanır. Yani uzun süredir uygulanan kurallar kanunlaştırılır. Bu şekilde kadim geleneklerin kanunlaştırılması da kanun-i kadimdir. Osmanlı dilinde bu; *“kadim oldur ki ne zaman başladığını kimse hatırlamaz.”* Bozulmaların Kanun-i kadimden uzaklaşmaktan kaynaklanmakta olduğu savunulmaktadır.

3.4.1.6.6. Emanetleri Ehline Vermek

Osmanlı yönetim felsefesinin bir başka önemli ilkesidir. Adalet ilkesi gibi evrenseldir. Devletin yükselişi ve gelişmesi için önemlidir. Liyakat ve ehliyet esas alınmalı, rüşvet ve kayırma ile makamlara haksız atamalar yapılmamalıdır.

3.4.1.6.7. Reaya: Vedayi-i Halık-ı Kibriya

Adalet kavramında adil davranmanın devlet düzeninin temelini oluşturduğu vurgulanmıştır. Halk padişaha Tanrı'nın emanetidir. Reayaya bakış yalnız adalet üzerinden değil, erkân-ı erbaa açısından da değerlendirilmelidir. Reaya kendi görevi

³¹⁸ Erwin ROSENTHAL, Ortaçağda İslam Siyaset Düşüncesi, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 318

üretimle ilgilenmeli yönetici sınıfa geçmeye zorlamamalıdır. Toplumdaki yerine göre davranmalıdır. Bu anlayış giyim kuşama da yansımalıdır. Lütü Paşa bu bağlamda bir reaya hizmetlerinden dolayı sipahi ya da Danişmendi olsa da akrabaları reaya kalmalıdır der. Reayaya ne kadar malı olsa da fazla yüz verilmemeli, elbise, attı ve emlakte sipahi gibi tezyin ettirilmemelidir³¹⁹.

Sonuç olarak Osmanlı siyasi düşünce ürünlerinin, yararlandıkları İslam siyaset kitaplarının derinliğine ulaşamadıkları kabul edilir. Bunun sebebi Osmanlı siyasi düşüncesinin felsefi olmaktan ziyade pratik ve faydacı olmasındandır.

Osmanlı devlet anlayışı temelde toplum nizamı için padişahın gerekliliğine, padişahında ülkeyi adaletle yönetmesi fikrine dayanır. Yine bu nizamın devamı için toplum tabakalarının kendi işlerini yapmaları, bu tabakalar arasında kanun ve kurallara aykırı geçişlerin olmaması şarttır. Bu teorinin uygulamaya aynen geçip geçmediği tartışmalıdır.

Bu temel ilkeler yükselme devrinde de etkindir. Sonraları devletin kötü gidişinde bu ilkelerden uzaklaşmanın ve esnetmenin etkileri olduğu düşünülebilir.

Osmanlı Devleti ayrıca bünyesindeki gayrimüslim halklarına kendi geleneksel kurum ve âdetlerini muhafaza etmeleri için serbestlik vermiş, varlığını sürdürdüğü uzun yıllar boyunca, farklı din ve milletten toplulukların bir arada yaşamalarına imkân sağlamıştır. Bu sayede Osmanlı idaresinde yaşayan toplumlar, kendi kültürel özelliklerini ve inançlarındaki zenginlikleri günümüze kadar taşıyabilmişlerdir.

Osmanlı yönetim anlayışı temelde farklılıkları hoş görme düşüncesi üzerine inşa edilmiştir. İnanç farklılıklarının zenginlik olarak algılandığı Osmanlı mozağinde, bu çeşitlilik yasalarla korunmuş, çatışmanın önüne geçmeye çalışılmıştır. Bu mozağin muhafazasına gayret gösteren Osmanlı yönetim anlayışı sayesinde, Osmanlı halkları yüzyıllarca bir arada barış içerisinde yaşayabilmişlerdir.

Değınilmesi gereken önemli bir husus da Osmanlı Kuruluş Dönemi boyunca yönetimde etkin olan unsurlar Türk'lerdir. Yükselme dönemi başlangıcıyla birlikte bu güç dengesi devşirme unsurlar yönünde değişmiştir. Bu kararda Türk ailelerin devlet içinde daha fazla güç kazanarak padişah otoritesini sarsabilecek konuma gelmelerinden duyulan çekince etkindir. Ancak bu kararla yönetimde Türkler ve devşirme unsurlar arasında çekişmelerin yaşandığı bir süreç başlamıştır. Devletin

³¹⁹ Ahmet UĞUR, Asaf-name-i Vezir Lütü Paşa, Ankara, 1980, s. 252

yıkıldığı ana kadar bu çekişmelerin etkileri özellikle isyan dönemlerinde görülmüştür.

3.4.2. Osmanlı Devleti Yükselme Dönemi Devlet Yönetimi;

Osmanlı yükselme dönemi tarihçiler tarafından 2. Mehmed'in ikinci defa tahta çıkışı ile başlatılır. 2. Mehmed daha on iki yaşındayken yönetim tecrübesi kazanması için babası 2. Murad'ın tahttan çekilmesi ile tahta geçmiş, Macarların ve Osmanlı düşmanlarının yapılan anlaşmaları bozup Osmanlı üstüne yürümesi üzerine tahtı tekrar babasına bırakmak durumunda kalmıştır. 1441 senesinde 2. Murad'ın vefatı ile tekrar tahta geçen 2. Mehmed artık daha tecrübeli ve donanımlı bir şekilde yönetimi ele almış ve devletin kuruluş döneminde de en önemli sorunsal konumundaki Bizans'ın yani İstanbul'un fethini öncelikli hedef belirlemiştir.

İlber Ortaylı'nın ifadesiyle Osmanlı İmparatorluğu, eski Roma ve Bizans İmparatorluğu'nun topraklarında on beş ve on yedinci yüzyıllar boyunca parlak devrini yaşayan siyasal birliğin adıdır. Bu birliğe çağdaş tarihçilik tarafından *Pax Ottomana*, Osmanlı barışı denmektedir³²⁰.

Anadolu Hisarının karşısına, Rumeli hisarını yaptırması, büyük toprak döktürmesi, Anadolu beylikleri ile ilişkilerini düzene koyması, batıda aldığı çeşitli önlemler çalışmanın konusu dışında yer almakta olup, savaşın yönetim tarihine katkılarında bahsedilecek olursa; büyük duvarların arkasında feodal yönetim tarzıyla yönetilen büyüklü küçüklü devletlerin artık fethedilebileceği ortaya çıkmıştır. 2. Mehmed'in İstanbul surlarını aşarak Bizans'ı sonlandırması ile feodal yönetim tarzının yeterli olmadığı ortaya çıkmış ve bu tarzdaki devletleri birlik olup, bütünleşme yoluna sevk etmiştir³²¹.

Osmanlı yönetimine etkilerine dönülecek olursa; Bizans'ın Osmanlı Rumeli ve Anadolu toprakları arasında bir engel olduğu ortadadır. Bizans'ın ortadan kaldırılması ile devlet bütünleşmiş, ticari anlamda da zenginleşmiştir. Ayrıca İslam âleminin saygısı kazanılmış, Anadolu birliğinin sağlanması hususunda önemli bir adım atılmıştır. Artık devlet imparatorluk düzeyine ulaşmıştır. Hali hazırda birçok milleti tebaasında barındırıyor olsa da İstanbul'un başkent olarak ilan ile Fatih unvanını alan Sultan 2. Mehmed kendisini Doğu Roma İmparatorluğu vasisi ilan etmiş ve Bizans'ın tüm topraklarında hak iddia ederek, fetihlerine bu güzergâhta

³²⁰ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 113

³²¹ İNALCIK, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, 2003, s. 31

devam etmiştir. Mora'nın, Trabzon'un fethi, Kırım'ın Osmanlı kontrolüne girmesi ve boğazların nihai kontrolünün sağlanması ile Karadeniz bir Türk gölü olmuş, ayrıca Akdeniz'de hâkim konumda görülen Venedik üzerindeki baskılar arttırılarak, Venedik vergiye bağlanmış ve Akdeniz'deki hâkimiyeti kısıtlanmıştır.

Halil İnalçık'ın ifadesiyle;

“Fâtih Sultan Mehmet, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek kurucusudur. Avrupa ve Asya'da başkenti İstanbul olmak üzere, dört yüzyıl boyunca büyük Osmanlı İmparatorluğu'nun çekirdeği olacak bir imparatorluk kurmuştur. Fâtih, Sultanu'l-Berreyn ve Hakanu'l-Bahreyn (İki karanın ve iki denizin hükümdarı, yani Rumeli-Anadolu'nun ve Akdeniz-Karadeniz'in hükümdarı) lâkabını kullanıyordu. Dünya hâkimiyeti için savaşan, ama aynı zamanda bir hoşgörü ve kültür adamı da olan bir savaşçıydı. Rum Ortodoks patriği olarak atadığı Gennadios'a, Hıristiyan dininin ilkelerini özetleyen bir risâle yazmasını emretmiştir. Ulemadan seçkin kişiler haftanın belli günleri kendisine ders vermeye sarayına gelirlerdi. Hümanistleri ve Rum bilginlerini huzuruna kabul ederdi; saray duvarlarına freskler yapması ve kendi portresini çizmesi için Venedik'ten Gentile Bellini'yi çağırmıştır. Ancak Fâtih Sultan Mehmet'i çağdaş Rönesans hükümdarları arasında saymak biraz abartılıdır. Fâtih, her şeyden önce gazi bir İslâm hükümdarıdır; amacı da, devletini dünyanın en güçlü imparatorluğuna dönüştürmektir³²².”

Fatih döneminin en önemli özelliği devletin tam anlamıyla merkezî bir yapıya ulaştırılmış olmasıdır. Temelleri kuruluş döneminde atılan *kul sistemi* bu dönemin önemli müessesesidir. Devlet temel örgütlenme modelinin merkezinde padişahın kulları bulunmaktadır. Önceki bölümde bu kulların yalnız askeri makamlara getirildiklerinden bahsedilmiştir. Yükselme döneminde dahi maliye ve ilmiye ile alakalı mevkilere Türk ve Müslüman unsurlar getirilmeye devam edilmektedir. Özellikle taşrada özerk hareket eden ve her fırsatta huzursuzluk çıkaran beylikler ortadan kaldırılmış, haraçgüzar konumdaki yabancı unsurlarında büyük bölümü doğrudan devlete bağlanarak, tüm bu birimlere merkezden atanan sultan kulları yönetici olarak görevlendirilmiştir.

Ayrıca Fatih Kanunnamesi ile Sırp Çarı Stefan Duşan'ın kanunnamesini karşılaştıran Halil İnalçık köylüden knezler yararına haftalık iki gün çalışmalarını isteyen Duşan'a göre Fatih'in yılda 3 günlük yükümlülük yüklemesinin yerel halklar üstünde Osmanlı hâkimiyetinin tercihini gözler önüne sermektedir³²³. Ayrıca Bosna Kralı 1420'lerde papaya *“köylülerinin yarısının Türklerle birleşmeye hazır*

³²² İNALCIK, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, 2003, s. 34-35

³²³ İNALCIK, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, 2003, s. 13

olduğunu” yazdığını belirtir³²⁴. Fatih’in İstanbul fethi sonrası patrik olarak atadığı Ghennadios’ta “*Türk sarığını, Latin külahına tercih ederiz.*” demiştir³²⁵. Bosna halkı fetihten sonra iki asır içinde İslamiyet’e dönmeye başlamıştır. Eski toprak knezleri de İslamiyet’i seçerek hâkimiyetlerini korumuşlar, *Beg* unvanını almışlar, karıları da *Begovica* olmuşlardır.

Fatih’in oğlu 2. Bayezid’in dönemi Bellini tablolarının saraydan kaldırıldığı, Osmanlı kurumlarının daha Müslüman ve doğulu esaslara göre restore edildiği eskiye dönülen bir dönemdir. Fatih’in miri arazi statüsüne sokup, tımar olarak dağıttığı 20.000 kadar köyün arazisi onun döneminde tekrar emlak ve vakıf olarak eski sahiplerine verilmiştir. Askeri zümre aleyhine yerel toprak sahipleri, ulema ve dervişler memnun edilmiştir. Kardeşi Cem Sultan’ın da etkisiyle çok fazla saldırgan bir politika izlememiş, pasif bir süreç yaşanmıştır. Tabii bu süreçte merkezi idarede, maliyede özellikle bahriye ve orduda güçlenme ve gelişmeler sonraki devirlerde yaşanan askeri başarıları mümkün kılmıştır. Bu yıllar istikrar ve güvenlik ortamında büyük ekonomik gelişme ve şehirleşme dönemi olmuş, Edirne, İstanbul ve Bursa camiler, kervansaraylar ve külliyeler ve daha nice büyük yapılarla donatılarak gelişme sürdürülmüştür. Halil İnalcık’ın İbn Kemal’den aktardığına göre, Bayezid’in büyük bir Fatih olmadığını ama babasının döneminde gerçekleşen fetihlerin onun sayesinde pekiştiğini söylemektedir. 1. Selim ve Süleyman’ın büyük fetihleri için uygun koşullar bu gelişme döneminde yaratılmıştır. Selim’e İran’da ve Mısır’da büyük zaferler kazandıran, Osmanlı ordusundaki ateşli silahlardır³²⁶.

Babası 2. Bayezid’e isyan ederek tahta geçen 1. Selim dönemi sekiz yıl sürmüş, bu süreçte imparatorluk doğuda İran, güneyde Mezopotamya ve Kuzey Afrika’ya yayılmıştır. 1514’te Çaldıran’da Şah İsmail ateşli silah üstünlüğü ile alt edilmiş, 1516’da Mercidabık’ta Memluklar alt edilmiş, 1517’de Ridaniye savaşı ile Mısır tamamen fethedilmiştir. Yavuz Selim’de devletin geleneğini devam ettirerek bu seferlerde kendisine diremeyen ve hâkimiyetini tanıyan yerel bey ve ümera görevde bırakılmıştır. Hicaz eyaleti de gene tam özerklikle Mekke Şerifine, Haşimilere bırakılmıştır³²⁷.

Arap ülkelerinin, Osmanlı İmparatorluğu’na katılmaları, yeni bir çağı başlatmıştır. İmparatorluk artık bir sınır devleti değil, bir İslâm halifeliği haline

³²⁴ İNALCIK, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, 2003, s. 7-8

³²⁵ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 118

³²⁶ İNALCIK, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, 2003, s. 37-38

³²⁷ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 121

gelmiştir. Osmanlı sultanları da kendilerini artık bütün İslâm dünyasının koruyucuları sayıyordu. Bu yeni bilincin sonuçlarından biri, İslâm din hukukunun devlet yönetiminde öne çıkarılmasıdır. Bu fetihlerinin önemli bir başka sonucu da, dünyanın en zengin ticaret yollarından Hindistan deniz yolu ve Baharat Yolunun, Osmanlıların denetimine geçmiş olmasıydı. Osmanlı devlet gelirleri iki katına çıkmış, sarayın ihtiyat hazinesi dolup taşmıştı. I. Süleyman dünya çapında fetih planlarını, bu kaynaklarla destekleyebilmiştir³²⁸.

Genel olarak Anadolu kıtasının eski düzen alt yapı tesisleri de büyük ilaveler görmemiş, bu sebeple de günümüze kadar ‘‘Osmanlılar anayurt Anadolu’yu ihmal ettiler’’ kanaati sürmüştür³²⁹.

Selim sonrası tahta geçen oğlu Kanuni Süleyman devri, devletin Tuna İmparatorluğu haline geldiği dönemdir. Mohaç zaferi sonrası Macaristan hâkimiyeti sağlanmış, Avusturya ile uzun süre devam edecek mücadelelere girişilmiştir. 1529’da Viyana ilk defa kuşatılmıştır. Avusturya ile girişilen bu mücadelelerin ülke ekonomisini ve bütçesini sarsan askeri harcamalara sebep olmuştur. Mısır hazinesi 16-17.yüzyıl boyu neredeyse tümüyle Budin Eyaleti’nin garnizonlarına, yol ve altyapı sisteminin kurulmasına ve bakımına harcanmıştır³³⁰.

Kanuni Süleyman devri Osmanlı genişlemesinin sınırlarına varmasıyla sonuçlandı. Denizlerdeki zaferlerle Kuzey Afrika, Korfu Osmanlı’ya bağlandı. Rodos fethedildi. On iki adaların ve ilerde Kıbrıs ve Girit’in alınmasıyla Akdeniz’in doğusu Osmanlı egemenliğine girmiştir. Protestan liganın ile Kutsal Roma Germen tacı için Habsburglar’la çekişme içinde olan Fransa, Habsburglar’a karşı kullanılmıştır. 1555 Amasya Barışı sonrası Bağdat ve tüm Mezopotamya kontrol altına alınmıştır. İmparatorluk bu dönemde bir cihan imparatorluğu olarak en son aşamaya ulaşmıştır³³¹.

Bu dönemde Moskof knezliği yayılması dikkate alınmamıştır. Osmanlı ancak Habsburglarla savaş ortamı ortadan kalktıktan sonra 1566’da bu konuya eğilebilmiş; Don ve Volga nehirlerinin birbirine yaklaştığı noktada bir kanal açılarak nehir kuvvetlerini Kafkasya’ya taşıma ve hatta Hazar denizine ulaştırarak İran’ı geriden kuşatma çabasına girişilmiş olsa da bu proje tamamlanamamıştır. Bu

³²⁸ İNALCIK, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, 2003, s. 39

³²⁹ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 122

³³⁰ Gyula Kaldy-NAGY, Tımar Sisteminin Macaristan’da Tarımsal Üretime Etkisi, TTK, Ankara, 1974, s. 502

³³¹ (krş.) İNALCIK, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, 2003, s. 40-43

projelerin tamamlanamamasında Osmanlılara karşı kurulan ittifaklar ve birçok cephede birden süren savaşlar etkendir³³².

Kanuni Sultan Süleyman gücünü Bender kalesinde 1538 tarihli bir yazıtta şu şekilde dile getirmiştir:

“Ben, Tanrı'nın kulu, bu dünyanın sultanıyım. Tanrı'nın inayetiyle ümmeti Muhammed'in başındayım. Adına Mekke ve Medine'de hutbe okunan Süleyman'ım ben. Ben, Bağdat'ta şah, Bizans diyarlarında kayser, Mısır'da sultanım, donanmalarını Akdeniz, Mağrip ve Hinde yollayan sultanım. Macar taht ve tacını alan ve onları bir kuluna bağışlayan sultan benim. Voyvoda Petru başkaldırdı, ancak atımın ayakları onu toz eyledi; Boğdan'ı da fethettim³³³.”

Bu dönemde devlet *Arbiter Mundi* (Dünya'ya hâkim devlet) konumuna gelmiştir. *Arbiter Mundi* devlet olma şartları genel itibarıyla en az 100 yıllık geçmişe sahip olmak, kendi bölgesini adaletle yönetiyor olmak ve diğer bölgelerde de söz sahibi olmaktır. İnsanlık tarihindeki *Arbiter Mundi*'ler; Roma İmparatorluğu (M.Ö. 27- 1453), Osmanlı Devleti (1299-1922), Büyük Britanya İmparatorluğu (1583- Günümüz), Amerika Birleşik Devletleri (1776- Günümüz)'dir.

3.4.2.1. Osmanlı Devleti yükselme dönemi merkez teşkilatı

Yükselme döneminin yönetim yapısının merkezinde *saray* teşkilatı yer almaktadır. Osmanlı'da ilk saray Bursa'ya yapılmış, daha sonra Edirne'ye yapılmış ve İstanbul'un fethi ile ilk etapta Beyazıt'taki saray kullanılmış, sonraları bu saray yetersiz gelince Topkapı Sarayı yaptırılmıştır. Topkapı Sarayı on dokuzuncu yüzyıla dek Osmanlı idari merkezi olarak hizmet etmiştir. Devlet merkezîyetçi konuma getirildikten sonra saray teşkilatı hâkim konuma gelmiştir³³⁴.

Saray teşkilatının temeli de yine kul sistemine dayanmaktadır. Devşirme sistemi ile getirilen oğlanlardan vücut ve karakter olarak en iyileri saray için seçilir, Galatasaray, İbrahim Paşa Sarayı ve Anadolu'daki saraylara eğitim için gönderilirdi. Bunlara iç oğlanlar denirdi. Geri kalanı yeniçeri olmak üzere Anadolu'daki Türk köylülerinin yanına gönderilirdi. Bunlara da acemi oğlan denmiştir. İç oğlanlar iki ila yedi yıl arasında sarayda sıkı disiplinli bir eğitimden geçerlerdi. Bu eğitim sonrasında çıkma denen bir eleme yapılır, saraya alınmayanlar kapıkulu sipahi grubuna gönderilirdi.

³³² İNALCIK, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, 2003, s. 44

³³³ Mihail GUBOGLU, Paleografia și diplomatica Turco-Osmana (Bükreş, 1958), 167, tıpkıbasım 7.

³³⁴ HALAÇOĞLU, Osmanlılarda Devlet Teşkilatı, 1991, s. 7

Çıkma elemesinden en uygun görülenler padişahın sarayına, Enderun mektebine gönderilirdi. Enderun mektebini Edirne sarayında ilk kurduran 1.Murad'dır. Topkapı sarayı yapıldıktan sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından burada kurdurtulmuştur. Enderun mektebi İmparatorluğa 60 sadrazam, 3 şeyhülislam, 23 kapdan-ı derya yetiştirmiştir³³⁵. Burada büyük oda ve küçük oda denen dairelere alınırdı. Buralarda oğlanlar yalnız okuma-yazma ve bedeni idmanlarla uğraşırlardı. Temel İslami eğitimden sonra bir alanda uzmanlaşabilirlerdi. Yoğun sanatsal ve bedeni eğitimden ziyade amaç padişahın hizmetine girecek bu oğlanlara mutlak bağlılık ve itaat duyguları aşılacaktır. Odalarda aldıkları sıkı ve disiplinli eğitim sırasında bunları gözleyen kapıoğlanı kethüdasıdır. Onun emrinde de hadımlar bulunmaktadır.

Osmanlı sarayının daimi personellerini hadımlar oluşturmaktadır³³⁶. Bütün hadımların başı kapı ağasıdır. Onun altında hasodabaşı, hazinedarbaşı ve kilercibaşı gelirdi. Bunlar padişahın kişisel hizmetleri için içeride ve dışarıda daima yanında olur, gece nöbet tutarlardı. Kapıağası padişah adına sarayın mutlak amiridir. Oğlanlar büyük oda ve küçük odada 4 yıl terbiye ve eğitim aldıktan sonra yeni bir elemenden geçer, çıkmada uygun görülenler hazine ve kiler odalarına alınır, kalanlar kapıkulu süvari birliklerine alınırdı. Bu odalardan en yükseği padişahın güvenliğine ve odalarına bakan has odadır. On yedinci yüzyılda bu odalara seferli odası eklenmiştir. Seferli odası da berberler, terziler, tellaklar, pehlivanlar, şairler toplanmıştır. Oğlanlara ait terfi kapı ağası ve hasodabaşının arzıyla bizzat padişahın emriyle yapılmaktadır. Bu odalardaki kabiliyetliler ise has odaya alınırdı³³⁷.

Bu sistemin ahenk içinde işleyişini sağlayan çıkmadır. Çıkma merasimlerinde enderun ve birun hareketlenirdi, birundaki özengi ağaları sancak beyliği veya beylerbeyliği ile oğlanlar ise zeamet ve eyaletlere çıkardı. Bölüklerdeki sipahiler zeamete, çavuşlar, kapıcılar ve yeniçeriler genellikle tımarlara çıkarlar, eyaletlerdeki tımar ve zeamet tasarruf eden sipahi sınıfına geçerlerdi. Enderun ve birundaki iç oğlanlarının eriştikleri son mertebe tımar teşkilatındaki askeri hizmetlerdir³³⁸.

³³⁵ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 204

³³⁶ İNALCIK, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, 2003, s. 85

³³⁷ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 205

³³⁸ İNALCIK, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, 2003, s. 88

Saray yönetimsel anlamda bakıldığında, harem, enderun (iç) ve birun (taşra) olarak üçe ayrılmıştır³³⁹. Sarayın Babüssaade denen kapısından itibaren hükümdarın özel ikametgâhı başlar ve buradan içeriye hiçbir kamu görevlisi giremez. Bu kapının ardında harem ve enderun yer alır. Enderun'da padişahın kişisel hizmetleri ile gulamların eğitimine yer verilmiştir. Birun ise padişahın dış hayatının geçtiği bir yer olup aynı zamanda bir mekteptir.

Enderun'da yukarıda bahsi geçen odaların dışında harem bulunmaktadır. Bu odaların her birinin başında bir ağa bulunur ve bu ağalar daha sonra sancak beyliği gibi yüksek taşra görevlerine atanmaktadır. Enderun'da yetişen iç oğlanlar daha sonra çıkma ile biruna terfi etmektedir.

Birunda geniş bir yönetici kadro bulunmaktadır. Birun asıl devlet hizmetlerinin görüldüğü yerdir. Sadrazam dâhil tüm devlet görevlileri birun hizmetlisi sayılmaktadır. Birundaki kapı kulları şunlardır³⁴⁰;

→ Yeniçeriler (Osmanlı ordusunun ağır piyade sınıfı, harpte merkezde yer alır. Başlarında ki yeniçeri ağası en büyük komutanlarıdır.)

On beşinci yüzyıldan itibaren Osmanlı siyasi hayatında etkin rol oynamaya başlayan yeniçeriler, 2. Bayezid'in tahta çıkmasını sağlamışlar, oğlu Selim'i babasına karşı desteklemişlerdir. Sonraki dönemlerde de on yedinci yüzyılda ocak kaldırılana değin etkileri artarak devam etmiştir.

→ Altı Bölük Halkı (sipahiler, silahdar, sağ ve sol garipler, sağ ve sol ulufeciler;)

→ Topçular ve Cebeciler

→ Mehterler

→ Müteferrikalar: (Enderun'dan çıkma içoğlanlar, beyzade çocukları, devlet ileri gelenlerinin çocukları)

Birunda bulunan diğer görevliler;

→ Padişah Hocası: şehzadelerin eğitimiyle meşgul olurdu.

→ Hekimbaşı: Cerrahbaşı da denilen doktordu.

→ Çavuşlar ve Çavuşbaşı: Haberleşme ve elçilik görevini yapar.

→ Ayrıca Müneccimbaşı, mimarbaşı, seyisler, okçular, rikabdarlar, darbhane emini

³³⁹ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 203

³⁴⁰ (krş.) ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 206-208

Üstün başarı gösterenler, saray dışındaki görevlere atanarak ödüllendirilirdi.

Harem hükümdarın özel hayatının geçtiği mekândır. Hükümdarın karıları, kızları, evlatları, kardeşleri de buradadır. Haremde de aynı iç oğlanları gibi kızlar eğitim alırlar, saraydaki görevlerine göre cariyeye, şakird, gedikli, usta, haseki gibi statülendirilirdi. Eğer padişah tarafından sarayda tutulmazlarsa, çıkma ile saray dışında görevlendirilen kapıkulları ile evlendirilirdi. Bu şekilde taşrada göreve çıkan kulların yerel ailelerle husumet kurup merkeze karşı güç odağı olmaları da engellenmiştir³⁴¹.

Divan-ı Hümayun ve merkez yönetimine bakıldığında; Osmanlı idari teşkilatının bu dönemde anayasası hükmünde olan *Fatih Kanunnamesi* doğrudan isimlendirilmemiştir olsa; *ilmiyye*, *seyfiyye* ve *kalemiyye* olarak idari personelin görev ve yetkilerini sınıflandırmıştır.

Albert Howe Lybyer daha genel bir tanımlama ile “*yönetim kurumu*“ ve “*İslamiyet (din) kurumu*“ olarak sınıflandırmakta ve seyfiyye ile kalemiyyeyi yönetim kurumuna, ilmiyyeyi din kurumuna dâhil etmektedir³⁴².

“*Bu kanunname atam ve dedem kanunudur ve benim dahi kanunumdur. Evlad-ı kiramım neslen ba'de neslin (nesilden nesile) bununla amel olalar*“ diye başlayan metin ile geçmişini, kendisini ve geleceğini vurgulayan Fatih, bir anlamda Orta Asya'dan beri gelişen örfi kanun geleneğine vurgu yapmıştır. Kanunnamede sıralı bir şekilde idari hiyerarşinin unvan, görev ve tanımları, terfi koşulları, bayram ve merasimlerdeki kaideler, aidat vergi ve ulufelere yer verilmiştir. Bu görevliler yukarıdaki gibi sınıflara ayrılmakta ve bu sınıfların görev alanları birbirinden kesin bir şekilde ayrılmaktadır.

Halil İnalçık bu konuda Albert Lybyer'ı hatırlatan tespiti ile Osmanlı kuruluş döneminde taşra idaresine iki yetkili atanmıştır. Bu yetkililer kılıç ehli sınıfından bey ile ulema sınıfından kadıdır. Ayrıca “*sultanın kulları, icra yetkisini kullanma, ilmiye ise bütün hukuki ve mali meselelerin yönetim ve denetimi de dâhil, kanunların uygulaması ile görevlendirildiler. Yönetimin her iki kesimi merkezî hükümete bağlı fakat birbirinden bağımsız idiler*” görüşü ile bürokrasiyi idari ve dini olarak

³⁴¹ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 204

³⁴² Albert Howe LYBYER, Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi, Sarmal Yayınları, 1. Baskı, 2000, s.21

sınıflandırmıştır. Sina Akşin’de bu ikili sınıflandırmaya katılarak, âlimlerin askerî ayrıcalıklarından faydalandıklarını belirtir³⁴³.

Seyfiye sınıfı (Ehl-i Örf): Padişah örfünü uygulayan sınıftır. Yönetim ve askerlik görevlerini yerine getirirler. Bu sınıfın Divan-ı Hümayun’daki temsilcileri vezir-i azam ve vezirlerdir. Divan dışında beylerbeyleri, sancak beyleri, kapıkulu askerleri, tımarlı sipahiler bu grubun içindedir³⁴⁴.

İlmiye sınıfı (Ehl-i Örf): Medreselerde eğitim görmüş, devletin adalet, eğitim ve yargı görevlerini yürüten gruptur. Şeyhülislam, kazasker ve müderrisler gibi ilmi görevliler bu gruptadır. Ulema da denilen bu grubun üç önemli görevi bulunmaktadır³⁴⁵:

- Tedris görevi: Eğitim-öğretim görevidir. Bu görevi müderris, muallim gibi kişiler yürütmektedir.

- Kaza görevi: Yargı görevidir. Bu görev, kadılar tarafından yürütülmektedir. Kadılar İslam hukukuna göre davalara bakar ve karar vermektedirler.

- İfta görevi: Yapılanların şeriata uygun olup olmadığı konusunda fikir beyan etmeye görevi, fetva görevidir. Fetva verme yetkisine sahip olanlara müfti denilmektedir. Müftilerin en üst rütbelisi şeyhülislam ve kazaskerlerdir.

Kalemiye sınıfı (Ehl-i Kalem): Nişancı, reisülküttab ve defterdar gibi büro işlerini gören görevlilerdir. Günümüzde bürokrasi diye isimlendirilen bu sınıfın en üst rütbelileri nişancı ve defterdarlardır³⁴⁶.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, şeyhülislamla ilgili olarak şöyle bir açıklama yapar: *“Ulemanın başı ve Osmanlı Devleti’nde en büyük manevi saygınlığın sahibi şeyhülislam Divan-ı Hümayun üyesi değildir. Şeyhülislamın bazı atamalar dışında hiçbir yönetsel ya da siyasal rolü yoktur.”* On altıncı yüzyıl sonlarına doğru, müderrisler, büyük kadılar ve bazı din hizmetlilerinin atamaları işi şeyhülislama bırakılmıştır³⁴⁷.

Halil İnalçık’ta konuyla ilgili; *“şeyhülislam ulemanın başıydı. Medrese üyelerinin atanma, terfî ve azillerine ilişkin dilekçeyi vezir-i azama o verirdi. On altıncı yüzyıldan sonra molla derecesindeki büyük kadıların atanma ve azline ilişkin öneride bulunma yetkisini elde ederek, bütün ulema örgütünün denetimini şeyhülislam gerçekten de ele geçirdi. Vezir-i azam nasıl sultanın yürütme yetkisinin mutlak temsilcisi ise şeyhülislam*

³⁴³ İNALCIK, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, 2003, s. 94

³⁴⁴ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 220

³⁴⁵ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 230

³⁴⁶ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 215, 219, 223

³⁴⁷ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı, TTK, 4. Baskı, 2014, s. 179

*da sultanın İslam cemaatinin başı imam sıfatıyla dini yetkilerin mutlak temsilcisi sayılmıştır*³⁴⁸.”

Asıl üyeler şunlardır;

Vezir-i azam; padişah adına karar verme yetkisi bulunan kişidir. İlk zamanlar ilmiye sınıfından gelirken, Fatih sonrası devşirmelerden gelmektedir. İdari işlere bakar, büyük seferleri ve politikaları takip eder, dilek ve şikâyetleri dinler, tayinleri yapar, serdar-ı ekrem olarak ordunun başında olduğunda yetki ve sorumlulukları artardı³⁴⁹.

Kubbealtı vezirleri; Divan-ı Hümayunun toplandığı yerden isimlerini alan bu görevlilerin sayısı üç ile yedi arasında değişmekle birlikte, on sekizinci yüzyılın başında sayısı bire inmiş, 1731 yılından itibaren bu vezirler atanmamıştır. Sadrazamla diğer vezirler arasında denge unsuru olmuşlardır. Tam olarak görevleri bilinmemekle birlikte taşra deneyimlerinden faydalanmak için, divana alınan Rumeli beylerbeyi ani bir savaş durumunda ordunun başında serdar olarak atanmışlardır. Önemli stratejik yerlere vali olarak atanarak merkezi otoriteyi sağlamışlardır³⁵⁰.

Kazasker; şeri hukukun başındaki kişi olup, bütün davalara bakardı. Bulduğu yerin idari ve ticari amiri sayılan kazasker hukuku uygulardı.

Nişancı; tuğra çeker, tahrir defterleri üzerinde değişiklik yapar, yabancı devletlerden gelen evrakları Osmanlıcaya çevirir. Yeni fethedilen toprakların dağıtımını ve halkından alınacak vergiyi belirler. On yedinci yüzyılda önemini kaybeder ve on sekizinci yüzyılda da bu görevler reisülkütuba geçmiştir. Kendisine bağlı reisülküttap vasıtasıyla çeşitli kalemlerle merkezi bürokrasinin her türlü işlemlerini yapardı. Reisülkütuba bağlı kalemler; beylikçi kalemi, tahvil kalemi, ruus kalemi ve amedi kalemidir. Bu kalemler vasıtasıyla mühimme (divan defteri) defterine görüşmeleri kaydeder, ferman, berat gibi belgeleri ve padişah, sadrazam ve dış ülkelerle olan yazışmaları hazırlar, tapu tahrir defterlerini tutardı³⁵¹.

Defterdarlar; padişahın malının vekili olarak hazineye giren çıkan paradan sorumlu görevlilerdir. Mültezimleri denetler, her yıl padişaha bütçe sunar, ordu seferdeyken o da gider padişahın yanında mali konularda davalara bakardı. Başlarda sayısı birken sonraları Rumeli (Baş) ve Anadolu defterdarı olmak üzere ikiye çıkarılmıştır. Osmanlı'da iki tür hazine bulunmaktadır. İç hazine; padişahın şahsi

³⁴⁸ İNALCIK, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, 2003, s. 103

³⁴⁹ HALAÇOĞLU, Osmanlılarda Devlet Teşkilatı, 1991, s. 10

³⁵⁰ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 213

³⁵¹ HALAÇOĞLU, Osmanlılarda Devlet Teşkilatı, 1991, s. 17-18

hazinesidir. Dış hazine ise devletin maliye teşkilatını meydana getirir. Defterdara bağlı kalemler; ruznamçe kalemi, maliye emirleri kalemi, tarihçi kalemi ve gelir gider kalemidir. Defterdarın altında kendisine bağlı görevliler; başbaki kulu, cizye başbaki kulu, veznedarbaşı, sergi nazırı ve sergi halifesidir³⁵².

Rumeli beylerbeyi; devletin yapısının genişlemesi sonucu taşrada yönetim örgütünün ve askeri gücün başına geniş yetkili bir memur atanması ihtiyacına binaen kurulmuştur. On altıncı yüzyılda Anadolu ve Rumeli beylerbeyilik ortaya çıkmıştır. Daha sonraları ise tüm eyalet valilerine beylerbeyi sanı verilmiştir. En kıdemlisi Rumeli beylerbeyi kubbealtı veziri olarak divana alınmıştır. Divan üyeliği tartışmalı olsa da divanın gelişkin dönemlerinde divan üyesi olduğu kabul edilmektedir. Zaten devlet merkezinde görev yapmadığından tüm toplantılara da katılamaz³⁵³.

Belli statüye ulaştıklarında Divan-ı Hümayun üyesi olan görevliler şunlardır;

Yeniçeri ağası; Vezirlik rütbesine sahip olursa toplantılara katılabilmektedir. Vezir olsun olmasın, divan toplantılarının yürütülmesinde önemli bir memurdur. Padişahın kapıkullarının başı olduğu için arza ilk ve yalnız olarak o girer. Arza çıkış sırası devletin temel yapısını yansıttığından önemlidir. Yeniçeri ağasının vezir olsun olmasın huzura çıkışı, padişah kulu olarak, onun kişisel, sürekli koruyucuları olmalarından ve siyasal iktidarının desteği olmalarından yeniçerilere gösterilen saygının sembolik ifadesidir³⁵⁴.

Kaptan-ı derya; her yıl uzun süre donanma ile merkezden uzaklaşır, bu sebeple tüm toplantılara katılamaz. Bu yönüyle Rumeli beylerbeyine benzer. Genelde varlıklı kimselerden seçilmekle birlikte, 12 ada ve Kıbrıs sancak olarak kaptan-ı deryaya bağlanmıştır. Vezir statüsünde olduğunda Divan toplantılarına katılırdı. Haliçte tersanede bir miri sarayı bulunmaktadır. Kaptan Paşa Divanı burada toplanmaktadır. Tımar ordusu gibi levendler sancakbeyleri rütbesindeki amirallere onlarda beylerbeyi olan kaptan-ı deryaya bağlıdırlar. Cezayir, Tunus korsanları ve kefe donanmaları yardımcı kuvvetlerdir. Açık deniz gemileri dışında ince donanma denen nehir filoları da bulunmaktadır. Tuna kaptanlığı bu nehrin kontrolünü sağlardı. Daha sonraları Fırat üzerinde de bir kaptanlık kurulmuştur³⁵⁵.

³⁵² (krş.) ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 223-225

³⁵³ İNALCIK, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, 2003, s. 100

³⁵⁴ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 245

³⁵⁵ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 248

Divan-ı Hümayun üyesi olmamakla beraber toplantılara katılabilen kişiler şunlardır; beylerbeyi rütbesindeki yöneticiler, mazul beylerbeyleridir.

Divan-ı Hümayun'un yardımcıları şunlardır;

- Birinci derece yardımcılar; reisülküttap, tezkireciler, çavuşbaşı.
- Diğer Yardımcılar; büro işlerinin görülmesinde çalışanlar,(doğrudan doğruya nişancıya hizmet edenler-kâtipler ve reisülküttabın odasında çalışanlar-tercümanlar), saray görevlileri (*teşrifatçılar ve vakanüvisler*) ve infaz işleri ile görevli olanlar (*Divan-ı Hümayun çavuşları ve kapıcılar*)³⁵⁶.

Divan devlet teşkilatının esasını oluşturan *seyfiye, ilmiye ve kalemiye* sınıflarının temsil edildiği bir kuruluştur.

Divan'ı Hümayun da Erkân-ı Erbaa (*nişancı, kazasker, defterdar, vezirler*) dışında asli üyeler ve kâtiplerde vardır. Bunun dışında alınan kararları uygulayan kapıcıbaşı, bostancıbaşı, subaşı gibi görevliler vardır. Divan'da öncelikle devlet meseleleri görüşülür, alınması gereken kararlar alınır ve en son şikâyeti olanları çavuşbaşı içeri alır. Arza girme divanda alınan kararlardan padişahın haberdar olması ve son sözü söylemesi açısından önemlidir. Zaman zaman padişah kararları geri çevirir, sert tepki gösterirdi. Bu yolla da divan çalışmalarını denetlemektedir.

3.4.2.2. Osmanlı Devleti yükselme dönemi toprak sistemi

Yükselme döneminde toprak sistemi ve mali yönetime bakıldığında; kuruluş döneminde temelleri atılan klasik kurumların varlıklarını sürdürdükleri görülmektedir. Sadece genişleyen sınırlarla birlikte bazı kurumların ve memurlarının sayılarının arttırıldığı göze çarpmaktadır. İşler yolunda gittiği müddetçe gelenek bozulmamış, ne zamanki devlet doğal sınırlarına ulaşır, ganimet kaynakları azalır, toplumun ekonomik düzeninde huzursuzluklar baş göstermeye başlamış, toprak dağıtımında ve yönetiminde usulsüzlükler artmış, toprak sistemi ve maliye alanlarında yenilik arayışları başlamıştır. Bu reformlara sonraki bölümlerde değinilecektir.

Doğu'da ve Batı'da kabile düzenine dayanan devletler, Osmanlı'nın topları ile yıkılmış; tahrir defterleri, yeniçeri garnizonları, tımarlı sipahiler, kadılar, sancak beyleri ile donatılmış bir sistemin içine alınmışlardır. Tabi bu genişlemenin devlete yansımalarına bakıldığında Balkan topraklarının dirliklerinin daha yoğun olduğu

³⁵⁶ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 219

göze çarpmaktadır. Kanuni Süleyman devrinde imparatorluğun çeşitli eyaletlerdeki durumu karşılaştırmalı olarak incelenirse³⁵⁷;

Tablo 4: Kanuni Sultan Süleyman dönemi Osmanlı Eyaletleri³⁵⁸

<i>Eyalet İsmi</i>	<i>Sancak Sayısı</i>	<i>Zeamet</i>	<i>Tımar</i>
<i>Rumeli</i>	24	1.227	12.287
<i>Budin</i>	18	278	1.391
<i>Bosna</i>	7	150	1.792
<i>Sivas</i>	7	29	3.021
<i>Karaman</i>	7	68	3.111
<i>Trablusşam</i>	6	63	218
<i>Halep</i>	5	89	833
<i>Keçe</i>	9	-	-
<i>Bağdat</i>	-	-	-
<i>Basra</i>	-	-	-
<i>Kıbrıs</i>	7	-	-

Tabloda görüldüğü gibi, dikkat çeken husus merkeze uzak eyaletlerde tımar ve zeamet olarak verilen dirliklerin azlığıdır. Balkanlar ve Orta Anadolu'da görülen kısmi kontrol, Mezopotamya vilayetlerinde azalmaktadır.

Her sancağın kanunnamesi, köylünün yükümlü olduğu vergi ve hizmetleri tek tek saymıştır. Sipahi tarafından bunlara yenileri eklenemezdi. Devletin buna verdiği önem; kanunnamelerin başlıca maddelerinin, sipahiyle reaya arasındaki ilişkileri düzenleyen maddelerden oluşmasından da anlaşılabilir. Kurallara uymayan sipahi, tımarını kaybedebilirdi. Bu bakımdan reaya, Ortaçağ Avrupası'nın serflerinden daha avantajlı bir durumdaydı çünkü Osmanlı köylüsünü merkezi bir devletin ve merkezi bir hukuk sisteminin koruması altında yaşamaktaydı³⁵⁹.

Osmanlı toprak sisteminde tımar sisteminin yanında bir de iltizam sistemi uygulanmıştır. İltizam sistemi, devlete ait bir gelirin belli şartlarla şahıslara ihale edilmesidir. Bu sistemde devlete ait gelir genellikle 3 yıllık bir süre için açık artırmaya çıkarılır, en yüksek bedeli verene devredilirdi. Bu ihaleyi kazanan kişiye

³⁵⁷ Abdurrahman VEFİK, Tarih-i Mali, Birinci Kısım, Birinci Tab'ı Kanaat Matbaası, Dersaadet 1330, s. 203-205

³⁵⁸ VEFİK, Tarih-i Mali, 1330, s. 203-205

³⁵⁹ İNALCIK, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, 2003, s. 116

“mültezim“ denmiştir. Vergilerin toplanma ve devlet hazinesine ulaştırma işlemini yürüten mültezim de bulunduğu bölgede vergi mükellefleri üzerinde dirlik sahibinin yetkisine sahipti³⁶⁰.

3.4.2.3. Osmanlı Devleti yükselme dönemi taşra teşkilatı

Osmanlı taşra teşkilatında da Osmanlı kamu personeli sistemindeki ilmiye-seyfiye-kalemiye üçlü işlevsel ayrışma, taşra yönetimine de yansıtılmıştır. Beylerbeyi ve sancakbeylerinden sipahiye kadar askeri-idari yetki ve sorumluluklar, kadıya adli-idari yetki ve sorumluluklar, defterdara mali-idari yetki ve sorumluluğun bırakılması ve bu işlevlerin her birine idari özerklik verilerek, bir tür kontroller ve dengeler sistemi kurulmuştur. Merkezden uzak bölgelerde imtiyaz sahibi bir gücün oluşmasını engellemek için, bütün kademelerdeki taşra görevlileri devlet görevine dönüşümlü olarak getirilmiştir. Etkili bir merkezi denetim mekanizması oluşturmak için genel olarak üç yılda bir görev yerlerinin değiştirilmiştir. Böylece merkezi otorite, bu görevlilerin yerel ailelerle ya da toplumsal güç odakları ile bütünleşmelerini engellemek istemiştir³⁶¹.

Eyaletlerin başında, padişahın yürütme gücünü ve otoritesini taşrada temsil etmekte olan, ehli seyften beylerbeyi bulunmaktadır. Divan-ı Hümayunun küçük bir kopyası olan Eyalet Divanına başkanlık etmektedir. Eyaletin her sancağına, doğrudan merkezden bir sancakbeyi atanırken, sancaklardan biri beylerbeyinin paşa sancağı olarak yönetimine bırakılmıştır. Beylerbeyi, bütün sancaklardaki tımarlı sipahilerin askeri şefi, sivil yönetim açısından da paşa sancağında sancakbeyidir³⁶².

Osmanlı Devleti'nde eyaletler salyaneli ve salyanesiz olarak ikiye ayrılmaktadır. Mısır, Habeş, Bağdat, Basra, Yemen, Tunus, Cezayir, Trablus eyaletleri salyaneli eyaletler olup, tımar sistemi uygulanmaz, vergiler yıllık olarak toplanırdı. Merkeze yakın Rumeli, Budin, Anadolu, Karaman, Dulkadir, Sivas, Erzurum, Diyarbakır, Halep, Şam, Trablusşam eyaletleri salyanesiz eyaletler olup, tımar sisteminin uygulandığı eyaletlerdir. Bu eyaletlerdeki topraklar has, zeamet ve tımar olarak ayrılmıştır³⁶³.

İmtiyazlı eyaletlerde yerel seçimlerle yöneticileri seçilmekte Osmanlı padişahı tasdik etmektedir. Eflak-Boğdan, Erdel, Dubrovnik, Kırım Hanlığı, Hicaz Emirliği ve daha sonra kurulan Cezayir-i Garp gibi eyaletler bunlara örnektir. Bu

³⁶⁰ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 156

³⁶¹ HALAÇOĞLU, Osmanlılarda Devlet Teşkilatı, 1991, s. 73-74

³⁶² İNALCIK, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, 2003, s. 109

³⁶³ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 252

eyaletler iç işlerinde serbesttirler. Eflak-Boğdan, Erdel ve Kırım Hanlığı seferlerde sağladıkları destek kuvvetlerle devlet için mühim oluşumlardır. Ayrıca Kırım Hanlığı Giray hanedanı Osmanlı namzet hanedanıdır³⁶⁴.

İlber Ortaylı Doğu Anadolu Bölgesi'nde büyük yerleşme merkezleri bulunmadığını ve halkın göçebe yaşadığını belirtir. Burada sancak idaresi sancak beylerine verilmiştir. Osmanlı bazı yerlere kadı tayin etmiştir. Bu aşiretlerde sefer zamanı belli sayıda askerle orduya katılmaktadırlar³⁶⁵.

Eyaletlerin altında yer alan sancaklarda ise yönetici sancakbeyidir. Sancakbeyi, idaresindeki bölgede güvenliği sağlamak ve suçluları cezalandırmakla sorumludur. Ayrıca, sancağına gelen diğer devlet görevlilerine yardımcı olmakla, merkezden gelen fermanlar çerçevesinde verilen görevleri yerine getirmekle, sınır sancağındaysa komşu olduğu devletlerle ilişkilerin anlaşmalara uygun yürütülmesini sağlamakla yükümlüdür. Osmanlı sancakları kısmen sabit kalmıştır. Eyaletlerin sayısı ve düzeni yıllar içinde birçok değişiklik göstermiştir. On dokuzuncu yüzyılda, yeni modern daimi ordu kurulana kadar taşra teşkilatının organizasyonunda en önemli faktör askeri düzen olmuştur³⁶⁶.

Sancakbeyleri de yukarıda değinildiği gibi Osmanlı memurlarının tümünde olduğu gibi belli bir sancakta uzun süre bırakılmazlar genellikle üç yıl içinde görev yerleri değiştirilmektedir. Beylerin yeni görev yerine giderken fazla zaman kaybetmesini önlemek, sancakların da yöneticisiz kalmalarını engellemek için, sancakbeyleri çoğunlukla aynı beylerbeyilik içinde ya da komşu beylerbeyilikteki sancaklara atanmıştır. Sancaklarda asayiş, subaşı ve yasakçılar (asesler) tarafından, kalenin korunması kale dizdarları tarafından sağlanmaktadır.

Merkezin sancaklardaki işler konusunda sürekli kadı ve sancakbeyi ile haberleşmesi, beylerbeylerinin sivil yetkilerinin oldukça az olduğunu gösterir.

Sancakların altında yer alan adli ve idari birimler kadıların hüküm bölgeleri olan kazalardır. Kazalar kadıların yetki alanlarını belirlerken, diğer taraftan idari bir birim olma özelliği taşımaktadırlar. Şeri ve hukuki hükümleri uygulayan, ayrıca devletin hükümlerini yerine getiren kadılar sultan tarafından beratla atanırlardı.

³⁶⁴ (krş.) ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 255-260

³⁶⁵ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 252

³⁶⁶ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 253-254

Eyalet ve sancak idari birimlerinin yanında seyfiye sınıfı ile birlikte kaza uygulaması ile yönetime katılan kadılar, icraatın hukuka uygunluğunu denetlerlerdi³⁶⁷.

Osmanlı Devleti'nde kadı, genişleyen yetki ve görevleri ile son Osmanlı çağına kadar en önemli taşra yöneticilerdendir. Ele geçirilen bir bölgeye kadı atanması, o yerde Osmanlı hâkimiyetini simgelemektedir. Kadının yargıçlık görevinin dışında, mülki ve mali görevleri de bulunmaktadır. Kadı, öncelikle şeriat hükümleri ile kanunnameleri uygulayan bir yargı hâkimidir. Bununla beraber sultanın idari-mali emirlerinin yerine getirilmesini gözetlemekle görevlidir ve yöneticilerin yasa dışı etkinliklerini derhal merkeze bildirme yetkisi ile mülki müfettiş vasıfları ile donatılmıştır. Osmanlı yönetiminin omurgasını oluşturan kadılar, on beşinci yüzyılda yükselerek sancakbeyi ve beylerbeyi olabilmişlerdir. Ülkede kadı sayısı sınırlı olduğu için tıpkı tımarlarda olduğu gibi, kadılıkta da büyük rekabet bulunmaktadır. Bundan dolayı kadılık iki yıla hatta zamanla daha kısa zamanlara indirilmiştir. Kadı, camilerin, vakıfların yönetim ve denetimi, şehir yönetimi ve asayiş işlerine kadar çeşitli alanlarda yetkilidir. Bir hukuk adamı ve şer'i hâkim olan kadı, doğrudan merkeze bağlı olup, yerel otoritelerden ve yöneticilerden bağımsızdır. Bu nedenle kadının amiri eyalet beylerbeyi veya sancakbeyi değil, kazaskerlik dairesidir³⁶⁸.

Kadı, atandığı bölgede küçük birimlere, birer mahkeme kurar ve bu mahkemelerin başına naip adı verilen bir temsilci atardı. Naip, nahiye olarak adlandırılan kendi bölgesinde, kadının işlevlerini yerine getirirdi³⁶⁹.

Kadı bir yerde naip mahkemesi kurduğunda, o nahiyenin gelirini peşin bir para karşılığında naibe bırakmakta, naipliği satmaktadır. Bu bir çeşit iltizamdır ve Osmanlı Devleti'nde memuriyetleri bu şekilde satma yöntemi özellikle on altıncı yüzyıldan sonra çokça görülecektir³⁷⁰.

On altıncı yüzyılın ilk yarısında naiplerden kaynaklı birçok şikâyet olduğundan bu hususta bir adaletname yayınlama ihtiyacı hâsıl olmuştur. Bu adaletnamede sadece ihtiyaç olan yerlere naip atanması emredilmiş ve naiplerin devriyeye çıkması yasaklanmıştır. Kadılara dairde bu tarz şikâyetler bu devirlerde

³⁶⁷ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 264

³⁶⁸ HALAÇOĞLU, Osmanlılarda Devlet Teşkilatı, 1991, s. 109

³⁶⁹ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 272

³⁷⁰ (krş.) Hamiyet Sezer FEYZİOĞLU ve Selda KILIÇ, Tanzimat Arifesinde Kadılık Naiplik Kurumu Makalesi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, sayı:38, cilt:24, 2006

çoğalmıştır. Kadılar yıllarca adaylıkta beklediğinden, atanır atanmaz çok para kazanmak için yolsuzluklara giriştiklerine dair örnekler görülmüştür³⁷¹.

İmtiyazlı eyaletler ise iç işlerinde serbest olup yöneticileri Osmanlı tarafından kendi soylular arasından atanan, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetini kabul eden Kırım Hanlığı, Mekke Emirliği, Eflak, Boğdan ve Erdel Beylikleri, Sakız Cumhuriyetidir. Bunlardan Kırım Hanlığı ve Mekke Emirliği dışındakilerden yıllık belli bir vergi alınmaktadır³⁷².

Taşra teşkilatındaki diğer görevliler; Eyalet yönetimde beylerbeyi ve kadı dışında üçüncü direği hazine defterdarıdır. Kadı gibi bağımsız olan ve hazinenin çıkarlarını temsil eden defterdar, doğrudan doğruya başkentle haberleşebilmekte, beylerbeyi ve diğer yöneticileri şikâyet edebilmektedir. Hazine defterdarlığı kurumu, tımar sisteminin uygulandığı, bağımsız hazinesi bulunan eyaletlerde görevlendirilmektedir. Tımar sisteminin uygulandığı ama kendi hazinesi olmayan eyaletlere ise zeamet dağıtımını düzenlemek için defter kethüdası ve tımarların verilmesiyle ilgilenmek için tımar defterdarı görevlendirilmektedir. Mısır gibi, tımar sisteminin uygulanmadığı eyaletlerde ise mirî gelirlerin toplanmasına ve dağıtılmasını takip eden defterdarlar bulunmaktadır³⁷³.

Taşrada bunların dışında satılan mal ve fiyatları kontrol eden, çarşı ve pazar denetlemesi yapan muhtesip bulunmaktadır. Yerleşim yerinde kamuya ait çıkarları korumakla görevli Beytülmal Emîni, ticaretle ilgili vergileri toplayan gümrük ve bac eminleri ve şehirlere gelen malın vergilendirilmesini sağlayan kapan eminleri gibi görevliler de bulunmaktadır.

Osmanlı şehirlerine bakıldığında; bu şehirlerin mahalleleri sosyal sınıflaşmaya göre değil, etnik ve dini farklılığa göre biçimlenmiştir. Müslüman ve gayrimüslim aynı mahallede oturmazdı. Bir dinin ve etnik grubun zengini de fakiri de aynı yerde yaşardı. Avrupa'da Yahudilerin yaşadığı gettolar şehrin çevresindedir. İstanbul'da da sur dibinde Balat Musevi Mahallesi, Fener Rum Mahallesi, Sulumanastır, Samatya, Kumkapı Ermeni Mahallesi ve Sulukule Romen Mahallesi'dir. Şehir yönetimi kadıdadır. Kadının sadece yargıç olmadığına, aynı zamanda idari, mali ve beledi görevlerinin bulunduğu zaten değinilmiştir. Sancakbeyi ve beylerbeyinin sürekli sefere gittikleri düşünüldüğünde bu durum

³⁷¹ İNALCIK, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, 2003, s. 122

³⁷² ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 255

³⁷³ İNALCIK, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, 2003, s. 122

anlaşılırdır. Alışveriş ve imalatta düzen ve doğruluğun sağlanması için loncalar bulunmaktadır. Her esnaf ve zanaat grubunun bir loncası bulunmaktadır. On sekizinci yüzyıl sonuna kadar Osmanlı üretiminin temel kurumu olan loncalar bu tarihten itibaren gelişen ticari koşullarla birlikte iktisadi-sosyal hayattaki yerlerini kaybetmeye başlamışlardır. Loncalar başlarına kethüda atanmak suretiyle denetim altında tutulmuşlardır. Her şehirde bu kethüdaların başında şehir kethüdası bulunmaktadır. Osmanlı'da sadece çalışanların değil; dilencilerin, hatta fahişelerin, marjinal grupların bile örgütleri bulunmakta bunların başlarına kethüda tayin edildiği ve kontrol edildikleri görülmektedir. Loncalarda görülen usta-çırak ilişkisi, bürokraside, ilmiyyede, sarayda ve orduda görülmektedir. Loncaların gedik denen dükkânlarının da sayıları sınırlandırılmış, ustaların yanlarına istedikleri kadar çırak ve kalfa almaları yasaklanmıştır. On dokuzuncu yüzyılda ticaret faaliyetlerinin gelişimine dek klasik şehir yapılanması varlığını sürdürmüştür³⁷⁴.

3.4.2.4. Osmanlı Devleti yükselme dönemi askeri teşkilatı

Askeri alanda ise; Macarlardan üstün bir savaş tekniği olan tabur sistemi alınmıştır. Bu sistem küçük toplar ve tüfeklerle saldırı ve savunmanın desteklenmesidir ve İlber Ortaylı'nın ifadesiyle devrin tank savaşı olarak nitelendirilebilir³⁷⁵.

Sefere çıkma süreci de şu şekilde gerçekleşmektedir; sultan beylerbeyine sefer fermanı gönderir ve bu çağrı ile eyaletteki sipahiler, subaşlıların kumandasında, sancakbeyinin sancağında toplanırlar. Sancakbeyleri de beylerbeyinin bayrağı altında toplanır, sonra her beylerbeyi emredildiği yerde ve zamanda sultanın ordusuna katılırdı. Sultan, bir tür teftiş mahiyetinde, ordusuna geçit resmi yaptırırdı. Tımarlılar hafif süvari birlikleri olup, savaş alanında ordunun iki kanadında yer alır, düşmanı hızla çevirmelerini sağlayacak bir yarım ay oluşturlardı. Bu birlikler, merkezi hazineden herhangi bir ödenek almadıklarından ve atları yazın sonuna doğru yorgun düştüğünden, sonbaharda yurtlarına dönmek isterlerdi. Bu sebeple genellikle sefer mevsimi marttan ekime kadar sürerdi. Osmanlı ordusu sonbahara doğru en zayıf durumunda olurdu. Bu durumu bilen Avrupalı generaller çoğunlukla bu vakitlerde saldırıya geçmiştiler. Halil İnalcık'ın ifadesiyle; "*hafif zırhlı süvari, Orta Asya'dan beri*

³⁷⁴ (krş.) ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 281-300

³⁷⁵ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 116

*tüm Türk-Moğol ordularının temel kuvvetini oluşturmuş ve batı orduları karşısında üstünlük sağlamıştır*³⁷⁶.”

Osmanlı ordusunun on yedinci yüzyıl sonuna kadar önemli bir bölümünü imtiyazlı eyalet askerleri oluşturmuştur. Bu dönemde ordu ateşli silahlarla donatılmış, kapıkulu askerlerinin sayısı kademeli olarak arttırılmıştır. Tabi bu asker sayılarındaki artış sonraki dönemlerde mali açıdan sorunlar yaşanmasına ve kapıkulu askerlerinin Osmanlı siyasetinde etken güç olmasına sebep olacaktır.

1475’lerde kapıkulu sipahilerinin sayısı 3 bin, yeniçerilerinki de 6 bin iken, Rumeli’de 22 bin, Anadolu’da 17 bin tımarlı sipahi bulunmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman zamanında ise, 6 bin kapıkulu sipahisi, 10-12 bin yeniçeri, 40 eyalet sipahisi olduğu hesaplanmıştır. 1503’de 12 bin yeniçeri, 50 bin tımarlı sipahi, 10 bin sekban solak ve 700 çavuş bulunduğu rivayet edilmektedir³⁷⁷.

Halil İnalçık, kapıkulu askerlerinin siyasete etkilerine dair şu olayı paylaşmaktadır; “1632 ’de kapıkulu askerleri ayaklanarak saraya girdiler. Sultanın şikâyetleri doğrudan dinleyebilmesi için Babü’s-saâde önünde bir taht kuruldu. Bütün devlet ileri gelenleri, ulema, ordu komutanları, başkaldırının nedenlerini tartışmak için sultanın çevresinde yerlerini almışlardı. Ancak askerler, vezir-i azamı sultana ve devlete ihanetle suçlayarak hünkârın gözleri önünde paramparça ettiler. Bu eylem, sultanın otoritesini çiğnemek anlamına geliyordu, çünkü adalet dağıtma gücü yalnız ona aittir.”³⁷⁸

Osmanlı denizciliğine ve korsanların etkilerine değinildiğinde; Müslümanlar ve Hıristiyanlar kendi dinleri için korsanlık mücadelesini kutsal bir vazife olarak görmüş ve bu uğurda canlarını ortaya koymaktan geri durmamışlardır. Bu bağlamda devletler de bu korsanlardan faydalanmayı ihmal etmemiş ve haydutluk yapan korsanların yanında devlet bünyesinde savaşlarda mücadele eden korsanlar da bulunmuştur.

Bugün korsan denildiğinde birçok kişinin aklına haydutluk yapan, gemilere saldıran ve insanlara zarar veren bir çete akla gelebilir. Fakat işin aslına bakıldığı zaman bazı devletlerin donanmaları bünyesinde savaşan korsanlar olduğu da görülebilir. Uzun bir süre toplumlar bu ayrımı yapmayı hepsi için korsan kelimesini kullanmışlardı. Daha sonraki dönemlerde ise korsanlar için iki farklı terim

³⁷⁶ İNALCIK, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, 2003, s. 118

³⁷⁷ FİRDEVSÎ-İ RÛMÎ, Kutb-nâme, TTK, 2011, s. 90-92

³⁷⁸ İNALCIK, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, 2003, s. 198

kullanılmaya başlanmıştır. Bu terimlerden birincisini yine korsan, ikincisi ise hayduttur³⁷⁹.

Antik Yunan dönemlerinde korsanlık bir suç unsuru olarak düşünülüyordu. Yunanlılar düşman gemilerine karşı verilen mücadelede başarı gösteren kişiye kahraman gözüyle bakıyorlardı, bu durum Fenikeliler ve antik Roma döneminde de aynıydı.

Korsanlar, uzun yıllar boyunca gelirlerini ele geçirdikleri kargo gemilerini ve esirleri satarak elde etmişlerdi. Ele geçirilen gemilerden ve esirlerden elde edilen gelirlerin artması sonucu korsanlık bazı kimseler için daha cazip hale gelmiş ve korsanlar altın çağlarını yaşamaya başlamışlardı. Korsanların sayı olarak artmaları sonucu kıyı bölgelere yakın yerlerin nüfusu hızla azalmaya başlamıştı. Yapılan araştırmalar sonucu 1530 ve 1780 yılları arasında bir milyondan fazla insanın esir edildiği ortaya çıkmaktadır³⁸⁰.

Korsanlar hedef aldıkları gemilere saldırırken sayıları bini geçmiyordu. Genelde bu sayı altında kalmaya özen göstererek daha seri hareket etme niyetindeydiler. Fakat Barbaros, Turgut Reis, Kılıç Ali Paşa gibi Müslüman korsanlar, Osmanlı himayesine katıldıktan sonra sayıca daha fazla birlikler oluşturup saldırılarını gerçekleştirmişlerdir. Bu sayede millerce uzaklıktaki yerlere seferler yapıp zaferlere ulaşılmıştır. Tabi kimi zaman yenilgiler de kaçınılmaz olmuştur. Bu durum bazen donanmanın toparlanmasında güçlükler oluşturmuştur³⁸¹.

İzinli korsanlık sadece yabancı devletlerarasında bilinen bir şey değildi. XV. yüzyılın sonları itibari ile Akdeniz’de Osmanlı tarafından da bu korsanlar kullanılmaya başlanmıştı. Korsan denildiği zaman kötü bir imaj bırakmış olabilir. Fakat Osmanlı’daki korsanlar bu işi İslami duyguları yani gaza ve cihadı ön planda tutarak yapmışlardı³⁸². Bu dönemde Osmanlı ihtiyaç duyduğu takdirde deniz seferlerinde Türk korsanlardan faydalanmaktaydı³⁸³. Korsanlar, karadaki akıncı birlikleri gibi uç noktalarda görev alırlardı. Yaptıkları saldırılar sonucu ele geçirdikleri ganimetin beşte birini Osmanlı hükümeti ile paylaşmak zaruruydu. Ele

³⁷⁹ Seha L. MERAY, “Bazı Türk Andlaşmalarına Gore Korsanlık ve Deniz Haydutluğunun Yasaklanması” Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 18(3), 1963, s. 112

³⁸⁰ Attila AMBRUS- Eric CHANEY- Igor SALITSKIY, “Pirates of the Mediterranean: An Empirical Investigation of Bargaining with Transaction Costs”, Economic Research Initiatives at Duke Working Paper, No. 115, 2014, s. 7

³⁸¹ Angus KONSTAM, The Barbary Pirates 15th–17th Centuries, Osprey Publishing, USA, 2016, s. 59

³⁸² İdris BOSTAN, Osmanlılar ve Deniz, Küre Yayınları, İstanbul 2007, s. 122

³⁸³ Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı-Divan-ı Hümayun Sicilleri Dizisi IV, 12 Numaralı Mühimme Defteri, Özet-Transkripsiyon ve İndeks, Ankara, 1996, Defter:12/ Hukum:367, s. 267-268

geçirilmiş gemi veya top var ise onlar da devlete veriliyor, diğer silahlar ise korsanlar arasında dağıtılıyordu³⁸⁴.

Osmanlı Devleti kurulduğu yer itibari ile denize yakın bir noktada yer almaktaydı. Zamanla yapılan seferler sonucu ya da evlilik yoluyla devletin toprakları genişlemiş, Ege ve Akdeniz'e kıyısı olan bir devlet haline gelmişti. Karesi Beyliği, İzmit gibi yerlerin alınması ve Rumeli'ye geçişten sonra buraların korunması için Osmanlı bir donanmaya ihtiyaç duymuştu. Bu gibi hareketlenmeler sonucu XIV. yüzyılda Osmanlı denizciliğinde yeni gelişmeler meydana gelmişti. Osmanlı donanması bu gelişmelere rağmen devrin denizlerde söz sahibi olan Venedik ve Ceneviz gibi devletlerle başa çıkacak bir güce sahip değildi³⁸⁵.

Menteşe Bey'ine baharda yapılacak sefer için levendler tarafından yirmi oturaklı gemi yapılmasına dair, Aydın Bey'ine bazı korsanlara karşı levendlerle gemiler yapıp bunlarla sefere çıkılması için hüküm gönderilmiştir³⁸⁶.

Bu leventler, Marmara ve Batı Anadolu denizlerinde yetiştirildikten sonra yarı serbest bir şekilde Osmanlı deniz güvenliğini sağlıyorlardı. XVI. yüzyıla gelindiğinde ise leventlerin ikiye ayrıldıkları görülmektedir. Bunlardan ilki olan serbest leventler, özellikle Akdeniz'de korsanlık yapıyor ve savaş zamanında Osmanlı donanmasına katılıyorlardı. İkinci bir unsur olan tımarlı leventler ise Kaptan Paşa eyaletindeki tımarlar ve deniz hizmetleri olarak ayrılmış sancakların tımarlarını teşkil etmekteydi³⁸⁷.

Fatih Sultan Mehmed'in 1453 yılında İstanbul'u fethiyle, Osmanlı etkisi Avrupa'da iyice hissedilmeye başlanmıştır. Avrupalılara göre Türkler barbar olduğundan, hem toprakları için hem de kültürleri için tehlike unsurudurlar. Bu tehlikeyi ortadan kaldırmak amacıyla dönemin iler gelen Avrupalı devletleri olan İspanya, Venedik, İtalya ve İngiltere kutsal ittifaklar kurmak niyetine girmişti. Bu düşünce ve saldırılar karşısında Osmanlı Devletindeki korsanlar, Hristiyanlar karşısındaki mücadeleyi gaza ve cihat olarak görüyor ve bu bilinçle donanmaya yardımcı olmaktaydılar. Hristiyan devletler karşısında yapılan işin kutsallığından; bu şahıslara korsan yerine levend denilmekteydi. Hristiyan korsanlar için ise küffar, harami levend ve korsan tabirleri kullanılmaktaydı. Osmanlı nezdinde kendi

³⁸⁴ Şenay ÖZDEMİR, Akdeniz Hâkimiyetinde Osmanlı Devleti ve Korsanlık (1695-1789), (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2004, s. 64

³⁸⁵ İdris BOSTAN, Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği, Kitap Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2007, s.122

³⁸⁶ Osmanlı Arşiv, Divan-ı Hümayun Sicilleri I, 1996, d12/c26, s. 46

³⁸⁷ ÖZDEMİR, Akdeniz Hâkimiyetinde Osmanlı, 2004, s. 69

mücadelesi için korsanların yardımları ile yapılan saldırılar meşrudur. Hıristiyan korsanların verdiği mücadele için tam tersi düşünülmektedir.

Osmanlı Devleti, II. Bayezid döneminde Kemal Reisi donanmanın başına getirmiş, korsanlarla iş birliğinin mühim bir örneğini sergilemiştir. Bu örnekler XVI. yüzyılda da devam etmiş ve Barbaros Hayreddin Paşa göreve getirilmiştir. Barbaros'un Osmanlı donanmasına katılması Avrupalı devletler tedirgin etmiş ve Barbaros'u kendi saflarına çekmek için çaba sarf etmişlerdir. Barbaros'un ilk işi İstanbul'daki tersanelerde gemi yapım ve tamirine başlamak ve İmparatorluğa yakışacak tarzda bir donanma oluşturmak olmuştur³⁸⁸.

Kemal Reis döneminde Osmanlı Denizciliğine dâhil olan Kemal Reis'in yeğeni Piri Reis denizciliğinin yanında büyük bir ilim adamıdır. *Kitab-ı Bahriye* isimli eserinin yanında, hazırladığı dünya haritası ile bu alanın öncülerindedir. Bu çalışmaları takdir toplayan Piri Reis 1547 yılında Hint Kaptanı olarak tayin edilmiştir. Süveyş'ten hareketle 1549'da Aden'i fethetmiştir. Sonrasında Maskat ele geçirilmiştir; Hürmüz muhasarası tamamlanamamıştır. Basra Valisi Kubad Paşa'nın kışkırtmasıyla Mısır Beylerbeyi Davud Paşa'nın iftiraları üzerine Kanuni Sultan Süleyman idam fermanını göndermiş, Piri Reis 1554 senesinde Mısır'da katledilmiştir.

Öztuna'nın ifadesiyle “*Barbaros Osmanlı donanmasında görev almaya başladıktan sonra kendi mücadelesiyle almış olduğu Cezayir'in Osmanlı İmparatorluğuna resmen katılmasını da sağlamıştır. Ayrıca kendisiyle birlikte parça gemi getirerek donanmaya katkı sağlamıştır. Bu yolculuk esnasında Cezayir'den İstanbul'a kadar ki deniz yolunun güvenliğini sağlamış, dönemin en önemli deniz gücü olan İspanyolları da dehşete düşürmüştür. Bu dönemlerde Haçlıların ünlü kaptanı Andrea Doria ile birçok kez karşılaşmış olan Barbaros, Cezayir'den Akdeniz'e, Sardunya adasının batı kısmından Ligurya, Toskana kıyılarını, Elba adasını, Messina Boğazını, Latium, Kampanya ve Kalabriya kıyılarına seferler düzenlemiştir. Bu seferlerin sonucunda 1534'de Tunus'u, 1535'de Balear, 1537'de Kiklad ve 1538'de Girit gibi yerleri alarak, Türk denizcilik tarihindeki en önemli zaferlerden bir olan (1538) Preveze deniz zaferini kazanmıştır.*³⁸⁹”

³⁸⁸ BOSTAN, Osmanlılar ve Deniz, 2007, s.18

³⁸⁹ (krş.) Yılmaz ÖZTUNA, Büyük Osmanlı Tarihi, Ötüken Neşriyat Yayınları, II, İstanbul 1994, s. 248, 259, 270, 273

Osmanlı donanmasında Barbaros Hayreddin Paşa'nın ölümü sonrası göreve getirilen deneyimsiz kaptan-ı deryalardan dolayı, donanmada istikrar ve başarı yakalanamamıştır.

I. Süleyman'ın tahtta bulunduğu ve devletin en parlak döneminin yaşadığı bu çağlarda bile ülkenin bazı yerlerinde huzursuzluklar ve korsan saldırıları yaşanmaktaydı. Deniz savaşlarına yönelik sürekli akınlar yapılmıyor, halkı ve Osmanlı denizlerinde ticaret amaçlı dolanan tüccarları korumaya yönelik eylemler yapılmaktaydı. *“Mısır Beylerbeyine hüküm ki; ...bilfiil Mısır Kapudanı olan kıldvetü'l-ümera'i-kiram Şüca dame izzuhû'ya gereği gibi tenbih ü te'kid eyleyesin ki vakt ü mevsimi ile muhafaza için ta'yin olunan gemiler ile müretteb ü mükemmel düşmen yarağıyla deryaya çıkup kadimden hıfz u hırsaset ide geldiği yalıları eger Trablus yakalarıdır, eger Rodos yalılarıdır, levend ve korsandan mahuf olan olan yirleri onat veçhile hıfz u hırsaset idüp levend ve korsandan ve sa'ir küffar-ı haksardan deryada yürüyen tüccar ve sa'ir müsafirin-i bahre ve yalılara zarar ugezend irişdürmeyüp savn u siyanetde dakika fevt itmeyüp tamam basiret üzre ola. Muhtac-ı arz olan bildüresin.*³⁹⁰” Bu hüküm Osmanlı'nın, kendi halkının ve yalıların yanında, topraklarında bulunan yabancı tüccarların da güvenliğini sağlayıp, her türlü tedbirleri almaya özen göstermiştir. 8 Nisan 1560 yılında Hassa Reislerinden Hızır Reise gönderilen hükümlerle, Rodos Beyi olan Ahmed'in deniz seferine çıkması sebebiyle kendisinin de Rodos civarının, limanlarının, yalılarının, buradaki halkın, yerli ve yabancı tüccarların korsanlara karşı güvenliğinin sağlanması için görevlendirilmiştir.

Bu görev için Hızır Reise kadırgalar verilmiş, ihtiyaç halinde merkezden yardım alabileceği ve görev esnasında el konulan gemileri de kullanabileceği belirtilmiştir.³⁹¹

Piyale Paşa'dan sonra kaptan-ı deryalık görevine denizlerde tecrübesiz olan Yeniçeri Ağası Müezzinzade Ali Ağa getirilmiştir. Onun önderliğinde Osmanlı donanması 1571 yılında İnebahtı savaşında hezimetle uğramış, donanma dağılma noktasına gelmiştir. Bu başarısız dönem sonrası korsanlık deneyimi olan Kılıç Ali Paşa donanmanın başına getirilmiştir³⁹². Donanmada yenilik hareketi başlamış, top

³⁹⁰ Osmanlı Arşiv, Divan-ı Hümayun Sicilleri I, 1996, d3/781, s. 350

³⁹¹ Osmanlı Arşiv, Divan-ı Hümayun Sicilleri I, 1996, d3/940, s. 419

³⁹² (krş.) İdris BOSTAN, “Kılıç Ali Paşa”, Encyclopaedia of Islam, 3, Leiden-Boston, 2014, s. 145-147

sayısı arttırılmış, ok yerine çakmaklı tüfeklerin kullanılmaya başlandığı, 220 yeni gemi yapımına başlanmıştır³⁹³.

Kılıç Ali Paşa önderliğinde 1574 yılında, Batı Akdeniz ile Doğu Akdeniz'i birbirine bağlayan köprü mahiyetinde olan, Kuzey Afrika'da Osmanlı için önemli bir merkez olan Tunus İspanyollardan geri alındı³⁹⁴. Tunus alındıktan sonra Trablusgarp ve Cezayir'den sonra Kuzey Afrika'daki önemli şehirlerden biri haline gelmiştir. Yine bu dönemde donanmanın yaptığı seferlerle İtalya ve Sicilya kıyıları vurulmuştur. 21 Haziran 1587 yılında Ali Paşa'nın ölümüyle Osmanlı donanması eski ihtişamını ve üstün gücünü bir türlü elde edememiştir³⁹⁵.

Akdeniz XVI. yüzyılda önceki dönemlerde de önemli bir ticaret merkezi konumundaydı. Coğrafi keşiflerden sonra Akdeniz'in önemi azalmamış, burada ticareti sürdüren Kuzey Avrupalı devletler önemli mücadelelere girmiştir. Akdeniz gibi önemli bir denizi kontrol altına almak isteyen devlet çok olduğundan sonuç gelmez savaşlar da kaçınılmaz olmuştur. Kuzey Avrupalı devletler gibi Osmanlı, Venedik, Ceneviz ve Portekiz gibi devletler de buranın hâkimiyeti için birbirleriyle mücadele içine girmişlerdir. Osmanlı Devleti bu devletler ile mücadele edebilmek için önemli deniz üsleri oluşturmuştur. *Cezar-i Bahri Sefid* bunun en önemli ayağını oluşturmaktadır. Bu üslerle beraber Akdeniz'de uzun yıllar varlık göstermekte olan korsanlara ve haçlı devletler karşısında mücadeleye girilmiştir. Osmanlı Devleti, bu güçler karşısında mücadelelerde en mühim desteği ve tecrübeyi bizzat korsanlık hayatını yaşamış Barbaros kardeşler, Kılıç Ali Paşa, Piyale Paşa ve Turgut Reis'ten almıştır. Bu kişilikler Osmanlı Donanmasında görev aldıklarında, korsanlık hayatlarında edindikleri deneyimleri kullanmışlardır. XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti; Trablusgarp, Cezayir, Rodos, Kavala ve Kıbrıs gibi mühim deniz üslerini kontrol altına alarak, Doğu ve Batı Akdeniz kıyılarının güvenliğini sağlamıştır.

Sonuç olarak; Osmanlı Devleti sürekli geliştirdiği merkezî yapıyı, yatay (mekânsal) örgütlenmede tımar sistemini taşraya hâkim olabilmek için, dikey (sınıfsal) örgütlenmede kul sistemini, tebaaya hâkim olabilmek için kullanmış ve bunları bu dönemin sonuna kadar başarıyla uygulamıştır.

³⁹³ (krş.) Joseph von HAMMER, Osmanlı Tarih, çev. Mehmet Ata, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2, İstanbul, 1991, s.124, 126-127

³⁹⁴ Mustafa STİTİ, "Tunus'un Fransızlar Tarafından İşgali ve Osmanlı'nın Tutumu", Siyah İnci Beyaz Lale, Edt. Şakir Batmaz, Kenz Yayınları, İstanbul, 2013, s. 211

³⁹⁵ (krş.) HAMMER, Osmanlı Tarih, 1991, s.134, 137

3.4.3. Osmanlı Devleti Duraklama - Gerileme Dönemi Devlet Yönetimi;

Bu bölümde biraz çalışmanın amacının dışına çıkarak toplumsal durum üzerinde durulmuştur. Çalışmanın bakış açısına göre; devletler ve yönetimler her ne kadar tüzel varlıklar olsa da, bu tüzel yapıları tanzim edenler bireylerdir. Toplumun refah düzeyi insanların yönetime duyduğu güvene ve yöneticilerin faaliyetlerine de yansımaktadır. Ekonomik durum yönetimi etkilemektedir. Bu bağlamda Osmanlı'nın bu döneminde gerçekleşen toplumsal bozulmalar yönetim anlayışına ve faaliyetlerine olumsuz etkilerle yansımıştır. Bu olumsuzlukların sebepleri bu dönemde sürekli irdelenmiş; sorunun kaynağı genellikle ordu olarak tespit edildiğinden, orduda bir dizi yenilikler getirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu dönemde vesayet anlayışında yaşanan değişimle birlikte yönetimde padişahların etkinliği azalmış sadrazamların etkin olduğu dönemler yaşanmıştır.

Bu dönemde devlet doğal sınırlara ulaşmıştır. Önceki dönemlerdeki gibi sürekli bir yayılma görülmemektedir. Avrupa ülkelerinde gerçekleşen yenilikler ve gelişmeler Osmanlı Devleti'nin onlar üstünde kurduğu üstünlüğü ortadan kaldırmıştır. Ayrıca kurulan ittifaklar karşısında Osmanlı ordusunun aldığı mağlubiyetler, tüm Osmanlı toplumsal yapısına olumsuz etkiler yapmıştır. Tabii bu duraklama ve gerilemenin yegâne sebebi ordu değildir. Toplumsal düzende ortaya çıkan yozlaşmalar, devletin tüm kademelerine yansımaya başlamıştır. Yolsuzluklar, liyakat sisteminde ve mali düzende gerçekleşen bozulmalar birtakım toplumsal hareketleri ve isyanları tetiklemiş ve bu süreç devleti yıpratmıştır. Bu olumsuzlukların teşhisinde ilk dönemlerde sebep hep ordu olarak görüldüğü için sürekli bu alanda reform arayışı içinde olunmuştur. Bu tabirde dikkat edilmesi gereken husus zaten Osmanlı yönetimi gerek taşra, gerek merkezi yönetim ordu üzerine inşa edildiğinden ordunun nizama getirilmesi halinde devletin tekrar düzene gireceği inancının hâkim olmasıdır.

1571'de yaşanan deniz mağlubiyetleri Osmanlı donanmasının Akdeniz hâkimiyetini sonlandırmıştır. Hâkimiyetin kaybedilmesiyle Mısır ve kuzey Afrika ve hatta Lübnan eyaletleri üzerindeki Osmanlı ekonomik ve siyasi hâkimiyeti de sarsılmıştır. Yeniçağın gümüş enflasyonu, gelişen deniz aşırı ticaret ve gemicilik teknolojisi ve ateşli silahlar teknolojisindeki gelişmeler Osmanlı toplumsal siyasal düzenini sarsan gelişmelerdir. Ayrıca coğrafi keşiflerle yeni ticaret güzergâhlarının ortaya çıkması mali açıdan devleti yıpratıcı sebeplerdendir. Osmanlı Devleti'nin

Duraklama Dönemi bu bağlamda 1579 Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'nın ölümü ile 1699 Karlofça Anlaşması arasındaki süreci kapsar.

Rönesans ve Reform ile Avrupa'da gelişen özgür düşünce ortamı Avrupa'da Aydınlanmaya sebep olmuş, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin önünün açılması ile Avrupa, Osmanlı ile çekişmeye girerek üstünlük sağlayacak düzeye ulaşmıştır.

Avusturya ve İran ile girişilen uzun savaflara, merkezileşmesini tamamlayan Rusya'nın da eklenmesi ile Osmanlı askeri başarıları Duraklama Dönemine girmiştir.

Dönemin siyasi olayları özetle ele alınacak olunursa; İran ile girişilen bir dizi mücadele sonunda Kasr-ı Şirin anlaşması ile günümüze kadar korunacak doğal sınırlar belirlenmiştir. Batıda ise Bucaş anlaşması ile batıdaki en geniş sınırlara ulaşılmıştır. Denizlerde de Girit'in fethi bu döneme rast gelir.

Avusturya ile gerçekleşen mücadelelerde Osmanlı üstünlüğü 2. Viyana Kuşatmasına değin sürmüştü olsa da, bu kuşatmada alınan yenilgi ile hem Avrupa devletleri cesaretlenmiş, hem de Osmanlı karşısında kutsal ittifaklar tertiplenmiştir. Kutsal ittifak karşısında Osmanlı Devleti'nin mücadelesi on altı yıl sürmüştü ve bu mücadele sonrası imzalanan Karlofça Anlaşması ile devlet ilk defa toprak kaybı yaşamıştır. Bundan sonraki süreçte Duraklama Döneminden Gerileme Dönemine geçilmiştir. 1699 Karlofça Anlaşması ile başlatılan Gerileme Dönemi, 1792 Osmanlı Rusya savaşı ile sonlandırılır.

3.4.3.1. Osmanlı Devleti duraklama - gerileme dönemi ıslahatları

Duraklama Dönemi ıslahatları da özetle ele alınırsa; 1. Ahmet döneminde saltanat sisteminde gerçekleştirilen değişimle Ekber ve Erşed kanunu ile hanedanın en yaşlı üyesinin tahta çıkması usulü benimsenmiştir. Bu değişim şehzadelerin sancağa çıkma ve yönetim deneyimi kazanma imkânını ortadan kaldırmıştır. Hanedan üyeleri kafes usulüyle sarayda tutulmuşlardır. Yeterli tecrübeyi edinmeden tahta çıkan padişahlar üstünde saray kadınlarının etkisiyle yetersiz devlet adamları önemli noktalara getirilmiştir. Bu gidişatı kırmak adına 2. Osman saray dışından evlilik yapmıştır. 2. Osman döneminde zamanın ihtiyaçlarına yönelik kanunlar çıkarılmıştır. Yeniçerilerin disiplinsizliklerini gözlemleyen genç sultan bu ocağın kaldırılmasını hedeflemiş ve yeniçerilerce öldürülmüştür. 4. Murat döneminde tımar sisteminin düzeltilmesine çalışılmış, yine bu dönemde devletin duraklamasının ve kötü gidişinin durdurulması için gerekli önlemler için raporlar hazırlanmıştır. Bu

raporlardan en ünlüsü Koçi Bey Risalesidir. Tarhuncu Ahmet Paşa döneminde de ilk denk bütçe oluşturulmuştur. Köprülü ailesinden devlet adamlarının sadrazamlık yaptıkları Köprülüler döneminde ise; bu dönemi başlatan Köprülü Mehmet Paşa belli şartlar öne sürerek göreve gelmiştir. Sadrazamlık makamının yetkilerinin genişletildiği söylenebilir. Ancak bu dönemde yapılan ıslahatlar da kişilere bağlı kalmış, başarıya ulaşamamıştır.

3.4.3.2. Osmanlı Devleti duraklama - gerileme dönemi merkez teşkilatı

Duraklama ve Gerileme Dönemi merkezi yönetimde gerçekleşen değişiklikleri ele alındığında, Halil İnalçık bu dönemi şu şekilde ifade etmektedir;

“Çağdaş eleştirilerde, on yedinci yüzyılın ilk yarısındaki politik bunalımın temel sebebi, otorite birliğinin, vezir-i azamın bağımsızlığının yitirilmiş olması ileri sürülmüştür. Köprülü Mehmet Paşa'nın, 1656'da diktatörce yetkilerle vezir-i azam atanmıştır. Kendisinden sonra bu makama, oğlu Fazıl Ahmet (1661-1676) geçmiştir. Saraylılar ve yeniçeri cuntasının iktidarı yerine Köprülüler yönetimi boyunca hükümet işleri vezir-i azamın konağından yönetilmiş, sonuçta saraydaki Divan-ı Hümayun toplantıları eski önemini yitirmiştir. Sultan, arz ve telhis denilen raporlarla durum hakkında bilgi alır, emir ve isteklerini Hatt-ı Hümayun denilen kendi eliyle yazılmış bir notla geri gönderirdi. Bu Hatt-ı Hümayunlar, genellikle Bâb-ı Âli'nin kararlarını değiştirmeyen kısa yinelemelerden ibarettir. Hükümetin vezir-i azamın konutuna, Bâb-ı Âli'ye taşınmasıyla Divan-ı Hümayun vezirleri arka plana düşmüş; doğrudan doğruya vezir-i azamın hizmetindeki üç görevli önem kazanıp öne çıkmıştır. Bunlar, vezir-i azamın politik ve askerî konularda temsilcisi olan Kâhya Bey, Divan-ı Hümayunda şikâyet ve davalara bakan Çavuşbaşı ve uzun bir süredir Divan-ı Hümayunun başkâtipliğini yapmakta olup, devlet antlaşmalarıyla nizamnameleri muhafaza eden Reisü'l-küttâb idi. 1720'den sonra bu görevliler, Paşa Kapısı veya Bâb-ı Âli'deki toplantılarda, vezir unvanıyla devletin birer üyesi haline gelmişlerdir. Makamları on dokuzuncu yüzyılda, sırasıyla, içişleri, adâlet ve dışişleri bakanlıkları olacaktır³⁹⁶.”

İlber Ortaylı'da bu konuda şu ifadelere yer verir; Divan'da halledilemeyen hususlar sadrazamın İkinci divanında, yani kendi sarayında müzakere edilir ve halledilirdi. Zaten Divan-ı Hümayunun önemi on yedinci yüzyıldan itibaren gittikçe azalmıştır. Başlangıçta divan cuma hariç her gün toplanırken, on altıncı yüzyılda dört gün, on yedinci yüzyılda iki gün toplanmaya başlamış ve daha sonraları törensel olarak toplanmaya başlamıştır. Bu bir despotlaşma süreci değil, divan üyesi olan memurların işlerinde giderek ihtisaslaşmasına, görev alanlarının gelişmesinden bir

³⁹⁶ İNALCIK, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, 2003, s. 106

araya gelememelerine dayandırılmaktadır. 2. Mahmud Divan-ı Hümayunu lağvettiğinde, her üyeye tekabül eden işler ayrı meclislerde görüşülmeye başlanmıştır. Bunlar modern bakanlıkların öncüleridir. Divan-ı Hümayunun içerdiği bazı ofislerde sadrazamlığa bağlanmıştır³⁹⁷. Ayrıca Sadrazamın siyasetten katl yetkisi bulunmaktadır. Tanzimat fermanına kadar, hükümdarlar da sadrazamları tayin, azl, siyasetten katl ve malını müsadere etmişlerdir. Osmanlı tarihinde bu sadrazam-padişah ilişkileri klasikleşmişken; 4. Mehmed dönemi itibariyle Köprülüler mutlak otorite ile birbiri ardına bu makama geçmişlerdir. Osmanlı restorasyon dönemi boyunca yarım yüzyıl bu durum bu şekilde devam etmiş, daha sonra tekrar değişmiştir. Sadrazamın çalışma makamına on sekizinci yüzyıldan itibaren Bâb-ı Âli denmiştir³⁹⁸.

Osmanlı Devleti'nin dış ilişkiler sistemine bakıldığında; on sekizinci yüzyıla kadar bu ilişkileri düzenleyen kurum Divan-ı Hümayun 'dur. On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı Devleti dışarıya devamlı elçi gönderince bir hariciye nezareti kuruldu. İlber Ortaylı'nın ifadesiyle; 3. Selim'e kadar Osmanlı Devleti dış dünyada devamlı elçilikler bulundurmaya bir zül saymıştır. Devamlı elçilikler Avrupa'da da Rönesans ve Yeniçağ Döneminde ortaya çıkmıştır. On sekizinci yüzyıl sonuna kadar Osmanlı geçici elçi göndermiştir. Geçici elçi gönderme sebepleri şunlardır;

- Yeni padişahın tahta çıkışını yabancı hükümdarlara bildirmek,
- Diğer hükümdarların taç giyme törenlerinde elçiler vasıtasıyla temsil edilmek,
- Barış ve ticaret anlaşmaları yapmak,
- Dostluk, nezaket ve iade ziyaretleri,
- Mektup, hediye götürme gibi özel durumlar,
- Başka bir ülkenin talebiyle geçici elçi gönderilmiştir.

Osmanlı hükümdarları kendilerini yabancı hükümdarların hepsiyle protokol bakımından eşit saymazdı. Avusturya hükümdarları ile eşitlik 1606 Zitvatorok antlaşmasıyla, Rusya ile protokol eşitliği 1739 Belgrad Antlaşması ile sağlanmıştır. Muhatap sadrazam olsa da, yazışmaları yöneten ve görüşmelerde hazır bulunan bir diğer yüksek görevli reisülküttaptır³⁹⁹.

On sekizinci yüzyıldan itibaren tüm Divan kalemleri ve reisülküttap buyruğundaki amedi kalemi sadarete bağlandı. Tanzimat'tan sonra bu büronun

³⁹⁷ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 211

³⁹⁸ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 221

³⁹⁹ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 217

önemi arttı. Bir de 4. Mehmed'den itibaren Divan'a bağlı bir memuriyet haline getirilen vakanüvislik kalemi bulunmaktadır. On dokuzuncu yüzyıla kadar Osmanlı tarihi, resmi tarihçi olan vakanüvislerin eserlerine dayanıyordu.

3.4.3.3. Osmanlı Devleti duraklama - gerileme dönemi toprak ve taşra teşkilatı

Duraklama ve Gerileme Dönemi toprak ve taşra yönetimde gerçekleşen değişiklikleri ele alındığında; tımar sistemi, ancak sancak sistemi, Osmanlı yasa ve yönetiminin yerleşebildiği bölgelerde uygulanabilmektedir. Tımar sistemi; Habeşistan, Basra, Mısır, El Hasa ve Bağdat eyaletlerinde uygulanmamıştır; bir nevi bunlara bir derece özerklik tanınmıştır. Sultan, bu eyaletlere kalabalık bir yeniçeri garnizonu yerleştirir, birer vali, defterdar ve kadı atardı. Eyalet gelirleri sipahilere tımar olarak dağıtılmaz, vali bütün askerî ve idari giderleri karşıladıktan sonra başkente her yıl "salyâne" denen, sabit bir miktar vergi gönderirdi. Bu eyaletlere "salyâne eyâletleri" denmiştir⁴⁰⁰.

On altıncı yüzyılın sonlarında devlet miri topraklar üzerindeki denetimini yitirmeye başlamıştır. Koçi Bey gibi Osmanlı yazarları, bunu imparatorluğun çöküşünün baş nedenlerinden biri sayarlar. Bu dönemde sipahi çiftlikleri de köylülere verilmiştir. Bu şekilde tımarlı sipahi, devletin toprak yasalarını uygulayan bir devlet görevlisi durumuna gelmiştir. Sonraları beyler yetkilerini kötüye kullanarak, rüşvet karşılığında hak etmeyenlere tımar sağlamışlar, aslında reaya konumundaki birçok kişi sipahi olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman, bu durumu yasallaştırmış olsa da sonradan politikasını değiştirmiş, sipahi oğlu olmayanların gelecekte tımar alamamaları için sert tedbirlere almıştır. Tımarlarını yitirmiş sipahiler, kapıkulu askerleri ve sınır bölgelerindeki gönüllüler tımar edinebilmek için sürekli baskı yaparlardı. Birçok ayaklanmaların altında bu gerçek vardır. Tımar sadece askerlere verilmez, çavuş, müteferrika ve devlet dairelerindeki kâtipler, maaş ya da emeklilik maaşı mahiyetinde saray ve hükümet görevlilerine de verilirdi. Hatta sultan, gözdelelerine "paşmaklık" ya da "arpalık" isimleriyle tımar ve has gelirleri verebilirdi. Bu dönemlerde askerlik dışı amaçlar için ayrılan tımarlardaki artışta, sistemin bozulmasında önemli bir etmen olmuştur⁴⁰¹.

⁴⁰⁰ İNALCIK, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, 2003, s. 109

⁴⁰¹ (krş.) İNALCIK, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, 2003, s. 114-121

Doğu Anadolu'da bazı yörelerde, aşiret reislerinin yönetiminde babadan oğula geçen sancakların yönetimlerinde; “Hükümet” diye bilinen bu bölgelerde bütün gelirler aşiret beyine aittir; ancak bey, sultanın buyruğu üzerine orduya belli sayıda asker vermek zorundadır. Sultan, bu bölgelerde yörenin önemli kentlerine bir kadı atar ve bir yeniçeri birliği yerleştirirdi. İmparatorlukta bu şekilde doğrudan Osmanlı yönetiminde olanlardan ayrı, birçok özerk yönetim birimi bulunmaktadır. Sâlyâne eyâletleri ve hükümetlerin yanı sıra, vasal birer Hıristiyan beylik olan Boğdan, Eflâk, Erdel, Ragusa (Dubrovnik), Gürcistan ve Çerkezistan ve on yedinci yüzyılda Kazak Hetmanlığı'yla, Kırım Hanlığı, Mekke Şerifliği ve Geylân gibi tâbî Müslüman beylikleri bulunmaktaydı. Ayrıca, deniz gazi levent (korsan) beylerin fethettikleri Trablusgarp, Tunus ve Cezayir beylerbeylikleri uç sınır eyaleti niteliklerini korumuşlardır⁴⁰².

Mehmet Öz'e göre Koçi Bey Risalesi'nde; önce devletin altın çağı tanımlanmış, sonra düzenin nasıl bozulduğu ele alınır ve düzeltmek için gereken ıslahatlar belirlenir⁴⁰³. Koçi Bey ideal düzeni padişahın idare işleriyle bizzat ilgilenmesi, devlet görevlilerinin azl korkusunun çözülmesi, kul ve tımar sisteminin tavizsiz uygulanması ve erkân-ı erbaa (dört sınıf)'ın dengeli birlikteliğini esas alan toplum düzeninin korunmasına dayandırmaktadır⁴⁰⁴. Koçi Bey'e göre bozulmalar Kanuni döneminde başlamıştır. Sebepsiz yere görevliler azl edilmiş, tımar ve zeamet sistemi bozulmaya başlamış, ulema bozulmaya başlamış, rüşvet, işlerin ehillere verilmemesi gibi vaziyetler zuhur etmiştir. Gelenekçi ve idari nitelikteki ıslahat tekliflerinde cebr ön plandadır. Kulların itaat altına alınması hususunda; “İnsanoğlu kahr ile zaptolunur. Yumuşaklıkla olmaz.”⁴⁰⁵ der.

Yusuf Halaçoğlu'da on altıncı yüzyıl sonlarından itibaren tımar sisteminde yaşanan bozulmalar ile devletin müesseselerinin içinde bulunduğu rüşvet ve haksızlık faaliyetlerine değinere; tımar arazilerinin askerlikle alakası olmayan kişilere rüşvet ve haksızlıkla verildiğini vurgulamakta, bu durumun teşkilatın bozulmasına yol açtığını belirtmektedir⁴⁰⁶.

⁴⁰² İNALCIK, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, 2003, s. 111

⁴⁰³ ÖZ, Osmanlı'da Çözülme, 1997, s.24

⁴⁰⁴ ÖZ, Osmanlı'da Çözülme, 1997, s.73

⁴⁰⁵ KOÇİ BEY, Koçi Bey Risalesi, 1985, s.73

⁴⁰⁶ HALAÇOĞLU, Osmanlılarda Devlet Teşkilatı, 1991, s. 88

Tablo 5: Duraklama ve Gerileme Dönemi Osmanlı Eyaletleri ⁴⁰⁷

<i>Beylerbeyilikler</i>	<i>Başkent</i>	<i>Fetih tarihi</i>	<i>Kuruluş tarihi</i>
<i>Rumeli</i>	<i>Edirne; sonra Sofya ve Manastır</i>	<i>1361-1385</i>	<i>1362 dolayları</i>
<i>Anadolu(Batı Anadolu)</i>	<i>Ankara ve Kütahya</i>	<i>1354-1391</i>	<i>1393</i>
<i>Rum</i>	<i>Amasya ve Sivas</i>	<i>1392-1397</i>	<i>1413</i>
<i>Trabzon</i>	<i>Trabzon</i>	<i>1461</i>	<i>1578 dolayları</i>
<i>Bosna</i>	<i>Saraybosna</i>	<i>1463</i>	<i>1580</i>
<i>Karaman</i>	<i>Konya</i>	<i>1468-1474</i>	<i>1468-1512</i>
<i>Keefe</i>	<i>Keefe</i>	<i>1475</i>	<i>1568</i>
<i>Dülkâdir (Dulgadır)</i>	<i>Maraş</i>	<i>1515</i>	<i>1522</i>
<i>Erzurum</i>	<i>Erzurum</i>	<i>1514</i>	<i>1533</i>
<i>Diyarbakır</i>	<i>Diyarbakır</i>	<i>1515</i>	<i>1515</i>
<i>Musul</i>	<i>Musul</i>	<i>1516 dolayları</i>	<i>1535</i>
<i>Halep</i>	<i>Halep</i>	<i>1516</i>	<i>1516</i>
<i>Şam</i>	<i>Şam</i>	<i>1516</i>	<i>1517-1520</i>
<i>Trablus-Şam</i>	<i>Trablus (Lübnan)</i>	<i>1516</i>	<i>1570 dolayları</i>
<i>Mısır</i>	<i>Kahire</i>	<i>1517</i>	<i>1517-1522</i>
<i>Yemen</i>	<i>Zebit, Sanaa</i>	<i>1517-1538</i>	<i>1540</i>
<i>Cezâir-i Bahr-i Sefid</i>	<i>Gelibolu</i>	<i>1354-1522</i>	<i>1533</i>
<i>Cezâir-i Garp</i>	<i>Cezâyir</i>	<i>1516</i>	<i>1533</i>
<i>Kars</i>	<i>Kars</i>	<i>1534</i>	<i>1580</i>
<i>Bağdad</i>	<i>Bağdad</i>	<i>1534</i>	<i>1535</i>
<i>Van</i>	<i>Van</i>	<i>1533</i>	<i>1548</i>
<i>Tunus</i>	<i>Tunus</i>	<i>1534</i>	<i>1573 dolayları</i>
<i>Basra</i>	<i>Basra</i>	<i>1538-1546</i>	<i>1546</i>
<i>Elhasa</i>	<i>Elkatîf</i>	<i>1550 dolayları</i>	<i>1555</i>
<i>Budin</i>	<i>Buda</i>	<i>1526-1541</i>	<i>1541</i>
<i>Trablus garp</i>	<i>Trablus (Libya)</i>	<i>1551</i>	<i>1566</i>
<i>Temeşvar</i>	<i>Temeşvar</i>	<i>1552</i>	<i>1552</i>
<i>Şehrizer</i>	<i>Şehrizer</i>	<i>1554</i>	<i>?</i>
<i>Habeş</i>	<i>Suvakin ve Cidde</i>	<i>1555-1557</i>	<i>1557</i>
<i>Kıbrıs</i>	<i>Lefkoşe</i>	<i>1570</i>	<i>1570</i>
<i>Çıldır</i>	<i>Çıldır</i>	<i>1578</i>	<i>1578</i>
<i>Rakka</i>	<i>Urfa</i>	<i>1517</i>	<i>1600 dolayları</i>

⁴⁰⁷ İNALCIK, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, 2003, s. 110 t.3

3.4.3.4. Osmanlı Devleti duraklama - gerileme dönemi maliyesi

Duraklama ve Gerileme Dönemi mali yönetimde gerçekleşen değişiklikleri ele alındığında; Budin, Mısır gibi bazı beylerbeylikler mali açıdan özerkti. Hazine defterdarı bütün giderleri eyalet gelirlerinden karşılar, her yılsonunda bir bilanço yaparak artan parayı hazineye gönderirdi. On altıncı yüzyılın ortalarından itibaren eyaletlerde ortaya çıkan karışıklıkların artmasıyla, yeniçeri birlikleri eyaletlerin ihtiyaçlarıyla orantılı olarak bütün kentlere yerleştirilmiştir. On yedinci yüzyılda merkezi iktidar zayıflarken, Mısır, Cezayir, Bağdat gibi uzak eyaletlerde güç bu yeniçeri birliklerinin eline geçmiş ve eyaletlerde yeni bir yönetici sınıfın oluşmasında ilk adım atılmıştır⁴⁰⁸.

Yükselme döneminde iki olan defterdar sayısı on altıncı yüzyılın ilk yarısında Mezopotamya, Arabistan ve Mısır'da görevlendirilen Arab ve Acem defterdarlığının eklenmesiyle üçe yükselmiştir. On altıncı yüzyılın sonlarına doğru ise Tuna Yalılar defterdarlığı kurulunca sayısı dörde yükselmiştir. On yedinci yüzyılda Tuna yalılar defterdarlığı lağvedilmiştir⁴⁰⁹.

On sekizinci yüzyılda maliye dairelerinin sayısı ihtisaslaşma sebebiyle artmıştır. Memur sayısı da orantılı olarak artmıştır. Büro sayısının artışında iltizam sisteminin etkisi bulunmaktadır. Maden mukataası, salyane, haslar, Haremeyn, İstanbul, Bursa, Avlonya, Kefe mukataaları gibi. Tımarların, tımar sisteminin bozulması ile merkezi hükümetçe tahsis edilen vergileri mukataa yoluyla, yani ihale ile mültezimlere vermesi merkezi hükümetin güçsüzlüğünü ve belirli bir gelir elde etmek istediğini gösterir. Bunu kullanan yalnız Osmanlı değildir, bu yola merkezileşen tüm Avrupa devletleri sabit bütçe oluşturmak için başvurmuşlardır. Ancak Avrupa'da gelişen ticaret ve sanayi koşulları göz önünde bulundurulunca oradaki halk için bu sistem yıkım oluşturmamıştır. Fransa özellikle bu sistemi başarılı bir şekilde uygulamış, zamanla güçlenen merkezi devlet iltizam sistemini kaldırarak yerini merkezi vergi örgütü almıştır. İlber Ortaylı'nın ifadesiyle; Osmanlıda ise uzun süre varlığını sürdürmüş, kaldırılamamıştır. Sanayi, ticaret koşullarına ayak uyduramayan ülkede bu sistem yıkıcı ve fakirleştirici bir sistem olarak devam etmiştir⁴¹⁰.

⁴⁰⁸ (krş.) İNALCIK, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, 2003, s. 121-123

⁴⁰⁹ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 224

⁴¹⁰ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 227

İlber Ortaylı'nın ifadesiyle; iltizam sistemi yaygınlaşınca başlarda belli kalem gelirler mültezimlere ihale edilirken, bu kalemler dışındaki vergilerde bu şekilde toplanmaya başlamıştır. Bu sistem yaygınlaşınca, Osmanlı maliyesinde gedik ve malikâne sistemleri ortaya çıkmıştır. On yedinci yüzyıldan sonra ortaya çıkan bütçe açıklarından dolayı sistem geniş olarak uygulanmaya başlamıştır. Başlarda mukataa gelirleri, saraya mensup veya kapıkullarından kimseler tarafından toplanırken, zamanla ihaleye katılan toplumun yeni zümresi bu işe el atmaktaydı. Böylece bu nüfuz grupları yavaş yavaş dirlikleri ele geçirmektedir⁴¹¹.

Bu mali koşullar göz önünde bulundurulduğunda çok da merkezi bir yapılanmadan bahsedilememektedir. Osmanlı ilk bütçesinin on yedinci yüzyılda yapıldığı ileri sürülmektedir. Ayrıca bu Osmanlı bütçeleri sadece merkezi hükümetin gelir ve giderlerini göstermektedir. Taşradaki idarelerin kendi bütçeleri olduğu görülmektedir ve bu bütçeler oralardaki büro ve yöneticilerin inisiyatifindedir. İlber Ortaylı'ya göre bu durum Osmanlı Devleti'nin on dokuzuncu yüzyıla kadar geleneksel bir mali sistem içinde olduğunun en bariz kanıtıdır. Tabii devlet taşradan belli başlı gelirleri almaktadır⁴¹².

Ordunun büyük bir kısmını eyalet ordusunun oluşturduğu ve bu ordunun merkezden maaş almadığı göz önünde bulundurulursa; merkezin en önemli gider kalemlerini merkezi yöneticilerin ve kapıkulu askerlerinin maaşları oluşturmaktadır. Bu sebeple de devletin gelir ve giderleri tam olarak bilinmemektedir. On dokuzuncu yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı maliyesi yeni kaynaklar yaratma çabasına girmemiştir. Bunun anlamı mali ıslahatın temelsizliği ve geleneksel nizamın sürdürülmesidir⁴¹³.

Bu dönemlerde para konusunda yaşanan darlık Ortadoğu devletlerinin temel problemlerinden biridir. Altın ve daha çok ihtiyaç duyulan gümüş, para sisteminin temelidir. Bu metallerin yetersizliği karşısında devlet özellikle beslediği büyük bir ordu için para bulmakta zorlanırdı. Bu sebeple köylüler de en önemli vergi olan tahıl öşrünü nakit olarak ödeyemediklerinden aynı olarak öderlerdi. Ortaçağ devleti aynı ödenen vergiyi toplayıp paraya çevirme olanaklarından yoksun olduğu için bu gelir kaynaklarını mültezimlere satardı. Böylece devlet gelir kaybeder, ordunun maaşları için gereken para toplanamazdı. Bu sebeple, devletin tarım gelirlerinin askerlere

⁴¹¹ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 142

⁴¹² ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 228-229

⁴¹³ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 230

tımar olarak tahsisi, Ortadoğu'nun Müslüman imparatorluklarının en eski geleneklerinden biri olmuş, askerlerin maaş yerine doğrudan bu gelirleri köyde oturup toplaması gerekmiştir. Başlıca gelirleri askerlere maaş olarak bırakılan bu toprak birimleri, Bizans'ta pronioia, İslam ülkelerinde ise ikta veya tımar diye bilinirdi⁴¹⁴.

On altıncı yüzyılda Akdeniz ekonomisini sarsan gümüş enflasyonu Osmanlı para birimi olan gümüş akçanın da değerinin hızla düşmesine yol açmıştır. Halil İnalçık yıllara göre akçanın değerine dair gerçekleştirdiği incelemesinde; 1477 yılında 1 altın duka karşılığı 45 akça iken, 1586 yılında 120 akçaya çıktığını belirtmektedir⁴¹⁵.

3.4.3.5. Osmanlı Devleti duraklama - gerileme dönemi isyanları

Duraklama ve Gerileme Dönemi isyanları ele alınacak olunursa; on altıncı yüzyılın ortalarında kapıkulu askeriyeye zanaatkârların çıkar birliği göze çarpmaktadır. Kapıkullarının çoğunluğu zanaatkâr ya da tüccar olmuş, kimileri de paralarını ticari girişimlere ya da faize yatırmıştı. İstanbul halkı her an ayaklanmaya hazır; bu tür karışıklıklar çoğunlukla mali ve ekonomik sıkıntı dönemlerinde yaşanmıştır. Hükümetin kötü önlemleriyle sıkıntıya düşen halk ulemayı başlarına alır, hareketi meşrulaştırırdı. Sultan İbrahim'i 1648'de, 4. Mehmet'i 1687'de, 2. Mustafa'yı 1703'te, 3. Ahmet'i 1730'da ve 3. Selim'i 1807'de tahttan indiren ayaklanmalar bu türdendi. Halk ayaklanmaları kapıkulu askerlerinin ve ulemanın işbirliği olursa başarılı olabilirdi. 1651'de, İstanbul halkı yeniçeri cuntasının iktidarına karşı ayaklanmıştır. Yasalar reyanın silah taşımalarını yasakladığından, eyaletlerde köylü ayaklanmaları seyrekti. Köylülerin toprağı bırakıp dağılması devlete ayaklanmaları kadar devleti kaygılandıran bir nevi eylemsiz direnişti; çünkü bu durumda devlet hazinesi ve tımar sahipleri gelir kaynaklarından yoksun bırakılarak, imparatorluk güçten düşürülürdü. Köylünün topraklarını terk etmesinden çekinen devlet, zaman zaman köylüyü kayıran önlemler alır, kimi zaman vergileri indirmeye veya affetmeye mecbur kalırdı⁴¹⁶.

On altıncı yüzyılda yaşanan büyük ekonomik bunalım sonucu kurulu düzen büyük sarsıntılar geçirmiştir. Bu tüm ülkede yeni gelişmeleri doğurmuştur; Celali

⁴¹⁴ İNALCIK, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, 2003, s. 111

⁴¹⁵ Halil İNALCIK, Yükseliş devrinde Osmanlı Ekonomisine Umumi Bakış, Türk Kültürü, VI/68, Haziran 1968, s. 539

⁴¹⁶ İNALCIK, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, 2003, s. 105

Kaçgunu denen anarşi ortamı, kırsal bölgelerin tarihinde önemli bir dönemdir. Celali isyanları Anadolu köyünün ve köylüsünün bugünkü durumunu belirlemiştir. Avusturya harpleri sırasında asayiş bozulmuş, kaçak askerlerce sekban, saruca gibi devlet karşıtı kuvvetler ortaya çıkmıştır. İran seferlerinde çok ezilen sistem dışı gruplar ve göçebeler de bu ayaklanmalara katılmıştır. On altıncı asrın başında kaçak medrese öğrencileri, okuyup icazet aldığı halde iş bulamayanlar, köyde türeyen çiftbozanlar, levendler, asker kaçağı kapıkulları, saruca, sekban zümreleri toplanıp birçok yerde isyan başlatmışlardır. Anadolu ve Rumeli bu isyanlarla kaplanmış. Merkezle ve eyalet valileri ile çatışan idareciler de bu gruplara baş olmuşlardır⁴¹⁷.

1595 Aralık Adaletnamesi bu kişiler için;

“Hariç yerlerde sakin olanlar kapıkulluk şerefinden yoksun olup, kapıkulluk itibarından sakıt olmak lazım gelir. Hulasa etraf u eknaftan kapıkulu namına hayli ecnebi ve sapmalar peydah olup, kızıl ve sarı bayraklar kaldırıp, dahi yeniçeri borkün giyüb ve nicesi dahi topçu ve cebeci kısıvetüyle kasabat ve kura’da gezüb reaya ve berayayı pay-mal, ehali-i memleketi perişan-hal idiüb, zulüm ve teaddilerinden ekseri cela-yı vatan ve terk-i mesken etmişlerdir⁴¹⁸. “

Akçanın değeri düşünce arttırılan vergilerden bunalan köylü ya kaçıyor ya da eşkıyalara katılıyordu. Buna bir de on altıncı yüzyıl ile gelişen iltizam sisteminin gelişimi ve mültezimlerin kazanç hırsı ile reayayı sömürmeye başlaması eklenmiştir. Genellikle dağınık olarak, sapa yerlere yerleşen köyler dışarıyla irtibatı kaybediyor, genellikle çobanlığa hatta göçebelige dönüyordu. Birçok yerde tımar sistemi çöküyor, irsi toprak hâkimiyeti doğuyor, büyük topraklara sahip aileler sosyal ve siyasal alanda yer almaya başlıyorlardı. Orta Anadolu ve Rumeli’de türeyen bu gibi feodal aileler, bölgelerinin tabii hâkimi ve doğal önderleridir. Büyük kaçgun denen bu dönem ülke ekonomisinin karakter değiştirdiği bir dönemdir. Sanayii baltalayacak şekilde bazı yasak ihraç maddeleri, bu türeyen lordlar vesilesiyle, taşraya dağılan Avrupa tüccarlarınca dışarıya satılıyordu. Bu kaçak yüzünden hammadde bulunamıyordu. Köylülerin zulüm ve asayişsizlikten toprakları bırakıp kaçmasını önlemek için çıkarılan fermanlar etkisiz kalıyordu. Köylünün bıraktığı toprak ekâbir sürülerine otlak oluyordu. İlkel bir hayvancılık tarım faaliyetleri karşısında

⁴¹⁷ (krş.) Mustafa AKDAĞ, Celali isyanları 1550-1603, DTCF Yay. Ankara, 1963, s. 91-137

⁴¹⁸ (krş.) Halil İNALCIK, Adaletnameler, TTK Belgeler dergisi, II/5-4, 1965, Ankara 1967, s. 104-108

gelişiyordu. Akrabalık ilişkileri ile daha da büyüyen bu lordlar jeolojik olarak geniş ovalara hâkim olarak türedi lordları oldular⁴¹⁹.

Köylüler ise artık verecek bir şeyi kalmayan yoksulluğa sığınan zavallılardır. Büyük şehre akan bu sefil yığınlar bozulan kapıkulu askerleriyle birlikte her isyanın tabii üyesi oldular. Osmanlı ülkesinde eşkıyalık bu gelişmeler ile tabii bir müessese haline gelmiştir. Eşkya baskınları köyü bir yandan yıpratırken, göçebelerin geçişi ve yağması diğer taraftan darbeyi indiriyordu. Anadolu köyleri bu dönemde tarikatlara saplanmıştı. Alevi ve Sünni köylüler arasında ayrılık girmiştir. Kız alıp vermezler. Küçük köylerde yapılan yakın evlilikler aptal ve sakat nesiller yaratmaktadır. Kıtık yıllarında açlık ve göçle boş arazilerden ve bataklıklardan türeyen sıtma insanları kırar geçirir. Rumeli’de fakir Hristiyan köylüler çocuklarının devşirme olması için can atarlar. Çerkezistan’da çocuklar ölmesin diye esircilere satılır. Bu büyük buhran Anadolu’nun ve İstanbul’un düşünce hayatını da etkilemiştir. İstanbul’da bile Mehdi bekleyenler ve Asr-ı Saadete dönmek isteyen yobaz grupları türemiştir⁴²⁰.

Harplerin getirdiği askeri masraflar, sık sık tekrarlanan avarız vergileri köylüye ve şehirlie yükleniyordu. Fakir sınıfa yüklenen ve on sekizinci yüzyılda sayısı yüzü bulan vergi çeşidi ekonomik bir yıkım olmuştur. İstisnai vergiler ve iltizam sistemi birçok isyanlara sebep olmuştur. Özellikle bağımsızlık ve servet peşinde vergiden kaçan Arabistan Vahhabileri’nin isyanı bu süreç içinde önemlidir. Balkanlarda vergi yüzünden ilk isyanlar çıkacaktır. Eyalet ordusunu meydana getiren birimler ya yok oluyor ya da mütegalibe haline geliyordu⁴²¹.

3.4.3.6. Osmanlı Devleti duraklama - gerileme dönemi askeri teşkilatı

Duraklama ve Gerileme Döneminde ordu ele alınacak olursa; on altıncı yüzyıl sonları ve on yedinci yüzyıl başlarında yeniçeriler açıktan açığa devleti kontrol etmeye başlamışlardır. İlber Ortaylı’nın ifadesiyle; 4. Murad’ın diktatörlük devrine kadar üç defa padişahları tahttan indirmişlerdir. Ordu iyiden iyiye Osmanlı yönetiminin odak noktası haline gelmiştir. Koçi Bey Risalesi de ordunun bozulmasında duraklamayı görmüştür. Tımar sisteminin bozulması ve ateşli silahların icadı ile sınırları savunmanın güçleşmesi; eyalet ve kapıkulu ordusunun

⁴¹⁹ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 157

⁴²⁰ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 158-159

⁴²¹ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 159

dağılmasında etkenlerdir. Maliyedeki darlık genişleyen kapıkulu ordusunun ulufelerinin tam ve zamanında ödenmesini güçleştirmektedir. Bu durum ocak üzerindeki kontrolü de güçleştirmiş ve sık sık ayaklanmaları tetiklemiştir. Kanuni döneminin geniş eyalet ordusu ondan 150 sene sonra 20 bin kişilik başıbozuk alayı olarak tarif edilmektedir. Kapıkulu ordusu ise Kanuni döneminde 14-16 bin, 40 binlere ulaşmıştır. Avrupa'da teknolojik gelişmeler yaşanana değin rakipsizken, bu üstünlüğünü de kaybetmiştir. Yeniçeri ordusu 1826 yılında kanlı bir iç savaş ile kaldırılmıştır⁴²².

Donanmada ise; gemi teknolojisinde yaşanan önemli gelişmeler sonucu gerçekleştirilen ıslahatlar ile on dokuzuncu yüzyılda dış borçlanmalar yaşanmıştır. Özellikle Abdulaziz döneminde donanmadaki gemi sayısı, personel, yan teçhizat ve tamir ihtiyacı düşünülmezsizin arttırılmış, bu durum mali bir yıkıma sebep olmuştur. Osmanlı donanmasında ıslahat hareketleri Navarin felaketi sonrası başlatılmıştır. 1867 Nisan ayında kaptan-ı deryalık kaldırılarak Bahriye Nezareti kurulmuştur⁴²³.

3.4.3.7. Osmanlı Devleti duraklama - gerileme dönemi adliyesi

Duraklama ve Gerileme Döneminde hukuk ele alındığında; on sekizinci yüzyıla kadar adalet sisteminde köklü değişiklikler yapılmamış, klasik kadı temelli yapılanma sürdürülmüştür. Ancak bu dönemde usulsüzlükler göze çarpmaktadır. Bu dönemde yayımlanan bir dizi adaletname bu durumu göstermektedir. Önceki bölümde bu tarz usulsüzlüklere değinilmiştir. Anadolu gençlerinden eğitimini tamamlayıp icazet alan ve görevlendirilmeyi bekleyen kadı adaylarının toplumsal huzursuzluklar çıkardıklarına değinilmiştir. Ayrıca naiplik makamının satılması ve naiplerin para hırsıyla gerçekleştirdikleri baskılar toplumsal huzursuzluklara sebep olmuştur. Bunlar haricinde kadıların on sekizinci yüzyılda gerçekleştirilen idari değişimlere uyum sağladıkları da belirtilmelidir. Bu dönemde devlette merkezi idarenin güç kaybetmesi ile kadıların mahalli güçlerin müdahalelerine maruz kaldıkları görülmektedir. Adliye ve kanuna saygısı tükenen ahalinin mahkeme basması gibi olaylar artmıştır. İdarecileri ve mahalli müteveli, kethüda gibi zümreleri denetlemede yalnız kalan, müeyyide gücünü kaybeden kadı görevini

⁴²² ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 243

⁴²³ (krş.) ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 246-249

yerine getiremeyince ortaya çıkan mahalli ayan gibi zümrelerle kaynaşmak zorunda kalmıştır⁴²⁴.

Ayrıca bu dönemde şehir hayatında da; on altıncı yüzyıl sonlarından itibaren asayiş bozukluklarının artması ile subaşına takviye kuvvet olarak yasakçılar verilmiştir. Kadı ve subaşının yardımcısı olan yasakçılar genellikle kapıkulu askerlerinden meydana gelmekteydi. Özellikle on altıncı yüzyıl sonlarında sahte kapıkulu olarak ortaya çıkanları takip ve yakalamak öncelikli görevleriydi⁴²⁵.

Sonuç olarak; gerileme dönemine bakıldığında genel politikanın kaybedilen toprakların geri alınması üzerine kurulduğu belirtilse de, girilen mücadelelerden beklenen sonuçların alınamaması ile fetih savaşlarından vazgeçilerek eldeki toprakların muhafazası politikasının benimsenmesine dönülmüştür. Bu dönem bolca lale yetiştirildiğinden dolayı Lale Devri olarak adlandırılan zevk ve sefaya yönelinen bir dönemi başlatmıştır. Kapitülasyonlar genişletilerek artmış, Osmanlı bu dönemde Avrupa'nın gerisinde kaldığını kabul etmiştir. 1730'da ortaya çıkan Patrona Halil İsyanı ile son bulmuştur. Yöneticilerin zevk ve sefaya yöneldikleri ifade edilse de, Lale Devri birçok yeniliklere de öncülük etmiştir. Bu yenilikler; ilk defa Avrupa'ya geçici elçiler gönderilmiştir. İbrahim Müteferrika tarafından ilk Türk matbaası kurulmuştur. İstanbul'da ilk defa itfaiye teşkilatı kurulmuştur. İlk defa çiçek aşısı uygulanmıştır. Doğu ve Batı klasiklerinden birçok eser Türkçeye çevrilmiştir. Kâğıt, kumaş ve çini fabrikaları açılmış, Avrupa etkisiyle rokoko ve barok tarzında birçok eser verilmiş, yeni ve büyük kütüphaneler açılmıştır.

Sanayi devrimiyle beraber, Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm ilişkilerine yön veren fetih siyasetinin sonu gelmiştir. İmparatorluğa eski gücü kazandırılmaya çalışılsa da, batının ekonomik ve teknolojik üstünlüğü kabul edilerek savunmacı bir değişim politikası benimsenmiştir. Batının gelişen teknolojik gücüyle rekabet etmeye çalışan imparatorluk, kendi sistemlerinde bir takım yenilikler yaparak modernleşmeye çabalasa da bu çabalar çokta başarıya ulaşamamıştır⁴²⁶.

Rusya ve Avusturya'nın Osmanlı üzerinde sürdürdükleri baskılar Fransız İhtilaline değin devam etmiştir. Fransız İhtilali ile dünya yeni bir düzene girmiştir. Fransız ihtilalinin ortaya çıkardığı milliyetçilik akımı ulus devletlerin fitilini

⁴²⁴ Özer ERGENÇ, 18. yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetimi, TUBA, X, 1986, s. 96

⁴²⁵ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 285

⁴²⁶ Salim KOCA, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası ve Türkmen Beyi Atsız, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sayı; 1, 2004, s. 1

ateşlediğinden, monarşileri ve imparatorlukları zor durumda bırakmıştır. Bu akımın etkilerinin hâkimiyetleri altındaki ulusları harekete geçirmesinden çekinen Avusturya ve Rusya Osmanlı ile olan mücadelelerine ara vererek Fransa ile mücadeleye girişmişlerdir. Sadece Avusturya, Rusya ve İran'la mücadele içinde olunmamış, bu süreçte Osmanlı idaresi altındaki geniş topraklar tüm gelişmiş devletlerin hedefi olmuştur. Osmanlı bu dönemin sonunda *Arbiter Mundi* konumunu kaybetmiştir. Osmanlı'nın güçten düştüğünün anlaşılması ile ilerleyen süreçte İngiltere, Fransa ve İtalya bu paylaşımında konumlanmışlardır.

3.4.4. Osmanlı Son Dönemi– Demokrasi Denemeleri Dönemi Yönetimi;

Bu dönem Türk yönetim geleneği nezdinde mühimdir. Bu dönem öncesinde yazılı gelenek hukuksal metinler anlamında Fatih Kanunnameleri'ne dayandırılmakta olsada⁴²⁷, bu döneme kadar varlığını sözlü olarak sürdüren bu gelenek, Avrupa'nın da etkisiyle anayasal düzeyde yazılı bir formata evrilmiştir.

Fransız İhtilali hemen hemen tüm mutlak monarşiler üzerinde derin yaralar açmış, alttan gelen baskılarla bu yönetimler belli tavizler vermek durumunda kalmışlardır. Bu dönemde özellikle Balkan ulusları bu akımın etkisiyle bağımsızlık çabasına girişerek Osmanlı himayesinden çıkma amacı gütmeye başlamışlardır. Bu süreçte Osmanlı bu ulusları kendisine bağlı tutabilmek için belli haklar vermiş ve tavizler tanımıştır. Sırasıyla Tanzimat Fermanı yayınlanmış, sonra Islahat Fermanıyla tanınan özgürlükler genişletilmiş ve Kanuni Esasi ile Osmanlı Padişahı yetkilerini sınırlayan düzenlemeyi kabul etmiştir. Her ne kadar 1. Meşrutiyet Dönemi uzun soluklu olmasa da, demokrasi kültürüne adım atılması hususunda mühimdir. 2. Abdülhamit dönemi mutlakıyetçi bir yapıda geçmiş, 2. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi sonrası ilan edilen 2. Meşrutiyet Dönemi ile günümüze değin devam eden meclisli demokratik yapı yerleşmiştir. Demokrasi hususunda tartışmalara girilmeden bu dönemde devlet yönetiminde gerçekleştirilen değişimler ele alınacaktır.

Osmanlı'da ıslahat hareketleri on altıncı yüzyıldan itibaren devam edegelmiş olsa da 3. Selim reformlarına kadar başarıya ulaşamadıklarına değinilmişti, bu çabanın sonuçsuz kalmasında en büyük etken olarak yeniçeri ocağı ve bağlı devlet adamları olarak görülmüştür. En son 3. Selim'in reformlarından rahatsızlık duyan yeniçeri ocağı padişahı tahttan indirmeleri üzerine yerine geçen 2.

⁴²⁷ HALAÇOĞLU, Osmanlılarda Devlet Teşkilatı, 1991, s. 106

Mahmut tahta geçince ıslahatlarına askeri alandan başlamıştır. 1826 yılında kanlı mücadelelerle yeniçeri ocağını ortadan kaldırmıştır. Başlarda ocak devlet içindir şiarıyla kurulan yeniçeri ocağı sonraları düzenden çıkmış ve devlet ocak içindir anlayışıyla hareket ederek, usulsüz başkaldırıları, disiplinsiz hareketlerle devlet üzerinde derin etkiler yaratmışlardır. Öyle ki 1826 senesinde ocağın kaldırılması Vakayı Hayriye olarak anılmıştır. Bundan sonraki süreçte yönetimde gerçekleştirilen reform hareketleri artan bir ivmeyle sürdürülmüştür. Islahat hareketleri eskiden devletin ilgilenmediği, ticaret, bayındırlık, sanayi ve ziraat gibi alanlarda da sürdürülmüş yeni bir teşkilat yapısının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yeni kurulan heyetler ve nezaretlerle merkez teşkilatında mühim değişimler yaşanmıştır⁴²⁸.

Bu dönemin değinilmesi gereken önemli aktörlerinden biri Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dır. Azimli, becerikli bir asker olarak Mısır'da görev yaparken zamanla güçlenerek Mısır Valiliğine ulaşan paşa, Mısır'ın modernleşmesine büyük katkılarda bulunmuştur. Eğitim ıslahatları, sulama kanallarıyla tarımı geliştirmesi, ordunun gereksinimleri için açtığı fabrikalarla, askeri reformlarıyla modern Mısır'ın kurucusu olmuştur. Yeniçeri ocağının kaldırılmasını fırsat bilerek Osmanlı karşısında uzun yıllar sürecektir büyük mücadelelere girmiş, büyük başarılar elde etmiştir. İsyanı uluslararası bir düzeye gelmiş Osmanlı'yı zor durumda bırakarak İngiltere ve Rusya'ya imtiyazlar tanınmasına sebep olmuştur. Ayrıca bu süreçte Anadolu, Suriye, Filistin toprakları bu savaşın altında derin mağduriyetler yaşamıştır. Bu mücadeleler sonunda Kavalalı Mehmet Ali Paşa Mısır'da *vice-roi* (tam yetkili vali) konumuna gelmiş, irsi olarak Mısır valiliği soyuna verilmiştir. Resmîyette Osmanlı'ya bağlı olan Mısır üzerinde hâkimiyet kaybedilmiştir.

Daha önce de değinildiği gibi devlet teşkilatındaki bozulmanın etkisiyle Divan-ı Hümayun' un padişahın şahsında toplanan yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin birliğini temsil etme görevini yerine getirememekte olduğundan bu yetkiler zamanla sadrazamın şahsına geçmiş, onun eliyle kullanılır olmuştur.

Sadrazamın kontrolündeki Divan-ı Hümayun devletin iç ve dış işlerini yürütmekteydi. 1836 yılında sadrazamın yardımcısı konumundaki sadaret kethüdalığı, Umur-ı Mülkiye Nezaretine dönüştürülmüş, geleneksel reisülküttapluk makamının hariciye nezaretine dönüştürülmesi ile ismi değiştirilerek dâhiliye nezareti olarak değiştirilmiştir⁴²⁹.

⁴²⁸ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 408

⁴²⁹ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 409

Osmanlı maliyesi, geleneksel devlet hazineleri olan Hazine-i Amire ve Darphane-i Amire ve 1826 yılında kurulan Hazine-i Mansure isimli ayrı hazinelerle yürütülüyordu. 1838 yılında birlik ve düzen sağlamak için bunlar birleştirilerek, Umur-ı Maliye Nezareti kurulmuştur. Bu şekilde taşrada merkeze bağlanacak, usulsüzlük ve vergi adaletsizliği önlenerek gelirlerin arttırılması amaçlanmıştır⁴³⁰.

1836 yılında da çavuşbaşılık ve divana bağlı tezkereci kalemi birleştirilerek Adliye Nezaretine dönüştürülmüştür. Bu yıl kurulan bir diğer bakanlık Evkaf Nezaretidir. Ayrıca bu dönemde gerçekleştirilen bir diğer yenilik yetkileri genişletilen şeyhülislamlığın hükümete alınmasıdır. İlmiye sınıfının kontrolünü sağlamak için Bab-ı Meşihat kurulmuştur. 1839 yılında Ticaret Nezareti ile birlikte modern Osmanlı kabinesinin temelleri tamamlanmıştır⁴³¹.

Uzmanlaşmaya dayalı yeni düzende yetkileri paylaştırılan sadaret makamı eski önemini kaybettiğinden 1838 yılında yapılan düzenlemeyle tüm vekillerin başı konumunda, padişahın mutlak vekili sadrazamlık makamı başvekile dönüştürülmüştür. Dâhiliye nezareti kendisine bağlanmış, vekiller heyetinin başı olan ve elinde Mühr-i Hümayun'u bulunduran sembolik bir memurdur. Bu şekilde devlet işlerinde uzmanlaşma ile işlerlik sağlanacak, sadrazamda bu birimler arasında koordinasyonu sağlayacak bir üst makam olacaktır⁴³².

Osmanlı hükümetinin yeni düzeniyle, ilk kez devlet memurları iç ve dış işleri olmak üzere sınıflara ayrılmıştır. Bu şekilde kalemiye sınıfı, yeni ve modern yapıya evrilmiştir. Merkezi devletin en mühim adımı, geleneksel maaş sistemi değiştirilmiş, memurlara merkezi hazineden maaş ödenmeye başlanmıştır. Bu şekilde imparatorluk seviyesinde merkezi kontrol arttırılmış, rüşvetle de etkin mücadeleye girişilmiştir. Devlet memurlarının unvan ve rütbelere hiyerarşik ve hakkaniyetle bir sisteme oturtulmuş, ayrıca tayin ve azillerde de adalet sağlanmaya çalışılmıştır. Bu alanda en büyük adım bir ceza kanunnamesinin kaleme alınması olmuştur. Tüm bu gelişmeler çağdaş Osmanlı bürokrasisinin temellerini atmıştır.

⁴³⁰ Edouard Philippe ENGELHARDT, Türkiye ve Tanzimat, çev. Ali Reşat, Kaknüs Yayınları, 2. Baskı, 2017, s. 258

⁴³¹ (krş.) ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 411-414

⁴³² ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 220

Tanzimat Fermanı özünde klasik adaletname geleneğinin bir devamıdır. Üç asırdan bu yana tahta çıkan tüm padişahlar, tebaayı adaletle idare edeceğini vaat ettiği, benzer hatt-ı hümayunları ilan etmiştir⁴³³.

Tanzimat Fermanı'yla girilen kapsamlı reformlarla birlikte bürokrasinin yazışma ve iş hacmi olağanüstü şekilde artmıştır. İmparatorluğun her yanında gelen evrakta cevap verme zorunluluğu, yazışmaların niteliğine de yansımıştır. Resmî evrakın dili ve üslubunda ciddi şekilde sadeleşmeye gidilmiştir. Abartılı lakap, unvan ve övgülerle dolu satırlar yerini, sade bir belge sistemine bırakmıştır. Gönderilen bütün resmi evrakta tarih konulması, gönderenin mühür veya imzasının bulunması zorunluluğu getirilmiştir. Kalıcı bir reform oluşturmak için merkez ve taşrada tüm memurlar yeni yazışma şekline uymaya mecbur kılınmıştır⁴³⁴.

Zamanla kuvvetler birliği ilkesiyle hareket eden hükümette, yasama yetkisinin kullanılmasına dair boşluklar meydana geldiğinden yeni meclisler bu boşlukların doldurulması amacıyla kurulmuştur. Geleneksel danışma kurulu olan Divan-ı Hümayun'un önemini yitirmesi ile meşveret meclisi reformların kararlaştırılmasında önemli rol oynamıştır.

Tanzimat Fermanı ile devlet geleneksel yapısından sıyrılarak yeni bir hukuk ve devlet düzene girme isteğini ortaya koymuştur. Modern ve hızlı işleyen devlet yapısı bu esaslarla üç temel esas üzerine kurulmuştur. Bu esaslardan ilki; vatandaşların can, mal ve ırz dokunulmazlığına devlet güvencesi verilmesidir. İkincisi; mali ve ekonomik yapının oturtularak herkesin geliriyle orantılı vergi vermesi esasıdır. Üçüncüsü; askerlik hizmetinin adil bir şekilde belirli bir süre ile yapılması esasının oturtulmasıdır. Temel düşünce farklı etnik unsurlardan oluşan tebaayı Osmanlı fikri etrafında birleştirecek "*Osmanlıcılık*" anlayışıdır. Tanzimat metni Müslüman ve gayrimüslim tebaayı eşit gören bir metindir. Bu metin 1. Meşrutiyete gidilen süreçte kuvvetler ayrılığının oturtulması çabasıyla birlikte atılan büyük bir adımdır⁴³⁵.

Ayrıca uzmanlaşan ve görevleri ayrıştırılmış her nezarete kendi içinde teşkil ettikleri meclislerle Modern Bab-ı Ali'nin temellerini atmışlardır. Eğitim alanında Osmanlı eğitim kurumlarını en alttan en üste tanzim edip modernleştirmek amacıyla 1845 yılında Meclis-i Maarif-i Umumiye oluşturulmuştur. Meclis-i

⁴³³ Halil İNALCIK, Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu, Belleten, XXVIII/109-112, Ankara, 1964, s. 611

⁴³⁴ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 472

⁴³⁵ (krş.) İNALCIK, Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı, 1964, s. 603-22

Zabtiye, Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye, Meclis-i Bahriye, Meclis-i Meadin, Meclis-i Haza'in, Meclis-i Tophâne-i Âmire, Meclis-i Rûsûmat, Meclis-i Karantina, Meclis-i Ziraat, Meclis-i Es'ar gibi değişen uzmanlık alanlarıyla ve uzman üyeleriyle birlikte çeşitli reform meclisleri kuruldu. Bu daimi meclislerin yanında belirli hizmeti yerine getirdikten sonra dağıtılmak üzere geçici meclislerde kurulmuştur. Bunlardan en önemlisi İmar meclisleridir⁴³⁶.

On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı Tanzimat Döneminin oluşturduğu entelektüel ortam yazılı basını ve fikir hareketlerini de tetiklemiştir. Özellikle 1865 yılından sonra kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin muhalefetiyle parlamenter monarşi taleplerini ortaya çıkarmış, Kanun-i Esasi fikri ortaya çıkmıştır.

Bu çabalar sonucu hem Müslümanlar hem de gayrimüslim tebaa tarafından seçilen temsilcilerle tertiplenecek millet meclisin devleti bir arada tutacağına duyulan inanç ile birlikte 1876 yılında 2. Abdülhamit tarafından Osmanlı'nın ilk anayasası olan Kanun-i Esasi ilan edilmiştir. Meclis-i Umumi ikili bir yapıdan meydana getirilmiştir. Padişah tarafından üyeleri seçilen Meclis-i Ayan ve seçimle oluşan Meclis-i Mebusan'dır. Mebusan meclislerinin üyelerinin seçiminde tanzimatla oluşturulan Vilayet Meclislerinin büyük etkisi olmuştur⁴³⁷.

Uzun saltanatı sırasında 2. Abdülhamid'in imparatorluğu daha çok yazılı sözlü bilgiler ve albümlerle izlediği biliniyor. Yıldız Sarayında ise onun devrinde Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa'nın deyiimiyle vilayetlerden önemli, önemsiz her konuda, her gün yüzlerce şifreli yazının aktığı vurgulanmaktadır. Yıldız Sarayının merkezietçi döneminde bilgi önce buraya gelirdi, bu şekilde saray olay ve meseleler hakkında Bab-ı Ali'den evvel haberdar olurdu⁴³⁸.

3.4.4.1. Osmanlı Devleti son dönemi taşra teşkilatı

Osmanlı taşra teşkilatı incelendiğinde; tımar sisteminin bozulmasıyla uygulanan iltizam sistemlerine daha önce değinilmiştir. Mültezimlerin yerel üzerindeki olumsuz etkilerinden dolayı 2. Mahmut tarafından Maliye Nezaretinin kurulduğundan da yukarda bahsedilmiştir. Tanzimat dönemi bürokratlarının temel hedefi devletin mali gücünü ve merkezi kontrolünü arttırmaktır. Osmanlı eyalet yönetimindeki düzenlemeler mali kaygılarla başlamıştır. Tanzimat'ın getirdiği eşit ve

⁴³⁶ (krş.) ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 484-487

⁴³⁷ Tarık Zafer TUNAYA, Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku, İstanbul, 1975, s.325

⁴³⁸ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 185-186

adil vergilendirme gibi esasların uygulanması köklü bir eyalet reformuna ve buna bağlı mal mülk hesaplarının yapılmasına bağlıdır. 2. Mahmut 1830'da bu maksatla nüfus ve mal sayımı yaptırmıştır⁴³⁹. Tanzimat'la merkezi yönetimde gerçekleştirilen reformların yanında taşra vilayetlerinde yeni bir yapı kurulmuş, kademeli bir meclis ve hiyerarşik yapı oluşturulmuştur.

İltizam usulünün terk edilmesi Tanzimat'ın gereklerinin yerine getirilmesi için 1840 yılında merkezden *muhassıl* olarak tanımlanan vergiyi adil bir şekilde toplamakla görevli ücretini hazineden alan memurlar görevlendirilmiştir. Bu görevlilere verilen ikinci talimatta gittikleri vilayetlerde kendilerine bu hizmetin yerine getirilmesinde yardımcı olacak muhassıl meclislerinin kuruluş usullerini içerir bir talimatta verilmiştir⁴⁴⁰. Bu meclisler muhassıl başkanlığında iki kâtip, müftü, kadı, zabıt ve vilayetin dört ileri geleniyle birlikte varsa gayrimüslimleri temsil etmek üzere metropolit ve kocabaşlardan oluşmaktaydı. Bu uygulamada başarıya ulaşmamış halk gelirini gizlediğinden huzursuzluklar ortaya çıkmış, pek çok yerde isyanlar çıkmış ve bu uygulama 1841 yılında kaldırılarak tekrar iltizam usulüne dönülmüştür. Fakat taşradaki bu meclisler isim değiştirerek, memleket meclisleri olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Eyalet meclisleri büyük meclis, sancak meclisleri küçük meclis diye adlandırılmıştır. 1841 yılında küçük meclisler kaldırılmıştır.

1842 yılında taşra idare teşkilatında gerçekleştirilen değişikliklerle eyaletler, sancaklara, sancaklar kazalara ayrılmış; sancaklar adli bir birimken, idari birimler olarak sınıflanmıştır. Bu çalışmaların amacı idari etkinliğin artırılması ve verginin toplanmasının geliştirilmesidir. 1844'te her düzeyde meclisler kurulması zorunlu kılınmış ve meclislere seçilen üyelerin onayı İstanbul'da olacak şekilde talimatlandırılmıştır. Ayrıca bu meclislere şeri mahkemelerin temyizi yetkisi verilmiştir. Bu düzenleme ile eyalet meclislerinin yetkileri genişletilmiş merkezin meclisler üzerindeki denetimi artırılmıştır. Özellikle gayrimüslim halkın yeterince temsil edilmediğinden dolayı ortaya çıkan aksaklıkların giderilmesi için 1847 yılında bir emir yayımlanmıştır. 1848 yılında ise durum tekrar ele alınmış meclislerin başkan, iki kâtip ve bir üyesi hükümetçe atanması usulü getirilmiş, eyalet meclisleri ve sancak meclisleri arasındaki hiyerarşik yapı tanımlanmıştır. Bu şekilde daha merkeziyetçi bir yapı hedeflenmiş, valiler saf dışı bırakılmıştır. Valilerin

⁴³⁹ (krş.) Mahir AYDIN, ‘‘Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri’’, Sultan Mahmud ve Reformları Semineri, İstanbul, 1990, s. 81-101

⁴⁴⁰ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 143

işlevsizliğinden de beklenen sonuç elde edilemeyince üç yıl sonra tekrar valiler yetkilendirilmiştir. Bu kararda yerel eşrafın reformlara engel olan tavırları etkendir⁴⁴¹.

Tüm bu çabalara rağmen Tanzimat yönetimi ülke idaresinde verimli bir işleyiş oturtamamıştır. Ruslarla yaşanan gerginlik 1853-1856 yılları arasında yaşanan Kırım savaşına yol açmış, bu savaş sonunda imzalanan Paris anlaşması ile sağlanan barış ortamı idari ıslahatlar için gereken ortamı sağlamıştır. 1856 Paris konferansı ile Osmanlı Avrupa devletler camiasına kabul edilmiş ve Tanzimat hükümlerinin genişletilerek uygulanmasını taahhüt etmiştir. Bu sebeple Islahat Fermanı yayımlanmıştır. Bu fermanın içeriğinde genel olarak gayrimüslim tebaaya yönelik düzenlemeler yer almakta, hakları genişletilmektedir. Burada önemli olan husus Avrupa devletlerinin Osmanlı içişlerine karşı gayrimüslim tebaanın koruyuculuğunu üstlenerek imtiyazlar elde etme çabalarıdır. Müslüman tebaa bu eşitlikten hoşnut olmamıştır. Gayrimüslim tebaada askerlik hizmetinin kendilerine yüklenmesinden hoşnut olmamıştır. Bu ferman ile ülkenin birçok farklı noktasında ayaklanmalar yaşanmıştır.

Rusya kontrolünde Balkanlarda Slav ayrılıkçı hareketleri baş göstermiştir. Müslümanlar da Bosna-Hersek, Suriye ve Lübnan'da ayaklanmışlardır. Lübnan'da yaşanan Dürziler ile Marunîler arasındaki çatışmalar bir iç sorun olmaktan çıkarak uluslararası bir sorun haline gelmiş, Lübnan nizamnamesi İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya ve Osmanlı hükümetlerince oluşturulan komisyonca hazırlanmıştır. Bu nizamnameyle Lübnan Hristiyan bir mutasarrıfın yönetiminde özerk olacak, sadece Osmanlı'ya yıllık bir vergi bağı bulunacaktır. Bu düzenleme Osmanlı parçalanmasında bir model taşıması anlamında önemlidir⁴⁴².

Parçalanmanın önüne geçmek için Bab-ı Ali bu konuda ıslahat çabasına girişmiş ve 1864 yılında *Vilayet Nizamnamesi* hazırlanmıştır. Fransız sefaretî tarafından Niş vilayetinde Hristiyanların zulme maruz kaldıkları iddiası üzerine içlerinde Ahmet Cevdet Paşa'nın bulunduğu üç Müslüman, iki Rum, bir Bulgar ve bir Ermeni'den oluşan bir komisyonla tüm Rumeli eyaletleri teftiş edilmiştir. Mithat Paşa Nişe vali olarak atanmış ve burada gösterdiği başarı sonrası Niş, Silistre ve Vidin eyaletleri Tuna Vilayeti adıyla birleştirilerek bu yeni vilayetin başına Mithat Paşa getirilmiştir.

⁴⁴¹ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 416

⁴⁴² Cenk REYHAN, Lübnan'da Siyasal Kültürün Osmanlı Kökenleri, Amme İdaresi Dergisi, 2012, 44/3.

Mülki teşkilata yenilik getiren 1864 *Tuna Vilayeti Nizamnamesi* Osmanlı İmparatorluğunu yukarıdan aşağıya vilayet, sancak, kaza ve köy olarak idari birimlere ayırmıştır. Vilayet idareleri valilere verilerek, vilayete bağlı sancakların yönetimi mutasarrıflara, sancakların altında yer alan kazaların idaresi kaymakamlara, kazaların alt birimi köylerin yönetimi seçimle gelen muhtarlara bırakılmıştır. Nizamnamenin en göze çarpan özelliği başta idare amirleri olmak üzere tüm memurların görevlerini düzene koyması, belediye teşkilatı ve nahiye idarelerinin kurulması, köy ihtiyar heyetlerinin görev ve yetkilerinin genişletilmesidir. *Vilayet İdare Meclisi ve Vilayet Umumi Meclisi*, hukuk, cinayet ve ticaret mahkemeleri de vilayet yönetiminde yer alan yeni idare ve yargı organları olmuşlardır⁴⁴³.

Mithat Paşa'nın burada temelini attığı vilayet sandıkları daha sonra kurulan Ziraat Bankasına dâhil edilmiş, temellerini oluşturmuştur. Kendisinin elde ettiği başarılı sonuçlar, diğer birkaç vilayette denendiğinde de başarıya ulaştınca 1867 *Vilâyet-i Umûmiye Nizâmnamesi* yayınlanarak tüm vilayetlere uygulanmasına karar verilmiştir. 1871'de yayımlanan *İdâre-i Umûmiye-i Vilâyet Nizâmnamesi*'yle Osmanlı idari bakımdan, 27 vilayet, 123 sancağa ayrılmıştır. Rumeli'de 10 vilayet, 44 sancak; Anadolu'da 16 vilayet, 74 sancak; Kuzey Afrika'da ise 1 vilayet, 5 sancak bulunmaktadır. Bunların yanında *Elviye-i Gayr-i Mülhaka* diye adlandırılan bazı sancaklar idari bakımdan doğrudan merkeze bağlanmıştı. Farklı konumlarından dolayı bu nizamnamenin dışında tutulan topraklar da bulunmaktadır. Bunlar; başkent İstanbul, Osmanlı İmparatorluğu'ndan özerklik elde etmiş olan Mısır, Lübnan, Bosna ve Girit Adası, merkezden uzak ve aşirete dayalı Hicaz ve Yemen bölgeleridir⁴⁴⁴.

1871 *İdâre-i Umûmiye-i Vilâyet Nizâmnamesi*'yle kaza ve köy arasında nahiye birimi oluşturulmuş ve başında nahiye müdürü görevlendirilmiştir. Nüfusu 500'ü geçen köy ve çiftlikler nahiye olarak sınıflandırılmıştır. Nahiye müdürü kendisine bağlı köylerin ihtiyar heyetlerinin temsilcilerinden oluşturulan meclis ile nahiyeleri yönetecektir. Ayrıca bu nizamname vilayetlerde belediyelerin kurulmasını öngörmektedir. Bu nizamname 1913 İttihat ve Terakki yönetimi tarafından çıkarılan, bugünkü vilayet taksimatının biçimlenişinin başlangıcı kabul edilen, yeni vilayet kanununa kadar yürürlükte kalmıştır⁴⁴⁵.

⁴⁴³ İlber ORTAYLI, Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler, Nil Yayınevi, Ankara, 1974, s. 112

⁴⁴⁴ (krş.) ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 430-432

⁴⁴⁵ (krş.) ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 251-253

Geleneksel Osmanlı kent yönetiminde mülki idare ve belediye hizmetlerinin ayrılmaksızın yürütüldüğüne değinilmişti. Kadı hem adalet dağıtmakta, hem de beledi hizmetlerin karşılanmasını sağlayan kişiydi. Bu hizmetleri yerine getirirken kadı emrindeki kolluk kuvvetlerini kullandığından yeniçeri ocağındaki bozulmalar bu düzene de yansımıştır. Yeniçeri ocağının kaldırılması sonrası kadının kontrolcü görevlerini yerine getirme imkânı ve iktidarı ortadan kalkmıştır. Bu sebeple şehir yönetiminde etkin bir denetim yapılmasını ve gelirlerin toplanmasını sağlayacak yeni bir yönetim düzenine geçilmiştir. 1826 yılında şehirlerin kolluk ve beledi fonksiyonları, vergi tahsili gibi görevleri yerine getirmek üzere başkentte İhtisab Nazırlığı ve eyaletlerde de ihtisab müdürlükleri kurulmuştur. İhtisab nazırlığı ve müdürlükleri yapıcı bir beledi hizmetler bütününden çok, yasaklayıcı ve despotik bir uygulamanın tipik örneği olmuştur. Yolsuzluklardan dolayı şikâyetler ve direnişler yaşanmıştır. Bu sebeple başkentte 1845 yılında hususi bir polis teşkilatı kurulmuştur. 1846 yılında Zabtiye Müşiriyeti kurulunca, İhtisab Nazırlığı'nın görevi yalnız narh işleri ve esnafın kontrolü ile sınırlanmıştır. 1851 yılında da İhtisab Nazırlığı tamamen silik bir duruma düşmüş ve arzu edilen sonucu verememiştir. Bununla beraber kadı yargı organı, noter ve vakıf denetçisi durumuna düşmüştür. 1836 yılında kurulan Evkaf Nazırlığı'nın vakıf işlerini yüklenmesi ile kadılar sadece yargı organı olarak kalmışlardır⁴⁴⁶.

Osmanlı kadısının yetki ve görev hacmi bu dönemde, idare hukuku, ceza ve ticaret alanında Fransız mevzuatının uyarlanması ve karma nizami mahkemelerin kurulması, ceza ve bidayet mahkemelerinin ve vilayetlerde kurulan temyiz divanları sonrası azaltılmıştır. Şeri mahkemeler bu gelişmeler sonrası nikâh, tereke taksimi, talak, alacak, borç gibi davalarla sınırlandırılmıştır. Avukatlık ve savcılık makamının asrın sonunda adli sisteme dâhil edilmesi ile kadının yetki ve konumu iyice azalmıştır. Bununla birlikte ilmiye sınıfı değişen koşullara ayak uydurabilmiş, 1854'te kurulan *Muallimhane-i Nüvvab* düzenli eğitim ve programla hukukçu zümresini yetiştirmiştir⁴⁴⁷. İlmiye sınıfının değişen yabancı kaynaklı mevzuatlarla birlikte yaşadığı dönüşümün, askeriye'nin yaşadığı dönüşüme oranla daha az dirençle gerçekleşmesinden dolayı İlber Ortaylı ilmiye sınıfının değişen koşullara ayak uydurabildiğini belirtmiştir.

⁴⁴⁶ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 289-290

⁴⁴⁷ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 268

Yukarda da değinildiği gibi şehir yapılarında bir düzenleme arayışı bulunmaktadır. Bu gaye modern şehirlerin oluşumunu sağlamıştır. On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı şehirleri, özellikle dış dünya ile gelişen ilişkilerin odağındaki liman şehirleri önemli yapısal dönüşümler yaşamışlardır. Avrupa ile gittikçe yoğunlaşan iktisadi ilişkileri sonucu doğu Akdeniz liman şehirleri, on dokuzuncu yüzyılın ticaret faaliyetlerine uygun bir ulaşım ve hizmetler bütününe sahip olmak için yeni örgütlenmeler meydana getirmişlerdir. Bu liman şehirlerinde, tüccar gemileri için karantina ve konaklama tesisleri, uygun sağlık şartları ve düzenli bir şehir ulaşımı oluşturmak başlıca sorun haline gelmiştir. Bu sebeplerle modern hizmetleri yerine getirecek yeni belediye idarelerinin kurulması gerekliydi. İzmir belediyesinin kurulması için ilk teşebbüs yerli-yabancı tüccarların girişimi ile yapılmıştı. Bu şekilde Türk şehirleri büyük değişimler yaşamışlardır.

Gelişen ticaret ortamının hukuk alanında getirdiği yenilik ise yeni ekonomik düzene ayak uydurmak için 1850 yılında çıkarılan *Kanunname-i Ticaret*'tir. Bu kanun hazırlanırken Fransız Ticaret Kanunu esas alınmıştır. Yeni kanunla faiz kabul edilmiş, ticari davalarda din ve mezhep ayrımı gözetilmemektedir. Modern anlamdaki şirketler, tüzel kişiler İslami uygulamada bulunmayan kurumlardı. Ayrıca 1863'te denizci ulusların kanunlarından faydalanılarak *Ticaret-i Bahriye Kanunnamesi* kabul edilmiştir⁴⁴⁸.

Ayrıca değinilmesi gereken bir diğer hususta ilk modern anlamda belediye denemesi 1854 İstanbul'da denenmiştir. "*İstanbul Şehremaneti*" adıyla kurulan belediyede karar ve yürütme organı şehremini ve şehir meclisi olup üyeleri merkezi hükümetçe esnaf ve memurlardan seçilmekteydi. Ancak mali sıkıntılar ve nitelikli personel yetersizliklerinden başarılı olamamıştır. Daha sonra uygulama daraltılmış Paris model alınarak Galata ve Beyoğlu'nu kapsayan Altıncı Daire-i Belediye kurulmuştur. Bu uygulama başarıya ulaşmıştır. Bu başarıya bakılarak İstanbul'un diğer semtlerine yapılan uygulama başarıya ulaşmamıştır. 1868 yılında çıkarılan "*Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi*" ile belediye örgütü tüm İstanbul'da yaygınlaştırılmış, Altıncı Daire-i Belediye model alınarak İstanbul 14 daireye bölünmüştür. Başarılı olan Altıncı Daire-i Belediye taşrada modern belediye teşkilatının kurulmasına öncülük etmiştir⁴⁴⁹.

⁴⁴⁸ ÜÇÖK, Türk Hukuk Tarihi, 1976, s. 329-30

⁴⁴⁹ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 317

3.4.4.2. Osmanlı Devleti son dönemi maliyesi

Tanzimat'tan sonra liberal ekonominin prensiplerine uyularak narh uygulaması kaldırılmıştır. Bazı maddeler ilk anda ucuzlamıştır. Yükselme bölümünde şehir yapısının incelendiği kısımda bahsi geçen gedik usulü lağvedilmiştir. 1879'da İstanbul Ticaret Odası kurularak esnaflar burada örgütlenmiştir. 1910 yılında esnaf cemiyetleri kurularak, 1913 yılında gedik usulü tamamen ortadan kaldırılmıştır. Tanzimat başından beri lonca esnafı sanayinin ıslahının temeline oturtulmak istenmiştir. Oysa ağır sanayiye geçiş esnafın tasfiyesi ile mümkündür. Sanayi kuramayan toplum, bu geniş topluluğu sefaletle terk etmeyi de göze alamamıştır⁴⁵⁰.

Osmanlı ticaretinin çöküşü İlber Ortaylı'ya göre tarımda ve zanaatlarda yapısal değişimler olmayışından ileri gelmektedir. Yani bu durumu verilen kapitülasyonlara bağlamak pek doğru değildir. Teoride İslam ülkesinde gayrimüslim ülke tebası cezalandırılır ve malları yağmalanırdı. Salim bir şekilde yerleşerek, ticaret yapabilmesi için kendisine zaman verilir. İşte hükümdarın verdiği bu izin beratı kapitülasyondur. Unutulmamalıdır Hristiyan Bizans ve Sasani İran'ı da bu gibi ticari kapitülasyonları vermiştir. Bu kapitülasyonu elde eden yabancı tüccar Osmanlı Devleti korumasında faaliyetlerini yürütmektedir. Bu kapitülasyonların verilmesinde asıl amaç kıtlık korkusudur. Malın olmamasındansa dışardan gelmesi yeğlenir. Özellikle ticaret yollarının kayması sonucu tekrar ticareti bölgeye çekmek için Osmanlı kapitülasyonları vermiştir. Bazı dönemlerde siyasi maksatlarla bu imtiyazlar tanınmıştır. Ancak verilen bu imtiyazlar sürekli yenilenmek durumundayken 1740 yılında Fransa ilk sürekli imtiyazı elde etmiştir. Zamanla ticaretin sınırlanması da gevşemiştir. 1838 yılında İngiltere'ye verilen imtiyazlarda bu geleneğin devamı olarak siyasi koşulların zorlamasıdır. 1914 yılında harbe girilince kapitülasyonlar tek taraflı olarak kaldırılmıştır. Bu hususta Gülten Kazgan kapitülasyonların tek taraflı kaldırılması hususunun yerli girişimin önünü açtığına vurgu yapmaktadır⁴⁵¹. 1923 Lozan Antlaşması Osmanlı kapitülasyonlarının kaldırılmasını içermektedir⁴⁵².

⁴⁵⁰ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 302-303

⁴⁵¹ (krş.) Gülten KAZGAN, Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, Birinci Küreselleşmeden, İkinci Küreselleşmeye, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 43

⁴⁵² (krş.) ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 337-339

3.4.4.3. Osmanlı Son Dönemi - 2. Abdülhamit Dönemi

Bu dönem içinde 2. Abdülhamit dönemine ayrı bir yer ayırmak gerekmektedir. Kanun-i Esasi'yi ilan eden ve 1. Meşrutiyeti çok da uzun soluklu olmasa da, hayata geçiren kendisidir. Özetle kendisi tahta geçtiğinde devlet büyük zorluklar içinde bulunmaktadır. 1875 moratoryumu ile devlet mali anlamda iflas etmiş durumdadır. Balkanlarda milliyetçilik akımının etkisiyle karışıklar üst seviyededir. Böyle bir ortamda 1876 yılında tahta geçen 2. Abdülhamit vaat ettiği Balkan isyanlarını sonlandıracağına inanılarak ilan edilen anayasal monarşiyi Rus harbini bahane ederek rafa kaldırmıştır. Gerçekte Balkan isyanları ile mücadele eden devlet bir yandan reform talepleri ile baskı uygulayan dış devletlerinin baskılarının da bir sonucu olarak bu yolu kabul etmiştir. Hem yönetsel hem de fikirsal anlamda birçok yenilik onun döneminde yaşanmıştır.

Kanun-i Esasi incelendiğinde; ilk maddede devletin yapısı tanımlanmış, devlete bağlı vilayetler, bölgeler ve ayrıcalıklı beldeleriyle ayrılmaz bir bütün olarak kabul edilmiştir. Sonraki bölümlerde devletin şekli belirtilmiştir. Osmanlı padişahının tüm Müslümanların halifesi olduğuna ve Osmanoğulları ailesinden gelmesi gerektiğine değinilmiştir. Halife vurgusu idarenin teokratik vasfını vurguladığı gibi, Osmanlı hükümdarına *cesaro-papist* (dünyevi ve ruhani otoritenin bir kişide toplanması) bir anlam ithaf edilmiştir. Veraset sisteminde ailenin en büyük üyesinin tahta geçmesi esasına dayandırılmıştır. Ayrıca hak ve özgürlükler getirmiş, parlamentonun açılışına vesile olarak rejim değişikliğe uğrayarak parlamenter monarşiye geçilmiştir⁴⁵³.

Egemenliğin organlarından yürütme şahsiyetinin kutsallığı vurgulanarak, sorumsuz olacak şekilde padişaha bırakılmıştır. *Meclis-i Vükelan*ın seçilmesi, azli, *Meclis-i Mebusan*ın feshi, sadrazam, şeyhülislam, *Meclis-i Ayan*, *Şura-yı Devlet* yani dönemin Danıştay'ı, *Divan-ı Muhasebat* yani dönemin Sayıştay'ı ve *Divan-ı Ali* yani dönemin yüce divanı üyelerinin seçimi padişahın takdirindedir. Yasama organı, *Meclis-i Umumi* diye anılan *'Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan'*dan oluşan parlamentodur. Heyet-i Ayan üyeleri doğrudan padişah tarafından tayin olunup, sayıları mebusanın üçte biridir. Mebusan üyeleri ise dönemlik seçiliyordu. Mebusluk şartlarında otuz yaşını doldurmuş olmak ve Türkçe biliyor olmak şartları bulunmaktadır. Mebusan meclisinin kararları öncelikle ayan, sonrasında padişahın

⁴⁵³ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 488

onayına sunulduğundan net bir halk iradesinden bahsedilememektedir. Yargı organındaki gelişmelere bakıldığında; mahkemelerin baskıların dışında tutulması, hâkim atamalarının kanunla yapılması çağdaş hukukla örtüşen önemli gelişmelerdir⁴⁵⁴.

Kanun-i Esasi 1924'e kadar uygulamada kalmış olsa da, 2. Abdülhamit döneminde kısa ömürlü uygulanmıştır. 1878 yılında Osmanlı Rus harbi sebep gösterilerek meclis tatil edilmiş, Kanun-i Esasi de görünüşte uygulamada olsa da rafa kaldırılmıştır. Bu gelişmeyle yönetim Yıldız'da sil baştan kurgulanmıştır.

Şehzadeliği döneminde Sultan Abdülaziz ile çıktığı iki seyahatte önemli tecrübeler edinmiş, özellikle Avrupa ile Müslüman vilayetlerin mukayesesini başarılı bir şekilde gerçekleştirmiştir. Ayrıca bürokrasiyi gözlemlemiş, Genç Osmanlılar ile irtibatta olarak kendisine tahtın yolunu açmıştır. 1877-78 Rus harbinde devletin Balkanlardaki topraklarının neredeyse yarısının kaybedilmesi, iflas kararı alan hazinenin ağır bir savaş tazminatına mahkûm edilmesi ve Rus ordusunun İstanbul'a kadar ilerlemesi 2. Abdülhamit'i öncekilerden farklı politikalar izlemeye yönlendirmiştir. Engin Deniz Akarlı bu politikaları dört başlıkta toplamıştır⁴⁵⁵;

- 1) *Tarafsız bir dış politika izlemek*
- 2) *Mali düzeni toparlayıp, üretim – vergi kaynaklarını geliştirmek*
- 3) *Özellikle eğitim ile Müslüman beldelerin devlete bağıını arttırmak*
- 4) *Adalet ve güvenlik kurumlarının gelişimiyle devlet-halk bağıını kurmak*

Gökhan Çetinsaya ilk madde hususunda diplomasi alanında sultanın iki ilkeye sarıldığını belirtmektedir; uluslararası sorunlarda mümkün mertebe askeri güç kullanmaktan imtina etmek ve Avrupa'da hatları kesinleşen bloklara karşı eşit mesafede bulunmak⁴⁵⁶. Şevket Pamuk da bu hedeflerden ulaşılması en zor olanın devletin mali itibarının yeniden kazandırılması olduğunu belirtmiş, bu görüşünü de ekonomisi ziraata dayanan Osmanlı'nın dış borç yükünün ağırlığına ve piyasa koşullarında sürekli değer kaybetmekte olan tarım ürünlerine dayandırmıştır⁴⁵⁷. Üçüncü maddeyle ilgili olarak Kemal Karpat 1878 Berlin Antlaşması sonrası imparatorlukta Müslüman nüfusun çoğunluğu oluşturması ile sultanın cemaati kendi

⁴⁵⁴ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 537

⁴⁵⁵ Engin Deniz AKARLI, "II. Abdülhamid: Hayatı ve İktidarı", Osmanlı Ansiklopedisi. c2, Yeni Türkiye Yayınevi, s. 254

⁴⁵⁶ Gökhan ÇETİNSAYA, "Dış Politika", II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul. Haz. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, 2010, s. 112

⁴⁵⁷ Şevket PAMUK, Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913. Türkiye İş Bankası ve Kültür Yayınları, 1994, s. 132

himayesinde birleştirmek için halifelik müessesesini ideolojik bir araç olarak kullanmaya başladığını, İslamcılık düşüncesini uygulamaya koyduğunu belirtmektedir⁴⁵⁸. Selim Deringil eğitim ve merkezileşme alanlarındaki uygulamaları irdeleyerek hâkim ideolojinin bu alanda seküler temellere dayandığını, bu bakımdan ilerici mahiyette olduğunu ileri sürmektedir⁴⁵⁹. Son hedef içinde kolluk teşkilatının profesyonelleşmesi için önemli reformlara gidilmiş, başkent güvenliği Zaptiye Nezareti'ne bırakılırken, 1879'da Fransa ve İngiltere'den getirilen uzmanların yönlendirmesi ile 1839'da kurulan Zaptiye Teşkilatı Jandarma adı altında yeniden yapılandırılmıştır⁴⁶⁰.

Bu dönemde kurulan Mülkiye ve Tıbbiye Mektepleri devlet idaresi açısından ele alınması gereken mühim konulardır. Bu mektepler devlet idaresinde görev alacak nesillerin eğitimi amacıyla da kurulmuşlardır. Bu kurumlardan mezun olan bireyler Osmanlı idaresinde aktif oldukları gibi, 2. Abdülhamid'in idaresine muhalif hareketlerin de içinde yer almışlardır.

“Özellikle Sultan Abdülhamid dönemi cumhuriyet eğitiminin temellerinin oluşması açısından çok önemli gelişmeleri içinde barındıran bir dönem olmuştur. Keza II. Abdülhamid modern eğitim sisteminin yayılmasını teşvik etmiştir. Öyle ki ona “maarifperver” hükümdar denilmiştir. Ne var ki bu rasyonalist eğitim sistemi onun halife olarak prestijini aşındıracak ve bu okullardan mezun olanlar onu tahttan indirecektir. Eğitim sahasındaki bu değişimler ancak sınıfsal bir bağlam içine yerleştirildiğinde gerçek anlamını kazanmaktadır. Eğitimde atılan adımlar toprağa dayalı bir Müslüman orta sınıfın yükselişiyle aynı döneme denk gelmektedir. Bu yeni orta sınıfın devlete karşı sadakat ve bağlılığı; çıkarları ve toplumsal konumunun yanı sıra kültüründen kaynaklanmaktadır. Osmanlı Devleti'ndeki bu Müslüman orta sınıf, milliyetçi bir aydınlar grubunun oluşmasını sağlamıştır. Nitekim kasaba ve şehirlerdeki okulların genellikle bu orta sınıf üyeleri tarafından kurulup devlete devredildiği görülmektedir.”⁴⁶¹

⁴⁵⁸ Kemal H. KARPAT, İslam'ın Siyasallaşması: Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması. Çev. Şiar Yalçın. Timaş Tarih, 2004, s. 88

⁴⁵⁹ Selim DERİNGİL, Simgeden Millete - II. Abdülhamit'ten Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2007, s. 122

⁴⁶⁰ Nadir ÖZBEK, “Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet 1876-1909”, Türklük Araştırmaları Dergisi, Sayı 16, 2004, s. 59

⁴⁶¹ Kemal KARPAT, Osmanlı'dan Günümüze Kimlik Ve İdeoloji. İstanbul: Timaş Yayınları, 2009, s. 28-29 akt. Nurhayat ÇELEBİ, H.Tezer ASAN, Cumhuriyet'in İlk Yıllarındaki (1923-1946) İnsan/Birey Yetiştirme Paradigmasının Son Osmanlı Birikimi İle Karşılaştırmalı Analizi, Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, Şubat 2013, Cilt:2, Sayı:1, Makale no:15, s.142

Yıldız teşkilatlanmasında klasik düzene sadık kalınmış, resmi işlerin görüldüğü Mabeyn ve hususi daire Harem ekseninde kurumlaşmaya gidilmiştir. Mabeyn dairesi sultanın yönetim anlayışı gereği genişletilmiştir. Mabeyn'nin tepesinde onursal bir makam olarak Mabeyn Müşirliği bulunmaktadır. Sultanın en yakınındaki yardımcılar genellikle şehzadeliklerinden itibaren maiyetinde bulunan kişilerdir. Başkıtabet Dairesi ilk Türk-İslam devletlerinden beri sultana bağlı kaçıllara ofisinin belki de en büyüğü Sultan Abdülhamit tarafından organize edilmiştir. Bu ofis yalnız nazırlarla olan yazışmaları değil, onların alt personeli, askeri personel ve dış temsilciliklerle olan tüm haberleşmeyi sağlayan sultanın beyin takımıdır. Sultan devlet işlerini doğrudan yürütmek istediğinden dairenin mesai kavramı bulunmamaktadır. Başkâtip ve personeli genellikle zamanlarının çoğunu Mabeyn dairesinde kendilerine ayrılan yerde geçirmektedirler. Sultan mutfağından yemekleri giden personelin maaş ve çalışma şartları iyileştirilmiştir. Seçimlerinde Mülkiye'den dereceyle mezun olanlara öncelik tanınmıştır. Devlet ve sultan arasındaki yazışmaların tümü başkıtabetçe düzenlenmektedir. Bu yazışmalarda gayri resmî görüşmeler, jurnaller de bulunmaktadır. Hususi Şifre Dairesi tamamen sultanın kontrolündedir⁴⁶².

Milli İstihbarat Teşkilatının temelleri Yıldız Teşkilatı ile atılmıştır. Şifreli yazışma teknikleri tertiplenmiştir. Ayrıca İstibdat aygıtları olan jurnal ve sansür konusunda hizmet eden Hafiyeye Teşkilatı 2. Abdülhamit döneminde önem kazanmıştır. Kâğıt üzerinde Zaptiye Nezaretine bağlı olsa da hünkâra bağlı çalışan bu birimin hemen hemen her kurumda teşkilat için çalışan personeli bulunmakta, ayrıca yabancı ülkelerde de adamları bulunmaktaydı. Saray ile teşkilat üyeleri arasında canlı bir iletişim bulunmaktadır. Hafiyeler bilgilerini jurnal denen pusulalarla saraya gönderirlerdi. Ayrıca bu dönemde basına yürütülen baskı politikası devam etmiş, Dâhiliye Nezareti'ndeki dönemin sansür idaresi, *Matbuat-ı Dâhiliye Müdüriyeti* öne çıkmıştır. Gazete yöneticileri basımdan bir gece önce bu idareye nüshalarını gönderdikleri gazeteler için icazet alır basım işlemine geçerlerdi⁴⁶³.

2. Abdülhamit ile önem kazanan bir diğer daire Mabeyn-i Hümayun Mütercimleridir. Önceden başmabeyinci kontrolündeki bu memurlar, sultanın işleri

⁴⁶² (krş.) İlber ORTAYLI, "Son Universal İmparatorluk ve II. Abdülhamid", Türkler, c7, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 317-321

⁴⁶³ ORTAYLI, Son Universal İmparatorluk, 2002, s. 322

üstlenmesi önem kazanmışlardır. Sayısı yirmileri bulan bu personel sadece dünya gazetelerinden devletle ilgili haberleri çevirmez, sultanın ilgisini çekecek eserleri de, özellikle polisiye romanlar, Türkçeye aktarırlardı. Önceleri sadrazama bağlı Divan-ı Hümayun tercümanı da sultan tarafından saraya alınmış, yabancı elçilerle olan tüm temaslar onun sorumluluğuna bırakılmıştır. Kabul işlemlerini üstlenmiş, zamanla Teşrifat Nazırı olarak konumu değiştirilmiştir⁴⁶⁴.

Ayrıca nezaretleri aradan çıkararak, idareyi doğrudan kontrol etmek amacıyla saray merkezli komisyonlar kurulmuştur. Bu komisyonlar aracılığıyla sultanın, kendi başkanlığında, söz konusu kesimleri gözetim altında tuttuğu ileri sürülmektedir. Bu komisyonlardan en mühimi sultanın koyduğu sermaye ile oluşturulan ve devlet personelinin yapılan kesintilerle bir nevi yardım sandığı hüviyetinde olan *Bab-ı Ali Teşkilat Sandığı*dır. Ayrıca Yıldız merkezli yapılanmayı sağlamlaştıran bir diğer önemli girişim '*Memurin-i Mülkiye Komisyonu*'dur⁴⁶⁵.

Bab-ı Ali açısından bakıldığında; Osmanlı bürokratları 3. Selim itibariyle Avrupa'da bulduklarından, kendi deneyimleriyle devletin Avrupa ülkeleri ile arasındaki uçurumu teşhis etmişler ve reform politikalarının radikal biçimde değişmesinde öncü rol oynamışlardır. Kanuna aşırı vurgu yapmaları, on dokuzuncu yüzyıla kadar gelen gayri resmi ilişkilere tepki değil, devletin bütününe yükledikleri anlama tepkidir. Bu zümre kendilerini sultanın kulları görmez, devletin hizmetkârları olarak görmektedirler. Bireylerdense kurumların gelişimine öncelik veren bu yeni bakış açısı kendi içinde çekişmeler yaşamışlardır. Yaşanan çekişmeler ve Abdülhamit ile ortaya çıkan saray ağırlıklı yönetim koşulları Tanzimat reformlarının yeterince kurumlaşmadığını göstermektedir⁴⁶⁶.

Sadaret makamı 2. Abdülhamit ile itibarsızlaştırılmıştır. Bu durum sürekli sadrazam değişiminden anlaşılmaktadır. Nazırlar doğrudan padişah ile görüşmekte, yazışmalar doğrudan padişahla yapılmaktadır. Dönemin bakanlar kurulu mahiyetindeki; sadrazam, sadaret müsteşarı, Şura-yı Devlet (Danıştay) reisi ve nazırlardan oluşan Meclis-i Vükela, 2. Abdülhamit döneminde hem bakanlar hem de bakanlıklar açısından istikrar kazanmıştır. Nazırların kendi başlarına yasa yapma hakkı olmamakla birlikte kurum memurlarını bağlayan talimatname, emirname ve kararlar yayınlatabilmektedirler. Neredeyse her nezaretin imparatorluğa yayılmış

⁴⁶⁴ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 494

⁴⁶⁵ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 487

⁴⁶⁶ Ali AKYILDIZ, "II. Abdülhamid'in Çalışma Sistemi, Yönetim Anlayışı ve Bâbîlî'yle ilişkileri", Osmanlı Ansiklopedisi, c2, Yeni Türkiye Yayınevi, s. 286

taşra teşkilatı bulunmaktadır. Nezaretlerin başında nazırlar bulunsa da, nezaret içerisindeki hiyerarşi zinciri saray tarafından birçok kez delinmiştir. Bu durum nazırların etkisini ve ağırlığını zamanla azaltmıştır⁴⁶⁷.

Kanun-i Esasi görüşmelerinde Mithat Paşa devletin dini olamayacağını ileri sürerek dini sembolize eden bir şahsın vükelada yer alamayacağını ileri sürmüş olsa da, *Meşihat*'ın 2. Abdülhamit tarafından hem anayasa hem de Meclis-i Vükeladaki yeri korunmuştur. Meşihat hiyerarşisinin tepesinde şeyhülislam ve müsteşarı bulunmaktadır.

Maliye Nezareti'de bu dönemde Avrupa'daki benzerleri ile aynı seviyeye çekilirken kurumsal denetim maksatlı 1877'de *Heyet-i Teftişiyeye* gibi Batı bürokrasilerinin olmazsa olmaz birimleri mevcut yapıya eklenmiştir. 1888'de nezaret mühim düzenlemelerden geçirilmiş, mevcut bölümler yeniden düzenlenerek; işlevsiz birimler ilga olurken, yeni bölümler kurulmuştur. Yapılan düzenleme ile merkez bölümlerinin sayısı dokuzaya yükselirken, taşra görev başlıkları beş ana bölümde organize edilmiştir. 2. Abdülhamit döneminde nezaretin personel sayısı hatırı sayılır seviyede yükselmiştir⁴⁶⁸.

2. Abdülhamit döneminde teşkilat bakımından gelişen ancak kurumsal saygınlık anlamında aşınmalara uğrayan bir diğer devlet organı Hariciye Nezareti'dir. Yetkilerin Yıldız'da toplanmasıyla icra niteliğini kaybederek, bir istişare organına dönüşmüştür. *Matbuat-ı Ecnebiye Kalemi* genişletilerek, sarayın dış dünyayı daha dikkatli takip eden organı haline gelmiştir. Osmanlı vatandaşları ile yabancı vatandaşların aralarındaki hukuki sorunları inceleyen *Umur-ı Hukuk-i Muhtelite Kalemi* de önem kazanmıştır ve bu dönemde genel müdürlüğe dönüştürülmüştür. Ayrıca kurumsal atamalarda saray ile iletişimi kuvvetli isimlerin atanması sarayın denetimi ne kadar sıkı tuttuğunu göstermektedir⁴⁶⁹.

Dâhiliye teşkilatına bakıldığında; bu dönemde nezaret içinde on sekiz bölüme ulaşarak, artan bölüm sayısı ile önemli gelişme gösterdiği vurgulansa da, Maliye Nezaretinden sonra en çok sivil personel sayısına sahip ve en önemli karar organlarını barındıran Dâhiliye Nezareti bir çalışma yönetmeliğinin bulunmayışından kurumun tanımlanmasını ve iç yapısının analizini zorlaştırmıştır⁴⁷⁰.

⁴⁶⁷ AKYILDIZ, II. Abdülhamid, c2, s. 290

⁴⁶⁸ (krş.) ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 475-480

⁴⁶⁹ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 487

⁴⁷⁰ Carter V. FINDLEY, Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform 1789-1922. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 133

Taşra idaresine bakıldığında yukarıda vilayet talimatnamelerine değinilmiştir. 2. Abdülhamit döneminin sonunda toplam otuz iki vilayet bulunmaktadır. Bu vilayet sisteminin dışında olan beldeler de; Şarki Rumeli Vilayeti olarak isimlendirilen bölge 1885 yılında Bulgaristan'a bağlanana kadar bir Bulgar prensi ve Bab-ı Ali'nin ortak yönetimine bırakılmıştır. Girit'in özerkliği tanınmış. Tunus 1878'de Fransa tarafından işgal edilmiş ancak Osmanlı halifesinin hakları muhafaza edildiğinden, eyalet olarak Osmanlı sınırlarında kaldığı varsayılmıştır. Mısır Hıdivliği 1882'de İngiltere tarafından işgal edilmiş olsa da yönetimi Kavalalı ailesine bırakıldığından ve İngiltere ve Osmanlı hükümetlerince atanan komiserler denetiminde olduğundan imtiyazlı vilayetler listesinde yer almıştır. İstanbul başkent olduğundan sistemin dışında bırakılmış, Hicaz içinde özel statü tanınmıştır. Lübnan, Beyrut, Kudüs ve İzmit merkeze bağlı ancak imtiyazlı diğer sancaklardır⁴⁷¹.

2. Abdülhamit dönemi genel itibariyle istibdat dönemi olarak tabir edilse de⁴⁷²; devletin merkezileşmesi hususunda hayati önem arz eden telgraf sisteminin ülke geneline yayılması ve demiryolu yatırımları onun döneminde gerçekleşmiştir⁴⁷³. Ayrıca memleket sandıklarından Ziraat Bankası kurulmuş, Sanayi-i Nefise mektebi açılmış, İstanbul Darülfünunu üniversitesi kurulmuş, kız mektepleri gibi birçok eğitim yatırımları gerçekleştirilmiş, Osmanlı'nın ilk medeni kanunu Mecelle yürürlüğe girmiş, daha nice sair hukuk metni düzenlenmiştir.

3.4.4.4. Osmanlı son dönemi – 2. Abdülhamit Sonrası

2. Abdülhamit dönemi 2. Meşrutiyetin ilanı sonrası çıkan 31 Mart isyanı ile son bulmuştur. 2. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi ile 2. Meşrutiyet dönemi Kanun-i Esasi'de köklü değişiklikler gerçekleştirilerek ivme kazanmıştır. Bu süreçte etkin rol oynayan İttihat ve Terakki hareketi ele alınırsa; Hareketin temelinde yer alan Jön Türkler rejime tepki olarak bir araya gelmişler ve hareketi başlatmışlardır. Berlin Antlaşması sonrası çözülmekte olan devletin sorunlarının çözümünü Tanzimat'tan beri oluşturulmaya çalışılan Osmanlı vatandaşı ilkesinin benimsenmesinde bulduklarından; çözüm olarak parlamentonun tekrar açılması anayasanın yürürlüğe konmasını öngörmüşlerdir. 1889'da hareket ismini "*Osmanlı Terakki ve İttihat*

⁴⁷¹ (krş.) ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 536-540

⁴⁷² ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 533

⁴⁷³ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 497,512

Cemiyeti” olarak değiştirmiştir. Tabii bu süreçte sarayın istihbaratına takılan öncüler yurt dışına kaçmak zorunda kalmışlardır⁴⁷⁴.

2. Abdülhamit’e muhalif olan grup faaliyetlerini eylemlerini tamamen neşriyat ve propaganda üzerinden yürütmekte olup, kitlelerle bağlantı kurmaktan imtina etmişlerdir. 1902’de kongresini yapan grup hareketi bir tabana oturtma çabasında olsa da kendi içlerinde de anlaşmazlıklar uyuşmazlıklar barındırmaktadırlar. Ortak düşünce ise Osmanlı bürokrasisinin çürümüşlüğüdür. Eleştirilerde vurgulanan devlet teşkilatı içinde liyakattense sadakat ilkesinin gözetildiğidir. 1907 yılının sonuna gelindiğinde gerçekleştirilen ikinci kongrede görüş ayrılıkları bir kenara bırakılarak öncelikle mevcut hükümetin düşürülmesi, anayasanın tekrar yürürlüğe konması, parlamentonun tekrar açılmasının hedeflenmesi kararlaştırılarak, hazırlanan ortak çalışma programı topluca imza altına alınmıştır⁴⁷⁵.

Jön Türklerin en temel hassasiyetlerinin hürriyet olmadığı, en temel amaçlarının; vatani içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarmak ve milleti yaşadığı zulüm ve esaretten çıkarıp insanlığa layık bir şekilde yaşatmaktır⁴⁷⁶. Hanioglu’na göre ise; Jön Türkler kendilerini sosyal tabip olarak görmekteydiler. Jön Türklere göre hayat, fizik ve kimyadan ibaretti. Hayat kavramına elle tutulur nesnel bir biçimde ele almalarında, bilimsel çerçevede her unsurun analiz edilebileceğine duydukları inanç yatmaktadır⁴⁷⁷. Ayrıca seçkin bir düşünce hâkim olup, devrimin halk kanalıyla yapılamayacağına inanılmaktadır. Kendi düşüncelerine tepki vermeyen halkı “her halk layık olduğu yönetim biçimince idare edilir.” prensibiyle kaba ve cahil gördükleri halkı projelerinin parçası olarak görmekten çıkarmışlardır.

Yirminci yüzyılın başında devlet kuramlarına esas teşkil eden kavram hukuk devleti olarak ifade edilen Reichstaat olmuştur. Güçlü devlet anlayışını temele oturtan görüş, devletin kendi içinde ve halkla ilişkilerini ve işleyişini yasal bağlarla tanımlamıştır. Hanioglu’na göre Jön Türk devlet anlayışı bu şekilde biçimsel olamazdı; doğayı organik yapıda ifade eden bakış açısı, sosyal darwinist prensipten beslenmekteydi⁴⁷⁸. İktidarın temeli bilgi ve bilgiye hâkim olan kesim de iktidarda olmalıydı. Temelde hiyerarşiyi kabul ederek, var olanı yıkmak değil, yeniden tanzim

⁴⁷⁴ Şerif MARDİN, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, İletişim Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 48

⁴⁷⁵ Sina AKŞİN, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987, s. 168

⁴⁷⁶ AKŞİN, Jön Türkler, 1987, s. 154-155

⁴⁷⁷ Şükrü HANİOĞLU, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük 1889-1902, İletişim Yayınevi, 1989, s. 604

⁴⁷⁸ Şükrü HANİOĞLU, Young Turks in Opposition, Oxford University Press, 1995, s. 214-215

etmek istemektedirler. Yapısal piramidin en tepesine mektepli elit olduklarından kendilerini koyarak, önemli işlerin kendilerince yapılması gerektiğini vurgulayarak, kendilerine toplumu yönetme hakkı vermektedirler. Azınlıkların dini yöneticileri ve ayanlar gibi grupları geleneksel yapının destekçileri, halkı sömürme amacı dışında başka bir şeye hizmet etmeyen gruplar olarak gördüklerinden; bu tür ikincil grupları dışlayarak millet ile devleti birleştiren bir yapıda imparatorluğun ilerlemesinin daha kolay sağlanabileceği düşüncesini barındırmaktadırlar.

Hürriyetin ilanı coşkuyla kutlanırken, bu ifade azınlıklarca bağımsızlık söylemlerine çevrilmiş Osmanlı yönetimi nezdinde olumsuz bir havanın oluşmasına sebep olmuştur. Bundan sonraki süreç 2. Abdülhamit döneminin incelendiği gibi öncelikle Kanun-i Esasi yapısal değişiklikleri ardından kurumsal dönüşümler ve teşkilat yapısı üzerinden ele alınacaktır.

Parlamentonun açılışıyla anayasanın tadili sıkça dile getirilse de somut gelişmeler yaşanmamıştır. 31 Mart'tan sonra padişah ve hükümetin değişmesi ile Kanun-i Esasi'nin 24 maddesi değiştirilerek, rejimin ağırlık merkezi yasamaya kaydırılmıştır. İttihatçılar parlamentoda çoğunluktadır ve isyanı bastırdıklarından kendilerine duyulan güven ortamında sultanın görevleri yeniden tanımlanmış yetkilerinde kısıtlamaya gidilmiş ayrıca sorumsuzluğu sürdürülmüştür. Basın, kişi, toplanma hürriyetleriyle evrakın gizliliğine vurgu yapılmıştır. Şeyhülislam ve sadrazam seçimini meclise, onayını sultana bırakan yeni düzenleme, Meclis-i Vükelanın amiri sadrazamın yetkilerinin altını çizmiştir. İtibarı iade edilen diğer makamlar nazırlıklar olup, kurum içi kararlarında ve hükümet kararlarında meclise karşı sorumlu tutulmuşlardır. Meclisin feshi koşulları yeniden ele alınmıştır. Kanun teklif ve onay süreci de ele alınarak, ayan ve saray vetosunun önü kapatılmıştır⁴⁷⁹.

İmparatorluğun sonuna kadar değişiklikler göstermekle birlikte Meclis-i Vükela on iki nazırdan oluşacak şekilde ele alınarak; Sadrazam, Şeyhülislam, Hariciye, Harbiye, Adliye ve Mezahip Nazırı, Şura-yı Devlet Reisi, Dâhiliye, Maliye, Maarif, Nafia, Ticaret ve Ziraat, Evkaf, Posta-Telgraf-Telefon Nazırından oluşturulmuştur. Vükela ile meclis arasındaki ilişkiler, meclisin açık olmadığı durumlarda vükelanın yürürlüğe koyacağı kanun ve yönetmelikler kanun hükmünde olduğu gibi hususlar Kanun-i Esasi'de düzenlenmiştir. Ayrıca her nazırın bir

⁴⁷⁹ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 516

müsteşarı bulunmakta olup nezaretler alt birimlere, dairelere ayrılarak hizmetlerini yürütmektedirler⁴⁸⁰.

Taşradaki yapılanmada daha önce değinildiği gibi her vilayette Dâhiliye Nezaretine bağlı, taşrada devletin temsilcisi, padişahın ve sadrazamın taşradaki vekili olarak bir vali bulunur, diğer nezaretlerin temsilcileri de valinin alt personeli olarak yerlerini alırdı. Defterdar maliyenin, maarif müdürü Maarif Nezaretinin ve istinaf hâkimi Adliye Nezaretinin taşradaki temsilcileridir. Vali vilayetteki memurları denetler, el çektirebilir, hakkında dava açar veya memur ataması yapabiliirdi. Diğer aktör askerlerdir. İmparatorluk askeri anlamda yedi bölgeye ayrılmıştır. Hassa Ordusu denen birinci ordu, İstanbul'da bulunur ve bu bölge ve ege adalarının güvenliğinden sorumludur. İkinci ordunun merkezi Edirne olup, Rumeli'nin doğu kısmından sorumludur. Merkezi Manastır'da bulunan üçüncü orduya Rumeli'nin kalan kısımları bırakılmıştır. Erzincan'da bulunan dördüncü ordu Anadolu'nun doğusundan, Merkezi Şam'da olan beşinci ordu Suriye'den, Bağdat'ta bulunan altıncı ordu Irak'tan sorumludur. Yedinci ordu ise Yemen olaylarının artış göstermesi ile San'a merkez olarak oluşturulmuştur. Ayrıca daha önce değinildiği gibi vilayetlerde, vilayet nizamnamelerinin getirdiği meclisler de kamusal hizmetlerde etkin rol oynamaktadırlar. 1913 Vilayet Kanunu vilayet ünitesinin tanımını yeniden yapmakla birlikte hem merkezi devletin bir birimi hem de tüzel kişiliğe haiz yerel yönetim organı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu kanun belediye kurumunu da barındırmaktadır. Ancak İstanbul dışında pekte fazla aktif uygulama alanı bulamadığı görülmektedir⁴⁸¹.

Taşra üzerinde yürütülen bu düzenlemeler reform talepleri üzerine başlatılrsa da, bu düzenlemeler konusunda geç kalındığı görülmektedir. Reform taleplerinin özünde toprak taleplerinin bulunduğu zamanla anlaşılacaktır.

1911 sonbaharına gelindiğinde İttihatçılar kendi düşüncelerinin tam zıddını savunmaya başlamışlardır. Yemen, Arnavutluk ve Trablusgarp savaşları itttihatçıların yönetim anlayışını sorgulanır hale getirmiştir. Kuruluş ilkelerinden ödün verdikçe bölünmeler yaşanmış, yeni partiler ve cemiyetler ortaya çıkmıştır. Bu durum hareketin meclis üstünlüğünü de tehdit ettiğinden, yerel seçimlerde Hürriyet ve İtilaf karşısında aldıkları yenilgi sonrası Anayasa'nın yönünü tekrar saraya çevirme düşüncesine dönmüşlerdir. Bu bağlamda padişah için yetki artırımını öngören yasa

⁴⁸⁰ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 485-486

⁴⁸¹ (krş.) ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 503-508

teklifleri büyük tartışmalara sebep olmuş, ülke adım adım Balkan Savaşlarına giderken yeni değişiklik İttihatçı parlamentonun feshi için kullanılmıştır. İttihatçılar on yıl içinde yedi anayasa değişikliğine imza atmışlardır. Hepsisi de kendi konularını sağlamlaştırmak adına atılan bu adımlar 1918 yılında çıkardıkları savaş durumunun devamı halinde seçimlerin ertelenerek mevcut meclisin devamı üzerine yaptıkları değişikliklerdir. 1913 yılında darbeyle meclisin kontrolünü ele almışlar, muhaliflerden temizledikleri meclisi tekrar seçime götürmeye ihtiyaç dahi duymamışlardır⁴⁸².

Öncelikle önemli bürokratik reformlara girişmişler; gayri resmi başlayan memur çıkarılmaları, hükümetin kontrolüne girmiş, Abdülhamit merkezli teşkilat baştan düzenlenmeye başlanmıştır. Personeli denetim altında tutan saray bağlantılı Memurin-i Mülkiye komisyonu feshedilerek yerine Dâhiliye Nezaretine bağlı Sicil-i Ahval Komisyonu kurulmuştur. Ayrıca taşra ile ilgili konuların tek adresi Dâhiliye Nezareti olarak belirlenmiştir⁴⁸³.

Mali merkezileşme amaçlı olarak; nezaret muhasebecileri Maliye Nezaretine çekilmiş, Techizat-ı Askeriye Nezareti kaldırılmış, dönemin gümrükler teşkilatı Rüsumat müdürlüğü personel sayısı neredeyse yarıya çekilmiştir. Maliye başta olmak üzere Nafia ve Rüsumat idarelerine yabancı müşavirler getirilmiştir. Gelir rezervlerinin dökümüne ulaşmak için nüfus sayımı yapılmıştır. Memur maaşları ancak iki ay düzenli ödenebilmiş, tüm bu çabalar amaca ulaşamamıştır. Önce Bulgaristan ardından da Girit'in bağımsızlık bildirileri öfkeyi arttırmış, 1909 yılında sadrazam hakkında parlamentonun verdiği gensoru ile Kâmil Paşa hükümeti düşürülmüştür. Ardından hükümeti kuran Hüseyin Hilmi Paşa döneminde de finansal kontrolü maliyede toplama politikası tüm hızıyla sürdürülmüştür. Bu kapsamda Rüsumat idaresi Maliye'ye bağlanarak bir gelir artışı yakalanmıştır. Posta ve Telgraf ile Evkaf Nezareti gibi para dolaşımı ve ihale yatırımlarının yoğun olduğu nezaretlerinde Maliye'ye bağlanmasıyla kurumsal merkezileşme tamamlanmıştır. Devletin tüm birimleri sıkı bir mali disipline çekilmiş, abartılı unvan ve resmi kıyafetler kaldırılmıştır⁴⁸⁴.

⁴⁸² Erkan TURAL, Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi - II. Meşrutiyet Döneminde Bürokratlar İttihatçılar ve Parlamenterler. Ankara: TODAİE Yayınevi, 2009, s. 153

⁴⁸³ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 516

⁴⁸⁴ Erkan TURAL, II. Meşrutiyet Döneminde Devletin Restorasyonu Bağlamında 1909 Teşkilat Ve Tensikat Kanunu, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2006, s. 131-136

İttihatçılar özellikle 31 Mart'tan sonra güvenlik önlemlerine öncelik vermişlerdir. Zaptiye Nezareti kaldırılmış yerine *Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü* kurulmuş, taşraya nüfuz edebilmek için Dâhiliye Nezareti'nde bir teftiş birimi oluşturulmuştur. Uzak vilayet valiliklerinin maaşları arttırılarak cazip hale getirilmeye çalışılmıştır. Vergi oranlarında yükselme, demiryolu ve bayındırlık harcamalarındaki artış Afrika'daki son toprak parçasında patlayan savaş ve hükümetin aciz bir şekilde çekilmesi; reformların kalkmasına sebep olacaktır⁴⁸⁵.

23 Ocak 1913 yılında darbeyle Bab-ı Ali'yi ele geçiren İttihatçılar önlerinde Balkanları kaybetmiş ve bürokratik mekanizması felç geçirmiş bir enkaz bulunmaktadır. Bu dönemde Arap coğrafyasına kamu alanında Arapça serbest bırakılmış, uzak vilayetlerde yerel milis ordu kurma çabalarına girişilmiştir. Balkan savaşları ile artan asayiş sorunu bekçilerin silahlandırılması ile çözülmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Vilayet kanunu ilan edilerek taşra idarelerinin finansal anlamda kendi ayakları üzerinde durabilecek yapılar haline gelmeleri için tüzel kişilik tanıyan yasa düzenlenmiştir⁴⁸⁶.

Sina akşin İttihat ve Terakki yönetiminin 2. Meşrutiyet ile iktidara gelmesiyle ulusal bankacılık girişimini 1914'te başlattıklarını; bu yıla değin Mithat Paşa'nın emekleriyle kurulan memleket sandıkları Ziraat Bankası ve 1886 Emniyet Sandığı dışında kalıcı varlık gösteren yerli banka olmadığını vurgulayarak, Osmanlı Bankası ve diğer bankalarında yabancı sermaye ile kurulduklarını belirtmiştir. Bu kapsamda 1917 yılında Osmanlı İtibarı Milli Bankası kurulmuştur⁴⁸⁷.

Tüm bu çabalar içinde olumlu olabilecek yatırım ve reformlar yabancı devletlerin vetosu ile karşılaşmakta ya da başlarına yabancı uzman atanması hususunda müdahaleleri ile sonuçlanmaktadır. Bir nevi savaş sonrası kurmayı düşündükleri devletlerin zeminlerini oluşturmaya çalışmaktadırlar. Kasım 1914'te Osmanlı Dünya Savaşı'na girerken devletin içinde bulunduğu ekonomik durum memurlara yansımakta, Osmanlı yönetimi maaş yerine ulaşım biletleri veya vergi indirimleri ile ödenemeyen maaş kısmını ikame etmektedir. Bunca zorluğun içinde Osmanlı memuru şartlara bakmaksızın önce Balkan Savaşlarında, daha sonra 1. Dünya Savaşı'nda cepheye koşmuş, para toplayarak erzak ve mühimmat bakımından orduya destek olmuştur.

⁴⁸⁵ TURAL, Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi, 2009, s. 143

⁴⁸⁶ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 525

⁴⁸⁷ Sina AKŞİN, Kısa 20. Yüzyıl Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 39

Tüm bu çözülme sürecinde Osmanlı Devleti'nin varlığının devamı için geliştirilen politikalar çalışmanın 24. sayfasında yer alan Yusuf Akçura'nın Üç Tarzı Siyaset tezinden hareketle özetlenmiştir. Bu politikalar sırasıyla uygulanmaya çalışılmış; Osmanlılık Balkanlardaki çözülme ve ayrılıklar sonucu amacına ulaşamayarak önemini yitirmiş, İslamcılık ise sonrasında uygulanmaya çalışılsa da Arapların tercihleri ile başarısızlığı tasdiklenmiştir. Elde kalan Türkçülük politikası ise 1. Dünya Savaşı sonrası yalnızlaşan Türk halkının ve son bulan Osmanlı İmparatorluğu'nun halefi konumundaki yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin önemli bir dayanağı olmuştur. Türkçülük akımına *Türk Yurdu Dergisi* aracılığıyla ve 1912 yılında kurulan, kendisini milli ve toplumsal hedeflere adayacak, hiçbir şekilde siyasete karışmayacak, hiçbir siyasi partiyle bağ kurmayacak olan *Türk Ocağı* vasıtasıyla; Kıımlı Gaspıralı İsmail, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali ve Ziya Gökalp gibi düşünürler öncülük etmişlerdir⁴⁸⁸.

Osmanlı Devleti'ni şahsında temsil eden Osmanoğulları ailesi sonuç olarak ele alınacak olunursa;

Devletin kuruluşundan nihayetine Fetret Devri hükümdarları dâhil edilmezse otuz altı Osmanlı padişahı bulunmaktadır. Osmanlı aileleri ve padişahları on altıncı yüzyıl başlarına kadar diğer hanedanlarla evlilikler yapmışlardır. Kanuni döneminde hâkimiyeti paylaşmama düşüncesi ile bu usul terk edilmiştir. İmparatorluk tarihi taht isyanları ve mücadeleleri ile doludur. 1. Bayezid'in Timur'a esir düşmesi ve ihanetteki Anadolu beylerine rağmen taht mücadelesi yine de oğulları arasında geçmiştir. Kuruluş ve Yükselme Döneminde 8 hanedan mensubu hal'edilmiştir. 2. Bayezid padişahlığı döneminde bizzat oğlu tarafından hal'edilmiştir. On yedinci yüzyılda tam dört padişah beş kere hal'edilmiştir. Bunlardan Genç Osman rezilane biçimde katledilmiş, İbrahim hapsedilmiş ve boğdurulmuştur. On sekizinci yüzyılda 2. Mustafa ve 3. Ahmet hal vakaları vardır. Devlet adamlarının hayat ve hukukunun teminat altına alındığı on dokuzuncu yüzyılda 3. Selim, 4. Mustafa, Abdulaziz, 5. Murad, 2. Abdulhamid hal'edilmişlerdir. Bu vakalara rağmen kimse Osmanoğulları ailesini uzaklaştırmayı ve tahtlarına geçmeyi düşünmemiştir. Türk hâkimiyet telakkisine dayanan ve asırlar içinde yer edinen kanaatle, Osmanoğullarına bir kutsallık atfedilmiştir⁴⁸⁹.

⁴⁸⁸ (krş.) LEWIS, Modern Türkiye'nin Doğuşu, 2017, s. 472-474

⁴⁸⁹ (krş.) ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 173-174

Osmanlı hanedanının diğer hanedanlarla evlilikler yapmama usulü, Tanzimat'tan sonra bile prens ve prenseslerin yaşayışında sürdürülmüştür. Padişah'ın tasdiki olmadan evlenemezlerdi. Hatta seyahat ve dış seyahat bile padişah iznine bağlıydı. Evlilik ve boşanma için de bu geçerlidir. Her hangi bir mesleği icraları izne tabidir. Askerlik mesleğine girmeleri serbesttir. Siyasetle uğraşmaları, seçme seçilmeleri yasaktır. Ailenin uyduğu temel kural, hanedan üyelerinin mutlaka bir zanaata ve beceriye sahip olmasıdır. Sporculuk (Sultan Abdülaziz'in pehlivanlığı ve 4. Murad'ın okçuluğu ve savaşçılığı) ve savaşçılık dışındaki sanatlar ve zanaatlarıdır. Kanuni Sultan Süleyman kuyumcudur, 4. Murad hattat ve bestekârdır, Sultan Abdülaziz bestekâr ve ressamdır, 2. Abdülhamid hükümdar olmasa devrin en iyi mobilya sanatçısı olurdu⁴⁹⁰.

Neredeyse tüm hükümdarların devrinin ilerisinde eğitime ve dünya görüşüne sahip oldukları, yetenekli yöneticiler oldukları ifade edilir. Bu ifadeyi destekleyen birçok örnek mevcuttur. Fatih'in altı lisan bildiği ve birçok lisans diplomasına haiz düzeyde eğitime sahip olduğu, fetih sırasında kullanılan havan toplarının projelerinin kendisine ait olduğu rivayettir. Fatih'ten itibaren birçoğu Batı kültürüne ilgi duymuş, sanatlarını ve kültürel değerlerine saygıyla sahip çıkmının yanında; başarıyla icra etmişlerdir. Bu ifadenin örnekleri Sultan Abdülaziz'in bestelediği Batı tarzı senfonilerinden ve çizdiği portrelerde görülebileceği gibi; özellikle son dönemde inşa ettirilen yapılarda yer alan veya sultanlarca talep edilen mimari eserlerin estetiği ile de bu ifade desteklenebilir. Ayrıca Batı tarzı laikleştirilmiş eğitim kurumları ve devlet kurumlarının temelleri yine son dönem hükümdarları vesilesiyle atılmış, Türk modernleşme hareketi yine bu temeller üzerine inşa edilmiştir.

Ayşe Ersal Yüksel, Sultan 2. Abdülhamid'in Sanat Hamiliği isimli makalesinde 2. Abdülhamid'in sarayda daima bir opera ve operet takımı bulundurduğuna ve İstanbul'a gelen yabancı opera takımlarını saraya davet ederek gösteriler sergilediğine değinir ve şu ifadelerle yer verir;

“Osmanlı'da tiyatro için ortamın hazırlanmasında padişahların ve sarayın büyük katkısı vardı. Batılılaşma faaliyetlerinde girişim daima padişahlardan geldiği gibi Batı tiyatrosunda da böyle olmuştur. Ayrıca tiyatroya karşı dinden ve gerici çevrelerden gelecek karşıcılık da gene Padişah Halife'nin tiyatroya gösterdiği yakın ilgi ile önlenmiştir. İşte III. Selim'in, II. Mahmud'un, özellikle Abdülmecid'in bir bakıma Abdülaziz'in ve II.

⁴⁹⁰ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 178

*Abdülhâmid'in tiyatroya gösterdikleri ilgi karşısında bu güç, sesini duyuramamış, sultanların da bu ilgisi tiyatronun yaşaması ve gelişmesi için bir güvence olmuştur.*⁴⁹¹”

Topkapı sarayı ve harem, Osmanlı ailesinin ocağıdır. Sancağa çıkma usulü kalktıktan sonra hayatları burada geçer. Osmanlı padişahı *Halife-i Müslimin*'dir. On dokuzuncu yüzyılda dünya bunu kabullenmiş ve halifelik bu şekilde özgün bir görev haline gelmiştir. Halife kelime anlamıyla izleyen anlamındadır. Halifelik makamı daha Hz. Muhammed'in ölümü sonrası teoride tartışmalı, pratikte çözülen bir kurumdur. Hz. Ebubekir'in halife unvanını kullandığı şüphelidir. Hz. Ömer ise Resulullah'ın halifesi unvanını Hz. Ebubekir'e saygısından reddeder ve Emiru'l-mü'minin unvanını benimser. Bugün hilafet kurumu lağvedilmiştir ve tekrar restorasyonu İlber Ortaylı'nın ifadesiyle pratikteki problemlerden dolayı pek mümkün değildir. Halifelik makamı papalık kurumu gibi algılanmamalıdır. İslam cemaatinde bu anlamda bir ruhani sınıf ve kurum yoktur⁴⁹².

İlber Ortaylı'nın ifadesiyle 1. Selim'in Mısır'ı fethi ile hilafeti aldığı daha sonraki tarihlerde ortaya atılan bir iddiadır. Gerçekte Osmanlı hükümdarları 1. Selim'den önce de bazı zamanlarda bu unvanı kullandıkları görülmektedir. 2. Mehmed ve 2. Bayezid'in bu unvanı kullandığı ileri sürülmüştür. İlber Ortaylı'nın Halil İnalçık'tan aktardığına göre; daha 2. Mehmed'den itibaren Osmanlı hükümdarlarının Memlukler karşısında bu göreve talip olduğunu belirtir⁴⁹³.

Meclis, saltanat lağvedilince 18 Kasım 1922'de veliaht Abdülmecid Efendi'yi sadece halife olarak seçmiştir. Mısır Ezher uleması ve Hind Müslümanları Hilafet Komitesi bu seçimi onayladıklarını bildirirler. Ayrıca Kırım'dan gelen bir heyet Rusya Müslümanları Kongresi adına Cuma hutbesi için Halifeye müracaat ederek, onu tanımışlardır⁴⁹⁴.

Osmanlı Devleti'nin şeriat devleti olup olmadığı hususuna değinilecek olursa; Devletin dini İslam'dır, kanunlar İslam dininin kaynaklarıdır diye tanımlanarak genel olarak Osmanlı Devleti şeriat devleti olarak nitelenmektedir. Buna karşılık bazı yazarlar Osmanlı toplumunda gayrimüslim gruplara gösterilen tolerans dolayısıyla, onlara kendi içlerinde özerklik verilmesi, kendi mahkemelerini kurmalarına müsaade edilmesi gibi, bunun laiklik olduğunu ileri sürerler. Laik

⁴⁹¹ Ayşe Ersal YÜKSEL, Sultan 2. Abdülhamid'in Sanat Hamiliği, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Dergisi, Ekim 2017, s. 287

⁴⁹² ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 177-178

⁴⁹³ ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 193

⁴⁹⁴ Mete TUNÇAY, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), Yurt Yay. 1981, s. 70

devlet, ülkenin her yanında her vatandaş için aynı mevzuatın uygulandığı, adli ve idari konuların belli bir standarda oturtulduğu, merkeziyetçi bir devlettir. Oysa Osmanlı toplumunda etnik ayırım değil, dini ayırım esastır. Ermeniler mensup oldukları kiliseye göre, Bulgar ve Rumlar aynı millet olarak ayrılıyor ve sayılıyor ve Türkler, Kürtler, Arnavutlar ve Araplar İslam olarak ayrılıyordu. Böyle bir düzenin laik olarak nitelenebileceği İlber Ortaylı tarafından ifade edilmektedir⁴⁹⁵.

Nuray Keskin'in Francois Georgeon'un "*Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri ve Yusuf Akçura*" konulu tezinden aktardığına göre:

"Akçura 1903 yılında Paris'te yazıp sunduğu "Osmanlı Sultanlığının Kurumları" ile ilgili tezinde, Osmanlı kurumlarının hem İslami hem Türki ikili bir kökenden geldiğini ilk fark eden kişi olmuştur. Akçura, üzerlerindeki tüm Çin, İran, Arap ve Bizans etkilerine ve birbiri ardından çeşitli dinleri benimsemiş olmalarına rağmen, Türklerin tarihinde bazı özelliklerin kalıcılık arz ettiğini ifade etmiştir. Ona göre "Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra yalnız etnik vasıflarını değil, âdet ve yasalarının bir bölümünü de sürdürmüşlerdir." Bu âdetler arasında ataerkillik, toprakta ortak mülkiyet, topluluğun şefi olan hanın şahsında çok büyük ama yine de yasak ve töre ile sınırlanmış bir iktidarın toplanması ve bir aristokrasinin varlığı sayılabilecektir⁴⁹⁶." Yani burada vurgulanan düşünce Osmanlı Yönetiminin köklerinden tamamen bağımsız salt bir İslam devleti olarak nitelenemeyeceği bu sebeple şeriat devleti olarak sınıflandırılmayacağıdır.

⁴⁹⁵ (krş.) ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 2008, s. 200-202

⁴⁹⁶ Nuray KESKİN, Devlet Olgusuna Yaklaşım Sorunu: Hukuk Kurumları ve Köprülü Üzerine, Ankara Üniversitesi, S.B.F. Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi yayınları, No.67, Ankara, 2004, s. 5

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLET YÖNETİM SİSTEMİ

Zorlu geçen 1. Dünya Savaşı'nın sonunda savaştan yenik ayrılan Osmanlı Devleti Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalayarak savaştan çekilmiştir. Ardından Anadolu'da işgaller başlamış, yer yer bu duruma itiraz sesleri de yükselmeye başlamıştır. İstanbul hükümeti gelişmeler karşısında tepki verememekte adım adım devam eden çözülme karşısında ancak seyirci kalabilmektedir. Bu ortamda direnişin İstanbul'dan başlatılamayacağına ya da yönetilemeyeceğinin anlaşılması ile Anadolu'ya geçen ve direnişin fitilini ateşleme düşüncesindeki Mustafa Kemal ve önemli simalar; Anadolu'da gerçekleştirdikleri kongreler ile Milli Mücadelenin planını çıkarmış ve bu mücadeleyi başlatmışlardır.

Kurtuluş savaşı dönemi ve meclis çalışmaları Türk devlet geleneğinin döneme yansımaları olarak algılanabilir. Bu süreçte daha yeni devlet kurulmadan toplanan kongreler ve meclis neredeyse tüm Türk devletlerinin kuruluşunda toplanan kurultay, toy, kengeş mantığıyla özdeşleştirilebilir. Ayrıca yeni Türk devletinin bir diğer özdeşliği; çalışmanın 36. sayfasında aktarılan Mete Han'ın vatan toprağı telakkisini örnekleyen vaka gibi, Sakarya Savaşı'nda Atatürk'ün verdiği "hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır, o sath bütün vatandır." emriyle binlerce yıl sonrasına yansımış olduğu varsayılabilir. Bir başka örnekte Mehmet Altan Köymen'in şu ifadesinde görülmektedir; *"Alp Arslan'ın 1071 Malazgirt zaferi ile kurulan, II. Kılıç Arslan'ın 1176 Myriokefalon zaferi ile korunan, Mareşal Gazi Mustafa Kemal'in 1922 Başkomutanlık zaferi ile kurtarılan Türk vatanının ebedi bekçileri ve savunucularıyız.*⁴⁹⁷"

---

⁴⁹⁷ KÖYMEN, Selçuklular ve Anadolu'nun Türkleşmesi, 1986, s. 35

İskender Ohri Selçuklular ile Osmanlıları kurucuları ve tabanları ile birer Türk devleti olarak ifade etse de; devletler büyüyüp genişledikçe ve çeşitli halkları içine aldıkça bu yapılar içinde Türk gitgide silinip unutulmuştur demektedir. Osmanlı Devleti yıkılınca, yatağına çekilen bir ırmak gibi, Anadolu sınırları içinde, adı ve halkı ile Türk olan yeni Türk Devleti'nin kurulması işine girişilmiştir⁴⁹⁸.

İskender Ohri'nin İbni Haldun'dan aktardığına göre; *“doğu devlet türünde, kocayan bir dinastinin yerine, bir genci gelip halkın başına geçer, devlete yeni bir güç katarak onu diriltir.”* Yine İskender Ohri'nin ifadesiyle; *“Mustafa Kemal, çözülemeyen denklemi çözerek, padişahın yerine halkı başa geçirip, yeni bir denklem kurmuştur. Kocamış Osmanlı hanedanı yerine, taze güç halk iktidara geçmiştir.”*⁴⁹⁹

Birden fazla cephede süren mücadeleler sonunda muvaffak olan Ankara hükümeti Lozan sürecine girmiştir. Bu süreçte işgalci kuvvetlerin baskı altında olan İstanbul hükümeti zoraki yayımlanan fetvalar ve yayınladığı kararnamelerle bu mücadelenin karşısında saf tuttuğunu ortaya koymuştur. Bu sebeple Lozan görüşmeleri öncesi ortadaki bu ikiliğin ortadan kaldırılması için öncelikle saltanat kaldırılmıştır. Bu vesileyle Osmanlı İmparatorluğu resmi olarak ortadan kaldırılmıştır.

Avrupa Devletleri bilim ve teknolojiye ilerleyerek modern ve uygar bir Avrupa toplumu meydana getirmişlerdir. Osmanlı Devleti, Batının yaptığı yeniliklere ayak uydurmaya çalışsa da bu rekabette; bilim, teknoloji, ekonomi ve siyaset gibi alanlarda geride kalmıştır. Atatürk, Batılı anlamda modern bir devlet ve toplum ortaya çıkarmaya çabalamış; bilimsel yönetime dayanan laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyetini kurmuştur.

Kadim Türk devlet yönetimlerinde; devletin yönetiminde etkin rol oynayan kurultayda, kabile ve boyların içinden seçilen yöneticiler yönetim faaliyetlerine katılmaktadırlar. Halk köy, kasaba, ilçe ve illerde temsilcilerini seçimle ülkenin başkentinde parlamento binasına göndermektedir. Cumhuriyet rejimi bu açıdan bakıldığında, Türk yönetim geleneğine ters düşmeyen bir yönetim biçimi olmasıyla Türk toplumu tarafından kabul görmüştür.

Anayasaların başlıca özelliği, devlet mekanizmasının temel organlarını, özellikle yasama, yürütme, yargı erklerini tanımlamak, temel hak ve özgürlüklerin kapsamı yanı sıra sınırlarını belirlemek ve o ülkenin siyasi, sosyal hatta ekonomik

⁴⁹⁸ OHRİ, Anadolu'nun Öyküsü, 2006, s. 155

⁴⁹⁹ OHRİ, Anadolu'nun Öyküsü, 2006, s. 158

yapısı hakkında kaleme alınan en üst kurallar metni olmasıdır. Aynı zamanda anayasaları, anayasayı yapan asli veya tali iktidarların haritası olarak değerlendirmek mümkündür. Bundan sonraki süreçte yeni kurulan Türkiye devletinin yönetim anlayışı, esasları 1921, 1924, 1961 ve 1982 Anayasaları üzerinden incelenecektir.

Tablo 6: Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları ⁵⁰⁰

<i>Anayasalar</i>	<i>1921 Anayasası</i>	<i>1924 Anayasası</i>	<i>1961 Anayasası</i>	<i>1982 Anayasası</i>	<i>1982 Anayasası 2016 Değişiklikleri</i>
<i>Hazırlayan</i>	<i>Asker</i>	<i>Hükümet</i>	<i>Asker</i>	<i>Asker</i>	<i>Hükümet</i>
<i>Amaç</i>	<i>Kurucu</i>	<i>Değiştirici</i>	<i>Değiştirici</i>	<i>Değiştirici</i>	<i>Değiştirici</i>
<i>Tür</i>	<i>Yumuşak</i>	<i>Katı</i>	<i>Katı</i>	<i>Katı</i>	<i>Katı</i>
<i>Referandum</i>	<i>Yok</i>	<i>Yok</i>	<i>Var</i>	<i>Var</i>	<i>Var</i>
<i>Sistem</i>	<i>Meclis Hükümeti</i>	<i>Karma</i>	<i>Kuvvetler ayrılığı - iki meclis</i>	<i>Kuvvetler ayrılığı</i>	<i>Başkanlık Sistemi</i>

⁵⁰⁰ Tablo genel veriler esas alınarak düzenlenmiştir. Hazırlayan başlığı Anayasaların hazırlanmasında itici güç olan kesimleri kastetmektedir. Amaç başlığı Anayasaların hedeflerini kastetmektedir. Tür başlığı Anayasaların değişim koşulları esas alınarak; anayasa hukukunun kabul ettiği tanımlardan hareketle katı ve yumuşak türlerini kastetmektedir. 1921 Anayasası değiştirilemez maddeler içermediğinden ‘‘Yumuşak’’ olarak sınıflandırılmış, diğer Anayasalarımız değiştirilemez hükümler içerdiklerinden ‘‘Katı’’ olarak sınıflandırılmıştır. Referandum başlığı hazırlanan anayasaların yürürlüğe girmesinde halk onayına başvurulup vurulmadığını kastetmektedir. Sistem başlığı ise yine anayasa hukukunun kabul ettiği yönetim şekilleri tanımlarından hareketle Anayasalarımızı sınıflandırmaktadır. Burada kuvvetlerden kasıt; yasama, yürütme ve yargı erkleridir. Yasamanın yönetimde etkin olduğu, bir başka ifadeyle yasama ve yürütmenin meclisin elinde olduğu sistem ‘‘Meclis Hükümeti’’ sistemidir. ‘‘Karma’’ sistem kuvvetlerin iç içe geçtiği sistemdir. 1924 Anayasası’nın meclise verdiği yargı yetkisinden dolayı bu şekilde bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. ‘‘Kuvvetler Ayrılığı’’ ise yasama, yürütme ve yargı erklerinin birbirinden ayrıldığı sistemlerdir. Parlamenter sistem, Başkanlık sistemi gibi kavramlar bu erklerin arasında vesayet bulunmasına, ya da kesin olarak ayırımına göre tanımlanmaktadır.

- Erdoğan TEZİÇ, Anayasa Hukuku, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. 1991

4.1. TÜRKİYE CUMHURİYETİ 1924-1961 DÖNEMİ DEVLET YÖNETİMİ

1. Dünya Savaşı sonrasında ve Milli Mücadele yıllarında hayata geçirilen 1921 Anayasası, 1876 Kanun-i Esasi'yi yürürlükten kaldırmamış, ülkede ikili bir anayasal düzen oluşturmuştur. Başta Mustafa Kemal Atatürk ve kurucu kadroyla birlikte hazırlanıp 1. Meclis tarafından onaylanarak yürürlüğe giren bu anayasa Türkiye'nin ilk ve tek yumuşak anayasasıdır. İlk defa 'milli egemenlik ilkesi'ni ilan eden bu Anayasa 23 maddeden oluşmaktadır. Savaş döneminde padişah, saltanatın kaldırılmasıyla halifenin yetkisi sınırlandırılarak, ülkenin daha rahat ve tek elden idare edilmesi amacıyla yapılan bu anayasa aynı zamanda Cumhuriyet esaslarını içermesiyle bu süreçte öncülük eden anayasadır.

Savaş halindeki Türkiye'nin Büyük Millet Meclisi'nde muhalefet de bulunmaktadır. Sanıldığı gibi sadece saltanat taraftarı, muhafazakârlardan oluşan bir zümre değildir. Ayrıca her türlü sol fikir sahibi, hatta Sovyetlere sempati duyanlar da mevcuttur⁵⁰¹.

İskender Ohri'nin yer verdiği Atatürk'ün ifadesiyle; *“Arkadaşlar, hazırlanın, yeni bir savaşa başlıyoruz!”* bu söz karşısında henüz bitmiş kutlama yaptıkları savaş sonrası bu teklif karşısında şaşırانların yatışması için şu şekilde devam etmiştir; *“Asıl bağımsızlık savaşı şimdi başlıyor... Bu seferki ise var olmak için... Şimdi daha çetin ve yaman bir işe gireceğiz, yeni Türkiye'yi kuracağız...”*⁵⁰²

Kemal Karpat'ın aktardığına göre; *“Millet Meclisi'nde Cumhuriyet rejimine doğru yönelen yenilikçi grup ile saltanatı muhafaza etmek isteyen muhafazakârlar arasında henüz üstü örtülü, ama gittikçe şiddeti artan bir çatışma vardı. Mustafa Kemal'in daha sonra belirttiği gibi 1921 Anayasası, gerçekte Cumhuriyet'in ilanıydı.”*⁵⁰³ 1922 yılında saltanat makamı gerçekleştirilen düzenleme ile ortadan kaldırılmıştır. Bu şekilde rejimin önünün açılmasıyla ve Kurtuluş Savaşının kazanılmasıyla; 1923 yılına gelindiğinde gerçekleştirilen değişiklik ile Cumhuriyet ilan edilmiş, rejim değiştirilmiştir. Cumhuriyeti kurmayı ve genel çerçeveyi belirlemeyi amaçlayan anayasa, dönemin şartlarına göre il idaresinin yetkisini genişletmek, millet vurgusu yapmak gibi oldukça ileri hükümler içermekle beraber; Cumhuriyet ve Saltanat haricinde önemli bir inkılap gerçekleştirmediğinden, 1924 Anayasa'sının inkılapçı özelliklerini taşımamaktadır.

⁵⁰¹ İlber ORTAYLI, Türkiye'nin Yakın Tarihi, 3. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s. 26

⁵⁰² OHRİ, Anadolu'nun Öyküsü, 2006, s. 161

⁵⁰³ Kemal KARPAT, Türk Demokrasi Tarihi, 2. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012, s. 126

Cumhuriyet'in ilanı sonrası yapılan 1924 Anayasası, ikili anayasal yapıyı sonlandırmış, rejimin inkılaplarının önünü açmıştır. Değnilmesi gereken bir diğer husus değıştirilemeyecek maddeleri bulunduğundan 1921 Anayasası gibi yumuşak bir Anayasa değil, sert bir Anayasadır. Ayrıca 1. Mecliste yer alan muhalif kanadı tasfiye ederek Meclis yoluna devam etmiştir. Yeni Anayasanın ilanı sonrası aynı süreçte Hilafet kaldırılmış, laiklik ilkesi 1928'de, İnkılap ilkeleri olan altı ok anayasaya 1937 senesinde dâhil edilmiş, inkılap adımları atılmıştır. Osmanlı'da başlayan modernleşme hareketi Türkiye Cumhuriyeti'nin erken döneminde daha fazla ivme kazanarak; gerek Atatürk inkılapları gerekse halk evleri ve Türk ocakları gibi kuruluşların çalışmaları ile topluma yansıtılmaya çalışılmıştır.

Atatürk Fethi Okyar'a hükümeti emanet etmiş, kendisine muhalefet etmesi hususunda görevlendirerek Serbest Cumhuriyet Fırkasını kurdurmuştur. Şeyh Sait İsyanı hususunda liberal düşünce prensiplerinden ödün vermediği için hükümetten düşen Fethi Okyar için Falih Rıfkı Atay paylaştığı bir deneme başlıklı Çankaya anısının akabinde şu değerlendirmeleri yapmaktadır;

“Fethi Bey eğilmez bükülmez bir liberaldi. İnkılâp ve medeniyet hamlelerinde Atatürk'ü anlıyordu. Bir Garp medeniyetçisi idi. Fakat inkılâpçılık denen disiplin sistemini anlamıyordu. Sıkıyönetim ve fevkalâde tedbir gibi şeylerin yeniden bu disipline yol açabileceğini düşünüyordu, bunu istemiyordu. Fethi Bey, bir inkılâp devrinin adamı değildi. Fethi Bey düştü, yerine İsmet Paşa geldi ve ‘Takrir-i Sükûn’ Kanunu çıktı.”⁵⁰⁴

Ayrıca yazarın Moskova anılarını paylaştığı dönemeç başlıklı bölümde Stalin'e çok yakın iki arkadaşıyla yemek yediği sırada; Atatürk'ün politikasının Sovyetler Birliği ve Türk milletlerini karşı karşıya getirmemek olduğunu belirtir. Bu dönemde Rusya'dan dostluktan başka bir şey görmediklerini de belirtir. Nitekim bu kişilerde bu beraberlikten emin olmak için kişilerin önemi olmadığını rejim beraberliği ile ancak emin olabileceklerini belirtirler⁵⁰⁵. Bu dönemin şartları göz önünde bulundurularak değerlendirilirse, çalışmanın bakış açısına göre; Atatürk'ün stratejik davranmak durumunda kaldığı ve bu sebeple dönemin yönetiminin demokrasi ve liberalizm karşıtı otoriter bir yönetim şeklinde değerlendirilmesinin haksızlık olabileceği yorumu yapılabilir.

⁵⁰⁴ Falih Rıfkı ATAY, Çankaya, Pozitif Yayıncılık, 2008, s. 191

⁵⁰⁵ ATAY, Çankaya, 2008, s. 233-234

1929 Ekonomik Buhranı sonrası Keynesyen sosyal-refah devleti anlayışı politikaları dünya tarafından uygulanmaya konulmuştur. Cumhuriyet yönetimi de 1929 yılından sonra liberal politikalardan vazgeçerek, daha devletçi ve korumacı bir ekonomik politika izlemek durumunda kalmıştır.

2. Abdülhamit döneminin sansür ve baskıcı bir yönetim olduğundan şikâyetçi ve Abdülhamit'e karşı aktif mücadele içinde olan Osmanlı askeri eliti, dönemin Osmanlı sivil bürokrasisine; pasif ve istibdatın taşıyıcısı olarak gördüklerinden temkinlidir. Kurtuluş Savaşı döneminde son bir denemeden geçirilen Osmanlı sivil bürokrasisi 1 Ekim 1922 itibariyle tasfiye edilmeye başlanmış, Osmanlı bürokrasisi tamamen ilga edilmiştir. Reformları taşıyacak yeni bir yönetici zümre oluşturma çabasına girişilmiştir. Bu amaçla mülkiye mekteplerine yabancı hocalar getirilmiş, müfredatlar ele alınmıştır. Osmanlı bürokratlarına duyulan güvensizlik bu dönem gençlerinin önünü açmış olsa da, devlet adamı yokluğu yeniden göz önüne çıkmış, yapılan eğitim hamleleri uzun dönemde sonuçları uzun vadede gözlenebilir hale gelmiştir. Ayrıca yaşanan ekonomik buhranlar ve deneyimlenen çok partili hayat tecrübesi sistemin daha çok içine kapanmasına sebep olmuş; devrim ateşi yerini bürokratikleşmeye bırakmış olabilir. Memurin kanununun siyaseti yasaklamasına rağmen memurlar hatırı sayılır oranda CHP üyelerine dönüşmüşlerdir. Valiler il parti başkanı, Dâhiliye Vekillerinin parti genel sekreterliğine getirilmesi eylemleriyle bürokrasinin statüsü yükselmiştir. Personel sayısı da yıldan yıla katlanarak artmıştır. Ayrıca Cumhuriyet ile Memurin Kanununda gerçekleştirilen düzenlemeler ile katsayı ve gösterge uygulamasına geçilmiş, memurlara güvence veren maddeler pekiştirilmiştir. Ancak personel alma konusu bakanlıklara bırakıldığından bir systemsizlik göze çarpmaktadır. Bu sebeple standart bir memuriyet politikasının kuruluşu gecikmiştir. Ayrıca memuriyete giriş ve kariyer hususunda diploma, kıdem ve amirin takdiri hususları ve sınav sistemi getirilmiştir. Cahit Tutum Cumhuriyet memuriyetini şu şekilde ifade etmiştir; *“Hukuk yönünden güvenceli, ekonomik açıdan çekici, kendi içinde disiplinli, halkla ilişkilerde otoriter ve vesayetçi, hizmete giriş açısından diplomaya, yükselme açısından kıdeme dayalı, kuralcı, biçimci ve işleyiş bakımından kırtasiyecidir.”*⁵⁰⁶

1921 Anayasasının 3. Maddesi *“Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve Hükümeti Büyük Millet Meclisi Hükümeti unvanını taşır”* ifadesi meclis hükümeti sistemine vurgu yapmaktadır. Bu sistemde bir devlet

⁵⁰⁶ (krş.) Cahit TUTUM, Personel Yönetimi, TODAİE, Ankara, 1979

başkanlığı makamı bulunmamaktadır. Bu kapsamda bir takım yetkiler Cumhuriyet'in ilanına dek '*Büyük Millet Meclisi Reisi*'ne verilmiştir. Bu sistem gereği tüm vekiller meclis tarafından teker teker seçilmiştir.

Yargı 1921 Anayasasında düzenlenmemiş, bu kapsamda yürürlükte olan 1876 Kanun-i Esasi hükümleri esas alınmıştır. Ancak dönemin olağan üstü koşulları gereği meclis tarafından yargı erkinin kontrol edildiği "*istiklal mahkemeleri*" uygulamalarıyla görülmektedir.

1921 Anayasasında merkezi idarenin taşra teşkilatına ve yerel yönetimlere geniş yer ayrılması; âdem-i merkeziyete ve yerinden yönetim tarzı yerel yönetimlere çok önem verildiğini göstermektedir.⁵⁰⁷

Bakanlar kurulu 1920'de 11 icra vekilinden oluşmakta, başkanı ve üyelerinin meclis tarafından seçilmesiyle "*meclis hükümeti sistemi*" benimsenmiştir. Bu vekâletler şunlardır; *Şeriye ve Evkaf Vekâleti, Sıhhat ve içtimai Muavenet Vekâleti, İktisat (Ticaret, Sanayi, Ziraat, Orman ve Maadin) Vekâleti, Maarif Vekâleti, Nafia Vekâleti, Dâhiliye (Emniyet-i Umumiye, Posta ve Telgraf) Vekâleti, Maliye, Rüşumat ve Defter- i Hakani Vekâleti, Adliye ve Mezahip Vekâleti, Müdafaa-i Milliye Vekâleti, Hariciye Vekâleti ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletidir.*

Ocak 1921 yılında hâkimiyetin kaynağının şartsız ulusa ait olduğunun belirlenmesiyle ilk defa monarşi rejiminden çıkılmış, meşruiyetin dayanağının millet olduğu vurgulanmıştır. İcra vekillerinin meclis tarafından belirlenmesine ve reislerinin meclis başkanı olmasına ve meclise karşı sorumlu olduğuna dair düzenleme cumhuriyetin ilanı öncesi kabine sistemine doğru atılan ilk adımdır. Cumhuriyet'in ilanı ile devlet başkanlığı cumhurbaşkanlığı organına bağlanmıştır. Cumhurbaşkanı tarafından seçilen başvekil ve başvekilce belirlenen vekiller heyetiyle kabine sistemine kesin olarak geçilmiştir.

1924 Anayasası ise değişim koşullarından dolayı katı bir anayasa olup, başlangıçta devlet dini İslam'dır ibaresini içermekteydi. 1928'de bu hüküm Anayasa'dan çıkarılmış ve 1937 senesinde laiklik ilkesi eklenmiştir. Ayrıca aynı yıl CHP'nin altı ilkesi veya Atatürkçülüğün ilkeleri Anayasaya eklenmiştir. Bu Anayasa karma hükümet sistemini benimsemekte "*kuvvetler birliği ve görevler ayrılığı sistemi*" olarak tanımlanmaktadır. Çoğulcu değil, çoğunlukçu demokrasi anlayışı hâkimdir. Yargı yetkisi bağımsız mahkemelere verilmiştir. Ancak bu bağımsızlığı

⁵⁰⁷ LEWIS, Modern Türkiye'nin Doğuşu, 2017, s. 529

sağlamak için gerekli kurumları düzenlememiştir. Bu açıdan bu Anayasanın Kanun-i Esasi'nin gerisinde kaldığı düşünülebilir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne katkıları büyük bir çabayla temellerini attığı modernleşme sürecinin köklü devrimleridir. Niyazi Berkes bu çabayı şu şekilde açıklar;

“Kemalizm devrimi, Mustafa Kemal'in arkasındaki bir avuç ilericilerle, gene bu savaş içinde bulunan büyük bir gericiler kitlesi arasında didişile didişile, santim santim koparılmış bir devrimdir⁵⁰⁸.”

“Kemalizm'in talihsizliği, devrimciliğin, henüz geri yapısı değişmemiş bir topluma, daha ileri bir uygarlığın gerektirdiği kafa yapısını yazı, kıyafet, takvim, kanun gibi araç ya da sonuç niteliğinde olan şeyler yoluyla yerleştirme olarak anlaşılması, arkadan gelen kuşaklara da böyle tanıtılması oldu. Atatürk'ün asıl başardığı iş, toplumsal değişmelerin yapılması için gerekli olan yeni bir yönü ve ortamı açması olmuştur. Bu yöne döndükten sonra, toplumsal değişmeleri gerçekleştirecek reformlar, düşünürler, iktisatçılar ve halkın Meclise yolladığı temsilcilerce plan ve kanunlarla başlatılacaktı. Hâlbuki bunların bir haylisi, çok geçmeden 'İnkılaplar bitti' konusu üzerinde ciddi ciddi tartışmaya bile başladılar. Gerçek ulusal bağımsızlığı perçinleyecek, ulusal çağdaşlaşmayı gerçekleştirecek ekonomik kalkınma işi, bu kişilerin düşünüş geleneğinin etkisiyle (...) hükümetin bileceği tedbirler işi olarak görülmeye başladı⁵⁰⁹.”

Bu görüşleriyle Kemalizm devriminin içeriğini özetlediği gibi Mustafa Kemal sonrası ekonomik kalkınma modeli olarak devletçiliğin tercihindeki etkenleri belirtmiştir. Ayrıca Niyazi Berkes batı temelli modernleşme hareketini şu ifadelerle desteklemektedir;

“Doğu uygarlığı hayatın her alanına, üste başa giyilenlerden okullara ve devlet rejimine kadar, her şeyi din geleneğinden gelen kurallara bulayan bir sistemdir. O uygarlık sadece bu yüzden çağdaş dünyada yaşayamaz bir sistemdir. Batı uygarlığının üstünlüğü ve gücü, geleneklerle çağdaş zorunlukları birbirinden ayırmaya dayanmasıdır⁵¹⁰.”

Ulus devletin temelindeki halkın milli kimliğe bürünmesi için Atatürk'ün özendirilmesi ile Türk Ocakları desteklenmiş, ayrıca Türk tarihinin ve kültürünün saptanıp yazılması için, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi açılmıştır. Atatürk bu konuda; *“Türk tarihi bir hars (kültür) tarihi değil, bir medeniyet tarihidir.⁵¹¹”* der. Niyazi Berkes'te şöyle destekler;

⁵⁰⁸ Niyazi BERKES, Türk Düşününde Batı Sorunu, Yapı Kredi Yayınları, 2015, s. 85

⁵⁰⁹ BERKES, Türk Düşününde Batı Sorunu, 2015, s. 93

⁵¹⁰ Niyazi BERKES, Türkiye'nin Çağdaşlaşması, Yapı Kredi Yayınları, 26. Baskı, 2018, s. 461,465

⁵¹¹ BERKES, Türk Düşününde Batı Sorunu, 2015, s. 275-276

“Din, devlet, dil, yazı ve tarih alanlarında Atatürk’ün önderlik gücünün etkisiyle gerçekleştirilen atılımlar, gerçekte uygarlık değişimi için gerekli olan düşün ve görüş özgürlüklerinin kapılarının açılışını gösterir. (...) Bir toplumsal özgürlük atılımları çağı açılmış, yepyeni bir ulus toplumu anlayışı getirilmiş oldu⁵¹².”

Ayrıca Osmanlı Devleti bünyesinde Türk halkının yüzyıllar boyunca güçlerini ve kanlarını başka toprakların fethi ve başka insanların savunması için harcadıklarını belirten Bernard Lewis; başka yerlerdeki Müslüman ve Türk kardeşlerine yakınlık duysalar da sorumluluklarının ve kaderlerinin kendi topraklarına olduğunun bilincine vardıklarını belirtir. Bu toprakları hür kılmak, savunmak ve yeniden inşa etmek onların kendi vazifesiydi. İslam ve Turan birliği planları dikkat dağıtmamalıydı. Bernard Lewis’in Atatürk’ün söyleviden aktardığına göre Atatürk vekillere şu şekilde hitap etmiştir; *“Türkiye Büyük Millet Meclisinin kalıcı, olumlu, maddi bir siyaseti vardır; o da belirlenmiş milli sınırlar içindeki hayatını ve bağımsızlığını sağlamaya yöneliktir. Bu hedef hayalden uzak ve gerçekçidir. Efendiler, büyük hayaller peşinde koşan, yapamayacağımız şeyleri yapar gibi görünen sahtekâr insanlardan değiliz. Biz böyle yapmadığımız ve yapamadığımız mefhumlar üzerine koşarak düşmanlarımızın sayısını ve üzerimize olan baskıyı arttırmak yerine doğal sınırlara, meşru sınırlara dönelim. Haddimizi bilelim. Efendiler, biz hayat ve istiklal isteyen milletiz. Ve yalnız ve ancak bunun için hayatımızı veririz.⁵¹³”*

1946 yılından itibaren çok partili siyasi hayat kabul edilmiş, tek dereceli seçim sistemi belirlenmiştir. Cumhuriyet dönemindeki ilk iktidar değişimi 1950 seçimleri ile gerçekleşmiştir⁵¹⁴. Demokrat Parti iktidarı CHP’den devralmıştır. 1960 darbesi ile bu iktidar ve 1924 Anayasası sonlanmıştır.

Bakanlıkların uğradıkları değişimlere değinilirse; Şeriye ve Evkaf Vekili ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletleri hükümetten çıkarılmıştır. Bu şekilde kabinenin laikleşmesi ve sivilleşmesi amaçlanmıştır. Ekonomi alanında da iktisat vekâleti kaldırılmış, görevleri ziraat ve ticaret vekâletleri arasında paylaştırılarak uzmanlaşmanın sağlanması amaçlanmıştır. 1929 yılında gümrük bağımsızlığının sağlanmasıyla kabineye *“Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti”* adıyla yeni bir bakanlık eklenmiştir. Bir diğer değişiklik ise artan işçi sorunları ve sendikal faaliyetler sonucu konunun bakanlık düzeyinde ele alınması amacıyla 1946 yılında Çalışma Vekâleti projesi hayata geçmiştir. Çok partili hayata geçildikten sonra alınan en önemli

⁵¹² BERKES, Türkiye’nin Çağdaşlaşması, 2018, s. 488

⁵¹³ LEWIS, Modern Türkiye’nin Doğuşu, 2017, s. 478

⁵¹⁴ LEWIS, Modern Türkiye’nin Doğuşu, 2017, s. 512

kararlardan biri Türkçeleştirme kampanyasıdır. Bu kapsamda vekâlet, dâhiliye, müdafaa ve münakalat gibi kelimeler, günümüzde de kullanılan bakanlık, içişleri, savunma ve ulaştırma sözcükleri ile değiştirilmiştir. Ayrıca kabine genişlemesi sürdürülmüştür. Devletin ekonomiye müdahalesi sonrası kurulan kamu işletmelerindeki artış ile bu işletmelerin üzerinde bir çatı oluşturma amaçlı 1949 yılında “*İşletmeler Bakanlığı*” kurulmuştur. Demokrat Parti döneminde ise bu kabine yapısı büyük oranda korunmuştur. Son dönemlerinde ise başbakan yardımcıları ve bakanlıkların sayısı arttırılmıştır. İktisat ve İşletmeler Vekâleti kaldırılmış, *Sanayi*, köyden kente göçlerin artışıyla büyüyen kentlerin sorunlarının çözülmesi amacıyla *İmar ve İskân Vekâleti* kurulmuştur. *Basın, Yayın ve Turizm* ise 1982 yılına kadar sürecektir bir birliklilik ile Turizm ile iliştilen Basın Yayın daha sonra, Başbakanlığa bağlı bir müdürlük olarak Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü ismiyle 1982 yılında tekrar düzenlenmiştir. Turizm ise Özal döneminde kültür varlıklarının korunması amacıyla Kültür ve Turizm Bakanlığı olarak yeniden tanzim edilmiştir. Ayrıca kurumlar arasındaki iletişimi sağlaması amacıyla *Koordinasyon* olmak üzere, dört yeni bakanlık kurulmuştur.

Bakanlar özelinde bakıldığında Osmanlı Meclis-i Vükelasında görevli nazırlar Padişah adına icra yetkisi kullandıklarından meclise karşı ayrıcalıklı konuma sahiptirler. Cumhuriyet bakanları ise meclisin bir uzvudurlar ve devlet işleri ifadesinden de anlaşılacağı üzere TBMM adına vekâlet ederler. Kanunlarla sayılarına en fazla 16 olmak üzere sınırlamalar koyulmuş olsa da özellikle koalisyon hükümetleri dönemlerinde sayıları artmış, 34’e ulaşmıştır. İsimler farklılık gösterse de işlev anlamında Osmanlı Nezaretlerine benzemektedirler.

Müsteşarlar ise her bakanlıkta bir adet olmak üzere siyasi çatışmaların dışında kalmaları amacıyla, Memurin Kanuna tabi bakandan sonra bakanlıkta en yetkili makamlardır. Vekil adına kurum içi denetim ve iletişimi sağlayarak, bilgilerin süzülerek bakana ulaştırıldığı mercidir.

Danıştay; savaştan sonra devlet kurumlarının sil baştan düzenlendiği dönem sonrası artan taleplerle idari yargılama boşluğunun doldurulması için bir dizi kanun yoluyla Şura-yı Devlet yeni döneme uygun şekilde sisteme eklenmiştir. Önceki işlevine göre teşkilat ve kanun hazırlama sürecindeki işlevleri daraltılmış, daha çok idari yargı fonksiyonu öne çıkarılmıştır. Ayrıca Osmanlı’da teşkilat başkanı Meclis-i Vükela üyesiyken, yeni dönemde siyasi organlardan çıkarılmıştır.

Sayıştay; Osmanlı son döneminde saraya bağlı bir kurum olarak Divan-ı Muhasebat adıyla kurulmuş, Milli Mücadele döneminde kapatılmıştır. Cumhuriyet'in ilanını sonrası ise meclisi bağlı bir kurum olarak tekrar kurularak, Meclis adına devletin gelir ve giderlerinin denetimini yapma yetkisi tanınmıştır. Ayrıca karşılaştığı usulsüzlüklerde sorgu hâkimi gibi görev ifa etmesiyle bir yargı işlevi de yüklenmiştir.

Cumhuriyet dönemi taşra yönetimi incelendiğinde; Osmanlı vilayet kanunları üzerinden uygulamanın 1949 yılına dek sürdürüldüğü görülmektedir. 5442 sayılı yasayla taşra teşkilatı coğrafi koşullar, ekonomik durum ve kamu yönetimi ilkeleri esas alınarak düzenlenmiştir. 1925'te 74 olan il sayısı, 1933'te 57'ye düşürülmüş, 1957 yılında 67'ye çıkarılmıştır. Vilayetler ilk olarak Osmanlı döneminde tüzel kişilik kazanırken, cumhuriyet sonrası köyler üzerine gerçekleştirilen düzenlemeler ile tanımlamalar ve haklar getirilmiştir. Seçme hakkına haiz köy dernekleri adına ihtiyar heyeti ve muhtar bu hakların kullanıcılarıdır. Temsil yetkisi 1933 yılında kadınları da içine alarak tüm köy halkına tanınmıştır.

Seçme ve seçilme koşulları; vatandaşlık, 18 yaşını doldurmuş olmak, sabıka kaydı bulunmamak ve köy mensubu olmak olarak belirlenmiştir. Seçimler başta iki yılda bir olarak belirlense de, 1934 yılındaki düzenleme ile dört yıla çıkarılmış ayrıca 1963 yılında gerçekleştirilen eklemelerle seçimin tek dereceli, genel, eşit ve gizli oy ile yapılacağı hükme bağlanmıştır. Seçilme yaşı 25'e yükseltilmiş, askerlik şartı ve Türkçe konuşma şartları getirilmiştir. Ayrıca iki bin nüfusu aşan köyler kasaba olarak tanımlanmıştır. Nüfusa oranlı olarak ihtiyar heyetlerinin sayısı belirlenmiştir. Ayrıca köylerin ihtiyaçları zorunlu ve ihtiyari olarak tanımlanarak, zorunlu olan güvenlik, sağlık, tarım ve eğitim işleri görevlerinin aksatılması durumunda cezai müeyyideler tanımlanmıştır. Keyfi görevler olan yolların asfaltlanması, evlere badana ve hamam inşası gibi hedeflerin yerine getirilmemesi durumunda köy derneğince ilgili kişilerin şifahen uyarılması istenmiştir. Muhtar köyde devletin temsilcisi, tüzel kişiliğin sahibidir. İhtiyar heyeti ise haftalık toplantılarla denetim işlevi bulunan karar organıdır. Köydeki kamu görevlilerinin ücretlerinin köy ahalisince karşılanması esas alınarak, kaymakamın oluruyla atanan korucu, müftünün görevlendirdiği imam ve yazı işlerini üstlenen yokluğunda öğretmenin görevi üstlendiği, kâtiptir.

Belediyelerde ise Ankara ve İstanbul'a özel düzenlemeler içeren kanunlarla özerklik tanımlanmıştır. Ankara ve İstanbul'da ise hükümet kontrolü kapsamında bir

takım önlemler alınmıştır⁵¹⁵. Ancak ekonomik buhran ve Serbest Cumhuriyet Fırkasının gövde gösterisine dönüşen seçim süreci ile bu özerklikler terk edilerek vesayetçi yapıya dönülmüştür. Atama yetkileri kaymakamlara, maaş ve kadro yetkileri bakanlar kuruluna bırakılmıştır. 1945 yılında kurulan Türk Belediyecilik Derneği özerklik ve demokratikleşme vurgusu yaparken; vali ve belediye başkanı arasındaki bağın kalkmasını istemektedir. Dönemin şartlarında uç olarak görülen bu talepler çok partili dönemle birlikte bir nebze hafifletilmiştir. Daha önceden belediye başkanları dâhiliye vekili ve cumhurbaşkanı tarafından atanırken, bu düzenlemelerle belediye meclisinin seçimi ve dâhiliye vekâletinin onayı olarak değiştirilmiştir. Belediyelerin organları ise belediye başkanı, belediye meclisi ve belediye encümenidir. Belediye başkanının görevleri meclis ve encümen kararlarını hayata geçirmek, sağlık, bayındırlık, temizlik hizmetleri ve belediye emlakının işletilmesi olarak belirlenmiştir. Ayrıca emri altında zabıta kuvveti bulunmaktadır⁵¹⁶.

İllerde *yetki genişliği* ilkesiyle çalışan vilayetin bir numaralı sorumlusu 1949 yılında çıkarılan “*İl idaresi Kanunu*” ile validir. Emrindeki kolluk güçleri ile illerde asayiş ve emniyeti sağlamak öncelikli görevi olan vali, atama, devlet malını yönetme, mahkemelerde devleti temsil etme ve adli ve askeri kurumlar dışındaki kurumları denetleme görevlerine haizdir. Bu görevlerin icrasında İl İdare Başkanları yardımcılardır ve il idare başkanlarının koordinasyonundan vali sorumludur. Vali başkanlığındaki “il idare kurulu” üyeleri; hukuk işleri müdürü, defterdar, milli eğitim, bayındırlık, sağlık ve sosyal yardım, tarım ve veteriner müdürlükleridir. İlçelerde de bu yetkili valinin gözetim ve denetimindeki kaymakamdır. 1927’de 320 olan ilçe sayısı, 1970’te 572’dir ve günümüzde 957’ye ulaşmıştır. Bucaklarda ise kaymakam denetiminde bucak müdürü, bucak meclisi ve bucak komisyonu yetkilidir⁵¹⁷.

1961 Anayasası ile karşılaştırma yapan İlber Ortaylı; 1924 Anayasasının çok partili rejimle uyuşmadığını, çok partili Türkiye’nin politikacılarının ve seçmenlerinin bu anayasa ile uyuşmak istemediklerini, 1961 Anayasasının ise ülkeye bir düşünce ve örgütlenme özgürlüğü getirdiğini bu vesileyle yeni siyasi partilerin kurulduğunu belirtmektedir⁵¹⁸. 1961 Anayasası, “*milli irade*” vurgusunun yanına, Anayasa’nın 4. Maddesine, milletin egemenliğini bu konuda yetki verilmiş bulunan

⁵¹⁵ LEWIS, Modern Türkiye’nin Doğuşu, 2017, s. 540

⁵¹⁶ Oya ÇİTCİ, Yerel Yönetimlerde Temsil - Belediye Örneği, TODAİE, Ankara, 1989

⁵¹⁷ Muzaffer SENCER, Türkiye’nin Yönetim Yapısı, Alan Yayınevi, İstanbul, 1992

⁵¹⁸ ORTAYLI, Türkiye’nin Yakın Tarihi, 2010, s. 36

kurumlar tarafından kullanılacağı ifadesini ekleyerek, hükme bağlamıştır. 1924 Anayasasıysa milletin egemenliğini (sadece) Büyük Millet Meclisi aracılığıyla kullanacağını belirtmiştir⁵¹⁹. Bu Anayasanın temel amacı; gerçekleştirilen ulus inşasında rejimi temellendirmek için gerekli İnkılapları hayata geçirmektir.

Çalışmanın bakış açısına göre; tarım devleti şartları gereği çiftçilerin sisteme dâhil edilmesi ve cumhuriyetin temel değerlerine sahip çıkmalarının sağlanması ve daha çok kazanıp kazandırmaları için; 1924 tarihli Köy Kanunu ve ertesini yıl Aşar vergisinin kaldırılmasıyla temsil tabanı genişletilerek, köylünün üzerindeki ağır ekonomik yaptırımları kaldırıp, merkezle bütünleşmesini sağlamak ve üretime yönelmiş bir yapı hedeflenmiştir.

2. Dünya Savaşı'na Türkiye özel uğraşlar sonucunda girmemeyi başarmıştır. Fakat bu dönemde alınan savaş tedbirleri sebebiyle ülke ekonomisi zorluklar yaşamıştır⁵²⁰. 1950'de çok partili sisteme geçilmiş, Demokrat Parti'nin iktidarıyla ülkede demokratik bir ortam oluşmuştur. Ekonomide liberal, siyasette muhafazakâr bir politika izleyen parti vatandaş nezdinde ilk başlarda desteklenmiş, köyden kente göçlerle kentleşme oranı yükselmiş, ayrıca ilk dört-beş yılda ekonomide iyileştirmeler sağlasa da; sonraları ekonomide yaşanan sorunlar ve baskıcı politikaları sebebiyle 1960 müdahalesine maruz kalmıştır.

4.2. TÜRKİYE CUMHURİYETİ 1961-1982 DÖNEMİ DEVLET YÖNETİMİ

27 Mayıs 1960 Darbesi Cumhuriyet döneminin ilk darbe deneyimidir. Ordu'nun Demokrat Parti Politikalarından duyduğu huzursuzluk neticesi gerçekleşen hareket, idamlarla sonuçlanarak yeni bir düzenin kapılarını aralamıştır. Kemal Karpat'a göre;

“1960 Askeri Darbesi, her ne kadar kültürünü ve değerlerini kısmen paylaştığı orta sınıfın yükselişine karşı olsa da, siyaset sahnesinde onun yükselmesini önlemek bir yana, istemeyerek daha da süratli gelişmesine yol açmıştır demek yanlış olmayacaktır. Çünkü toplum içinde gelişmekte olan birçok sosyal grubun kendini ifade etmesini ve farklı ideolojik düşüncelerin ortaya çıkmasını sağlayan 1961 Anayasası'nın yarattığı koşullardan en fazla istifade edenler, orta sınıf mensupları olmuştur⁵²¹.”

⁵¹⁹ Metin HEPER, Türkiye'de Devlet Geleneği, 4. Baskı, Ankara: Doğubatı Yayınları, 2012, s. 152

⁵²⁰ Hüseyin ŞAHİN, Türkiye Ekonomisi, 11. Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 2011, s. 96

⁵²¹ Kemal KARPAT, Kısa Türkiye Tarihi, 4. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014, s. 187

Bu yeni süreçte ortaya çıkan yeni gruplar; farklı görüşlerdeki politik seçkinler topluluğu, devlet bürokrasisi ve aydınlar grubu arasında yaşanan politik çatışmalar sonucu ülke meşruluk bunalımına sürüklenmiştir.

1961 Anayasası'nda halkçılık ve devletçilik ilkelerine yer verilmemiş, milliyetçilik ilkesi ise 'milli devlet' şeklinde kabul edilmiştir. Sosyal devlet ilkesi ilk defa kabul edilmiştir. Sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler ilk defa anayasal düzeyde ele alınmıştır. Cumhurbaşkanlığı süresi yedi yıl ile sınırlandırılmış, TBMM tarafından TBMM üyeleri arasından seçilmesi şartı getirilmiştir. Ayrıca yargı bağımsızlığı için Yüksek Hâkimler Kurulu ve Anayasa Mahkemesi anayasaya işlenmiştir. Kalkınma ve yıllık planlar hazırlamak üzere Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur.

1961 Anayasası hükümet sisteminde değişiklik getirerek kuvvetler ayrılığı sistemini ortaya çıkarmıştır. Yasama yetkisi TBMM, yargı yetkisi Mahkemelere ve yürütme yetkisi de Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kuruluna verilmiştir. Kanun-i Esasi'de yer alan çift meclisli yapı, Meclis ve Senato oluşturulmuştur. Bu Anayasanın hazırlık sürecinde darbeyi gerçekleştiren *Milli Birlik Komitesi* ve genel oyla seçilen 272 üyeli *Temsilciler Meclisi* bulunmaktadır. Bu Anayasa oluşturulurken Avrupa'nın belli başlı ülkelerinin anayasaları esas alınmıştır. Demokrat parti dışında herkes kurucu meclistedir. Halkoylaması ile kabul edilmiştir. İlber Ortaylı'ya göre;

"1961 Anayasası her şeye rağmen tartışmasız ve dayatma ile geçmiş değildir. Bizzat anayasayı hazırlayan komisyon iki kere değişmiştir. İkinci komisyon Siyasal Bilgiler Fakültesi ağırlıklıdır. Gönüllü hazırlığa girişiler ve kendilerini kabul ettirdiler. Çünkü üyeler arasında uyum vardı, ön hazırlıkları vardı"⁵²².

Anayasa metninin girişi 27 Mayıs harekâtını ve onu yapanları meşrulaştırıyordu. 1924 Anayasasının meclis üstünlüğünü felsefe olarak muhafaza etmekle beraber parlamenter rejimi getirmiş, yürütme organı yetkileriyle beraber tanımlanmış ve yargı erki mahkemelere devredilmiştir. 1920'nin konvansiyonel sisteminin son izleri bu şekilde silinmiştir⁵²³.

Ergun Özbudun'a göre; 1924 Anayasası'nın kurduğu sistemde TBMM üzerinde hiçbir kısıtlama yapılmaması hedeflendiğinden, meclis hükümeti sistemi olmasından dolayı; 1961 Anayasası'nın yapımında çoğunluk iktidarının sınırlandırılması düşüncesi 1924 Anayasa'sının ardılı olmasından da dolayı ortaya

⁵²² İlber ORTAYLI, Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı, Timaş Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, 2012, s. 201-202

⁵²³ ORTAYLI, Türkiye'nin Yakın Tarihi, 2010, s. 33

çıkılmıştır⁵²⁴. Diğer anayasalarla karşılaştırıldığında 1961 Anayasası büyük oranda liberal ve demokratik sayılabilir.

Genel idare içinde bazı kuruluşlara özerk bir yapıyla, kendi kendilerine yönetme izni verilmiştir. Üniversiteler ve radyo televizyon idareleri bunlara örnektir. Siyasi partiler güvenceli bir hukuki statüye kavuşturulmuş, sendikalar hakkında düzenlemeler ile iş hukuku gelişimi ve demokratik esaslara uyum sağlanmıştır. Temel haklar bazında; önceden izin almaksızın toplantı ve yürüyüş yapma hakkı tanımlanmıştır.

Yasama ve yürütmenin yumuşak bir şekilde birbirinden ayrıldığı yeni sistemde en önemli enstrüman Anayasal değişikliklerin halk oylamasına sunulduğu referandumdur.

1961 Anayasası yürürlüğe girdikten sonra gerçekleştirilen seçimlerde Demokrat Partinin yerine kurulan Adalet Partisinin başarıları 27 Mayıs müdahalesinin halk nezdinde pek de benimsenmediğini gösterebilir.

Bu dönemlerde yaşanan göçler sonucu toplumsal anlamda; kentte merkez-çevre ya da kır-kent ayrımından ziyade, oluşan ithal ikameye dayalı endüstrileşmeyle ortaya çıkan geniş işçi sınıfı ile işveren arasındaki ayırmadan söz edilebilir.

Darbe, askerin ilerleyen süreçteki darbeleri yapmalarına referans olup kolaylaştırmış; Anayasa ise hükümet sistemi, temel hak ve özgürlükler, vatandaşlık, gerekse yargı gibi alanlarda Türkiye’de önceliklerden oldukça farklı bir düzenin kurulmasını sağlamıştır.

Ülkede yükselen kamplaşma ve siyasi krizler sebebiyle asker 1971 yılında sivil yönetime kısmi bir ordu müdahalesi gerçekleşmiş, yapılan birçok değişiklik ile temel hak ve hürriyetler sınırlandırılmaya, yürütme organı güçlendirilmeye, yargı denetimi zayıflatılmaya çalışılmıştır. Askeri Yüksek İdare Mahkemesi ilk defa kurulmuştur.

Türkiye, 1974’te Kıbrıs Barış Harekâtını yapmış, ardından ağır ambargolarla karşılaşmıştır. 1975 itibariyle tekrar siyasal şiddet ve terör olayları artmaya başlamış, bunlar önlenememiştir. Ayrıca siyasal sistem içinde de tikanıklıklar oluşmuştur. 1980’de Cumhurbaşkanı altı ay boyunca seçilememiştir. Hükümetler karar alamaz, meclisler kanun çıkartamaz duruma gelmiştir. Bu krizin sebebinin yürütmeyi ve devlet otoritesini zayıf bıraktığı gerekçesiyle 1961 Anayasası

⁵²⁴ Ergun ÖZBUDUN, Türkiye’de Demokratikleşme Süreci, 1. Baskı, İstanbul: Bilgi Üni. Yay. 2014, s. 134

olduğu düşünölmüştür. Bu sorunların çözümü için 1961 Anayasası'nda köklü değişiklikler yapılması fikri ortaya atılsa da, bu hususta muvaffak olunamamış, sorunlar çözülememiştir.

Bunun yanına 1978 Petrol Krizi de eklenince ülke ekonomisi büyük yaralar almıştır. 1980'li yıllara gelirken vatandaşlar ve siyasi partiler arasındaki kutuplaşma zirveye çıkmış, sıradanlaşan sokak olayları ve cinayetlerin ardından 12 Eylül Müdahalesi gerçekleşmiştir.

4.3. TÜRKİYE CUMHURİYETİ 1982 SONRASI DEVLET YÖNETİMİ

1980 Darbesi Türkiye'de yaşanan bir iç savaş başlangıcı üzerine gelmiştir. Banker sorunlarıyla birlikte, sağ-sol çatışmaları başlamıştır. Fakat bunun sosyalist sınıf çatışmasıyla alakası yoktur. Savaşanlar aynı sınıfın mensuplarıdır. Türkiye toplumu kontrolden çıkmıştır. Belirli odak noktalarının tutuklanmasıyla çatışmalar darbeden sonra sona ermiştir. İlber Ortaylı'nın ifadesiyle; partiler iki tarafa dağıldığından Ecevit ve Demirel'in uzlaşmaz tavrından dolayı, bu şahıslar daha önce tutuklanamamışlardır.⁵²⁵

Kemal Karpat'a göre;

“1982 Anayasası hükümlerinin en büyük özelliği, merkeziyetçiliği ve yürütme organlarının yetkilerini kanun hükmünde kararnamelerle artırmış olmasıdır. Yargının yetkileri, yargıç ve savcı tayinleri yolu ile kişi aleyhine daraltılmıştır.”⁵²⁶

Bu ve benzeri düzenlemelerle 1961 Anayasası ile gelen kısmi demokratikleşme adımlarından uzaklaşmıştır. Kenan Evren'in 1961 Anayasası için düşünceleri ve 1982 Anayasası'nın bu şekilde yapılmasının altında yatan düşüncesi “O anayasa bize bol geliyor, içinde oynamaya başladık.” sözünden anlaşılmaktadır.

1982 Anayasası daha ayrıntıcıdır. Geçiş dönemi öngörerek bir defaya mahsus Cumhurbaşkanlığı seçimini halka yaptırmıştır. İlerleyen yıllarda gerçekleştirilen değişikliklerle Cumhurbaşkanı tekrar halk tarafından seçilecektir. 1982 Anayasası katı ve serttir; anayasa değişikliklerinde Cumhurbaşkanlığı onayı ilk kez getirilmiştir. MGK'nın düzenlediği kanunların anayasaya aykırılığının iddia edilememesi hususunda bir madde eklenmiştir. Bu madde 2001 yılında gerçekleştirilen değişiklik ile çıkarılmıştır.

⁵²⁵ ORTAYLI, Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı, 2012, s. 225

⁵²⁶ KARPAT, Kısa Türkiye Tarihi, 2014, s. 215

Otorite ağırlığı arttırılmış, kamu yararı kişilerin yararının üstünde tutulmuştur. Anarşi kaygılarıyla hak ve hürriyetlere sınırlamalar getirilmiştir. Güçlü devlet, otoriter idare kavramları vurgulanmıştır. Bu kapsamda Cumhurbaşkanı makamı ve yürütme organı güçlendirilmiştir. Siyasi karar alma mekanizmasındaki tikanıklıkların giderilmesi için düzenlemeler getirilmiştir.

Daha az katılımcı bir demokrasi modeli benimsenmiş, siyasi partilerin kadın ve gençlik kolu gibi yan kuruluşları oluşturması yasaklanmıştır. Ayrıca siyasi partilerin tüzel kişilerle ilişkileri yasaklanmıştır. Dernekler ve kamu kurumları üzerine de birçok yasak tanzim edilmiştir. 1995 değişikliği ile bu hükümler çıkarılmıştır. Seçim dönemi beş yıla çıkarılmıştır.

1961 Anayasası “*insan haklarına dayalı*” deyimine yer verirken, 1982 Anayasası “*insan haklarına saygılı*” deyimini kullanmıştır. Hürriyetlerin sınırlanması hususunda 1961 daha kademeli hükümler öngörürken, 1982 bu kademeli sistemden uzaklaşmıştır.

Yürütme fonksiyonları açısından; 1924 Anayasası tüzüklerden söz eder. 1961 Anayasası tüzük ve yönetmeliklerden açıkça söz eder. Ayrıca sonradan 1961 Anayasası’na kanun hükmünde kararnameler eklenmiştir. 1982 Anayasası ise üç düzenleyici işlem türüne de yer vermiştir. Cumhuriyetin tüm Anayasalarında yürütmeye düzenleyici işlem yapma yetkisi verilmiştir.

1982 Anayasası’nın en belirgin özelliği Atatürkçülüğe yer vermesidir. Atatürkçülük her türlü düşüncenin üzerinde yol gösterici temel ilke olarak Anayasa’da yer almaktadır. Ayrıca bir diğer farklılık ise ikili meclis yapısının terkedilmiş olmasıdır. Yasama TBMM’nindir.

1982 Anayasası 1961 Anayasası’na göre daha kazuistiktir; başlangıç hükümleri açısından 82 daha uzundur. 1961 Anayasası’nda 151 madde ve 11 geçici madde mevcut olup, 1982 Anayasası’nın 177 maddesi ve 16 geçici maddesi bulunmaktadır. Ayrıca 1961’in herhangi bir maddesine tekabül eden 1982’nin maddesi daha uzun ve ayrıntılıdır. 1961 Anayasası’nda sosyo-ekonomik konulara 1982 Anayasası’na göre daha fazla değinilmiştir. Ordu, Bakanlar Kurulu’nu olağanüstü yetkilerle güçlendirmekte ısrarcı olduğu gibi sivil hükümetlerin hukuk ve düzen sorunlarıyla alakadar olmasını da istememektedir.⁵²⁷ Toplanan Danışma Meclisinde, 1961 Kurucu Meclis’inde yer verilen muhalif unsurlar bulunmamaktadır.

⁵²⁷ Metin HEPER, Türkiye’nin Siyasal Hayatı, Doğan Kitap, İstanbul, 1. Baskı, 2011, s. 147

Kurumsal ya da toplu bir muhalefet görülmesi de bir-iki milletvekili etkili muhalefetle göze battılar. 1982 Anayasası dernekler hususunda kısıtlama getirirse de; 1961 Anayasası'ndan farklı olarak eğitimde vakıfların önünü açmıştır. İlber Ortaylı'nın ifadesiyle;

“Bu Anayasa Türkiye toplumunun birtakım özlemlerini gerçekleştiriyordu. O nedendir ki 1982 Anayasası kanun koyucunun amaçları ötesinde yorumlar yaptı ve anayasal yapımız birbiriyle az tutarlı hükümlere dayalı geniş bir nitelik kazanmasına neden oldu⁵²⁸.”

1961 Anayasası'nda olduğu gibi iki kanatlı Meclis yapısı mevcut olup bunlardan biri sivil diğeri askeri kanattan oluşturmaktadır. Ayrıca 1982 ve 1961 Anayasaları da Bakanlar Kurulunu askeri kanada karşı sorumlu tutmuştur. 1982 de partiler kapatıldığından seçim dönemlerinde, 1961'deki kadar kamuoyu oluşturma imkânı bulamamışlardır. Özetle 1961 Anayasası *devlet ve iktidarın sınırlandırılması amaçlanarak kaleme alınmışken*; 1982 Anayasası *devletin otoritesinin sağlanması için kaleme alınmıştır*.

Seçmen “anayasal” ve “siyasal” oylama arasındaki ayırımı yapabilecek olgunluğa sahip olduğunu göstermiştir. 1982'de ordunun eseri 1982 Anayasası'nı %91,37 gibi büyük bir çoğunlukla onaylamış, buna karşın 1983 genel seçimlerinde ordunun seçime girmesine izin verdiği üç partiden en çok ordu-karşıtı olduğu kabul edilen Turgut Özal'ın Anavatan Partisi'ne oy vermiştir⁵²⁹. Ayrıca iktidar vaat ettiği üzere 24 Nisan 1983'te siyasi faaliyetlere izin vermiş, fakat mecliste temsil barajı %10' a çıkarılarak, 31 Mayıs 1983'te eski parti liderlerinin faaliyetleri kısıtlanmıştır⁵³⁰. 1987 referandumu ile parti liderlerinin siyasi yasakları kaldırılmış, 1992'de 3821 sayılı kanun çıkarılarak; partilerin eski isimleriyle kurulmasına izin verilmiştir.

Darbe sonrası sokak olayları bir anda son bulmuş, 1982 Anayasası ve 1983 yılına değin süren askeri yönetim sonrası iktidara gelen Turgut Özal, ülkeyi özellikle liberal ekonomiye yönlendirmiş, özelleştirmeleri arttırmış, korumacı dış ticaret sonlandırılarak, devlet ihracata yönlendirilmiştir. Özal'ın ekonomik ve siyasi politikaları, bu yıllarda İngiltere'de Margaret Thatcher ve Amerika'da Ronald Reagan tarafından uygulanan dönemin önde gelen politikası *neoliberalizminden*

⁵²⁸ ORTAYLI, Türkiye'nin Yakın Tarihi, 2010, s. 38

⁵²⁹ HEPER, Türkiye'de Devlet Geleneği, 4. Baskı, s. 243

⁵³⁰ KARPAT, Kısa Türkiye Tarihi, 2014, s. 215

oldukça etkilenererek, buna göre şekillendirilmiştir. Türkiye'nin dışa açılma serüveni bu şekilde hızlandırmış, ülke bu doğrultuda ilerlemeye başlamıştır.

1982 Anayasası'nın yaşadığı değişiklikler ele alındığında; 1987 yılında gerçekleştirilen anayasa değişikliği ile seçme yaşı 21'den 20'ye düşürülmüştür. TBMM üye sayısı 400'den 450'ye çıkarılmış, eski siyasi liderlerin yasağı kaldırılmış ve referandumun çerçevesi genişletilerek Anayasa değişiklikleri üzerinde halkın etkisi arttırılmıştır.

1993 yılında gelindiğinde radyo ve televizyon üzerindeki devlet tekeli kaldırılarak özel kanalların önü açılmıştır.

1995 yılında 1980 askeri darbesinin meşruluğunu savunan cümleler anayasadan çıkarılmış, seçme ve siyasi partilere üyelik yaşı 18'e düşürülmüştür. TBMM üye sayısı 450'den 550'ye çıkarılmış, yurt dışında yaşayan vatandaşlara oy verme hakkı tanınmıştır. Kamu görevlilerine sendika kurma hakkı tanınmış, siyasi partilere yurtdışı, kadın ve gençlik kolları teşkilatları kurma hakkı tanınmış, yükseköğretim görevlileri ve öğrencilerine siyasi parti üyeliği imkânı tanınmıştır. Seçimlerde oy kullanmak için sandık seçmen listesine kayıt şartı getirilmiş, milletvekiline vekilliği düşmeksizin parti değiştirme hakkı tanınmış ve vakıf, dernek, sendika ve kamu niteliğindeki meslek kuruluşlarının siyasi yasakları kaldırılmıştır.

1999 yılında Devlet Güvenlik Mahkemelerinde askeri hâkim ve savcı varlığına son verilmiş, özelleştirmenin önü açılmış, Danıştay'ın kamu hizmetleri imtiyaz sözleşmelerindeki rolü istisari olarak kısıtlanmış ve uyuşmazlıklarda uluslararası tahkime gidileceği öngörülmüştür.

2001 yılına gelindiğinde temel haklarla konusunda genel sınırlandırma sebepleri kaldırılmıştır. Sınırlandırmanın hakkın özüne dokunulmayacak şekilde ve ölçülü yapılabileceği öngörülmüştür. Yargılama öncesi gözaltı süresi 15 günden 4 güne indirilmiş, siyasi partilerin Anayasaya aykırı fiillerin odağı haline gelmeleri hususundaki kanun boşluğunun ortadan kaldırılması amaçlı ifadeler eklenmiştir. Anayasa Mahkemesi'nin siyasi partileri kapatma yaptırımlarına ilave devlet yardımından yoksun bırakabilecekleri kararlaştırılmıştır. Siyasi parti kapatma kararı için Anayasa Mahkemesi'nin 3/5 çoğunlukla karar alması öngörülmüştür. Milli Güvenlik Konseyi döneminde çıkarılan düzenlemelere Anayasa Mahkemesi denetimi öngörülmüştür. MGK'ya Başbakan yardımcıları ve Adalet Bakanının alınması öngörülmüştür. MGK kararlarının niteliği tavsiye mahiyetine indirilmiştir.

2002 yılına gelindiğinde milletvekili seçilme yeterliliğinde yer alan “ideolojik ve anarşik eylemlere katılma” ifadesi “terör eylemlerine katılma” şeklinde değiştirilmiştir. Bir ilin veya seçim çevresinin TBMM’de üyesinin kalmaması durumunda 90 gün sonraki ilk pazar günü ara seçim yapılması öngörülmüştür. Tüm bu değişiklikler Recep Tayyip Erdoğan’ın önündeki engellerin kaldırılarak meclise girmesi ve Başbakan olması amaçlı gerçekleştirilmiş ve bu değişiklikler akabinde 2002 yılında Siirt’te yapılan ara seçimlerle ilk defa uygulanmıştır.

2004 yılında ölüm cezası kaldırılmış, Devlet Güvenlik Mahkemeleri kaldırılmış, TSK envanteri üzerinde TBMM adına Sayıştay denetimi öngörülmüştür. Bu yıldan itibaren izleyen dönemlerde Avrupa Birliği ile uyum çerçevesinde birçok değişiklik gerçekleştirilmiştir.

2005 yılında katma bütçe uygulamasına son verilmiş, banka açma yetkisi bakanlar kurulundan alınarak BDDK’ya verilmiştir. Mahalli idarelerin hesap ve işlemlerinin denetimi ve kesin hükme bağlanması yetkisi Sayıştay’a tanınmıştır. Merkezi yönetimin bütçe kapsamındaki kamu idareleri ve sosyal güvenlik kurumları gelir ve giderleri üzerinde Sayıştay denetimi öngörülmüştür.

2006 yılında milletvekili seçilme yaşı 30’dan 25’e çekilmiştir.

2007 yılında Cumhurbaşkanlığı seçimlerine halk oylaması usulü getirilmiş, görev süresi 7 yıldan 5 yıla çekilerek iki defa seçilme hakkı tanınmıştır. Genel oyla gerçekleşecek seçimlerde salt çoğunluğun oyunu alan adayın seçileceği, salt çoğunluğun sağlanamaması durumunda 2. seçimde en başarılı iki adayın yarışacağı hükme bağlanmıştır. Milletvekili genel seçimleri 5 yıldan 4 yıla indirilmiş ve TBMM toplantı yeter sayısı 1/3’e indirilmiştir.

2010 yılına gelindiğinde; kadın, çocuk, yaşlı, özürlü, harp ve vazife şehitleri dul ve yetimlerine ve malul ve gazilere pozitif ayrımcılık getirilmiştir. Kişisel verilerin gizliliği hususunda ifadeler getirilmiş, bu verilerin kişinin rızası ile kullanılabilmesi hükme bağlanmıştır. Yurt dışı çıkışın ancak hâkim kararı ile sınırlandırılması hükme bağlanmıştır. Devletin çocuk istismarına karşı koruyucu önlemler alması öngörülmüştür. Memur ve kamu görevlilerine toplu sözleşme hakkı tanınmış, uyuşmazlıklarda Kamu Görevlileri Hakem Kurulunun kesin karar mercii olduğu hükme bağlanmıştır. Kişilere aynı zamanda aynı iş kolunda birden fazla sendikaya üye olma hakkı tanınmıştır. Parti kapatmalarında milletvekillerinin üyeliklerinin devamı öngörülmüştür. Yüksek Askeri Şura işlemlerinde terfi ile kadrosuzluktan emekliye ayırma hariç tüm ilişki kesme kararlarına karşı yargı yolu

açılmıştır. Kamu başdenetçisi makamı ve Kamu Denetçileri Kurumu oluşturulmuştur. Memurların uyarı ve kınama cezalarına karşı yargı yolu açılmıştır. Yargı yetkisinin idari eylem ve işlemlerin hukuka uygunluğu denetimi ile sınırlı olup, yerindelik denetimi şeklinde olmayacağı hükme bağlanmıştır. Adalet hizmetleri ve savcılarının idari görevleri yönünden denetimleri Adalet Bakanlığı'nca adalet müfettişleri ile iç denetçiler; inceleme ve soruşturma işlemlerinin adalet müfettişlerince yapılacağı öngörülmüştür. TBMM Başkanlığı için bir yasama döneminde ikişer yıllık görev süreleri için iki kez seçim yapılması öngörülmüştür. Askeri mahkemelerin yetkileri daraltılarak sadece asker kişilerin askerlik görev ve hizmetleri hususundaki işledikleri askeri suçlarla sınırlanmıştır. Anayasa mahkemesine bireysel başvurunun önü açılmış, Anayasa Mahkemesi üyelerinin görev süresi 12 yıl ile sınırlanmış, üye sayısı ve seçimi değiştirilmiştir. Yüce Divan kararlarına karşı yeniden inceleme başvurusu hakkı tanınmıştır. Anayasa değişikliklerinin iptali, siyasi parti kapatılması veya devlet yardımından yoksun bırakılması gibi nitelikli kararlarında 2/3 oy çokluğu şartı aranmıştır. Meclis Başkanı, Genel Kurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları'nın görev suçlarıyla ilgili Yüce Divan'da yargılanmalarının önü açılmıştır. HSYK üzerinde bir takım değişiklikler gerçekleştirilmiş ve 12 Eylül dönemi Milli Güvenlik Kurulu'nun yargılamalarının önü açılmıştır. 16 Nisan 2017'de gerçekleştirilen halk oylamasının 1982 Anayasası'na getirdiği yenilikler sonraki bölümde ele alınmıştır.

4.4. 16 NİSAN 2017 ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ REFERANDUMU

Yeni anayasa konusu uzun zamandır Türkiye'nin gündemini meşgul etmekteydi. Darbe anayasası olarak adlandırılan 1982 Anayasası eklentiler ve çıkarmalarla kabul edildiği ve yayınlandığı günden bu yana yürürlüktedir. Zaman içinde yaşadığı bu değişimler köklü bir sistem değişikliği doğurmamıştır. Zaman zaman sistem üzerine tartışmalar yaşansa da 2011 yılına kadar hiçbir hükümet bu tartışmaları söylemden öteye taşıyamamıştır. 2011'de gerçekleştirilen referandumla cumhurbaşkanının halk oylamasıyla seçilmesi usulü getirilmiş, bu değişim parlamenter sistemi yarı başkanlık formuna taşımıştır. Bu tarihten itibaren sistemi daha istikrarlı bir forma taşıyacağını savunarak başkanlık sistemine dönüştürmek isteyen Adalet ve Kalkınma Partisi 10 Aralık 2017'de Milliyetçi Hareket Partisi'nin desteğini alarak 22 Maddelik Anayasa değişiklik teklifini hazırlamış ve meclise

sunmuştur. Meclis Anayasa komisyonunda değerlendirilen teklif, kabul edilen 18 maddeyle referanduma taşınmış ve halkın onayına sunulmuştur. 15 Temmuz'da gerçekleşen darbe girişiminin de bu süreci hızlandırdığını söyleyebiliriz. Bu girişim daha güçlü ve istikrarlı bir siyasi yapı oluşturmanın önemini ortaya koymuştur.

Anayasa değişikliği teklifi mevcut sistemin saf bir parlamenter sistem özelliği taşımadığından değiştirilerek başkanlık sistemine geçişi sağlamıştır. Teklifin gerekçesinde mevcut sistemin istikrar sağlamadığı ve hükümet üstünde bürokratik vesayete sebep olduğu üzerinde durulmuş, bu sebeple halk tarafından seçilecek yasama ve yürütmeye yer verildiği vurgulanmıştır. Gerçekleşen değişim başkanlık sistemi unsurları taşısa da “Başkan” yerine “Cumhurbaşkanı” tabiri kullanılmıştır. Bu tercihte muhalefetin “cumhuriyet elden gidiyor” propagandası yapmasının önüne geçildiği de bir gerçektir. Yürütme tek başlı hale getirilmiş, yasama ve yürütmeye birbirini karşılıklı olarak görevden alma imkânı tanınmıştır. Siyasi tıkanmaların önüne geçmek için seçimlerin birlikte gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Cumhurbaşkanına meclisten yetki almaksızın kararname çıkarma yetkisi tanımlanmış, sadece yürütmeyle ilgili olma, temel hak ve hürriyetleri kapsamama ve kanunla çatıştığı durumda kanuna üstünlük tanıma gibi sınırlamalar getirilmiştir.

Yürütmenin görev alanına giren konularda tüm yetki ve sorumluluğu Cumhurbaşkanına tanıyan değişikliklerle bakanlıkların kurulması, kaldırılması, görev ve yetkilerinin belirlenmesi Cumhurbaşkanının inisiyatifine bırakılmıştır. Partili cumhurbaşkanı söylemine yer verilmiş, buna dair engeller ortadan kaldırılmıştır. Seçilme yaşı 18'e düşürülmüş, milletvekili sayısı 550'den 600'e çıkarılmıştır. Cumhurbaşkanının bütçe kanunu dışında kanun teklif edemeyeceği belirtilmiş, kanun teklif etme yetkisini sadece meclise verilmiştir. Sıkıyönetim kaldırılmış, olağan üstü hal (OHAL) ilanı yetkisi Cumhurbaşkanına tanınarak, meclis onayı şartı belirtilmiştir. Yargı alanında da birçok değişiklik gerçekleştirilmiştir.

16 Nisan 2017'de gerçekleştirilen referandumla yürürlüğe giren anayasa değişikliği paketi 94 yıllık parlamenter hükümet sistemine son vermiştir. Bu köklü değişimin detaylarının incelendiği bu bölümde, adım adım değişen maddeleri ve gelen yenilikleri ele alınmıştır.

Madde 1- “7/11/1982 tarihli ve 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 9 uncu maddesine “bağımsız” ibaresinden sonra gelmek üzere “ve tarafsız” ibaresi eklenmiştir⁵³¹.”

Değişiklik sonrası yürürlüğe giren haliyle;

“**Madde 9** – Yargı yetkisi, Türk Milleti adına bağımsız **ve tarafsız** mahkemelerce kullanılır.”

Yargı yetkisinin, Türk milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılacağına dair hüküm, "Bağımsız ve tarafsız" mahkemelerce kullanılacağı şeklinde değişmiştir. Bu değişiklikte geriye dönük bir mesajda verilmiştir. Önceki dönemlerde yargının taraflı kararlar verdiği dair bir ima içermektedir. Hükümetin projelerinde verilen yürütmeyi durdurma kararlarından dolayı, alınan kararların hükümet faaliyetlerinin hızını kestiği AK Parti kanadında sürekli dile getirilmektedir. Hatırlanacağı gibi 3. Köprü ve 3. Havalimanı projelerine Danıştay'dan yürütmeyi durdurma kararı verilmişti. Tabi bu kararların içeriği konunun dışındadır. Ancak alınan bu kararların hükümetin faaliyetlerine ters kararlar olması, bu kararları politika malzemesi haline de getirmiştir.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip ERDOĞAN bir demecinde bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: “*Şu anda inanın patinaj yapıyoruz. Son 3 senedir ekonomik olarak bir patinaj içerisindeyiz. Bizim önümüzde bir engel olmadan, süratle, hızla gitmemiz lazım. Eğer sistem rahat çalışırsa, inanıyorum ki 2023 hedefimizi yakalama konusunda daha farklı yol alırız. Biz bu seçime kadar kişi başı millî geliri 15 bin dolara çıkarmayı hedeflemiştik. Bunu yakalayamadık. Çünkü sistemde sıkıntı var. Sistem ciddi manada engelliyor.*”⁵³²

Madde 2- “2709 sayılı Kanunun 75 inci maddesinde yer alan “beşyüzelli” ibaresi ‘altıyüz’ şeklinde değiştirilmiştir.⁵³³”

Değişiklik sonrası yürürlüğe giren haliyle;

“**Madde 75** – Türkiye Büyük Millet Meclisi genel oyla seçilen **altıyüz** milletvekilinden oluşur.”

⁵³¹ Resmi Gazete, 11 Şubat 2017 sayı:29976 / Yasama bölümü: 6771 sayılı kanun Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun

<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/02/20170211-1.htm> Erişim Tarihi: 17.11.2017

⁵³² 3 yıldır Ekonomide Patinaj Yapıyoruz, *Hürriyet*, Vahap Munyar'a verilen demeç, 19 Nisan 2015.

<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/3-yildir-ekonomide-patinaj-yapiyoruz-28772726>

Erişim Tarihi: 19.11.2017

⁵³³ Resmi Gazete, 11 Şubat 2017 sayı:29976

Milletvekili sayısı 550'den 600'e çıkarılıyor. Bu maddeye yönelik değerlendirmelere bakıldığında; %10 seçim barajı ve suni olarak dağıtılan seçim çevreleri kaldığı müddetçe milletvekili sayısının artması dengeli ve adaletli bir temsil ortamı oluşturmayacaktır. Ayrıca Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile meclisin yetki alanı daraltılmakta, meclisin yürütmeyi denetlemek için kullandığı anayasal araçların kaldırılmıştır. "Devlet faaliyetleri" bütün olarak meclis "genel görüşme" yetkisinin dışına çıkarılmıştır. Meclis tali bir konuma getirilmiştir.⁵³⁴

Hükümet kanadıysa bu değişiklikle temsil edilme oranını arttırmayı hedeflediklerini dile getirmiştir. Bazı illerin nüfus olarak daha fazla temsili hak ettikleri halde eksik sandalyeye sahip oldukları ve bu adaletsizliğin bu maddede gerçekleşen değişiklikle giderileceğini dile getirmişlerdir.

Madde 3- "2709 sayılı Kanununun 76 ncı maddesinin birinci fıkrasında yer alan "Yirmibeş" ibaresi "Onsekiz" şeklinde, ikinci fıkrasında yer alan "yükümlü olduğu askerlik hizmetini yapmamış olanlar," ibaresi "askerlikle ilişkili olanlar," şeklinde değiştirilmiştir.⁵³⁵"

Değişiklik sonrası yürürlüğe giren haliyle;

"**Madde 76 – On sekiz** yaşını dolduran her Türk milletvekili seçilebilir."

"En az ilkokul mezunu olmayanlar, kısıtlılar, **askerlikle ilişkili olanlar**, kamu hizmetinden yasaklılar, taksirli suçlar hariç toplam bir yıl veya daha fazla hapis ile ağır hapis cezasına hüküm giymiş olanlar; zimmet, ihtilas, irtikâp, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflas gibi yüz kızartıcı suçlarla, kaçakçılık, resmi ihale ve alım satımlara fesat karıştırma, Devlet sırlarını açığa vurma, (Değişik ibare: 27/12/2002-4777/1 md.) terör eylemlerine katılma ve bu gibi eylemleri tahrik ve teşvik suçlarından biriyle hüküm giymiş olanlar, affa uğramış olsalar bile milletvekili seçilemezler. Hâkimler ve savcılar, yüksek yargı organları mensupları, yükseköğretim kurumlarındaki öğretim elemanları, Yükseköğretim Kurulu üyeleri, kamu kurum ve kuruluşlarının memur statüsündeki görevlileri ile yaptıkları hizmet bakımından işçi niteliği taşımayan diğer kamu görevlileri ve Silahlı Kuvvetler mensupları, görevlerinden çekilmedikçe, aday olamazlar ve milletvekili seçilemezler."

Türkiye'de yıllardır tartışma konusu olan seçilme yaşı bu değişiklikle düzenlenmiştir. Hükümet kanadı seçme hürriyeti tanınan bireylerin seçilme ehliyetine de sahip olması gerektiğini vurgulamıştır.

⁵³⁴ Metin FEYZİOĞLU, Anayasa Değişikliği Teklifi'nin Karşılaştırmalı ve Açıklamalı Sunuş Metni, http://anayasadegisikligi.barobirlik.org.tr/Anayasa_Degisikligi.aspx Madde 75, Erişim Tarihi: 10.11.2017

⁵³⁵ Resmi Gazete, 11 Şubat 2017 sayı:29976

Madde 4- “2709 sayılı Kanunun 77 nci maddesi başlığıyla birlikte aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.”

“C. Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Cumhurbaşkanının seçim dönemi”

“MADDE 77 – Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri beş yılda bir aynı günde yapılır.”

“Süresi biten milletvekili yeniden seçilebilir.”

“Cumhurbaşkanlığı seçiminde birinci oylamada gerekli çoğunluğun sağlanamaması halinde 101 inci maddedeki usule göre ikinci oylama yapılır.⁵³⁶”

Değişiklik sonrası yürürlüğe giren haliyle;

“**Madde 77-**Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri beş yılda bir **aynı günde** yapılır. Süresi biten milletvekili yeniden seçilebilir. Cumhurbaşkanlığı seçiminde birinci oylamada gerekli çoğunluğun sağlanamaması halinde 101 inci maddedeki usule göre ikinci oylama yapılır.”

Değişikliğin eski halinden farkı; meclis seçimlerinin 5 yılda 1’den, 4 yılda 1’e yapılacak şekilde düzenlenmesi ve cumhurbaşkanlığı seçimiyle birleştirilmesidir. Seçim dönemlerinin ekonomik bir yükü olduğu düşünüldüğünde hükümetin bu seçimlerinin bir arada yapılması gerektiği görüşü mantıklı görülebilir. Diğer taraftan bakıldığında, bu değişiklikte görülen sakıncalar ise şöyledir; aynı gün ve aynı ortamda yapılan seçimde, hem yasama hem yürütmeye benzer siyasi çizgi temsilcilerinin seçilme ihtimali oldukça yüksek görülmektedir. Bu durumda yürütmeyi hukuken denetleme yetkisi kalkan meclisin, siyasi kontrol işlevi de büyük ölçüde zedelenmiş olacaktır. Farklı siyasi görüşten yasama ve yürütmenin seçilmesi durumunda çözümü güç siyasi krizlerin baş göstereceği muhtemeldir⁵³⁷.

Farklı siyasi görüşlerin çekişmesi sonucu ortaya çıkabilecek tıkanıklıkları çözecek anayasal mekanizmalar başkanlık sisteminde yoktur. Amerikan siyasal kültüründe siyasi partiler, ideolojik birlik ve parti disiplininin neredeyse tamamen yoksun, türdeşlikten uzak geniş siyasal koalisyonlardır.⁵³⁸ Bu sebeple bu tarz tıkanıklıklar görece az yaşanmaktadır. Parlamenter sistemlerde bu tarz durumlarda hükümet güvensizlik oyuyla düşürülerek, yeni çoğunluğu yansıtan yeni hükümetler kurularak krizler giderilir. ABD kadar demokrasi kültürü gelişmemiş Latin Amerika ülkelerinde uygulanan başkanlık sistemleri incelendiğinde bu tarz siyasi çekişmeler sonucunda yasama organı devre dışı bırakılmış, ülkeler kanun gücünde

⁵³⁶ Resmi Gazete, 11 Şubat 2017 sayı:29976

⁵³⁷ FEYZİOĞLU, Madde 77

⁵³⁸ Ergun ÖZBUDUN, Başkanlık sistemi ve Türkiye, Liberal Perspektif Analiz, Sayı:1 Mayıs 2015, s. 3

kararnemelerle yönetilmiştir. Bu durum başkanın aşırı güçlenmesine yol açan bir yozlaşmadır. Linz’de Başkanlık Sisteminin Tehlikeleri eserinde, bu durumu çift demokratik meşruluk başlığı altında işlemiştir. Yasamada yürütmeye başkanlık sisteminde halkın iradesini temsil ettiğinden demokratik meşruluk kazanmaktadır⁵³⁹.

Madde 5- “2709 sayılı Kanunun 87 nci maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.”

“MADDE 87 – Türkiye Büyük Millet Meclisinin görev ve yetkileri, kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmak; bütçe ve kesinhesap kanun tekliflerini görüşmek ve kabul etmek; para basılmasına ve savaş ilânına karar vermek; milletlerarası andlaşmaların onaylanmasını uygun bulmak, Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının beşte üç çoğunluğunun kararı ile genel ve özel af ilânına karar vermek ve Anayasanın diğer maddelerinde öngörülen yetkileri kullanmak ve görevleri yerine getirmektir.⁵⁴⁰”

Değişik öncesi hali aşağıdaki gibidir;

“**Madde 87-** Türkiye Büyük Millet Meclisinin görev ve yetkileri, kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmak; ~~Bakanlar Kurulunu ve bakanları denetlemek; Bakanlar Kuruluna belli konularda kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi vermek;~~ bütçe ve kesinhesap kanun tasarılarını görüşmek ve kabul etmek; para basılmasına ve savaş ilanına karar vermek; milletlerarası andlaşmaların onaylanmasını uygun bulmak, (...) (3) (Ek ibare: 3/10/2001-4709/28 md.) Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tam sayısının beşte üç çoğunluğunun kararı ile genel ve özel af ilanına (...) (1) karar vermek ve Anayasanın diğer maddelerinde ön görülen yetkileri kullanmak ve görevleri yerine getirmektir.”

Meclisin görev ve yetkilerinin tanımlandığı maddede gerçekleştirilen bu değişiklikle yasamanın yürütmeyi denetleme görevi ifadesi kaldırılmıştır. Sert kuvvetler ayrılığını uygulamak için bu değişiklik zorunludur. Bu değişiklikte görülen sakıncalar ise şöyledir; ABD üzerinden gidilirse kongrenin Başkanın atadığı bakanlar konusunda tercihlerinde etkisi olduğu görülmektedir. Ayrıca bütçenin onaylanmasında tekel konumundadır. Bu da etkili bir denetim sağlar. Yeni anayasada Cumhurbaşkanı güvenoyunu halktan almakta, meclisin güvenoyuna gerek kalmamaktadır. Bu sebeple birlikte çalışacağı kabinesinin bakanların tercihi de kendisindedir. Ancak Bütçe kanunuyla ilgili madde 15’te yer alan değişikliklere göz atıldığında; Cumhurbaşkanıca hazırlanan bütçe kanunu vaktinde yürürlüğe konmazsa bir önceki yılın bütçesinin yeniden değerlendirilme oranına göre arttırılarak

⁵³⁹ Juan J. LINZ, Perils of Presidentialism, Oxford University Press, New York, 1992

⁵⁴⁰ Resmi Gazete, 11 Şubat 2017 sayı:29976

yürürlüğe konacağı hükmü TBMM'nin bütçe denetimini kısıtlamaktadır.⁵⁴¹ Ayrıca bu maddede gerçekleştirilen değişiklikle Kanun Hükmünde Kararnameler ve kanun tasarısı kavramı terk edilmiştir.

Madde 6- “2709 sayılı Kanunun 98 inci maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiş ve kenar başlığı metinden çıkarılmıştır.”

“**Madde 98** – Türkiye Büyük Millet Meclisi; Meclis araştırması, genel görüşme, Meclis soruşturması ve yazılı soru yollarıyla bilgi edinme ve denetleme yetkisini kullanır.”

“Meclis araştırması, belli bir konuda bilgi edinmek için yapılan incelemeden ibarettir.”

“Genel görüşme, toplumu ve Devlet faaliyetlerini ilgilendiren belli bir konunun Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda görüşülmesidir.”

“Meclis soruşturması, Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlar hakkında 106 ncı maddenin beşinci, altıncı ve yedinci fıkraları uyarınca yapılan soruşturmadan ibarettir.”

“Yazılı soru, yazılı olarak en geç on beş gün içinde cevaplanmak üzere milletvekillerinin, Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlara yazılı olarak soru sormalarından ibarettir.”

“Meclis araştırması, genel görüşme ve yazılı soru önergelerinin verilme şekli, içeriği ve kapsamı ile araştırma usulleri Meclis İçtüzüğü ile düzenlenir.⁵⁴²”

Bu değişiklikle “Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bilgi edinme ve denetim yolları” olan kenar başlığı kaldırılmıştır. Gensoru denetleme yetkisinden çıkarılmıştır. Bu değişiklikte görülen sakıncalar ise şöyledir; Bu durum, temel olarak Yasama organının yürütmeyi hukukî yollarla denetlenme imkânlarının ortadan kaldırması sonucunu doğurmaktadır.⁵⁴³ Genel Görüşme konusunda gerçekleşen değişiklik uyarınca, Anayasa'nın hâlihazırdaki metninde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne verilen “...toplumu ve Devlet faaliyetlerini ilgilendiren...” konularda Genel Görüşme yapma yetkisi sınırlandırılmakta ve Türkiye Büyük Millet Meclisi, Devlet faaliyetlerinden tümüyle dışlanmış olmaktadır.

Metin FeYZioğlu bu hususta görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir.

“Toplumu ilgilendiren, devlet faaliyetlerini ilgilendirmeyen bir konunun meydana gelme ihtimali oldukça düşüktür. Devlet toplumsal sorunları çözmek amacıyla örgütlenmiş bir yapıdır. Bu iki kategori ayrı olarak düşünülemez. Son olarak, dünyadaki yerleşik

⁵⁴¹ FEYZİOĞLU, Madde 87

⁵⁴² Resmi Gazete, 11 Şubat 2017 sayı:29976

⁵⁴³ FEYZİOĞLU, Madde 98

demokrasi uygulamalarına bakıldığında da, “devlet faaliyetlerinden dışlanmış bir Meclis’ten söz etmenin mümkün olmadığına dikkat çekmek gerekmektedir⁵⁴⁴.”

Yazılı soru ile ilgili olarak eski maddede yürütmenin başı konumundaki başbakan ve bakanlara yöneltilebilen sorular, yeni anayasada yürütmenin tek sorumlusu konumunda yer alan cumhurbaşkanına direkt olarak yöneltilememekte, yardımcılara ve ilgili bakanlara yöneltilebilmektedir. Bu durumun tüm yürütme yetkileri kendisinde toplanan Cumhurbaşkanına, milletvekilleriince şahsen soru sorulamayacak bir makam yaratılması olarak yorumlanabilir⁵⁴⁵.

Madde 7- “2709 sayılı Kanununun 101 inci maddesi başlığıyla birlikte aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.”

“A. Adaylık ve seçimi”

“**Madde 101** – Cumhurbaşkanı, kırk yaşını doldurmuş, yükseköğrenim yapmış, milletvekili seçilme yeterliliğine sahip Türk vatandaşları arasından, doğrudan halk tarafından seçilir.”

“Cumhurbaşkanının görev süresi beş yıldır. Bir kimse en fazla iki defa Cumhurbaşkanı seçilebilir.”

“Cumhurbaşkanlığına, siyasi parti grupları, en son yapılan genel seçimlerde toplam geçerli oyların tek başına veya birlikte en az yüzde beşini almış olan siyasi partiler ile en az yüz bin seçmen aday gösterebilir.”

“Cumhurbaşkanı seçilen milletvekilinin TBMM üyeliği sona erer.”

“Genel oyla yapılacak seçimde, geçerli oyların salt çoğunluğunu alan aday, Cumhurbaşkanı seçilir. İlk oylamada bu çoğunluk sağlanamazsa, bu oylamayı izleyen ikinci pazar günü ikinci oylama yapılır. Bu oylamaya, ilk oylamada en çok oy almış iki aday katılır ve geçerli oyların çoğunluğunu alan aday, Cumhurbaşkanı seçilir.”

“İkinci oylamaya katılmaya hak kazanan adaylardan birinin herhangi bir nedenle seçime katılmaması halinde; ikinci oylama, boşalan adaylığın birinci oylamadaki sıraya göre ikame edilmesi suretiyle yapılır. İkinci oylamaya tek adayın kalması halinde, bu oylama referandum şeklinde yapılır. Aday, geçerli oyların salt çoğunluğunu aldığı takdirde Cumhurbaşkanı seçilir. Oylamada, adayın geçerli oyların çoğunluğunu alamaması halinde, sadece Cumhurbaşkanı seçimi yenilenir.”

“Seçimlerin tamamlanamaması halinde, yenisi göreve başlayıncaya kadar mevcut Cumhurbaşkanının görevi devam eder.”

⁵⁴⁴ FEYZİOĞLU, Madde 98

⁵⁴⁵ FEYZİOĞLU, Madde 98

“Cumhurbaşkanlığı seçimlerine ilişkin diğer usul ve esaslar kanunla düzenlenir⁵⁴⁶.”

Bu değişiklikle Cumhurbaşkanı seçilen kişinin partisiyle bağının kesilmesine yönelik düzenleme kaldırılmıştır. İlk seçimlerde salt çoğunluğun sağlanamaması durumunda sadece Cumhurbaşkanı seçimlerinin yenilenmesi kararı alınmıştır.

Metin Feyzioğlu değerlendirmelerinde şu hususlara değinmiştir; Bir kişinin iki defa cumhurbaşkanı seçilebileceğine dair hususun yer aldığı bu maddeyi; 116. Maddede getirilen 2. Döneminde olan cumhurbaşkanı, meclisin seçimlerin yenilenmesine karar vermesi durumunda tekrar aday olabileceğine dair düzenleme etkisiz kılmaktadır. Ayrıca Cumhurbaşkanlığına aday göstermeye dair yapılan düzenleme önceki halinde 20 milletvekilinin aday gösterebilirken, yeni düzenleme ile bu yetki siyasi parti gruplarına tanınmıştır. Bu durumda zaten ülkede tartışma konusu olan siyasi parti liderlerinin karar mekanizmasında olduğu siyasi iklimi pekiştirmiştir. Bu durumda seçilecek Cumhurbaşkanının bir siyasi partinin adayı konumundan, bütün bir milletin Cumhurbaşkanı konumuna nasıl geleceği sorgulanmaktadır⁵⁴⁷.

Madde 8- *“2709 sayılı Kanununun 104 üncü maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.”*

“Madde 104 – “Cumhurbaşkanı Devletin başıdır. Yürütme yetkisi Cumhurbaşkanına aittir.”

“Cumhurbaşkanı, Devlet başkanı sıfatıyla Türkiye Cumhuriyetini ve Türk Milletinin birliğini temsil eder; Anayasanın uygulanmasını, Devlet organlarının düzenli ve uyumlu çalışmasını temin eder.”

“Gerekli gördüğü takdirde, yasama yılının ilk günü Türkiye Büyük Millet Meclisinde açılış konuşmasını yapar.”

“Ülkenin iç ve dış siyaseti hakkında Meclise mesaj verir.”

“Kanunları yayımlar.”

“Kanunları tekrar görüşülmek üzere Türkiye Büyük Millet Meclisine geri gönderir.”

“Kanunların, Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü'nün tümünün veya belirli hükümlerinin Anayasaya şekil veya esas bakımından aykırı oldukları gerekçesiyle Anayasa Mahkemesinde iptal davası açar.”

⁵⁴⁶ Resmi Gazete, 11 Şubat 2017 sayı:29976

⁵⁴⁷ FEYZİOĞLU, Madde 101

“Cumhurbaşkanı yardımcılarını atar ve görevlerine son verir.”

“Üst kademe kamu yöneticilerini atar, görevlerine son verir ve bunların atanmalarına ilişkin usul ve esasları Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenler.”

“Yabancı devletlere Türkiye Cumhuriyetinin temsilcilerini gönderir, Türkiye Cumhuriyetine gönderilecek yabancı devlet temsilcilerini kabul eder.”

“Milletlerarası andlaşmaları onaylar ve yayımlar.”

“Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunları gerekli gördüğü takdirde halkoyuna sunar.”

“Milli güvenlik politikalarını belirler ve gerekli tedbirleri alır.”

“Türkiye Büyük Millet Meclisi adına Türk Silahlı Kuvvetlerinin Başkomutanlığını temsil eder.”

“Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına karar verir.”

“Sürekli hastalık, sakatlık ve kocama sebebiyle kişilerin cezalarını hafifletir veya kaldırır.”

“Cumhurbaşkanı, yürütme yetkisine ilişkin konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarabilir. Anayasanın ikinci kısmının birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan temel haklar, kişi hakları ve ödevleriyle dördüncü bölümde yer alan siyasi haklar ve ödevler Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenemez. Anayasada münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz. Kanunda açıkça düzenlenen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz. Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile kanunlarda farklı hükümler bulunması halinde, kanun hükümleri uygulanır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin aynı konuda kanun çıkarması durumunda, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi hükümsüz hale gelir.”

“Cumhurbaşkanı, kanunların uygulanmasını sağlamak üzere ve bunlara aykırı olmamak şartıyla, yönetmelikler çıkarabilir.”

“Kararnameler ve yönetmelikler, yayımdan sonraki bir tarih belirlenmemişse, Resmî Gazetede yayımlandıkları gün yürürlüğe girer.”

“Cumhurbaşkanı, ayrıca Anayasada ve kanunlarda verilen seçme ve atama görevleri ile diğer görevleri yerine getirir ve yetkileri kullanır.”⁵⁴⁸

Bu değişikliklerle, "cumhurbaşkanının görev ve yetkilerine" ilişkin maddede değişiklik yapılmıştır ve cumhurbaşkanına, devlet başkanı sıfatı getirilmiştir. Devletin başı olan cumhurbaşkanına, yürütme yetkisi verilmiştir. Cumhurbaşkanı, devlet başkanı olarak;

-Türkiye Cumhuriyeti'ni ve Türk milletinin birliğini temsil edecek,

⁵⁴⁸ Resmi Gazete, 11 Şubat 2017 sayı:29976

-Anayasanın uygulanmasını, devlet organlarının düzenli ve uyumlu çalışmasını sağlayacak,

-Gerekli görürse, yasama yılının ilk günü TBMM'de açılış konuşmasını yapacak,

-Ülkenin iç ve dış siyaseti hakkında meclise mesaj verecek,

-Kanunları yayımlayacak ve kanunları tekrar görüşülmek üzere TBMM'ye geri gönderecek,

-Kanunların, TBMM İç tüzüğünün tümünün veya belirli hükümlerinin anayasaya şekil veya esas bakımından aykırı oldukları gerekçesiyle Anayasa Mahkemesinde iptal davası açacaktır.

Cumhurbaşkanlığı kararnameleri düzenlenmiştir. Bu değişiklikte görülen sakıncalar ise şöyledir; Yeni Anayasada yürürlükten kaldırılan Kanun Hükmünde Kararnameler geçmişte, sınırları, içerikleri, zaman dilimleri belirli olacak şekilde meclisin verdiği yetkiyle çıkarıldığı halde, bu sınırların zaman zaman aşıldığı görülmüştür. Yeni anayasada Cumhurbaşkanına verilen görece zaman ya da içerik yönünden sınırsız düzenleme yetkisinin, hukuk devleti ilkesi yönünden sorunlar doğurabileceği düşünülmektedir. Ayrıca üst kademe kamu yöneticilerini atama ve görevden alma görevinin yanında bu atamalarıyla ilgili hususların cumhurbaşkanlığı kararnameleriyle düzenleneceği ifadesi eklenmiştir. Böylece Cumhurbaşkanı idari teşkilatın şekillenmesinde kanuna bağlı olmayacağı gibi, atama ve görevden almaya ilişkin kuralları da kendisi koyacaktır. Bu durumda devlet üst kademesinin sürekli ve kontrolsüz şekilde yenilenmesinin yolu açılmış olmaktadır⁵⁴⁹.

Madde 9- – “2709 sayılı Kanunun 105 inci maddesi başlığıyla birlikte aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.”

“E. Cumhurbaşkanının cezai sorumluluğu”

“**Madde105** – Cumhurbaşkanı hakkında, bir suç işlediği iddiasıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının salt çoğunluğunun vereceği önergeyle soruşturma açılması istenebilir. Meclis, önergeyi en geç bir ay içinde görüşür ve üye tamsayısının beşte üçünün gizli oyuyla soruşturma açılmasına karar verebilir.”

“Soruşturma açılmasına karar verilmesi halinde, Meclisteki siyasi partilerin, güçleri oranında komisyona verebilecekleri üye sayısının üç katı olarak gösterecekleri adaylar arasından her siyasi parti için ayrı ayrı ad çekme suretiyle kurulacak onbeş kişilik bir komisyon tarafından soruşturma yapılır. Komisyon, soruşturma sonucunu belirten

⁵⁴⁹ FEYZİOĞLU, Madde 104

raporunu iki ay içinde Meclis Başkanlığına sunar. Soruşturmanın bu sürede bitirilememesi halinde, komisyona bir aylık yeni ve kesin bir süre verilir.”

“Rapor Başkanlığa verildiği tarihten itibaren on gün içinde dağıtılır, dağıtımından itibaren on gün içinde Genel Kurulda görüşülür. Türkiye Büyük Millet Meclisi, üye tamsayısının üçte ikisinin gizli oyuyla Yüce Divana sevk kararı alabilir. Yüce Divan yargılaması üç ay içinde tamamlanır, bu sürede tamamlanamazsa bir defaya mahsus olmak üzere üç aylık ek süre verilir, yargılama bu sürede kesin olarak tamamlanır.”

“Hakkında soruşturma açılmasına karar verilen Cumhurbaşkanı, seçim kararı alamaz.”

“Yüce Divanda seçilmeye engel bir suçtan mahkûm edilen Cumhurbaşkanının görevi sona erer.”

“Cumhurbaşkanının görevde bulunduğu sürede işlediği iddia edilen suçlar için görevi bittikten sonra da bu madde hükmü uygulanır.⁵⁵⁰”

Söz konusu madde Cumhurbaşkanının işlediği iddia edilen suçlarla ilgili soruşturulması ve yargılanmasına dair usul ve esasları düzenlemektedir. Bu değişikliğe dair değerlendirmeler şöyledir;

Öncelikle Cumhurbaşkanının kişisel suçları ve görev suçları arasında bir ayırım yapılmamıştır. Göreviyle alakalı olmayan suç isnatlarının yöneltmesi için vatana ihanet suçlamasına eşdeğer bir usul engeliyle karşılaşılmaktadır. Cumhurbaşkanının yardımcıları ve bakanlarıyla ilgili ise bu ayırım yapılmıştır. Görev suçlarıyla ilgili aynı yöntem uygulanırken (Meclis üye tamsayısının salt çoğunluğunun teklifi ve üye tamsayısının beşte üçünün kabul oyu) görevleriyle ilgili olmayan suçlarda ise yasama dokunulmazlığı hükümlerinden yararlanacakları belirtilmektedir. Demokratik rejimlerde esas olan; her makamda bulunan kişinin yetkisi çerçevesinde hesap verebilmesi gerekmektedir. Kamu hukukunda sorumluluk yetkiyi takip eder. Gerçekleşen değişimle Cumhurbaşkanlığı makamı bir yandan geniş yetkilerle donatılmakta, diğer yandan ise cezai denetimi imkânsıza yakın bir şekilde güçleştirilmiştir. Bu konuya, daha geniş şekilde madde 11’de değinilecektir⁵⁵¹.

Madde 10- *“2709 sayılı Kanununun 106 ncı maddesi başlığıyla birlikte aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.”*

“F. Cumhurbaşkanı yardımcıları, Cumhurbaşkanına vekâlet ve bakanlar”

⁵⁵⁰ Resmi Gazete, 11 Şubat 2017 sayı:29976

⁵⁵¹ FEYZİOĞLU, Madde 105

“Madde 106 – Cumhurbaşkanı, seçildikten sonra bir veya daha fazla Cumhurbaşkanı yardımcısı atayabilir.”

“Cumhurbaşkanlığı makamının herhangi bir nedenle boşalması halinde, kırkbeş gün içinde Cumhurbaşkanı seçimi yapılır. Yenisi seçilene kadar Cumhurbaşkanı yardımcısı Cumhurbaşkanlığına vekâlet eder ve Cumhurbaşkanına ait yetkileri kullanır. Genel seçime bir yıl veya daha az kalmışsa Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimi de Cumhurbaşkanı seçimi ile birlikte yenilenir. Genel seçime bir yıldan fazla kalmışsa seçilen Cumhurbaşkanı Türkiye Büyük Millet Meclisi seçim tarihine kadar görevine devam eder. Kalan süreyi tamamlayan Cumhurbaşkanı açısından bu süre dönemden sayılmaz. Türkiye Büyük Millet Meclisi genel seçimlerinin yapılacağı tarihte her iki seçim birlikte yapılır.”

“Cumhurbaşkanının hastalık ve yurt dışına çıkma gibi sebeplerle geçici olarak görevinden ayrılması hallerinde, Cumhurbaşkanı yardımcısı Cumhurbaşkanına vekâlet eder ve Cumhurbaşkanına ait yetkileri kullanır.”

“Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlar, milletvekili seçilme yeterliliğine sahip olanlar arasından Cumhurbaşkanı tarafından atanır ve görevden alınır. Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlar, 81 inci maddede yazılı şekilde Türkiye Büyük Millet Meclisi önünde andiçerler. Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, Cumhurbaşkanı yardımcısı veya bakan olarak atanırlarsa üyelikleri sona erer.”

“Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlar, Cumhurbaşkanına karşı sorumludur. Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlar hakkında görevleriyle ilgili suç işledikleri iddiasıyla, Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının salt çoğunluğunun vereceği önergeyle soruşturma açılması istenebilir. Meclis, önergeyi en geç bir ay içinde görüşür ve üye tamsayısının beşte üçünün gizli oyuyla soruşturma açılmasına karar verebilir.”

“Soruşturma açılmasına karar verilmesi halinde, Meclisteki siyasi partilerin, güçleri oranında komisyona verebilecekleri üye sayısının üç katı olarak gösterecekleri adaylar arasından, her siyasi parti için ayrı ayrı ad çekme suretiyle kurulacak onbeş kişilik bir komisyon tarafından soruşturma yapılır. Komisyon, soruşturma sonucunu belirten raporunu iki ay içinde Meclis Başkanlığına sunar. Soruşturmanın bu sürede bitirilememesi halinde, komisyona bir aylık yeni ve kesin bir süre verilir.”

“Rapor Başkanlığa verildiği tarihten itibaren on gün içinde dağıtılır ve dağıtımından itibaren on gün içinde Genel Kurulda görüşülür. Türkiye Büyük Millet Meclisi, üye tamsayısının üçte ikisinin gizli oyuyla Yüce Divana sevk kararı alabilir. Yüce Divan yargılaması üç ay içinde tamamlanır, bu sürede tamamlanamazsa bir defaya mahsus olmak üzere üç aylık ek süre verilir, yargılama bu sürede kesin olarak tamamlanır.”

“Bu kişilerin görevde buldukları sürede, görevleriyle ilgili işledikleri iddia edilen suçlar bakımından, görevleri bittikten sonra da beşinci, altıncı ve yedinci fıkra hükümleri uygulanır.”

“Yüce Divanda seçilmeye engel bir suçtan mahkûm edilen Cumhurbaşkanı yardımcısı veya bakanın görevi sona erer.”

“Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlar, görevleriyle ilgili olmayan suçlarda yasama dokunulmazlığına ilişkin hükümlerden yararlanır.”

“Bakanlıkların kurulması, kaldırılması, görevleri ve yetkileri, teşkilat yapısı ile merkez ve taşra teşkilatlarının kurulması Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenir.”⁵⁵²

Bu madde ile cumhurbaşkanı yardımcılığı Anayasaya eklenmiştir. Cumhurbaşkanlığı makamı boşalacak olursa 45 gün içinde cumhurbaşkanı seçimi yapılacaktır. Yenisi seçilene kadar cumhurbaşkanı yardımcısı, cumhurbaşkanlığına vekâlet edecek ve cumhurbaşkanına ait yetkileri kullanacaktır. Kuvvetlerin sert bir şekilde ayrımının yapılabilmesi için meclis başkanından bu vekâlet yetkisinin alınması gerekli bir değişikliktir. Genel seçime 1 yıl ve daha az kalmışsa, TBMM seçimi de cumhurbaşkanı seçimiyle yenilenecektir. Cumhurbaşkanınca atanacak bakanların sahip olması gereken vasıflar tanımlanmış, ceza koşulları ve yargılanma usulleri belirlenmiştir.

Bu maddeye dair Türkiye Barolar Birliğinin seçim öncesi ortaya koyduğu değerlendirmeye göre; Cumhurbaşkanı yardımcılarının sayısının belli olmaması, sadece Cumhurbaşkanının inisiyatifine bırakılması nedeniyle, denetimi de mümkün görülmemektedir. Burada en çok dikkat çekilen husus bu kişilerin sadece danışman konumunda olmadıkları, yeri geldiğinde cumhurbaşkanına vekâlet edecek olmalarıdır. Eski hükümet sisteminde TBMM başkanı cumhurbaşkanına vekâlet etmekteydi. TBMM başkanının da seçilmiş bir kişi olması ve görev itibarıyla tarafsız konumda olması uygun vekil olarak tartışmalardan uzak kalacakken, bu vasıflara sahip olmayan, sadece cumhurbaşkanınca tercih edilen bir şahsın millet iradesini kullanması, cumhurbaşkanına tanınan yasama ve yürütme faaliyetlerini yürütmesi bir tehlike olarak görülmektedir. ABD örneğinde bile başkana vekâlet edebilen başkan yardımcısı seçimle belirlenmektedir. Başkana ait yetkileri kullanması da bu yolla meşrulaştırılmaktadır.⁵⁵³

Madde 11- *“2709 sayılı Kanununun 116 ncı maddesi başlığıyla birlikte aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.”*

⁵⁵² Resmi Gazete, 11 Şubat 2017 sayı:29976

⁵⁵³ FEYZİOĞLU, Madde 106

“H. Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Cumhurbaşkanı seçimlerinin yenilenmesi”

“Madde 116 – Türkiye Büyük Millet Meclisi, üye tamsayısının beşte üç çoğunluğuyla seçimlerin yenilenmesine karar verebilir. Bu halde Türkiye Büyük Millet Meclisi genel seçimi ile Cumhurbaşkanlığı seçimi birlikte yapılır.”

“Cumhurbaşkanının seçimlerin yenilenmesine karar vermesi halinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi genel seçimi ile Cumhurbaşkanlığı seçimi birlikte yapılır.”

“Cumhurbaşkanının ikinci döneminde Meclis tarafından seçimlerin yenilenmesine karar verilmesi halinde, Cumhurbaşkanı bir defa daha aday olabilir.”

“Seçimlerinin birlikte yenilenmesine karar verilen Meclisin ve Cumhurbaşkanının yetki ve görevleri, yeni Meclisin ve Cumhurbaşkanının göreve başlamasına kadar devam eder.”

“Bu şekilde seçilen Meclis ve Cumhurbaşkanının görev süreleri de beş yıldır.⁵⁵⁴”

Bu maddeyle birlikte, TBMM, üye tam sayısının 5'te 3 çoğunluğunun kararıyla seçimlerin yenilenebilecektir. TBMM genel seçimi ile cumhurbaşkanı seçimi birlikte yapılacaktır. Cumhurbaşkanının seçimlerin yenilenmesine karar vermesi halinde de TBMM genel seçimi ile cumhurbaşkanı seçimi birlikte gerçekleştirilecektir.

Cumhurbaşkanının ikinci döneminde Meclis tarafından seçimlerin yenilenmesine karar verilmesi durumunda, madde 101'de getirilen 2 dönem kısıtlaması ortadan kalkacak ve cumhurbaşkanı bir kez daha aday olabilecektir. Seçimler yenilenene kadar mevcut Cumhurbaşkanı ve meclis görevine devam edecektir. Bu şekilde seçimlerden sonra görev süreleri 5 yıl olacaktır.

Bu maddeye dair çekincelere madde 4 (anayasa madde 77) ve madde 7 (anayasa madde 101)'de değinilmiştir.

Madde 12- *“2709 sayılı Kanununun 119 uncu maddesi başlığıyla birlikte aşağıdaki şekilde değiştirilmiş ve kenar başlıkları metinden çıkarılmıştır.”*

“III. Olağanüstü hal yönetimi”

“Madde 119 – Cumhurbaşkanı; savaş, savaşı gerektirecek bir durumun başgöstermesi, seferberlik, ayaklanma, vatan veya Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma, ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten veya dıştan tehlikeye düşüren şiddet hareketlerinin yaygınlaşması, anayasal düzeni veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketlerinin ortaya çıkması, şiddet olayları nedeniyle kamu düzeninin ciddî şekilde bozulması, tabii afet veya tehlikeli salgın hastalık ya da ağır

⁵⁵⁴ Resmi Gazete, 11 Şubat 2017 sayı:29976

ekonomik bunalımın ortaya çıkması hallerinde yurdun tamamında veya bir bölgesinde, süresi altı ayı geçmemek üzere olağanüstü hal ilan edebilir.”

“Olağanüstü hal ilanı kararı, verildiği gün Resmî Gazetede yayımlanır ve aynı gün Türkiye Büyük Millet Meclisinin onayına sunulur.”

“Türkiye Büyük Millet Meclisi tatilde ise derhal toplantıya çağırılır; Meclis gerekli gördüğü takdirde olağanüstü halin süresini kısaltabilir, uzatabilir veya olağanüstü hali kaldırabilir.”

“Cumhurbaşkanının talebiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi her defasında dört ayı geçmemek üzere süreyi uzatabilir. Savaş hallerinde bu dört aylık süre aranmaz.”

“Olağanüstü hallerde vatandaşlar için getirilecek para, mal ve çalışma yükümlülükleri ile 15 inci maddedeki ilkeler doğrultusunda temel hak ve hürriyetlerin nasıl sınırlandıracağı veya geçici olarak durdurulacağı, hangi hükümlerin uygulanacağı ve işlemlerin nasıl yürütüleceği kanunla düzenlenir.”

“Olağanüstü hallerde Cumhurbaşkanı, olağanüstü halin gerekli kıldığı konularda, 104 üncü maddenin onyedincifıkrasının ikinci cümlesinde belirtilen sınırlamalara tabi olmaksızın Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarabilir. Kanun hükmündeki bu kararnameler Resmî Gazetede yayımlanır, aynı gün Meclis onayına sunulur.”

“Savaş ve mücbir sebeplerle Türkiye Büyük Millet Meclisinin toplanamaması hâli hariç olmak üzere; olağanüstü hal sırasında çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnameleri üç ay içinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde görüşülür ve karara bağlanır. Aksi halde olağanüstü hallerde çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnamesi kendiliğinden yürürlükten kalkar. ⁵⁵⁵”

Teklifin 12. maddesine göre, Olağan Üstü Hal ilan yetkisi Cumhurbaşkanı başkanlığındaki bakanlar kurulundayken, bakanlar kurulu ifadesi kaldırıldığından bu yetki Cumhurbaşkanıya tanınmıştır.

Bu maddeye dair çekincelere bakıldığında; eski halinde geniş bir kurulun bu tür durumlarda tartışarak bu kararı aldığı, yeni uygulamada, ülkenin ciddi tehditlerle karşı karşıya olduğu durumlarda, bu kararın tek bir kişinin inisiyatifine bırakılmasının, asgari tartışma ve kolektif bir karar alınmasının önüne geçeceğine değinilmektedir.

Madde 13- *“2709 sayılı Kanununun 142 nci maddesine aşağıdaki fıkra eklenmiştir.”*

⁵⁵⁵ Resmi Gazete, 11 Şubat 2017 sayı:29976

“Disiplin mahkemeleri dışında askerî mahkemeler kurulamaz. Ancak savaş halinde, asker kişilerin görevleriyle ilgili olarak işledikleri suçlara ait davalara bakmakla görevli askerî mahkemeler kurulabilir.”⁵⁵⁶

Bu maddeyle birlikte askeri yargı tamamen ortadan kaldırılmıştır. Disiplin mahkemeleri ve savaş hali dışında askeri mahkeme kurulamayacaktır. Bu düzenleme ile hukukta birlik sağlanmıştır.

Madde 14- *“2709 sayılı Kanununun 159 uncu maddesinin başlığı ile birinci ve dokuzuncu fıkralarında yer alan “Yüksek” ibareleri madde metninden çıkarılmış; iki, üç, dört ve beşinci fıkraları aşağıdaki şekilde değiştirilmiş; altıncı fıkrasında yer alan “asıl” ibaresi madde metninden çıkarılmış; dokuzuncu fıkrasında yer alan “kanun, tüzük, yönetmeliklere ve genelgelere” ibaresi “kanun ve diğer mevzuata” şeklinde değiştirilmiştir.”*

“Hâkimler ve Savcılar Kurulu on üç üyeden oluşur; iki daire halinde çalışır.”

“Kurulun Başkanı Adalet Bakanıdır. Adalet Bakanlığı Müsteşarı Kurulun tabî üyesidir. Kurulun, üç üyesi birinci sınıf olup, birinci sınıfa ayrılmayı gerektiren nitelikleri yitirmemiş adli yargı hâkim ve savcuları arasından, bir üyesi birinci sınıf olup, birinci sınıfa ayrılmayı gerektiren nitelikleri yitirmemiş idarî yargı hâkim ve savcuları arasından Cumhurbaşkanınca; üç üyesi Yargıtay üyeleri, bir üyesi Danıştay üyeleri, üç üyesi nitelikleri kanunda belirtilen yükseköğretim kurumlarının hukuk dallarında görev yapan öğretim üyeleri ile avukatlar arasından Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından seçilir. Öğretim üyeleri ile avukatlar arasından seçilen üyelerden, en az birinin öğretim üyesi ve en az birinin de avukat olması zorunludur. Kurulun Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından seçilecek üyeliklerine ilişkin başvurular, Meclis Başkanlığına yapılır. Başkanlık, başvuruları Anayasa ve Adalet Komisyonları Üyelerinden Kurulu Karma Komisyona gönderir. Komisyon her bir üyelik için üç adayı, üye tamsayısının üçte iki çoğunluğuyla belirler. Birinci oylamada aday belirleme işleminin sonuçlandırılmaması halinde ikinci oylamada üye tamsayısının beşte üç çoğunluğu aranır. Bu oylamada da aday belirlenemediği takdirde, her bir üyelik için en çok oyu alan iki aday arasında ad çekme usulü ile aday belirleme işlemi tamamlanır. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Komisyon tarafından belirlenen adaylar arasından, her bir üye için ayrı ayrı gizli oyla seçim yapar. Birinci oylamada üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu; bu oylamada seçimin sonuçlandırılmaması halinde, ikinci oylamada üye tamsayısının beşte üç çoğunluğu aranır. İkinci oylamada da üye seçilemediği takdirde en çok oyu alan iki aday arasında ad çekme usulü ile üye seçimi tamamlanır.”

⁵⁵⁶ Resmi Gazete, 11 Şubat 2017 sayı:29976

“Üyeler dört yıl için seçilir. Süresi biten üyeler bir kez daha seçilebilir.”

“Kurul üyeliği seçimi, üyelerin görev süresinin dolmasından önceki otuz gün içinde yapılır. Seçilen üyelerin görev süreleri dolmadan Kurul üyeliğinin boşalması durumunda, boşalmayı takip eden otuz gün içinde, yeni üyelerin seçimi yapılır.”⁵⁵⁷

14. maddenin kabulüyle HSYK yapısında değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Maddeye göre, Kurulunun adındaki yüksek ibaresi kaldırılmıştır. Kurulun üye sayısı 13, daire sayısı 2 olacaktır. Kurula Adalet Bakanı başkanlık edecek ve Müsteşarı da kurulun tabii üyesi olarak görev yapacaktır.

Kurulun üyeleri birinci sınıf olup, birinci sınıfa ayrılmayı gerektiren nitelikleri yitirmemiş 3 adli yargı, 1 idari yargı hâkim ve savcılar arasında cumhurbaşkanınca; 3 üyesi Yargıtay üyeleri, 1 üyesi Danıştay üyeleri, 3 üyesi nitelikleri kanunda belirtilen yükseköğretim kurumlarının hukuk dallarında görev yapan öğretim üyeleri ile avukatlar arasında TBMM tarafından seçilecektir. Öğretim üyeleri ile avukatlar arasında seçilen üyelere, en az birinin öğretim üyesi ve en az birinin de avukat olması gerekmektedir.

Kurulun TBMM tarafından seçilecek üyeliklerine ilişkin başvurular, Meclis Başkanlığına yapılacak olup, başvurular Anayasa ve Adalet Komisyonları üyelerinden kurulu Karma Komisyona gönderilecektir. Komisyon, her bir üyelik için 3 aday, üye tam sayısının 3'te 2 çoğunluğuyla belirleyecektir. Birinci oylamada aday belirleme işleminin sonuçlandırılmaması halinde ikinci oylamada üye tam sayısının 5'te 3 çoğunluğu aranacak. Bu oylamada da aday belirlenemediği takdirde her bir üyelik için en çok oyu alan 2 aday arasında ad çekme usulüyle aday belirleme işlemi tamamlanacaktır.

TBMM, Komisyon tarafından belirlenen adaylar arasından, her bir üye için ayrı ayrı gizli oyla seçim yapacaktır. Birinci oylamada üye tam sayısının 3'te 2 çoğunluğu; bu oylamada seçimin sonuçlandırılmaması halinde, ikinci oylamada üye tam sayısının 5'te 3 çoğunluğu aranacaktır. İkinci oylamada da üye seçilemediği takdirde en çok oyu alan iki aday arasında ad çekme usulüyle üye seçimi tamamlanacaktır.

Üyelerin seçimi üyelerin görev sürelerinin dolmasından önce son 30 gün içinde ve tekrar seçilebilecekleri şekilde, 4 yıl için gerçekleştirilir. Görev süresi bitimi harici kurul üyeliğinin boşalması durumunda, takip eden 30 gün içinde yeni üyelerin seçimi yapılacaktır.

⁵⁵⁷ Resmi Gazete, 11 Şubat 2017 sayı:29976

Feyzioğlu'na göre bu değişiklik;

“Anayasa değişikliği ile yürürlüğe giren yeni Anayasa düzeninde hukukun, yargının ve tüm temel hak ve özgürlüklerin yerinin ne olabileceği konusunda çok açık bir fikir vermektedir. Bu anlayışa göre Yargı, "Kuvvetler Ayrılığı" prensibine uygun olarak işleyen ve özellikle de yürütmenin ezici kuvvetine karşı vatandaşlar için bir güvence mekanizması olan bir "Kuvvet" olmaktan uzaklaştırılmakta ve adeta yürütmeye tâbi olan bürokratik bir organ şeklinde tasarlanmaktadır. Nitekim Hâkimler ve Savcılar Kurulu'nun üye kompozisyonuna ilişkin olarak yeni düzenlemeler de, bu anlayışın somut bir yansıması ve dışa vurumu olmaktan öte bir anlam taşımamaktadır⁵⁵⁸.”

Bu bakış açısıyla 9. Maddeye eklenen “...tarafsız...” ibaresinin anlamını yitirme olasılığından bahsedilmektedir.

Adalet Bakanı ve müsteşarının da Cumhurbaşkanınca atandığı düşünülürse kurulun 13 üyesinin 7'si bizzat Cumhurbaşkanınca atanacaktır. Hatta Cumhurbaşkanının meclisteki iktidar partisinin genel başkanı olacağını da hesaba katarsak ve ülkede siyasi partilerin karar mekanizmasında parti liderinin söz sahibi olduğu gerçeği de göz önünde bulundurulursa, Ülkenin en yüksek yargısal atama kurulunun tamamı iktidar partisinin genel başkanınca atanmış olacaktır. Bu durumda kurulun anayasal temeli de yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığı açısından bir güvence oluşturmayacaktır⁵⁵⁹.

Madde 15- “2709 sayılı Kanununun 161 inci maddesi başlığıyla birlikte aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.”

“A. Bütçe ve kesinhesap”

“Madde 161 – Kamu idarelerinin ve kamu iktisadî teşebbüsleri dışındaki kamu tüzel kişilerinin harcamaları yıllık bütçelerle yapılır.”

“Malî yıl başlangıcı ile merkezi yönetim bütçesinin hazırlanması, uygulanması ve kontrolü ile yatırımlar veya bir yıldan fazla sürecek iş ve hizmetler için özel süre ve usuller kanunla düzenlenir. Bütçe kanununa, bütçe ile ilgili hükümler dışında hiçbir hüküm konulamaz.”

“Cumhurbaşkanı bütçe kanun teklifini, malî yılbaşından en az yetmişbeş gün önce, Türkiye Büyük Millet Meclisine sunar. Bütçe teklifi Bütçe Komisyonunda görüşülür. Komisyonun ellibeş gün içinde kabul edeceği metin Genel Kurulda görüşülür ve malî yılbaşına kadar karara bağlanır.”

⁵⁵⁸ FEYZİOĞLU, Madde 159

⁵⁵⁹ FEYZİOĞLU, Madde 159

“Bütçe kanununun süresinde yürürlüğe konulamaması halinde, geçici bütçe kanunu çıkarılır. Geçici bütçe kanununun da çıkarılmaması durumunda, yeni bütçe kanunu kabul edilinceye kadar bir önceki yılın bütçesi yeniden değerlendirilmesine göre artırılarak uygulanır.”

“Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, Genel Kurulda kamu idare bütçeleri hakkında düşüncelerini her bütçenin görüşülmesi sırasında açıklarlar, gider artırıcı veya gelirleri azaltıcı önerilerde bulunamazlar.”

“Genel Kurulda kamu idare bütçeleri ile değişiklik önerileri, üzerinde ayrıca görüşme yapılmaksızın okunur ve oylanır.”

“Merkezî yönetim bütçesiyle verilen ödenek, harcanabilecek tutarın sınırını gösterir. Harcanabilecek tutarın Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle aşılabileceğine dair bütçe kanununa hüküm konulamaz.”

“Carî yıl bütçesindeki ödenek artışını öngören değişiklik teklifleri ile carî ve izleyen yılların bütçelerine malî yük getiren tekliflerde, öngörülen giderleri karşılayabilecek malî kaynak gösterilmesi zorunludur.”

“Merkezî yönetim kesinhesap kanunu teklifi, ilgili olduğu malî yılın sonundan başlayarak en geç altı ay sonra Cumhurbaşkanı tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulur. Sayıştay genel uygunluk bildirimini, ilişkin olduğu kesinhesap kanun teklifinin verilmesinden başlayarak en geç yetmişbeş gün içinde Meclise sunar.”

“Kesinhesap kanunu teklifi ve genel uygunluk bildiriminin Türkiye Büyük Millet Meclisine verilmiş olması, ilgili yıla ait Sayıştayca sonuçlandırılmamış denetim ve hesap yargulamasını önlemez ve bunların karara bağlandığı anlamına gelmez.”

“Kesinhesap kanunu teklifi, yeni yıl bütçe kanunu teklifiyle birlikte görüşülür ve karara bağlanır.⁵⁶⁰”

Teklifin 15. maddesine göre, kamu idareleri ve kamu iktisadi teşebbüsleri dışındaki kamu tüzel kişilerinin harcamaları yıllık bütçelerle yapılacaktır.

Bütçe ile ilgili 161-164. maddeler sadeleştirilmiş ve başkanlık sistemiyle uyumlu tek bir maddede toplanmıştır. Bütçe kanununu Cumhurbaşkanı hazırlayıp mali yılbaşından en az 75 gün önce meclise sunacaktır. Bütçe komisyonu da 55 gün içinde kabul ederek genel kurula gönderir ve mali yılbaşından önce karara bağlanır. Bütçe Komisyonunda iktidar ve muhalefet partileri arasında oluşturulan dengeye ilişkin hükümler Anayasa'dan çıkarılmıştır. Bütçe kanunun zamanında kabul edilmemesi ve geçici bütçe kanununun da çıkarılmaması durumunda önceki yılın bütçesi yeniden değerlendirilmesine göre yürürlüğe konulacaktır.

⁵⁶⁰ Resmi Gazete, 11 Şubat 2017 sayı:29976

Bu maddeye dair çekincelere madde 5 (anayasa madde 87)'de değinilmiştir.

Madde 16- “2709 sayılı Kanunun;”

“A) 8 inci maddesinde yer alan “ve Bakanlar Kurulu”; 15 inci maddesinin birinci fıkrasında, 17 nci maddesinin dördüncü fıkrasında ve 19 uncu maddesinin beşinci fıkrasında yer alan “, sıkıyönetim”; 88 inci maddesinin birinci fıkrasında yer alan “Bakanlar Kurulu ve”, ikinci fıkrasında yer alan “tasarı ve”; 93 üncü maddesinin ikinci fıkrasında yer alan “, doğrudan doğruya veya Bakanlar Kurulunun istemi üzerine,”; 125 inci maddesinin ikinci fıkrasında yer alan “Cumhurbaşkanının tek başına yapacağı işlemler ile Yüksek Askerî Şuranın kararları yargı denetimi dışındadır. Ancak,” ve altıncı fıkrasında yer alan “sıkıyönetim,”; 148 inci maddesinin birinci fıkrasında yer alan “, sıkıyönetim”, altıncı fıkrasında yer alan “, Askerî Yargıtay, Askerî Yüksek İdare Mahkemesi” ve “Yüksek”, yedinci fıkrasında yer alan “ile Jandarma Genel Komutanı”; 153 üncü maddesinin dördüncü fıkrasında yer alan “tasarı veya”; 154 üncü maddesinin ikinci fıkrasında yer alan “Yüksek”; 155 inci maddesinin ikinci fıkrasında yer alan “Başbakan ve Bakanlar Kurulunca gönderilen kanun tasarıları,” ve “tüzük tasarılarını incelemek,” üçüncü fıkrasında yer alan “Yüksek” ibareleri madde metinlerinden çıkarılmıştır.”

“B) 73 üncü maddesinin dördüncü fıkrasında yer alan “Bakanlar Kuruluna” ibaresi “Cumhurbaşkanına”; 78 inci maddesinin başlığı “D. Seçimlerin geriye bırakılması ve ara seçimler”; 117 nci maddesinin ikinci fıkrasında yer alan “Bakanlar Kurulu” ibaresi “Cumhurbaşkanı”; 118 inci maddesinin birinci fıkrasında yer alan “Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Başbakan yardımcıları,” ibaresi “Cumhurbaşkanı yardımcıları,” “Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ve Jandarma Genel Komutanından” ibaresi “Genelkurmay Başkanı, Kara, Deniz ve Hava kuvvetleri komutanlarından”, üçüncü fıkrasında yer alan “Bakanlar Kuruluna” ibaresi “Cumhurbaşkanına”, “Bakanlar Kurulunca” ibaresi “Cumhurbaşkanınca”, dördüncü fıkrasında yer alan “Başbakan” ibaresi “Cumhurbaşkanı yardımcıları”, beşinci fıkrasında yer alan “Başbakanın” ibaresi “Cumhurbaşkanı yardımcısının”, altıncı fıkrasında yer alan “kanunla” ibaresi “Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle”; 123 üncü maddesinin üçüncü fıkrasında yer alan “ancak kanunla veya kanunun açıkça verdiği yetkiye dayanılarak” ibaresi “kanunla veya Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle”; 124 üncü maddesinin birinci fıkrasında yer alan “Başbakanlık” ibaresi “Cumhurbaşkanı” ve “tüzüklerin” ibaresi “Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin”; 127 nci maddesinin altıncı fıkrasında yer alan “Bakanlar Kurulunun” ibaresi “Cumhurbaşkanının”; 131 inci maddesinin ikinci fıkrasında yer alan “ve Bakanlar Kurulunca” ibaresi “tarafından”; 134 üncü maddesinin birinci fıkrasında yer alan “Başbakanlığa” ibaresi “Cumhurbaşkanının görevlendireceği bakana”; 137 nci maddesinin birinci fıkrasında yer alan “tüzük” ibaresi “Cumhurbaşkanlığı kararnamesi”; 148 inci

maddesinin birinci fıkrasında yer alan “kanun hükmünde kararnamelerin” ibareleri “Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin”, altıncı fıkrasında yer alan “Bakanlar Kurulu üyelerini” ibaresi “Cumhurbaşkanı yardımcılarını, bakanları”; 149 uncu maddesinin birinci fıkrasında yer alan “oniki” ibaresi “on”; 150 nci maddesinde yer alan “kanun hükmündeki kararnamelerin” ibaresi “Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin” ve “iktidar ve anamuhalefet partisi Meclis grupları ile Türkiye Büyük Millet Meclisi” ibaresi “Türkiye Büyük Millet Meclisinde en fazla üyeye sahip iki siyasi parti grubuna ve”; 151 inci maddesi ile 153 üncü maddesinin üçüncü fıkrasında yer alan “kanun hükmünde kararname” ibareleri “Cumhurbaşkanlığı kararnamesi”; 152 nci maddesinin birinci fıkrası ile 153 üncü maddesinin ikinci fıkrasında yer alan “kanun hükmünde kararnamenin” ibareleri “Cumhurbaşkanlığı kararnamesinin”; 158 inci maddesinin birinci fıkrasında yer alan “adli, idari ve askeri” ibaresi “adli ve idari”; 166 nci maddesinin dördüncü fıkrasında yer alan “hükümete” ibaresi “Cumhurbaşkanına”; 167 nci maddesinin ikinci fıkrasında yer alan “Bakanlar Kuruluna” ibaresi “Cumhurbaşkanına” şeklinde değiştirilmiştir.”

“C) 89 uncu maddesinin üçüncü fıkrasında yer alan “geri gönderilen kanunu” ibaresinden sonra gelmek üzere “üye tamsayısının salt çoğunluğuyla” ve 117 nci maddesinin üçüncü fıkrasının başına “Cumhurbaşkanınca atanan” ibareleri eklenmiştir.”

“Ç) 108 inci maddesinin birinci fıkrasına “inceleme,” ibaresinden önce gelmek üzere “idari soruşturma,” ibaresi eklenmiş; ikinci fıkrasında yer alan “Silahlı Kuvvetler ve” ibaresi madde metninden çıkarılmış; üçüncü fıkrasında yer alan “üyeleri ve üyeleri içinden Başkanı, kanunda belirlenen nitelikteki kişiler arasından,” ibaresi “Başkan ve üyeleri,” şeklinde ve dördüncü fıkrasında yer alan “kanunla” ibaresi “Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle” şeklinde değiştirilmiştir.”

“D) 146 nci maddesinin birinci fıkrasında yer alan “onyedi” ibaresi “onbeş” şeklinde değiştirilmiş, üçüncü fıkrasında yer alan “, bir üyeyi Askerî Yargıtay, bir üyeyi Askerî Yüksek İdare Mahkemesi” ibaresi ile dördüncü fıkrasında yer alan “, Askerî Yargıtay, Askerî Yüksek İdare Mahkemesi” ibareleri madde metninden çıkarılmıştır.”

“E) 82 nci maddesinin ikinci fıkrasının ikinci cümlesi, 96 nci maddesinin ikinci fıkrası, 117 nci maddesinin dördüncü ve beşinci fıkraları, 127 nci maddesinin üçüncü fıkrasının ikinci cümlesi, 150 nci maddesinin birinci fıkrasının son cümlesi ile 91, 99, 100, 102, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 120, 121, 122, 145, 156, 157, 162, 163 ve 164 üncü maddeleri yürürlükten kaldırılmıştır.⁵⁶¹”

⁵⁶¹ Resmi Gazete, 11 Şubat 2017 sayı:29976

Bu madde ile değişen hükümet sistemine uyum için anayasanın farklı maddelerinde bulunan çeşitli ibareler değiştiriliyor ya da metinden çıkarılıyor. Burada dikkat çeken maddelere değinilecek olursak;

“Madde 89: C. Kanunların Cumhurbaşkanınca yayımlanması (3) Türkiye Büyük Millet Meclisi, geri gönderilen kanunu üye tam sayısının salt çoğunluğu ile aynen kabul ederse, kanun Cumhurbaşkanınca yayımlanır; Meclis, geri gönderilen kanunda yeni bir değişiklik yaparsa, Cumhurbaşkanı değiştirilen kanunu tekrar Meclise geri gönderebilir.”

Bu değişiklikle, Cumhurbaşkanınca veto edilen bir kanunda, meclis tarafından değişiklik yapılmadan; normal karar yeter sayısı, basit çoğunlukla alınan kararda ısrar edilemeyeceği vurgulanmıştır. Cumhurbaşkanının geciktirici veto yetkisi, güçleştirici veto seviyesine yükseltilmiştir. Zaten yürütmeye tek söz sahibi olan Cumhurbaşkanı, yasamada da Cumhurbaşkanlığı kararnameleriyle, meclise paralel bir yasama yetkisi kullanacak, diğer taraftan yasamanın meclise bırakılan alanında da önemli etki ve müdahale gücüne sahip olmuştur. Bu durum sistemdeki tüm yasama çıktılarının tertipleşmesi sonucunu doğuracak, böylece yasama organı büyük oranda etkisiz kılınacaktır.⁵⁶²

Madde 108'de gerçekleştirilen değişiklik ile Devlet Denetleme Kurulu'na idari soruşturma yapma ve Silahlı Kuvvetleri de denetleme imkânı tanınarak, yetkileri genişletilmiştir.

Madde 146'da gerçekleştirilen değişikliğe değinecek olursak; Anayasa mahkemesi üye sayısı 17'den 15'e düşürülmüştür. Askeri yargı kapatıldığı için, Askeri Yüksek İdare mahkemesi temsilcisi ve Askeri Yargıtay temsilcileri çıkarılmıştır. Burada Metin Feyzioğlu'na göre;

“Dikkat edilmesi gereken husus; Mahkeme'nin üye sayısının değişmesi değil; ama bu üyelerin atama biçimidir. Bu bağlamda, üye sayısı 15' düşürülen Yüksek Mahkeme'nin;”

- “3 Üyesi, Cumhurbaşkanının iktidar partisi genel başkanı olarak kontrol ettiği Meclis tarafından seçilmekte,”

- “3 Üyesi, üyelerini Cumhurbaşkanının belirlediği YÖK tarafından önerilmekte ve Cumhurbaşkanı tarafından seçilmekte,”

- “4 Üyesi, belli kategori isimleri arasından doğrudan Cumhurbaşkanınca seçilmekte.”

⁵⁶² FEYZİÖğLU, Madde 89

- “Kalan 5 Üye de Yargıtay ve Danıştay'ın gösterdiği adaylar arasından yine Cumhurbaşkanı tarafından seçilmektedir.”

“Özetle, Anayasa Mahkemesi'nin neredeyse tüm Üyeleri bir şekilde Cumhurbaşkanı tarafından seçilmiş ve atanmış olmaktadır⁵⁶³.”

Madde 17- “2709 sayılı Kanuna aşağıdaki geçici madde eklenmiştir.”

“GEÇİCİ MADDE 21 – A) Türkiye Büyük Millet Meclisinin 27’nci Yasama Dönemi milletvekili genel seçimi ve Cumhurbaşkanlığı seçimi 3/11/2019 tarihinde birlikte yapılır. Seçimin yapılacağı tarihe kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri ve Cumhurbaşkanının görevi devam eder. Meclisin seçim kararı alması halinde, 27’nci Yasama Dönemi milletvekili genel seçimi ve Cumhurbaşkanlığı seçimi birlikte yapılır.”

“B) Bu Kanunun yayımı tarihinden itibaren en geç altı ay içinde Türkiye Büyük Millet Meclisi, bu Kanunla yapılan değişikliklerin gerektirdiği Meclis İçtüzüğü değişikliği ile diğer kanuni düzenlemeleri yapar. Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenleneceği belirtilen değişiklikler ise Cumhurbaşkanının göreve başlama tarihinden itibaren en geç altı ay içinde Cumhurbaşkanı tarafından düzenlenir.”

“C) Anayasanın 159 uncu maddesinde yapılan düzenlemeye göre Hâkimler ve Savcılar Kurulu üyeleri en geç otuz gün içinde seçilirler ve bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten sonraki kırkinci günü takip eden iş günü görevlerine başlarlar. Başvurular, bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren beş gün içinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına yapılır. Başkanlık, başvuruları Anayasa ve Adalet Komisyonları Üyelerinden Kurulu Karma Komisyona gönderir. Komisyon on gün içinde her bir üyelik için üç aday üye tamsayısının üçte iki çoğunluğuyla belirler. Birinci oylamada üçte iki çoğunlukla seçimin sonuçlandırılmaması halinde, ikinci ve üçüncü oylamalar yapılır; bu oylamalarda üye tamsayısının beşte üç çoğunluğunun oyunu alan aday seçilmiş olur. Beşte üç çoğunluğun sağlanamaması halinde üçüncü oylamada en çok oyu almış olan, seçilecek üyelerin iki katı aday arasından ad çekme usulü ile üye belirleme işlemi tamamlanır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu aynı usul ve nisapları gözeterek onbeş gün içinde seçimi tamamlar. Mevcut Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu üyeleri, yeni üyelerin göreve başlayacağı tarihe kadar görevlerine devam eder ve bu süre içinde yürürlükteki Kanun hükümlerine göre çalışır. Yeni üyeler, ilgili kanunda değişiklik yapıncaya kadar mevcut Kanunun Anayasaya aykırı olmayan hükümleri uyarınca çalışır. Görevi sona eren ve Hâkimler ve Savcılar Kuruluna yeniden seçilmeyen üyelerden, talepleri halinde adli yargı hâkim ve savcılar arasından seçilenler Yargıtay üyeliğine, idari yargı hâkim ve savcılar arasından seçilenler Danıştay üyeliğine Hâkimler ve Savcılar Kurulunca seçilir; öğretim üyeleri ve avukatlar

⁵⁶³ FEYZİOĞLU, Madde 146

arasından seçilenler ise Danıştay üyeliğine Cumhurbaşkanınca atanır. Bu şekilde yapılan seçim ve atamalarda boş kadro olup olmadığına bakılmaz, seçilen ve atanan üye sayısı kadar Yargıtay ve Danıştay kadrolarına üye kadrosu ilave edilir.”

“D) Askerî Yargıtay ve Askerî Yüksek İdare Mahkemesinden Anayasa Mahkemesi üyeliğine seçilmiş bulunan kişilerin herhangi bir sebeple görevleri sona erene kadar üyelikleri devam eder.”

“E) Bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarih itibarıyla Askerî Yargıtay, Askerî Yüksek İdare Mahkemesi ve askerî mahkemeler kaldırılmıştır.”

“Bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren dört ay içinde; Askerî Yargıtay ve Askerî Yüksek İdare Mahkemesinin askerî hâkim sınıfından Başkan, Başsavcı, İkinci Başkan ve üyeleri ile diğer askerî hâkimler (yedek subaylar hariç) tercihleri ve müktesepeleri dikkate alınarak;”

“a) Hâkimler ve Savcılar Kurulunca adli veya idari yargıda hâkim veya savcı olarak atanabilirler.”

“b) Aylık, ek gösterge, ödenek, yargı ödeneği, ek ödeme, malî, sosyal hak ve yardımlar ile diğer hakları yönünden emsali adli veya idari yargıya mensup hâkim ve savcılar, bunların dışındaki hak ve yükümlülükler yönünden ise bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihteki mevzuat hükümleri uygulanmaya devam edilmek suretiyle Millî Savunma Bakanlığınca mevcut sınıflarında, Bakanlık veya Genelkurmay Başkanlığının hukuk hizmetleri kadrolarına atanırlar. Bunlardan, emeklilik hakkını elde edenlerden yaş haddinden önce bu görevlerden kendi istekleriyle ayrılacaklara ödenecek tazminata ilişkin usul ve esaslar kanunla düzenlenir.”

“Kaldırılan askerî yargı mercilerinde görülmekte olan dosyalardan; kanun yolu incelemesi aşamasında olanlar ilgisine göre Yargıtay veya Danıştaya, diğer dosyalar ise ilgisine göre görevli ve yetkili adli veya idari yargı mercilerine dört ay içinde gönderilir.”

“F) Bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihte yürürlükte bulunan kanun hükmünde kararnameler, tüzükler, Başbakanlık ve Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılan yönetmelikler ile diğer düzenleyici işlemler yürürlükten kaldırılmadıkça geçerliliğini sürdürür. Yürürlükte bulunan kanun hükmünde kararnameler hakkında 152 nci ve 153 üncü maddelerin uygulanmasına devam olunur.”

“G) Kanunlar ve diğer mevzuat ile Başbakanlık ve Bakanlar Kuruluna verilen yetkiler, ilgili mevzuatta değişiklik yapılınca kadar Cumhurbaşkanı tarafından kullanılır.”

“H) Anayasanın 67 nci maddesinin son fıkrası hükmü, bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten sonra birlikte yapılacak ilk milletvekili genel seçimi ile Cumhurbaşkanlığı seçimi bakımından uygulanmaz. ⁵⁶⁴”

⁵⁶⁴ Resmi Gazete, 11 Şubat 2017 sayı:29976

Bu madde uyarınca, bu anayasa değişikliği paketiyle gerçekleştirilen değişikliklerin ne zaman yürürlüğe gireceği, yeni anayasaya göre söz konusu kurumların nasıl ve ne zaman düzenlenecekleri hususları karara bağlanmıştır. Bir sonraki Meclis ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin 3.11.2019 tarihinde bir arada yapılacağı hükme bağlanmıştır.

Madde 18- “*Bu Kanun ile Anayasanın;*”

“a) 8, 15, 17, 19, 73, 82, 87, 88, 89, 91, 93, 96, 98, 99, 100, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113 üncü maddelerinde yapılan değişiklikler ile 114 üncü maddenin ikinci ve üçüncü fıkralarının ilgaları yönünden, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124 ve 125 inci maddelerinde yapılan değişiklikler ile 127 nci maddenin son fıkrasına dair değişiklik; 131, 134, 137 nci maddelerinde yapılan değişiklikler ile 148 inci maddenin birinci fıkrasındaki değişiklik ile altıncı fıkrasındaki “Bakanlar Kurulu üyelerini” ibaresine dair değişiklik, 150, 151, 152, 153, 155 inci maddenin ikinci fıkrası, 161, 162, 163, 164, 166 ve 167 nci maddelerinde yapılan değişiklikler ile geçici 21 inci maddenin (F) ve (G) fıkraları, birlikte yapılan Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonucunda Cumhurbaşkanının göreve başladığı tarihte,”

“b) 75, 77, 101 ve 102 nci maddelerinde yapılan değişiklikler, birlikte yapılacak ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerine ilişkin takvimin başladığı tarihte,”

“c) Değiştirilen diğer hükümleri ile 101 inci maddesinin son fıkrasında yer alan “Cumhurbaşkanı seçilenin, varsa partisi ile ilişkisi kesilir” ibaresinin ilgası bakımından yayımı tarihinde, yürürlüğe girer ve halkoyuna sunulması halinde tümüyle oylanır. ⁵⁶⁵”

Maddeye göre, "Cumhurbaşkanı seçilenin, varsa partisi ile ilişkisi kesileceğine" dair hükmün kaldırılması, değişikliğin yayımı ile yürürlüğe girmiştir. Referandum akabinde AK Parti’de gerçekleştirilen Olağan Üstü Genel Kurul ile Cumhurbaşkanı Recep Tayyip ERDOĞAN, tekrar partisinin genel başkanlığına getirilmiştir. Anayasada yer alan; Bakanlar Kurulu, sıkıyönetim, tasarı, kanun hükmünde kararname, Askeri Yargıtay, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi ibarelerinin kaldırılmasına dair değişiklikler de TBMM ve cumhurbaşkanı seçimleri sonucunda cumhurbaşkanının görevi başladığı tarihte yürürlüğe girecektir.

16 Nisan referandumunu ile yürürlüğe giren yeni Anayasa paketinin tüm maddelerini getirileri, götürüleri, sisteme getirdiği yenilikleri ve bu yeniliklere dair öngörülen çekinceleri ile birlikte derlenmeye çalışılan bu bölümde, özet bir

⁵⁶⁵ Resmi Gazete, 11 Şubat 2017 sayı:29976

değerlendirmeyeyle çalışmanın bakış açısına göre; Yeni hükümet sistemi yürütme erkine ciddi bir aksiyon kabiliyeti tanımıştır. Hızlı karar alma ve uygulama yeteneğiyle birlikte Türkiye, doğru kararlarla hızlı bir büyüme sürecine girebilecektir. Ancak alınan kararlarda taraflı ve farklı siyasi görüşleri dışlayıcı yönelimlerin baskın olması durumunda toplumsal bütünlük zedelenecek, kutuplaşmalar derinleşecektir. Hele ki toplumda hukuka duyulan güven duygusunun zedelenmesi durumunda uzun vadede yeni Anayasa'nın götürüleri, kısa vadeli getirilerinden fazla olacağı yönünde iddalar vardır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRK DEVLET GELENEĞİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Tarihin süzgecinde sürekli değişim ve gelişim gösteren yönetim kültürü ve geleneği, yaşadığı değişimleri de özde korunan belli temellerle yeniliklerin harmanlanması üzerine inşa etmiştir. Bazı temel esaslar üzerine kurulan bu geleneğin oluşumunda ve muhafazasında etken olan faktörler bulunmaktadır. Bu bölümde, bu faktörler; çalışmanın giriş bölümünde, sayfa 2’de değinilen Fransız tarih ekolünün yoğun etkisinde, belli başlıklar altında ele alınmıştır.

5.1. COĞRAFYA, TABİAT ŞARTLARI VE GÖÇLER

İklim koşulları ve coğrafya toplumların kültürünü, yaşayış biçimini ve yönetim anlayışlarını büyük oranda etkilemiştir. Tarıma elverişli iklimdeki toplumlar yerleşik hayatı benimseyip tarım kültürünü benimsemişler ve durağan yaşam şekilleri ve beslenme tarzları onların daha az saldırgan olmalarına sebep olduğu gibi tarıma elverişli olmayan bozkır coğrafyası da toplumların avcılık, hayvancılık ekonomisini tercihinde, bu tercih doğrultusunda hareketli bir yaşam tarzı benimseyerek yüksek organizasyon becerisi ve siyasi yapılanma gerektiren göçebe yaşam tarzına bürünmelerinde ve de bu vesileyle beslenme tarzları ile daha saldırgan ve güçlü dinamik yapıya sahip olmalarında etkindir.

Dünya tarihine damga vuran olaylar esas alınarak belirlenen çağlardan ilk çağı kapatıp, orta çağı başlatan kavimler göçü olayına dünya tarihinde atfedilen önem büyüktür. Bu olay Avrupa’da etnik ve siyasi anlamda büyük etkilere sebep olmuş, Roma imparatorluğunun yıkılışına sebep olmuştur. Lev Gumilev’in ifadesiyle bu büyük göçün sebebi büyük bozkırda iki bin yıl içinde yaşanan üç kuraklıktır⁵⁶⁶.

---

⁵⁶⁶ Lev GUMILEV, Eski Türkler, Selenge Yayınları, İstanbul, 2003, s. 93,94

Bu göç sürecinde yaşam alanından çıkarılan göçebe toplumlar, ya yok olup gitmiş, ya da giriştikleri mücadelelerle yeni otlaklar edinmişlerdir. Asya'da kabilelerin kendi içlerinde yaşadıkları mücadeleler ve yer değiştirmeleri konunun dışında tutulursa; büyük göçler sebebiyle kabile üstü birlikler kurmaları veya kuramamaları yönetim açısından uzun vadeli değişimleri doğurmuştur⁵⁶⁷.

Göçebe ve yerleşik halkların kültürel etkileşimi uygarlığı doğurmuştur. Milattan sonra 1000 ve 1500 yılları arası Orta Asya'dan Avrupa'ya istilalar ve göçlerin yoğun olarak yaşandığı, kültürel etkileşimlerin ve uygarlıkların doğuşuna vesile olduğu bir dönemdir. Bu göçlerde yayılan toplumların başını Türkler çekmektedir. Bu vesileyle dünya coğrafyasını siyasi ve kültürel olarak en çok etkileyen kavim olmuşlardır. Bu süreçte özellikle Anadolu coğrafyasına yaşanan göçler bu coğrafyanın Türkleşmesinde etkili olmuştur. Bu süreçte İslam'ı kabul eden Türkler, Arap egemenliğindeki İslam dünyasında benliklerini yitirmişlerdir. Askeri yeteneklerin verdiği üstünlük duygusu İslam toplumunda kültürün, dil ve savaşçı değerlerin korunmasında etkindir⁵⁶⁸. Tabii göçler neticesinde tüm Türk unsurların üstün gördükleri kültürlerini koruduklarını söylemek hatalı bir tespit olacaktır. Özellikle Çin'e, Hindistan'a, Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlar ve orta Avrupa'ya göç edenler bir takım kayıplar yaşamışlardır. Bazıları siyasi bağımsızlıklarını yitirmiş ama kültürlerini korumuşlardır. Saadetin Koca kültürlerini muhafaza etmekte günümüzde bile direnen gruplar halinde yaşayan bu unsurların bugün İran'da, Kuzey Irak'ta, Kuzey Suriye'de, Afganistan'da, Çin'de, Kafkasların ve Karadeniz'in kuzeyindeki özellikle Rusya topraklarında, Moldova'da ve Balkanlar'da varlıklarını sürdürdüklerini belirtmektedir⁵⁶⁹.

Hunlar 375 yılı itibariyle Avrupa ve Hindistan'a, Oğuzlar onuncu yüzyılda Seyhun Nehri kıyılarına, on birinci yüzyıl itibariyle İran ve Anadolu'ya, Avrupa Hunları altıncı yüzyılda Orta Asya'dan Orta Avrupa'ya, Bulgarlar Karadeniz'in kuzeyinden Kafkaslar ve Orta Avrupa ve Balkanlara, Uygurlar Orhun havzasından İç Asya'ya göç etmişlerdir. Bu yayılma şiddetli çatışmalara da sebep olmuştur. Göçler genellikle ekonomik kaynak azlığı, kuraklık, nüfus artışı ve mera darlığı gibi zaruretlerden gerçekleşmiştir.

⁵⁶⁷ Ümit HASSAN, Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler, Alan Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 215

⁵⁶⁸ SANDER, Siyasi Tarih, 1995, s. 38-39

⁵⁶⁹ Salim KOCA, Diyar-ı Rum'un Türkiye Hâline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sayı 1, Konya, 2008, s. 3-4

Ayrıca göçebe kültürün dünyaya katkıda bulunduğu birçok icat da mevcuttur. Bunların başında çağın ilerisinde işlevsel giyecekler; ata rahat binebilmek için pantolon çok eski zamanlarda yapılmıştır. Yine dönemin tankı diye tabir edilebilecek atın kullanımı için geliştirilen aksesuarlardan üzengi, at ile yük taşımaya yarayan hareket halindeki toplumun vazgeçilmezi araba, ilk eğri kılıç ve düz kılıç, oku en uzun mesafeye atan yaylar ve dönemin mükemmel kulübeleri olarak yurt ismiyle tabir edilen yuvarlak çadırlar göçebelerin icatlarıdır⁵⁷⁰.

5.2. TÖRE

İslamiyet öncesi Türklerde siyasal düzlem devlet-millet işbirliği üzerine kuruludur. Bu gerçeğe uyan milletler güçlü devletler kurabilmişlerdir. Devlet millet işbirliğinin temelinde ise aile yapısının, örf ve adetlerin büyük önemi bulunmaktadır. Büyüğe saygı, küçüğe sevgi anlayışı siyasal hayata sirayet ederek, önemli yönetim ilkesi olmuştur. Buradan hareketle milletin devlete isyanı, devlet adamlarının da ihaneti Türk milletince kabul görmeyen bir durumdur⁵⁷¹.

İslam öncesi Orta Asya Türk devletlerinde töre hukukuna dayalı siyasal sosyal bir düzen yürürlükte bulunmuş, devletin düzeni, toplumun kültür değerleri bu düzende şekillenmiştir. Töre devlet yönetiminin iskeletini oluşturur. Zamanının dilinde kullanımı, günümüz “*hukuk*” kelimesine tekabül etmektedir⁵⁷². Tarihin akışı içinde şekillenmiş, kanun ve sosyal normlar bütününde, mutlak ifadesine kavuşmuştur. Töre geleneği eski Türklerde daha ziyade siyasi nüfuza sahipken, günümüz şartlarında siyasi nüfuzun yerini, örflerdeki gibi sosyal normlar almıştır.

Töre kavramı sadece İslam öncesine de atfedilemez. Bu konuda Halil İnalçık Aşıkpaşazade’den aktardığı şu ifadeler yer vermektedir;

“Devlet kurucu belli başlı Türk hükümdarlarının bir kanunname çıkarmış olması bir tesadüf değildir. Eski Türk geleneklerini kuvvetle aksettiren eski Osmanlı rivayetlerine göre, Osman Gazi bağımsızlığını ilan ettikten sonra kanunlar koymuştur. Osmanlı imparatorluğunun gerçek kurucusu Fatih Sultan Mehmed biri reaya için, diğeri devlet teşkilatı için iki kanunname çıkarmıştır. Nihayet imparatorluğu bir cihan imparatorluğu durumuna getiren Kanuni Süleyman bir kanunname yaymıştır. Bu kanunnameler, sırf

⁵⁷⁰ GUMİLEV, Eski Türkler, 2003, s. 113

⁵⁷¹ Metin İŞÇİ, Genel Olarak ve Türkiye’de Siyasal Değişme, Der Yay. İstanbul, 1998, s. 111

⁵⁷² Ali Rıza ÖNDER, Geleneksel Halk Hukuku, I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, IV. Cilt Gelenek-Görenek ve İnançlar, Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırması Dairesi Yayınları, 21, Seminer Kongre Bildiri Dizisi: 6, Ankara, 1976, s. 225

*sultanın iradesine dayanan kanunlar mecmuasıdır ve şeriatle bir ilgisi yoktur; başka deyimle, ancak Türk devlet geleneğinin bir sonucu sayılmalıdır*⁵⁷³.”

Töre, sözlü geleneğin anayasası olarak; eski Türklerde devlet adamlarının ve halkın yaşamlarında uymaları gereken sosyal ve siyasal kurallar bütünüdür. Bazı araştırmacılara göre Türk kelimesi “*törelî, töre sahibi*” anlamlarıyla töre kelimesinden türetilmiştir. Erol GÜNGÖR’e göre; töre kaynağını Türk dini olarak kabul edilen eski Türk inancından alan topluluk hayatını tanzim eden hukuk normlarından oluşmaktadır⁵⁷⁴. Sedat Veyis ÖRNEK’e göre;

*“Türkçe kökenli kelime, Türe’den gelmekte ve örf, adet, yol, kural, gelenek, görenek, yasa, kut, tören ve ayin anlamlarını karşılamaktadır*⁵⁷⁵.”

Bahaeddin Ögel’e göre; Eski Türkler töre sözünü törü olarak söylerler ve bu söyleyişin anlamları oldukça geniştir. Törü daha çok devletin kuruluş düzeni ve işleyişidir. Uygur döneminde doğrudan kanun anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Göktürkler daha gerçekçi olarak yalnızca devlet düzeni kaideleri için kullanıyorlardı⁵⁷⁶. Eski inanç ve pratikleriyle geleneksel kültür, törenin dayandığı sütunlardır. Töre geleneği, sonraki nesillere ve yeni kurulan Türk devletlerine geçerek egemenliğini sürdürmüştür. Halil İNALCIK bu devamlılık konusunda şu ifadeye yer vermiştir;

*“Orta Asya’da Türk ve Moğol kavimleri arasında Mete’den Timur’a binlerce yıl boyunca esas hatları sabit kalmış bir Töre mevcuttur. Bu töre ya da yasa, devlet teşkilatının ve hanlık hâkimiyetinin temelini oluşturmuş, onun yanında bağımlı kavimlerin günlük işlerini idare eden yerel kanunlara, hanlık hukuku ile çatışmadığı ölçüde izin vermiştir*⁵⁷⁷.”

Törenin, sonraki asırlarda örf-i sultaninin de doğmasına neden olan en dikkat çeken özelliği; Türk devlet kağanlarının mutlak egemen hâkimiyet anlayışlarının, üstünlüğünün ve kut temelli seçilmiş bir lider olduklarının tartışılmazlığıdır. Türkler hükümdarlarının bu erkinin devamlılığı hususunda azami gayret göstermişlerdir. Bu durumun İslam ile değişmemesi Türk devlet yönetimi geleneğinin ayrıcalıklı tarafını göstermektedir. Bilge Kağan Kül Tigin Abidesinde, töre ile devlet kurması hususunda bu üstünlükten ve seçilmişlikten bahsetmektedir.

⁵⁷³ Aşıkpaşazade, Tevarih-i Al-i Osman, İstanbul, 1949, s. 103-104 akt. Halil İNALCIK, Kutadgu Bilig’de Türk Ve İran Siyaset Nazariye Ve Gelenekleri

<http://www.kirmizilar.com/tr/index.php/konuk-yazarlar2/2249-kutadgu-bilig-de-turk-ve-iran-siyaset-nazariye-ve-gelenekleri> Erişim tarihi: 15.04.2018

⁵⁷⁴ Erol GÜNGÖR, Tarihte Türkler, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003, s. 12

⁵⁷⁵ Sedat Veyis ÖRNEK, Türk Halk Bilimi, Bilgesu Yayıncılık, 2014, s. 126-127

⁵⁷⁶ ÖGEL, Düünden Bugüne, 2001, s. 469

⁵⁷⁷ Halil İNALCIK, Türk Devletlerinde Devlet Kanunu Geleneği, Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 29

“Tanrı buyurduğu için, kendim devletli olduğum için, kağan oturdum. Kağan oturup aç, fakir milleti hep toplattım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Yoksa bu sözümde yalan var mı?”⁵⁷⁸”

Törenin egemen kılınması, kağanın üzerindeki Tanrı inayeti dile getirilerek kağanlık makamı kutsanmakta, yüceltilmektedir. Türk kağanlarının yaptıkları bu işlerin Tanrı iradesiyle olduğu inancı göze çarpmaktadır. Mete'nin Tanhu lakabı Tanrı tarafından tahta çıkarılan, Tanrı Kut'u manalarından gelirdi. Bu sebeple kanlarının kutsallığına inanıldığından Türklerde asilzadeler ve hükümdarların idamında kanları akıtılmaz, yay kirişiyile boğulurlardı. Bu uygulama İslam sonrası da devam ettirilmiştir. İslam sonrası da birçok kararlarında hükümdarlar eski Türk töresini esas alarak kararlar almışlardır. Bu durumlara İslam ulemasının muhalefetine olduğu durumlarda dahi kararlarını uygulamaya koymuşlar, bu hükümlere ulemanın icazet vermelerini sağlamışlardır. Fatih'in kardeş katli ve vakıf arazilerini miri araziye çeviren fermanları bunlara örnektir.

Coğrafi koşullar ve göçebe yaşam şartının kağana verdiği en önemli yetki töreyi en etkili bir şekilde oluşturması ve uygulamasıdır. Töreye göre Tanrı tarafından seçilerek kağan olan Türk hükümdarları, diğer milletlerde bulunmayan bir özellik olarak, törenin bağlayıcılığında kısıtlamaya tabidirler. Töreeye karşı gelen kişi kağan da olsa cezalandırılır. Törenin hükümleri hiç şaşmadan uygulanmıştır. Töreeye hükümdar dahi karşı gelemez; töreye karşı geldiği için hükümdarlar tahttan indirilmişler, hatta idam edilmişlerdir⁵⁷⁹. Törenin kağandan dahi üstün görülmesinin temel sebebi; eski Türklerde töresiz bir devletin yaşamayacağına inanılması ve geleneksel kabullenıştır. Töre kazanma kabullenilebilir bir husustur, ancak töre kaybetme kesinlikle kabullenilebilecek bir husus değildir. Töreeye atfedilen büyük önem Orta Asya ile sınırlı kalmamış tüm Türk devletlerinde geçerli olmuştur.

Törenin oluşumunda üç yoldan bahsedilebilir; kağanlar tarafından konulan kurallar, kurultaylarca getirilen kurallar ve toplum içinde yavaş yavaş kendiliğinden oluşan yosun hukuku olarak da tabir edilen kurallar. Son yöntemde oluşan kuralların adalete uygunluğu ve kağanlar da dâhil tüm toplumca bu töreye riayet edilmesi şartı aranmıştır.

⁵⁷⁸ Muharrem ERGİN, Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 26. Baskı, 2000, s. 7

⁵⁷⁹ GÜNGÖR, Tarihte Türkler, 2003, s. 57

Eski Türk Orta Asya devlet sisteminde kağanın hukuk kurallarını belirleme görevi, ülkeyi ve halkı düzene sokup, idare etme sorumluluğunun bir sonucudur⁵⁸⁰. Orhun yazıtlarında bu savı destekleyen ifadeler şunlardır;

“...Amcam Kağan oturarak Türk Milletini tekrar tanzim etti, ...İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini, töresini tutuvermiş, düzenleyivermişler, ...bu alan içindeki pek çok halkı ben düzene soktum⁵⁸¹.”

Kurultayların hukuk yapması hususunda da Orhun yazıtlarında şu ifade geçmektedir;

“Beyler de, ulusu da birbirine uygun imişler, o yüzden ülkeyi o kadar iyi koruyabilmişler, ülkeyi koruyarak yasalar düzenlemişler⁵⁸².”

Yosun Hukuku konusunda ise; toplum içinde yavaş yavaş, kendiliğinden oluşan bu kurallar kağan tarafından kabul edildiği nispette Türk Töresi'nde yer bulurdu. Genel olarak özel hukuka ait bu kurallar; şahıs, aile ve miras hukuku kuralları bu şekilde oluşmuştur⁵⁸³.

Kutadgu Bilig'de devlet üçayaklı gümüş bir tahta benzetilmiştir. Üçayak üstündeki hiçbir şey bir tarafa ağırlık veremeyecektir, üçayak üstünde durdukça da taht sallanmayacaktır. Gümüş tahtın üçayağından kastedilen “*yasama, yürütme ve yargı*” erkleridir. Bu tahtın ana direğini doğruluk ve adalet teşkil etmektedir. Hükümdar adalet önünde bey ve kul ayırmamalıdır. Türk toplumunda adalete ne denli önem verildiği, herkesin kanun önünde eşit olduğu, hüküm verilirken insanlar arasında fark gözetilmediği, kanunların mutlak surette uygulandığı, haklıya hakkının verildiği, haksıza cezanın kesildiği ve devletin temelini doğruluk ve adalet olduğu görülmektedir.

Ayrıca törenin önemi “*İl gider Töre kalır*” sözüyle vurgulanmıştır⁵⁸⁴. Türk tarihinde adından başarılarıyla söz ettiren Mete Han, Bilge ve Kültigin kardeşler gibi hükümdarlar töreyi hakkıyla uygulamışlardır.

⁵⁸⁰ Mahmut ARSLAN, Eski Türk Devlet Anlayışı ve Çifte Hükümdarlık Meselesi, Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu, Elazığ, 1990, s. 225

⁵⁸¹ Vilhelm THOMSEN, Çözölmüş Orhun Yazıtları, Çev. Vedat Köken, TDK Yayınları, Ankara, 1993, s. 16, 1, 2-3

⁵⁸² THOMSEN, Çözölmüş Orhun Yazıtları, 1993, s. 90

⁵⁸³ Mehmet Akif AYDIN, Türk Hukuku Tarihi, Beta Yayınları, 14. Baskı, 2012, s. 15

⁵⁸⁴ ÖGEL, Düünden Bugüne, 2001, s.38

5.3. KUT ANLAYIŞI

İnancın yönetimlerde etkinliği, hemen her devlette görülebilir bir husustur. Sadece Türk devletlerine has bir durum değildir. Hâkimiyetin geniş halk kitlelerine yaygınlaştırılması ve halkın nazarında bir otoritenin tesisi için halkın desteğinin sağlandığı günümüz demokrasi rejimleri öncesi iktidarın meşruluğunun sağlanması amaçlı ilahi kaynaklara başvurulması alışıl gelmiş bir gelenektir. Günümüzde dahi demokrasilerde geniş halk kitlelerine hitap etmek ve desteklerini kazanmak için çeşitli siyasi organizmalar ilahi araçlara başvurumaktadırlar.

Eski çağlardan itibaren genel kabul; Türk devletlerinde hâkimiyet anlayışının Tanrı tarafından verildiğidir. Bu anlayış Türk devletlerinin yönetim ve yönetici seçim şekillerini etkilemiştir. İdarecinin seçimi sırasında alınan sözler ve yapılan ayinler Tanrı'nın hâkimiyet anlayışına etkilerini göstermektedir. Hükümdarların tahta çıkması için güçlü kuvvetli olmaları yetmez, ayrıca Tanrı tarafından da seçilmeleri gerekmektedir. Bu anlayış hükümdarın somut gücünün yanında, soyut anlamda da bir dayanağının bulunması gerektiğini gösterir. Ancak belirtilmesi gereken husus İslam öncesi Türk devletlerinde hükümdarlara tanınan kutsallık hiçbir zaman törenin yani hukukun üzerinde görülmemiştir. Her zaman asıl olan töre olmuştur.

Türk devletlerinde siyasi iktidarın kaynağını Tanrı'ya dayandırma sadece halkın kabulü değil, aynı zamanda hakanı Tanrı huzurunda sorumlu tutmadır. Bu da günümüz “*milli irade*” kavramını karşılar nitelikte olup, insanlar üzerinde hükümdarın şahsi otoritesinin üstünde “*yüksek otoritenin*” kurulması açısından mühimdir⁵⁸⁵.

Türk hakanları bu anlayışa samimiyetle inanmaktadırlar. Kendilerinin Tanrı tarafından görevlendirildiklerinden, Tanrı'nın Türk Milletine destek olduğundan hiçbir şüpheleri yoktur. Onların yetki ve kudretlerinin kaynağı bu yüzden Tanrı olarak görülmektedir. Bu sebeple Mete Han'ın unvanı “*Gök Tanrı'nın güneşin tahta çıkardığı Tanrı Kut'u Tanhu*”, Atilla'nın “*Tanrı'nın kılıcı, kırbağı*” unvanı kendilerini Tanrı'nın yeryüzündeki birer yansıması olarak gördüklerini göstermektedir. Bilge Kağan'da “*Türk Tanrı'sı Türk Milleti'nin adı sanı yok olmasın diye babam kağan ile anamı tahta oturttu. Bende Tanrı irade ettiği için, Kut'um olduğu için kağan oldum. Öte yandan milletleri nizama soktuk. Tanrı güç verdiği için Türk askerleri kurt gibi düşmanlar, koyun gibi idi.*” demektedir.

⁵⁸⁵ KAFESOĞLU, Türk Milli Kültürü, 2003, s.258

Türk devletlerinde siyasi iktidar Kut'a bağlıdır ve Kut kan yoluyla babadan oğula geçmektedir. Bu düşünce taht kavgalarının da sebebi olarak görülmüştür. Birçok hükümdar kardeş katili olmuş, Fatih Sultan Mehmet bu hususta yayınladığı kanunname ile kardeş katlini yasallaştırmıştır.

Kut Tanrı vergisi olduğundan kutsal kabul edilmiştir. Şamanizm'de Kut'un insan ruhu dayanaklı olarak daha ana karnında verildiğine inanır. Kut ve kutluk günlük hayat ve düşünce temeli olmuştur. Bu anlayış halk inançlarında gelişmiş ve yüksek bir devlet görüşü haline gelmiş; daha sonra gelişerek büyük devlet kurmuş Türklerde, halkın ruha inerek günlük hayatı düzene sokar olmuştur⁵⁸⁶.

Yusuf Has Hacip'te eserinde bu hususta şu ifadeleri kullanmaktadır;

"Kut'un tabiatı hizmet, şiarı adalettir. Fazilet ve kısmet Kut'tan doğar. Beyliğer yol ondan geçer. Her şey Kut'un eli altındadır. Bütün istekler onun vasıtası ile gerçekleşebilir. Tanrısalıdır... Bey bu makama sen kendi gücün ve isteğin ile gelmedin, onu sana Tanrı verdi. Hükümdar iktidarı Tanrı'dan alırlar⁵⁸⁷."

Tanrı tarafından İl ve Kut verilen hükümdar ve halkı, Tanrı yolundan saparsa, Kut ve İli elinden alınır, cezalandırılırdı. Türkler başarı ve felaketlerini bu yasaya bağlamışlardır.

Türkler cihan hâkimiyetinin kendilerine Tanrı'nın emaneti olduğuna o kadar inanmışlardı ki; Kaşgarlı Mahmut'un Türkleri Tanrı'nın askeri sayan rivayeti, Türk, Moğol ve Osmanlı hükümdarlarının mektupları ve fetihnameleri "*Allah'ın galip ordusu*" gibi bu anlayışın örnekleriyle doludur. Ayrıca Türk devletlerinde "Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar" dünyanın töreye göre, Türklerce idare edilmesi inancı Osmanlı'ya kadar uzanmaktadır⁵⁸⁸.

Kut kelimesine birçok anlam yüklenmiştir. Ziya Gökalp "*mukaddes*" demiş, V.V. Barthold "*saadet ve baht*" demiş, Kutadgu Bilig'de majeste karşılığı tarzı "*haşmetmeab*" denmiştir⁵⁸⁹.

Heredotos'un anlattığı bir İskit efsanesine göre;

"İskit hükümdarının üç çocuğu birlikte gezerken gökten altın nesnelere kor vaziyette düşer. Büyük kardeşler sıcaklığından bu nesnelere alamazken, küçük kardeş yaklaştığında bu cisimler soğuyor ve küçük kardeşçe ele alınıyordu. Bu sebeple büyük kardeşler Tanrı'nın

⁵⁸⁶ Bahaeddin ÖGEL, Türklerde Devlet Anlayışı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982

⁵⁸⁷ Yusuf Has HACİP, Kutadgu Bilig, Kalaycı Yay. İstanbul, 2008

⁵⁸⁸ Ziya GÖKALP, Türk Medeniyeti Tarihi, Haz. İsmail Aka - Kazım Yaşar Koprıman, İstanbul, 1976

⁵⁸⁹ V.V. BARTHOLD, Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, Haz. Kazım Yaşar Koprıman- İsmail Aka, Ankara, 1975, s. 182 akt. GÖKALP, Türk Medeniyeti Tarihi, 1976, s. 49

*küçük kardeşe kut verdiği kanaat getirmişlerdir. Bu efsanevi olayla İskitlerde bu küçük kardeşten doğanlar tahta geçmişlerdir*⁵⁹⁰.”

Çin kaynaklarında da; Göktürk hükümdarı seçildiğinde, en yüksek rütbeliler onu bir keçenin üzerinde kaldırarak, güneş yönünde dokuz kez döndürürlerdi. Her dönüşte halk onun önünde eğilirdi. Döndürme işlemi bittiğinde onu atına bindirip dolaştırırlar, bu sırada kağanın boğazı bir parça ipekle neredeyse boğulana değin sıkılırdı⁵⁹¹. İpekle boğazının sıkılması hükümdara adil olması hususunda bir uyarı olarak görülmüştür. Ayrıca dünyanın ölümlü olduğu, iktidarının sonsuza kadar sürmeyeceği hatırlatılırdı⁵⁹².

Türklerde tahta çıkma usulleri, devlet yöneticisinin seçimi birkaç yöntem ile belirlenmektedir. Bunların en başında Tanrı tarafından Kut verilenin tahta geçmesi yöntemi gelir. Bu yöntemle Tanrı'nı güç kuvvet ihsan ettiği, tahtı bağışladığı başa geçmektedir. Bu kapsamda Kut verilen hanedan üyeleri eşit hakka sahipti. Tanrı tahta zeki, çevik olanın geçmesi gerektiğini söylediğinden seçim ancak taht mücadelesi ile belli olabilirdi. Bu anlayışın hâkim olduğu Türk devletlerinde hanedan mensupları arasında mücadele kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu sebeple mücadeleler halk nezdinde meşru görülüp olağan karşılanmıştır. Tabi bu mücadelelerin iyi ve kötü sonuçları olmuştur. Devlet yönetimi bu yolla en güçlü hanedan üyesinin eline geçerken, mücadelelerin uzun ve kanlı olması devleti zayıflatmış ve hatta yıkılmasına neden olmuştur⁵⁹³.

Bir diğer yöntem devletin ileri gelenlerinden oluşturulan kurultayların Türk töre ve geleneklerine göre tahta çıkacak kişiyi belirlemesidir. Türk devletlerinde kurultaylar güçlü kurumlardır ve gereğinde hükümdarın seçiminde etkin rol oynamışlardır.

Diğer yöntemde Türk devlet anlayışına göre egemenliğin kaynağı ilahi olduğundan Tanrı gücünün temsilcisi olarak hükümdarı seçmiştir. Tanrı'nın seçtiği hükümdar büyük başarı göstererek dağınık Türk boylarını kendi idaresinde toplar ve devletleştirirdi. Kendisi de devlet kurucusu olarak tahta geçerdi⁵⁹⁴. Bu anlayışa Oğuz destanından da örnek verilebilir. Oğuz doğduktan sonra üstün yetenekler sergilemiş,

⁵⁹⁰ HERODOTOS, Herodotos Tarihi, Çev. Müntekin Ökmen, İş Bankası Yay. İstanbul, 2006, s. 295

⁵⁹¹ Liu Mau TSAI, Doğu Türkleri (Çin Kaynaklarına Göre), Çev. Ersel Kâhya-Deniz Banoğlu, Selenge Yay. İstanbul 2006, s. 591

⁵⁹² ÖGEL, Türklerde Devlet Anlayışı, 1982, s. 66

⁵⁹³ Kürşat KOÇAK, İslamiyet'ten Önceki Türk Geleneklerine Göre Tahta Çıkma Töreni ve Yöntemleri, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, Sayı 4, Haziran, Gümüşhane, 2011, s. 107

⁵⁹⁴ KOÇAK, İslamiyet'ten Önceki, 2011, s.107

büyüdüğünde kudreti sayesinde kendi boyu ve yakınları ona biat etmiştir. Oğuz Han birçok seferler düzenleyerek boy ve kavimleri kontrol altına almış ve büyük bir toy ile kendisini hükümdar ilan etmiştir.

Türk hâkimiyet anlayışına göre bir diğer yöntem veliaht tayin edilmek suretiyle tahta çıkmaktır. Bazı hükümdarlar kendilerinden sonra kimin tahta çıkacağına daha sağlıklarında karar verip ilan ederlerdi. Bu veliahtlar yönetim ve ilgili görevlerde eğitim alır, hükümdarlık görevine tecrübeli olarak başlardı. Burada amaç devleti, yetkin ve becerikli veliahtlara bırakmaktı⁵⁹⁵.

Ancak bu yöntemler içinde en yaygın olarak kullanılanı taht mücadeleleri olmuştur. Türkler tahtta her zaman güçlü kişinin oturmasını istediklerinden tek kişiyi işaret eden hükümler koymaktan kaçınmışlardır. Bu mücadelelerde etkin rol alan halk, tahta kimin çıkacağına kısmen de olsa etki eden bir mekanizmadır.

Halkça kabul gören hükümdarın tahta çıkması eski Türk devletlerinde yönetici sınıf ile halk arasında bağlantıların kuvvetli olduğunu göstermektedir. Dönem dönem bazı hükümdarlar halk tarafından tahttan indirilmişlerdir. Hükümdarların halkın onayını alarak tahta çıkmaları, Kut inancının halk tarafından kabul gördüğünü göstermektedir.

Özellikle İslam öncesi açık bir şekilde görülen Kut inancı, İslam sonrası da etkinliğini sürdürmüştür. Bu anlayış 1923 yılı Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar devam etmiştir. Hatta Mustafa Kemal ve İsmet İnönü dönemlerinde de Kut izlerine rastlamak mümkündür. Bir manevi güç olarak tanımlanan Kut inancınının, Türklerin genlerine işlemiş gibi etkili bir anlayış ve inanış olduğu söylenebilir.

5.4. TOY, KURULTAY, KENGES

Aristokrat Cumhuriyet; Sokrates, Platon ve Aristoteles gibi düşünürlerin ileri sürdüğü, monarşi, tiranlık ve demokrasi ilk dönemlerdeki kötü yönetimlere son vermek üzere demokratik toplumlara öncülük eden bir yönetim sistemidir. Cumhuriyet rejiminin Yunan şehir devletlerinde ortaya çıktığı düşünülmektedir. Eski Yunan siyasi teşkilatı polis, aile, genos ve fraderi aşamalı yapılarından oluşmaktadır. Krallar yönetimde zor durumda kaldıklarında kabile şeflerine ya da aile reislerine danışmaya başlamışlar, zamanla bu alışkanlık haline gelerek aristokrat sınıf oluşmuştur. Ancak bu aristokratların zamanla keyfi uygulamalara gitmeleri oligarşiyi

⁵⁹⁵ Salim KOCA, Türk Kültürünün Temelleri 2, Odes Kültür Yayınları, Ankara, 2003, s. 80

doğurmuş ve bu durum iç karışıklıklara sebebiyet vermiştir. Platon, Sokrates ve Aristoteles gibi düşünürler yönetimde erdemli, halkın yararını öncelik sayan kişilerin, akıllı azınlığın etkin olması gerektiğini savunmuşlardır⁵⁹⁶. Sokrates toplumu halkın çoğunluğunun değil, soya bağlı olmayan, bilgiye dayalı erdemli azınlığın yönetmesi gerektiğini savunmuştur⁵⁹⁷. Milattan önce 509'da Roma'da Kralı ülkeden kovmuş ve yönetimi ele alan “*Patriciler*” Aristokrat Cumhuriyet'i kurmuşlardır. “*Plep Meclisi*” senato işlevli olarak kanun yapma hakkı elde etmiş, halkın yönetimdeki etkinliği sağlanmıştır⁵⁹⁸.

İslam öncesi Türkler'de de Yunan siyasi teşkilatına benzer olarak; aile *oguş*, aileler birliği *urug*, bir siyasi teşkilata bağlı *bod-boy*, siyasi yönden bağlı ya da bağlı olmayan beyler birliği *budun*, topluluğun oluşturduğu devlet *il* sosyal yapının katmanlarıdır⁵⁹⁹. Türk devletlerinin temel yapısı boylardır. Ailelerin biraraya gelmesiyle oluşan boyların başında seçimle gelen beyler bulunmaktadır. Beyler boyun iç dayanışmasını ve menfaatlerini korumakla görevlidir. Nevzat Köseoğlu Türk Devletleri'ni bir beyler konfederasyonu olarak ifade etmektedir⁶⁰⁰. Askeri güçleri de bulunan boyların devlet içinde etkinlikleri önemlidir. Devletin başındaki “*Hakan*”, “*Kaşan*” gibi unvanlara sahip yöneticilerde kut sahibi aileye mensup olma ve gerekli özellikleri taşıma vasıflarına sahip olma şartlarıyla birlikte; beyler ve üst düzey devlet yöneticileri ve hatta halkın katıldığı kurultaylarda seçilirdi⁶⁰¹.

Devlet adamlarının kendilerine karar alım sürecinde danışmanlık yapacak, gerekli düzenlemeleri yaparak, alınan kararların uygulanmasında ve alınan kararların sorumluluğunu paylaşacak bir kurumun varlığına ihtiyaç duyması ile İslamiyet öncesi Türk topluluklarında devlet meclisi niteliğinde toy, kengeş diye adlandırılan kurumlar oluşturulmuştur. İslami dönemde ise bu yapıların yerini benzer işlevlerde Divan gibi kurumlar almıştır. Günümüzdeki temsili parlamenter sistemle en gelişmiş düzeye ulaşan meclis anlayışı bu ihtiyaçtan ortaya çıkmıştır.

⁵⁹⁶ GÖZE, Siyasal Düşünceler, 2012, s. 3-4

⁵⁹⁷ ŞENEL, Siyasal Düşünceler Tarihi, 1996, s. 185-189

⁵⁹⁸ ŞENEL, Siyasal Düşünceler Tarihi, 1996, s. 135

⁵⁹⁹ KAFESOĞLU, Türk Milli Kültürü, 2003, s.215

⁶⁰⁰ Nevzat KÖSEOĞLU, Türk Dünyası Tarihi ve Medeniyeti Üzerine Düşünceler, Ötüken Neşriyat, 2012, s. 36

⁶⁰¹ Osman KAÇIKÇI, Eski Türklerde Devlet Başkanlığı-Hakanlık, Türkler Cilt:2, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 889

Toy kelimesi İslamiyet öncesi devlet meclisi niteliği taşımakla birlikte, bayram, ziyafet ve yemekli şölen merasimleri anlamında da kullanılmaktadır⁶⁰². Günümüzde de bazı bölgelerde aktif olarak ziyafet, yemekli şölen anlamlarında, düğün gibi kutlamalarda bu ifade kullanılmaktadır. Kurultay kelimesi ise sonradan Türkçe'ye geçmiş, aslen Moğolca olduğu düşünülen toy ile aynı anlamları ihtiva eden kelimedir. Oğuz Türkçesi'nde karşılığı kengeş olan kurultay danışma meclisi olup işlerde karşılıklı danışma, görüşme ve tedbir almadır⁶⁰³. V.V. Barthold'un ifadesiyle kurultayın kullanımı ile on üçüncü yüzyıl sonrası toy kelimesi günümüzdeki anlamına dönüşerek devlet meclisi anlamındaki kullanımını kaybetmiştir⁶⁰⁴.

Türk Devlet teşkilatında devletin başkanlık makamı ve yasama kurulu işlevli toy ve hükümet birbirinden ayrı kurumlar olarak farklı işlevler içermektedir. Yönetimi kabul ederek meşru hale getiren ya da reddeden, teklifleri görüşerek yeni kanunlar çıkaran ve mevcut kanunları çıkaran işlevleriyle kurultaydır. Dönem koşulları gereği her an toplanamayan kurultayın işlerinin yürütülmesi için günlük kararlar almak üzere, günümüz bakanlar kurulu işlevinde bir meclis daha kurulmuştur. Taner Tatar bu bakanlıkların idareyi tanzim etmek ve dış ilişkileri düzenleme vazifelerinden bahsetmektedir⁶⁰⁵.

Eski Türklerde kurumsallaşmış, zamanları önceden belli üç kurultay toplantısı düzenlenmektedir. Bu kurultaylara icabet için davet şartı bile aranmamaktadır. Bu toplantıların doğal başkanı hükümdar olup, hükümdar seçimleri için toplanan ya da herhangi sebeple hakanın olmadığı toplantıları ayguci diye anılan görevli idare etmektedir. Toplantılara katılanlara toygun denir. Doğruluğu, cesareti ve mali gücü ile tanınmış boy beyleri arasından seçimle belirlenirlerdi. Ayguci ise hanedan mensupları dışından, devletine hizmeti ile dirayetli, halk tarafından sevilen kişiler arasından seçilirdi. İbrahim Kafesoğlu'na göre ancak bu şartlarda oluşturulan meclis danışma, kontrol ve karar alma gibi mühim vazifeleri ifa edebilirdi⁶⁰⁶.

Eski Türk hakanları halk için düzenledikleri aynı zamanda devlet işlerini de görüştükleri toyun özünde halk ile devleti bütünleştirerek, yardımlaşma ve dayanışma anlayışını ifa etme düşüncesi yatmaktadır. Hunlar döneminden itibaren

⁶⁰² KAFESOĞLU, Türk Milli Kültürü, 2003, s. 261

⁶⁰³ Bahaeddin ÖGEL, Devlet Meclisi ve Kurultay, Türkler Ansiklopedisi, C.2, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 874

⁶⁰⁴ BARTHOLD, Orta Asya Türk Tarihi, 1975, s. 279

⁶⁰⁵ Taner TATAR, Türk Yönetim Sistemi, Turan Yayınları, İstanbul, 1997, s. 17

⁶⁰⁶ KAFESOĞLU, Türk Milli Kültürü, 2003, s. 251

toplantılara halkta katılabildiği gibi Oğuzlarda da sürdürülmüştür. Tabgaç devletinde meclise yalnız nazırlar, Atilla'nın Hun Devleti'nde ise asil beyler katılabilmektedir. Bütün bu toplantı ve meclisler bazı noktalarda farklılıklar gösterebilir de Hun devleti itibarıyla Türk devletlerinde görülmektedirler⁶⁰⁷.

Ayrıca bu toplantılarda “*orun*” diye tabir edilen protokol anlayışı çok önemlidir. Toplantı öncesi önem sırasına göre has beyler dipte, inakların eşikte oturduğu bir oturma düzeni belirlenmektedir⁶⁰⁸. Önemli olayların akabinde kutlamalarda da toy toplanmaktadır. Kağanın oğlunun ilk avı, gerçekleşen dilekler, bir felaketten kurtulma gibi yaşanan sevinç bu toplantılara kimi zaman vesile olmuştur. Savaş dönüşleri de büyük şenlikle kutlanmıştır.

Bu üç kurultaydan ilki Ocak'ta kağanın otağında yapılır ve daha çok dini nitelikli olan kurultaydır. Bu toplantıda atalara kurbanlar verilir, bazı önemli idari ve hukuki kararlar alınmaktadır.⁶⁰⁹

Mayıs'ta toplanan “*Büyük Kurultay*”da da kurbanların kesildiği dini törenler yapılır, Kağan'a bağlılık ve sadakat yeminleri yinelenir, katılmayan beyler isyan etmiş sayılırlardı. İdari kararlarda alınır, töre değişiklikleri tartışılırdı⁶¹⁰.

Üçüncü kurultay sonbaharda toplanır; savaş ve sayım kurultayıdır. Asker ve at sayımı yapılır, savaş kabiliyetleri tespit edilir, askeri talim ve manevralar yapılırdı. Bu hazırlıkların sebebi yerleşik ulusların ambarlarının dolmasından dolayı savaş zamanının gelmesidir⁶¹¹.

Kurultayların kağanı denetleyici bir rolle kağanın egemenliğini sınırlayıcı rolleri de bulunmaktadır. Göktürk hükümdarı Bilge Kağan'ın Göktürk şehirlerinin surlarla çevrilmesi ve Budizm ile Taoizm'in öğrenilmesi tekliflerinin kurultay tarafından kabul edilmemesi buna örnektir.⁶¹²

Yönetim geleneklerinin bütünlüğüne ve sürdürüldüğüne vurgu yapan şu ifade Ayşe Afet İnan tarafından Mustafa Kemal Atatürk'ten aktarılmaktadır;

⁶⁰⁷ Mehmet SEYİTDANLIOĞLU, Eski Türklerde Devlet Meclisi ‘Toy’ Üzerine Düşünceler, Ankara SBF Dergiler, s. 4

⁶⁰⁸ Faruk SÜMER, Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları, Ana Yayınları, 3. Baskı, s. 396-397

⁶⁰⁹ Sadri Maksudi ARSAL, Türk Tarihi ve Hukuk, İstanbul Üni. Hukuk Fak. Yay. İstanbul, 1947, s. 204

⁶¹⁰ ÖGEL, Devlet Meclisi ve Kurultay, 2002, c2 s. 875

⁶¹¹ ÜÇÖK, Türk Hukuk Tarihi, 1976, s. 23

⁶¹² İbrahim KAFESOĞLU, Eski Türkler'de Devlet Meclisi-Toy, Birinci Milli Türkoloji Kongresi, İstanbul, 1980, s. 206

*“Türk Milleti, en eski tarihlerinde, meşhur kurultaylarıyla, bu kurultaylarda devlet reislerini seçmeleri ile demokrasi fikrine ne kadar bağlı olduklarını göstermişlerdir.”*⁶¹³

Sonuç olarak İslam öncesi Türk topluluklarının örgütlü yapının oluşmasının; millet adına alınan kararlarda milleti temsil eden şahısların görüşlerinin alınmasının demokratik anlayışın yerleşmesinde etkisi olduğundan söz edilebilir. Bayram ve toylarda toplanan devlet meclisleri, yeni kurulan devletin töresinin tespiti, hükümdar değişikliği, savaş kararı ve büyük davalarda hükümdar önderliğinde bir araya gelme görevlerini ifa etmektedirler.

5.5. LİDER VE DEVLET ADAMI

Sosyolojik bakış açısıyla devlet milletin örgütlenmiş siyasi mekanizmasıdır. Devlet idaresi toplumun tüm fertlerini ilgilendirir. Bu kapsamda *“Daha iyi bir devlet idaresi nasıl olabilir?”* sorusu günümüze kadar sürekli sorulagelmıştır. Yönetim şekilleri ya da sistemler değişse de, devlet adamlarının milletin refah ve huzurunda belirleyici oldukları gerçeği değişmemektedir.

Liderlik önceden Tanrı vergisi, şartlar ve ihtiyaçlar doğrultusunda ortaya çıkan ilahi müdahale iken, günümüzde seminerlerle öğrenilebileceği düşünülen bir sosyal beceri haline gelmiştir.

Türk kültüründe bu olgunun farklı bir yerinin olmasında, Türklerin sürekli bir organizasyonu mecbur kılan göçebe hayat tarzının ve yaşadıkları coğrafyanın riskli koşullarının etkisi bulunmaktadır. Türkler liderlik ya da yöneticilik modellerini iki ana kaynaktan devşirmişlerdir. Bunlardan ilki adalet, hoşgörü, cömertlik, civanmertlik, yiğitlik gibi temel değerlerdir. Risk coğrafyasında liderler bu temel değerleri taşımak ve sorumluluğu şahsen üstlenmek zorundadır. Bilge Kağan bu sorumluluğu üstlendiğini Orhun Yazıtlarında açıkça dile getirir⁶¹⁴. Liderler için Tanrı'nın onayının gerekliliğinin yanında milletin takdiri de gereklidir. İkinci kaynak tabiatın kendisidir. Tabiat varlıkları da düzenli bir topluluk olarak görüldüğünden, lider tanımlamalarında benzetme olarak kullanılmışlardır. Şamanlar da dini ayinlerde hayvan figürlerini bu sebepten kullanmışlardır. Ayrıca liderlerin isimleri de Toğrul, Aslan, Doğan, Buğra, Laçın gibi genellikle hayvan isimleridir. Bu iki kaynak tabiat ve ahlak olarak özetlenebilir.

⁶¹³ Ayşe Afet İNAN, Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazmaları, TTK Yayınları, Ankara, 2000, s. 69

⁶¹⁴ ERGİN, Orhun Abideleri, 2000, s. 12

Liderlik kültürü tarihteki Türk devlet ve topluluklarına şekil veren temel unsurdur. Yusuf Has Hacib lider için;⁶¹⁵

- “Onun yüreği, savaşta aslan yüreği gibi, dövüşürken de bileği kaplan pençesi gibi olmalı” beyitleri ile cesaret, dinamik, inandırıcı,

- “O, domuz gibi inatçı, kurt gibi kuvvetli, ayı gibi azılı ve yaban sığırtı gibi kinci olmalı” beyitleri ile kararlı, dinamik, idari açıdan yeterli,

- “Aynı zamanda kızıl tilki gibi hilekâr olmalı, deve gibi kin ve öç gütmeli” beyitleri ile tedbirli, vizyoner, ileri görüşlü,

- “Aslan gibi hamiyeti yüksek tutmalı, baykuş gibi geceleri uykusuz geçirmeli” beyitleri ile adil, dürüst ve çalışkan olması gerektiğini vurgulamaktadır.

Görüldüğü gibi liderlik Türk kültüründe tabiat gözlemleriyle belirlenen yetkinlikler ve üstünlükler birikimdir.

Farabi'nin devlet başkanı özellikleri hususunda tanımlamaları şu şekildedir;

“Sağlığı yerinde olmalı, Anlayışlı olmalı, hafızası kuvvetli olmalı, zeki ve uyanık olmalı, güzel konuşabilmeli, öğretmeyi ve öğrenmeyi sevmeli, yemeye içmeye ve kadına düşkün olmamalı, oyundan, kumardan sakınmalı, doğruluğu ve doğruları sevmeli, yalandan ve yalancılardan nefret etmeli, adaleti ve adil olanları sevmeli, zulümden ve zalimden nefret etmeli, cömert olmalı, yumuşak huylu olmalı, büyük bir azim ve irade sahibi olmalı, cesur olmalı, korkak ve yumuşak olmamalıdır⁶¹⁶.”

Yusuf Has Hacip ve Nizamü'l-mülk ünlü eserleriyle ideal devlet adamının özelliklerini tanımlarken; Koçi Bey ile Defterdar Mehmet Paşa İmparatorluğun bozulma döneminde yaşadıklarından, bu kötü koşulların aşılarak devletin yine altın çağına dönmesi için gerekli gördükleri değer ve davranışları yöneticilere vurgularlar.

“Hükümdar askersiz kuvvet sahibi olamaz, parasız asker olmaz, tebaanın refahı olmadan para olmaz ve adalet olmadan halk müreffeh olmaz⁶¹⁷.”

Halil İnalçık Osmanlı hükümdarlarının mutlak kudretini bu eski doğu vecizesinden faydalanarak tanımlamaktadır. Mehmet Öz, Halil İNALCIK'ın tanımından hareketle, bu formülü daire-i adliye olarak tanımlamaktadır.

Nizamülmülk'te adalet vurgusunu şu şekilde ifade eder;

“Memleket düzeni ve siyaset usulleri iyi ve mazbut konulduğunda Müslümanlık ve adalet doğru dürüst yürüdü... Allah daha iyi bilir ama padişah insafı ve adil olursa halk daima huzur içinde bulunur⁶¹⁸.”

⁶¹⁵ HACİP, Kutadgu Bilig, 2008, s. 450

⁶¹⁶ FARABİ, El-Medinetü'l Fazıla, Milli Eğitim Bakanlığı Yay. Ankara, 1990, s. 87-89

⁶¹⁷ ÖZ, Osmanlı'da Çözülme, 1997, s. 51

Üzerinde durulan bir diğer husus da ilim ve bilgiye önem veren bilge kişiler olmaları gerekliliğidir. Nizamülmülk bu hususta; “*En iyi sultanlar âlimlerle düşüp kalkanlar, en fena bilginler padişahlarla birlikte olanlardır.*”⁶¹⁹ demiştir. Koçi Bey’de aynı hususta ilmiye kadrolarının bilgili ve faziletli kişilere verilmesi, rüşvet yoluyla verilmemesi gerektiğine vurgu yaparak; her müderrisin mevcut aşamaları geçerek bir yere gelmesi gerektiğini, bu kademelerden geçmeyenlerin ilmiye kadrolarından ihraç edilmesi gerektiğini belirtmiştir⁶²⁰.

Bir diğer önemli lider özelliği olan zulmün önlenmesi hususunda; adil yöneticinin ilk ve en önemli özelliğinin zulüm ve haksızlık yapmaması ve yapılmasının da önüne geçmesi olduğu belirtilmiştir. Bu konuda Yusuf Has Hacıp; “*Eğer devamlı ve ebedi beylik istiyorsan, adaletten ayrılma ve halk üzerinden zulmü kaldır.*”⁶²¹ demiştir.

İşi ehline verme, liyakat konusunda “*emanetleri ehline veriniz.*” vecizesi üzerinden birçok vurgu bulunmaktadır. Nizamülmülk bu hususta; “*Şahsiyetsiz, asaletsiz ve faziletsiz kişilerin mühim işlere memur edilmesi, bilginleri, asilleri ve faziletli muattal eder. Ayrıca bir kişiye beş-altı iş vermek cahillik ve bilgisizliği gösterir. Bu durumda beş kişinin işsiz ve ekmek parasından mahrum kalacaktır, ayrıca yaptığı işler de hatalı olacaktır. İki kişiye bir iş ismarlanması durumunda da; işi birbirinin üzerine atacaktırlar ve iş kalacaktır.*”⁶²² demiştir.

Ayrıca Bahaeddin Ögel Türk Hükümdarlarının görevlerini “*Tanrı varlık verdiği için özünde kutu var olduğu için hükümdar olan kişi; milletin birliğini sağlamak, fakir milleti zengin kılmak ve nüfusunu çoğaltmakla görevliydi.*”⁶²³ İfadesiyle belirtmiştir.

Meşveret, danışma ya da yöneten ve yönetilen etkileşimi üzerinde durulan bir diğer husus olup devlet adamlarının yönettikleri kişilerin görüşlerini dikkate almaları, bu amaçla belli aralıklarla toplantılar düzenlemeleri gerektiği vurgulanmıştır.

Tüm bu büyük düşünürlerin devlet adamı tanımlarında ortak özellikler; adil, bilge, ölçülü, akıllı, tevazu sahibi, cömert, dürüst, zulmü önleyen, danışarak karar veren ve liyakati esas alan gibi liderlik vasıflarıdır.

⁶¹⁸ NİZAMÜ’L-MÜLK, Siyasetname, 2009, s. 74-75

⁶¹⁹ NİZAMÜ’L-MÜLK, Siyasetname, 2009, s. 92

⁶²⁰ KOÇİ BEY, Koçi Bey Risalesi, 1985, s.84-85

⁶²¹ HACİP, Kutadgu Bilig, 2008, beyit: 1435

⁶²² NİZAMÜ’L-MÜLK, Siyasetname, 2009, s. 228-229

⁶²³ ÖGEL, Düünden Bugüne, 2001, s.24

Liderlere bu genellenmenin dışında yer alan bazı özelliklerde atfedilmiştir. Önemli düşünürlerden Machiavelli'ye göre liderin sahip olması gereken özellikler; halkın desteği ile başa geçen kişinin çok değerli olmasına gerek yoktur, ancak kurnaz olmalıdır. Liderin selameti halkın çaresizliğinde yatmaktadır. İktidarın devamı için liderin iyi olmamayı öğrenmesi gerekmektedir. Devlet başkanı cömert olmak yerine, cömert tanınmalıdır. Halkın nefretini çekmeksizin halka zulmedecek, çaresiz bırakacak ama arada vizyonu ihmal etmeyecektir. Bir diğer özellik devlet başkanının sözünde durmamasıdır. Gerektiğinde devleti korumak için merhamete, insanlığa ve dine aykırı davranışlarda bulunabilir⁶²⁴.

Göçebe Türklerin yüzyıllar boyunca savaş ve başka kıtalara göç gibi ciddi sınav süreçlerinde olmalarına rağmen dayanıklılık gösterip, kolayca örgütlenmeleri liderliğin kültürel dayanaklarına bağlanır. Bu dayanağın özünde de toplumsal yapıyı oluşturan parçaların birbirine kutsiyet ve uyumla bağlanmaları bulunmaktadır.

Türk kültürünün liderlik ve yöneticilik açısından potansiyeli çok yüksektir. Liderliği derin insanlık tecrübesini bir kenara bırakıp, Amerikalı Pazar araştırmacılarının pratik önerilerine yönelerek kabaca *“bir grup insandan daha fazla verim alma yeteneği”* olarak tanımlamak yetersiz olur. Her bir bireyin hayatlarında ve bütün insanlık için büyük dönüşümler gerçekleştiren liderler, şirketlerdeki başarılı ekip liderleri gibi davranmamaktadırlar. Türk kültüründe liderler kendilerini üstün ve kıymetli bir üst yapının parçası olarak görüp; insanları da bu yapı ile bütünleştirmektedirler. Bu liderlik türü toplumun ve insanlığın barışçıl bir şekilde birleştirilmesinin tek yoludur. Ayrıca geleneksel Türk kültüründe liderin üzerine düşen görevleri yerine getirdiği zaman halkın görevlerini yerine getirmesini bekleyebileceği vurgulanmaktadır.

5.6. CİHAN HÂKİMİYETİ - CİHAT

Türkler tarih sahnesine çıkışlarından beri, Şamani ve İslam çağlarında, tek bir Allah'a bağlı bulunmuş; Tanrının mümtaz bir kavmi olduklarına ve onun kendilerini koruduğuna, kağan ve sultanlar Allah'ın cihan hâkimiyetini kendilerine ihсан ettiğine ve bu sebeple de dünya nizamını kurmağa memur bulduklarına inanıyorlardı⁶²⁵.

⁶²⁴ (krş.) Aydın KEZER, Türk ve Batı Kültüründe Siyaset Kavramı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 30-39

⁶²⁵ TURAN, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, 2014, s. 10

Orhun kitabelerinde “*Yukarıda yeryüzü aşağıda yağız yer yaratıldığında, ikisi arasında kişioğlu yaratılmış, insanoğlunun üzerine atalarım Bumin Kağan ve İstemi Kağan tahta oturmuş...*” ifadeleri Türk cihan hâkimiyeti düşüncesinin ezelden beri varlığına vurgu yapmaktadır. Diğer taraftan ebedi olma anlamı da taşıyan bu kavram yeryüzünde insan ve kavimler arasında bir ayırım gözetmemiş, bütün dünyayı idare yetkisi Türk hükümdarına verilmiştir. Tüm insanlar eşittir. Hepsinin üzerinde Tanrı kutu almış hükümdar bulunur ve dünyayı töre uyarınca yönetir. Türk hükümdarı, idaresindeki insanlar arasında bir ayırım gözetmemiş, bu sayede Türk devleti birçok topluluğun serbestçe inançlarını yaşadıkları bir siyasi ortamın temsilcisi olmuştur. Bu düşüncenin uygulama sahası güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar veya dört bir köşe olarak ifade edilmiştir⁶²⁶.

Dünya hâkimiyetinin sağlanması için ülkede dirlik ve düzenin sağlanması gerekmektedir. Ülkede dirlik ve düzenin sağlanmasıyla ancak dünyada dirlik ve düzenin sağlanabileceği anlatılmaktadır. Bu düşünce ne bir efsane ne de bir ütopyadır. Ülke ve milletin geleceği için halk ve idareciler için koyulan yüksek hedeflerin bir ifadesidir. Bu düşüncenin amacı yeryüzünde huzur ve barışın sağlanmasıdır. Daha öncede değinildiği gibi zaten Türk devleti anlamındaki *il* kelimesi aynı zamanda barış anlamına da gelmektedir. Bu düşünceden hareketle Türk cihan hâkimiyeti düşüncesi hiçbir zaman emperyalist bir düşünceye, hâkim olunan toprakları genişleterek, daha fazla ganimet elde etmeye dayanmamaktadır.

Fethedilen toprakların elde tutulması hususunda Machiavelli sömürgeci bir yaklaşım betimlemektedir. Ona göre bu toprakları elde tutmak için şu yöntemleri sıralamaktadır; bu ülkeyi yakıp yıkmak, halkı yok etmek veya oraya gidip yerleşmek ya da orayı kendi haline bırakıp haraca bağlayarak uydu bir yönetim oluşturmak⁶²⁷. Yusuf Has Hacıp ise bu toprakların elde tutulması için yöntem değil şartlar öne sürmektedir. Bu şartlar; yasa – töre uyarınca hareket ederek halkın huzur ve mutluluğunu sağlamak, bilgi ve anlayış şartı ise kötülüğü yok edip, fitneyi bastırmak ve kılıç-asker şartı ise ancak bilgi ve anlayış ile çözüm bulunamayan durumlarda kullanılmak üzere öne sürülen bir şarttır. Yalnız kılıç ile etkin güç olunamayacağını vurgulamakta bu yüzden kılıçla birlikte kalemi vurgulamaktadır. Bu ifadeler şu ifadelerinde açıkça görülmektedir;

⁶²⁶ KAFESOĞLU, Türk Milli Kültürü, 2003, s.254

⁶²⁷ KEZER, Türk ve Batı Kültüründe Siyaset, 1987, s. 48-49

“Herhangi bir memleket kılıç ve güçle alınabilir; fakat bu hâkimiyet şiddet ve intikamla uzun yıllar sürmez⁶²⁸.”

“Hangi şehir ve eyalet kalemle idare edilirse, orada herkes kendi arzu ve nasibini bulur⁶²⁹.”

Tüm dünyanın tek bir hakana bağlanması anlayışından ziyade, cihan hâkimiyeti düşüncesinde bütün dünyanın saygısının kazanılması ve güç ve otoritenin kabul ettirilmesi esastır. Maddi çıkarlar uğruna sınır tanımaz bir fetih anlayışındansa dünya barışının sağlanması, adaletin yeryüzünde tesisi ve ülkeye gelebilecek tehditlerin ortadan kaldırılması anlayışı mevcuttur.

İslam’ın kabulü ile Cihan Hâkimiyeti amacına birde İslam’ın yüceltilmesi ve yayılması farzı olan *İlây-ı Kelimetullah* eklenmiştir⁶³⁰. İslam sonrası da Türk hükümdarının “*cihanı idare etme*” düşüncesi sürdürülmüştür. Ek olarak İslam ile birlikte yeni bir enstrüman olan ve bu düşünceye faydalı hizmetleri dokunacak olan *Cihat* eklenmiştir. İslam sonrası Cihan Hâkimiyeti amacıyla İslam’ın cihat ve gaza hedefleri bütünleştirilmiştir.

Osman Turan’da Türk cihan hâkimiyetinin tesisi hususunda 16. yüzyıl için şu ifadeleri kullanır;

“XVI. asırda Osmanlı İmparatorluğu üç kıtada, eski medeniyet ülkelerinde, iç denizlerde ve pek çok kavimler üzerinde hüküm sürerken İslam dünyasının geri kalan memleketleri de diğer Türk devletlerinin idaresinde bulunuyordu. Hindistan’da Babürlü ve İran’da Safevi şahlıkları, Türkistan’da ve Altun-ordu’da başka Türk hanlıkları bulunuyordu. Böylece bu asırda Türk milletinin hâkimiyeti ve yayılışı Viyana kapılarından Ganj nehri vadilerine, Altay dağlarından Atlas dağlarına, itil boylarından Habeşistan’a ve Büyük Sahra’ya kadar eski dünyanın yarısına kadar yayılıyordu. Bu sebeptendir ki bazı Avrupa tarihçileri (mesela E. Driault) haklı olarak bu devre ‘Türk Asrı’ adını vermişler ki Avrupalıların Muhteşem dedikleri Kanuni Sultan Süleyman bu devrin ve Türk cihan hâkimiyeti davasının tacını temsil eder. Türkiye’de, Türkistan’da, Hindistan’da ve İslam dünyasının diğer ülkelerinde yükselen büyük mimari abideleri Türk ihtişam, mefkûre ve sanat duygularının terkiibini ve en güzel maddi ifadelerini teşkil eder.⁶³¹”

Bir diğer önemli husus asker sayısının ordunun belli bir sayıda tutulması hususudur. Dönem koşulları gereği ülkenin muhafazası ve genişletilmesi için ordu gereklidir. Bu amaçla Nizamülmülk ve Yusuf Has Hacıp çizdikleri genel çerçeve

⁶²⁸ HACİP, Kutadgu Bilig, 2008, beyit:2427

⁶²⁹ HACİP, Kutadgu Bilig, 2008, beyit:2428

⁶³⁰ İsmet PARMAKSIZOĞLU, Türklerde Devlet Anlayışı-İmparatorluk Devri 1299-1789, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1982, s. 21

⁶³¹ TURAN, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, 2014, s. 6

içinde asker sayısının azaltılmaması hatta çoğaltılması gerekliliğini vurgularlarken, Koçi Bey ve Defterdar Sarı Mehmet Paşa asker sayısının çokluğundan, bunların beslenmesi için reyanın üzerine vergi yoluyla fazla yük bindiğinden şikâyetçidirler. Cihana hâkim olmak ve elde tutmak için ordu şarttır, ancak idare ettiğin halkın memnuniyeti de esastır. Bu sebeple o ince çizgiyi yakalamanın önemi bu şekilde vurgulanmıştır.

5.7. SAVAŞLAR VE TAHT MÜCADELELERİ

Osman Turan şaman Türklerin savaşı ve düşmanı öldürmeyi sevap saydıklarını ve bu sebeple öldürdükleri düşmanların ahirette kendilerine hizmet edeceğine inandıklarından balballarını mezarlarının kenarlarına diktiklerini belirtmektedir. Ayrıca Oğuz Kağan'ın "Ey oğullarım! Ben artık çok yaşlandım; çok savaştım; Gök-tarıya borcumu ödedim." sözüne yer veriyor. Ancak ilaveten hiçbir zaman Türk hükümdarlarının öldürdükleri düşman sayısıyla diğerleri gibi övünmediklerini daima sulh ve nizam için savaştıklarını ve içeride isyanları bastırdıklarını, dışarıda tecavüzleri önlemek maksatlı olduğunu belirtiyor⁶³².

Türk tarihinin sadece savaşlardan ibaret bir medeniyet tarihi olarak tanımlanması büyük bir hatadır. Ancak savaşların yönetim süreçlerini etkileyen önemli bir faktör olduğu da kabul edilmesi gereken bir gerçektir. Türk tarihi efsaneleşmiş birçok savaş ve mücadele barındırmaktadır. Bunlardan en dikkat çekicileri; Bir milletin yaşama arzusunu ve şerefli bir şekilde hayatta kalma arzusunu simgeleyen bir onur mücadelesi olan Hun Hakanı Çi-çi'nin milattan önce 36'da başkentlerini basan 70 bin kişilik Çin ordusuna direnişi ve 639 yılında Çin esaretindeki Türk halkının kurtuluşu için bir meşale olmuş, 40 çeri ile Çin sarayını basan Kürşat'ın mücadelesidir⁶³³. İslam sonrasında da Alparslan'ın Malazgirt, Kanuni Sultan Süleyman'ın Mohaç savaşları da azların çokları dize getirdiği tarihe geçmiş büyük mücadelelerin sadece bir kaçıdır.

Türkler sadece düşmanlarıyla mücadele etmemişler, kendi içlerinde de sık sık savaşlara girişmişlerdir. Bu sebeple birçok devletler yıkılmış yenileri kurulmuştur. Göçebelerin çiftçileri hâkimiyet altına aldıkları ilk dönemde ülke tımarlara ayrılarak dağıtılmıştır. Karahanlı Devleti'nin yıkılışında, bu tımarların hâkimiyeti için ülke içinde tımar sahiplerinin kendi aralarında mücadelelere

⁶³² TURAN, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, 2014, s. 8

⁶³³ GÖMEÇ, Uygur Türkleri Tarihi, 1997, s. 3, 9

girişmeleri etkindir. Bu süreçlerle devletler zayıflayarak yıkılmışlardır. Görüldüğü gibi savaşların Türk yönetim geleneğine olumlu ve olumsuz etkileri olmuştur⁶³⁴.

Türklerin savaşlarındaki temel sebepleri inceleme noktasında Tülay Çakmak'ın aktardığı şu ifade önemlidir;

“Tarihçi Uchida'ya göre Hsiung-nuların Çin'e saldırısının temelinde ekonomik yetersizliğin yanında, diğer sosyal ve kültürel kaynaklı olaylar vardır. Ona göre Hsiung-nular “üretimlerinin güçsüz olması sonucu, yaşam için gerekli malların yetersizliği nedeniyle, tarım çevrelerindeki ülkelerin mallarına gereksinim duymuşlardır. Ayrıca otlak, ganimet, mal ve insan ele geçirme, Çin saldırısına karşı koyma, Hsiung-nuların içinde gizlice kışkırtmalarda bulunan Çinlileri cezalandırma, yönetimleri altındaki halkların saf değiştirmesi üzerine öc alma, Çinlilerin Hsiung-nuların liderlerini aşağılaması gibi saptanmış pek çok siyasi, ekonomik ve kültürel kökenli olay savaş nedeni sayılmıştır.” Ayrıca göçebelerin yerleşik tarım toplumlarına açlık veya kıtlık için saldıkları tezi geçerliliğini yitirmiştir. Örneğin; tarihteki dokuz büyük kıtlık olayında Hsiung-nu saldırılarının durduğunu, Çinlilerle dostluk ilişkileri kurmak için girişimlerde bulunduğu kanıtlanmıştır.⁶³⁵”

Neredeyse Türk tarihinin her döneminde Türk devletlerinin birbiriyle giriştikleri savaşlarda iki faktör belirleyici olmuştur. Birincisinin çeşitli örneklerinden biri de 98. sayfada bahsi geçen hanedan mensupları arasındaki iktidar mücadelesi ve ikincisi cihat ve gazada hasım Türk devletini hedef belirlemek olarak saptanabilir. Bunun örneği de çalışmanın 112. sayfasında geçmektedir.

Her ne kadar taht mücadelelerinin gücünün seçilimi ve en başarılının tahta geçmesi için dönemin toplumsal aklına yatan çekişmeler olduğu belirtilse de, birçok devletin güç kaybetmesine ve zamanla yıkılmasına sebep olan ağır sonuçları da bulunmaktadır. Bu mücadelelerin temel sebebi hâkim vesayet anlayışı olan devletin hanedanın ortak malı olması gerçeğidir. Belirli bir vesayet anlayışının olmamasından herhangi bir hanedan mensubu sonuçlarına katlanmayı göze alarak bir isyan başlatabilmektedir. Bu olumsuzlukların önüne geçilmek için Osmanlı döneminde kardeş katli vacip ilan edilmiştir.

Bu isyanlara meylin temelinde Türk töresine göre küçük yaştan itibaren atabeyleri ile vilayetlerde görevlendirilen şehzadelerin devlet yönetiminde tecrübelenerek, her durumda yeni bir devlet ve yeni ordu kurmaya mahir kimseler

⁶³⁴ ANAT ve ALMAZ, Karahanlılar Tarihi, 2003, s. 113

⁶³⁵ Tülay ÇAKMAK, Çin'in Han Hanedanlığının Hsiungnulara Yönelik Sınır Stratejisi, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 22, Kasım, 2003, s.212

olmaları yatmaktadır⁶³⁶. Yanlarındaki atabeylerin kışkırtmaları ile taht mücadelesine girişen şehzadelerin bu isyanları büyük oranda başarısızlıkla sonuçlansa da devleti zayıflattıkları ortadadır.

---

⁶³⁶ TURAN, Selçuklular Zamanında Türkiye, 1993, s. 459

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sosyolojik açıdan devlet milletin örgütlenmiş siyasi mekanizmasıdır. Devlet idaresi hususunda toplumun bütün fertleri sorumludur. “*İdeal devlet idaresi nasıl olmalıdır?*” sorusu tarihin başından beri sürekli sorulagelmiştir.

Medeniyetler tarihi incelendiğinde her medeniyetin farklı bir yönetim şekli olduğunu görmekteyiz. Bu yönetim şekilleri siyasi alan içinde siyasi rejim olarak isimlendirilmiştir. Gerek ekonomik bakış açıları, gerekse temel hak ve hürriyetlere bakış açılarıyla birçok siyasi rejim tecrübe edilmiş, tarih süzgecinden günümüze bir disiplin halinde erişmiştir.

Sadece pratik üzerinden bakmak büyük bir yanılsamaya yol açacaktır. Devlet kuramcılığının öncüsü kabul edilen Platon’un “*Devlet*” kitabı, kendisinden sonra gelen tüm siyasetnamelere ilham vermiş, etkilemiştir. Teori üzerine Aristo’dan günümüze birçok düşünür çalışmalar gerçekleştirmiş, fikir üretmiştir. Bu fikirler bire bir uygulama alanı bulmamış da olsa mevcut siyasi rejimleri etkiledikleri ve onlara eklemledikleri yadsınmaz bir gerçektir.

Sosyal yaşamda belli bir düzen oluşturmak için ortaya çıkarılan bu sistemler toplumun tercihlerini ve tecrübelerine dair önlemler içermektedir. Bakıldığında teorik anlamda en kötü diye tabir edilebilecek sistemleri şahane bir yönetimle sürdüren yöneticiler olduğu gibi kusursuz sistemlerde başarısız olmuş insanlar da göze çarpmaktadır. Toplumun verdiği yetki ölçüsünde icraatlarını hayata geçiren bu isimler sınırlanmadığında başarılı oldukları gibi, şahsi ihtiraslarına yenik düşerek topluma zarar verdikleri de görülmektedir. Aşırı sınırlayıcı önlemler sonucunda da hareket alanı bulamayan toplum bir açmaza sürüklenmiştir. Bu denemelerin sonucunda denge kavramı önem kazanmıştır.

Aristo sistemleri, onun döneminde var olan Yunan şehir devletlerinin analizine dayalı olarak gerçekleştirmiştir. Amacı “ideal” anayasayı bulma ümidiyle, hükümet şekillerini normatif bir temelde değerlendirmektir. Aristo hükümetlerin şu iki soru temelinde kategorilere ayrılabilceğini ifade etmiştir: “kim yönetir?” ve “yönetimden kim istifade eder?” Hükümetin tek bir bireyin, küçük bir grubun veya çoğunluğun elinde bulunabileceğini ifade etmiştir. Bu durumların her birinde, hükümet ya yöneticilerin bencil çıkarları ya da bütün bir topluluğun çıkarları için kullanılır. Aristo altı parçalı bir tablo meydana çıkarmıştır⁶³⁷;

Tablo 7: Aristoteles, Sistem Analizi Tablosu⁶³⁸

		<i>Kim Yönetir?</i>		
		<i>Tek Kişi</i>	<i>Azınlık</i>	<i>Çoğunluk</i>
<i>Kimler İstifade Eder?</i>	<i>Yöneticiler</i>	<i>Tiranlık</i>	<i>Oligarşi</i>	<i>Demokrasi</i>
	<i>Herkes</i>	<i>Monarşi</i>	<i>Aristokrasi</i>	<i>Hükümet</i>

Aristo bu yapılardan en kötüsünün, vatandaşları köleleştirdiği için, tiranlık olduğunu ifade ediyordu. Monarşi ve aristokrasi de uygulanabilir değildi, kendi çıkarlarını toplumun çıkarlarından aşağıda tutamayacaklarından endişe ediyordu. Polity bu yapılar içinde en uygulanabilir olanıydı. Halk yönetiminin zenginleri gücendirebileceğini düşünerek, aristokrasi ve demokrasinin unsurlarını bir araya getiren karma bir yapıyı ve yönetimin ne zengin ne fakir, orta sınıfın eline verilmesini savundu.

Aristo demokrasiye günümüz toplumlarının yüklediği anlamı yüklemiyor. Avam tiranlığı olarak demokrasi, tüm toplumun bireylerinin çıkarlarının korunmadığı bir düzendir. Günümüz anayasal çoğulcu siyasi düzenlerinin Aristo sınıflandırmasındaki adı Politeia’dır. Politeia da demokrasi de avam iktidarındır. Ancak politeia düzeninde avamın iktidarının sınırları vardır; demokraside ise avam iktidarının sınırları yoktur.

Kuvvetler ayrılığı düşüncesini ortaya atanlar yönetimde baskıyı ortadan kaldıracak ve doğal bir denge sağlayacak bir düzen oluşturma çabasındadırlar. Kuvvetler ayrılığı denince akla ilk Montesquieu gelse de, aslında Aristoteles milattan önce 300’lerde “Politica” adlı eserinde en iyi hükümet sisteminin, devletin faaliyet

⁶³⁷ ARISTOTELES, Politika, Çev. Mete Tunçay, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1975, s.130.

⁶³⁸ ARISTOTELES, Politika, Çev. Mete Tunçay, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1975, s. 130.

alanlarının farklı organlara verilmesiyle gerçekleşebileceğini belirtmişti. Aristo'ya göre, üç erk (*yasama, yürütme, yargılama*) arasındaki ilişkiler iyi biçimde düzenlendiği zaman devletten söz edilir⁶³⁹. Bütün anayasalarda üç öge vardır. Bu üç öge için en iyi düzenleme aranmalıdır. Bu ögelerden birincisi topluca görüşüp düşünmedir, ulus çapında önemli her şeyin tartışılmasıdır. İkincisi yürütmedir, yani bütün görev ve yetkilerin karmaşası, sayıları ve nitelikleri, yetkilerin sınırları ve seçilme yöntemleri; üçüncüsü, yargı düzenidir⁶⁴⁰.

John Locke "*Hükümet Üzerine İki Deneme*" eserinde, yasama, yürütme ve federatif iktidar ayrımını yapar. Yasama ve yürütme birbirinden ayrılmalıdır. Bu iki kuvvetin tek elde toplanması yetkilerin kötüye kullanılmasına yol açar. Locke yargıyı yasamaya bağımlı görür. Federatif ve yürütme yetkilerinden söz ederken bunlar arasında uyum olması gerektiğinden söz eder⁶⁴¹. Yasamayı yürütmenin üzerinde görür. Montesquieu kuvvetler ayrılığını bugünkü anlamda açıklamış, bu teoriden hareket ederek, kendi ekleme ve değişikliklerini de yapmıştır⁶⁴². Bu çalışmanın hazırlanmasında yönetimlere ayna tutan bu tarz eserlerden yararlanılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Cumhurbaşkanlığı forsunda, Kara Kuvvetlerinin kuruluş yılında ve daha birçok alanda yer alan simgelerden devlet ile milli tarih arasında bağ kurulduğu görülmektedir. Hatta Türk kimliği üzerinden "*Türk tipi*" söylemi ile günümüz siyasetinde geleneksel yönetim tarzları gündeme taşınmaktadır. Ancak Türk tarihi incelendiğinde Türk yönetim sistemlerinin dönemselleşen koşullarla incelendiği ve yönetim geleneğinin gelişimine dair, günümüze kadar incelenmiş, bütüncül bir çalışmanın eksikliği göze çarpmaktadır.

Türk Yönetim sistemlerinin dönemselleşen koşullarla incelemesi ve yönetim geleneğinin gelişimine dair bütüncül bir çalışmanın eksikliğinin giderilmesi amacıyla; nitel araştırma yöntemi ve kronoloji yöntemi kullanılarak, etnoğrafya perspektifiyle, özellikle yönetim sistemlerini etkileyen toplumsal kültür üzerinden antropolojik sınıflandırmalar ve alan çalışmaları incelenmiştir. Eski Türk devletlerinin yönetim şekilleri ortak yönlerinin tespiti için karşılaştırmalı ve tümevarımcı bir analizden geçirilmiştir. Türk Yönetim tarihi üzerine çalışırken; Cumhurbaşkanlığı forsunda simgelenen tarihte kurulmuş on altı Türk devleti esas alınmakla birlikte, bu devletlerin kategorize edilmesinde yönetimleri etkileyen inanç

⁶³⁹ TEZİÇ, Anayasa Hukuku, 1991, s. 389.

⁶⁴⁰ ARISTOTELES, Politika, 1975, s. 133.

⁶⁴¹ GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, 2012, s. 155-157.

⁶⁴² TEZİÇ, Anayasa Hukuku, 1991, s. 396

sistemleri ve toplumsal gelişmeler dikkate alınmıştır. Bu bağlamda birinci bölümde derlenen metodolojik veriler ve temel kavramlardan sonra, İslam öncesi Türk yönetim geleneği irdelenmiş, akabinde İslam sonrası Türk yönetim geleneği ve Fransız Devriminin getirdiği ulus devlet fikrinin etkisiyle kurulan Türkiye Cumhuriyeti yönetim yapısı ele alınmıştır. Son olarak ise tüm bu sürecin başlangıcında, şekillenmesinde ve gelişiminde etkili olan faktörler dikkate alınmıştır.

Devlet yapısının şekillenmesinde en önemli belirleyici etken coğrafya olarak görülmüştür. Türklerin ana yurdu coğrafi koşullarıyla sadece insanların değil, devlet organizasyonunun da imkânlarını kısıtlamaktaydı. Bozkırın tarıma elverişsizliği, insanları hayvancılıkla uğraşmaya itmiştir. Hayvancılık gereği göçebe yaşam tarzını belirleyen toplum ömrünü, yağışlı ve çayırli bölgelerin sonsuz arayışı içinde geçirmekteydi. Coğrafyanın sertliği ve kaynak kısıtlılığı paylaşım mücadelesine, bu da savaşı bir karaktere sebep olmuştur.

Mücadele alanının genişliğinden at göçebe hayatın vazgeçilmezi olmuştur. Mesafelerin uzaklığı, anlık hava değişimleri ve düşman kabilelerin baskınları sebebiyle at kullanımında ustalaşma eğilimi gösteren bozkır toplumları aynı sebeplerle ev tipinden ziyade çadır ve at arabalarında yaşadıkları dinamik hayatı benimsemişlerdir. Beslenme kültürü de bu kıstaslarla şekillenmiş; et ve süt temel besin maddesi olmuştur. Kurutulmuş et, pastırma, yoğurt ve kısrak sütünün mayalanmasıyla elde edilen kımız öğünlerin temelini oluşturmuştur.

Medeniyet tarihinde rol alan toplumlar, başarılarını milletleşme süreci, ardından kurdukları devletler ve uyguladıkları yönetim şekilleriyle sağlarlar. Ayşe Afet İnan bu süreci şu şekilde ifade etmektedir;

“Devlet, insanların milletleşme sonucu bir araya gelerek belirli bir coğrafya üzerinde siyasi örgütlenmeye gitmesidir. Devleti oluşturan milletin bağrında egemen olan kuvvet, bireysel olarak hiç kimse tarafından verilmiş değildir. O bir siyasal egemenliktir. Devlet bu gücünü halkın güvenliğini ve düzenini sağlamak için kullanır”⁶⁴³.

Türkler ilk çağlardan Orta Asya’dan başlayarak büyük çapta göçler yapmışlardır. Türklerin çeşitli boyları devlet şeklinde örgütlenerek, siyasi ve idari sistemler oluşturup çeşitli devletler kurmuşlardır⁶⁴⁴.

At üstünde geçen hareketli yaşam, Türk insanına geniş ufuklar bahşetmiş, bu da devlet anlayışının şekillenmesinde etken olmuştur. Bozkır hayatı ve yerleşik

⁶⁴³ İNAN, Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal, 2000, s. 38

⁶⁴⁴ Davut DURSUN, Siyaset ve Toplum, Emre Yay. İstanbul, 1996, s. 71

yaşam arasında temel farklar bulunmaktadır. Yerleşik kültür insanı sadece aile fertlerinin ihtiyaçlarını karşılayacak sınırlı topraklarla meşguldür ve bu toprakla yetinmelerine sebep bir tevekküle bürünmüştür. Ekonomik faaliyet açısından oturur konumundan dolayı atıl kalmış, sınırlı aile menfaatleri dışında savunma problemi yaşamamıştır. Bozkır insanı ise aile bireyleri dışında yüz binlerce hayvanı ve otlakları düşünmek durumunda kalmış, yaygın ve hareketli bir hayata bürünmüştür. Bu hareketli hayatın içinde yaz kış sürülerin kayıpsız sevk, otlak ve su kaynaklarının muhafazası, sürüleri ayırt edebilmek, hastalıklarıyla ilgilenmek gibi rutin işlemleri dışında problemler karşısında kabilelerin toplanarak birbirini himayeleri daima mücadeleye hazır bulunma zorunluluğu yüklemiştir. Böylece sevk ve idarenin öğrenilmesiyle bozkır insanı bambaşka bir dünya görüşü kazanmış, günlük hayatta sürekli kullandığı emretme ve hâkim olma özelliklerini muhafaza etmiştir. Türklerin hayat tarzını özetleyen bozkırın bu etkileri ekonomik ve hukuki açıdan medeniyetin öncüsü sosyal organizasyonun temelidir⁶⁴⁵.

Türklerde devlet kavramı, Türk tarihi ile başlatılır. Göktürkler milleti devletin kurucusu kabul etmişlerdir. Milletin içinden çıkan hükümdar milleti korumakla, halkın hayatını düzene sokmakla görevlidir. Türkler “*hizmet devleti*” anlayışına sahiptir⁶⁴⁶.

Orhun abidelerinde “*İl*” kelimesi devlet anlamında kullanılmış, Kaşgarlı Mahmut’un lügatinde ise barış anlamında kullanılmıştır. İl kelimesinin bu anlamları eski Türklerde devlet ve barış arasında kurulmuş sıkı bağı göstermektedir⁶⁴⁷. Devlet kelimesinin Latince de ki ifadesi “*statum*” durmak, yerleşmek, ikamet etmek anlamlarını içermektedir. Arapça da hareket ettirmek, döndürmek anlamlarına gelmektedir. Buradan Latin kökenlilerin devlete statik, durgun bir anlam, Müslüman kökenlilerin ise dinamik, hareketli bir anlam yükledikleri görülmektedir⁶⁴⁸. Devlet tabiri Türklerde ise genelde tutmak fiili ile kullanılmıştır. “*İl tutmuş*” tabiri günümüz itibarıyla devlet idare etmiş olarak görülmektedir⁶⁴⁹.

Tüm verilerden hareketle devlet birliktelik ve barış olarak iki anlam içermektedir. Devlet ülke içinde ve dışında emniyet ve barışı sağladığı müddetçe anlam içermektedir. Hükümdar öncelikle bu işleyişin yasalarını töre ile belirlemekte,

⁶⁴⁵ İbrahim KAFESOĞLU, Türk Tarihi, Yaykur Açık Yüksek Öğretim Yayınları, Ankara, 1976, s. 9

⁶⁴⁶ TANERİ, Türk Devlet Geleneği, 2015, s. 433

⁶⁴⁷ Mehmet NİYZAZİ, Türk Devlet Felsefesi, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1996, s. 21

⁶⁴⁸ NİYZAZİ, Türk Devlet Felsefesi, 1996, s. 25

⁶⁴⁹ NİYZAZİ, Türk Devlet Felsefesi, 1996, s. 22

daha sonra düzen bozucu unsurları etkisiz hale getirmektedir. Töre hükümdarında bağlı olduğu geleneklere göre oluşturulmuş, yazılı olmayan kurallar bütünüdür. Kuralların bulunması keyfiyeti önlemiştir.

Dünya ülke, tüm insanlık halk kabul edilmiştir. Dünyayı ele geçirme ve yönetme algısından ziyade, bu anlayış ayırım gözetmeksizin tüm insanlığın sahiplenilmesi, tüm insanlığa barışın, düzenin getirilmesi düşüncesidir. Türklerin anlamsız işgalleri ve baskıları hususunda geleneği ya da eylemi bulunmamaktadır. Çevre ülkelerdeki düzensizlikleri önlemek amaçlı işgalleri olmuş, düzeni ve devlet yapılandırmasını sağladıktan sonra geri çekilmişlerdir.

Türkler bağımsızlıklarına düşkündür. Bağımsız olmadıkları toprakları ülke kabul etmemişler, bağımsızlıkları tehlikeye düştüğünde topraklarını terk etmişler, bağımsız olacakları bölgelere göç etmişlerdir. Bu göçlerin bağımsızlık arayışı nedenleri dışında bir de yaşam koşullarının yetersizleşmesi olmuştur. Bu göçler olağan üstü bir örgütlenme kültürü ile yapılmıştır. Planlı ve organize göç hareketleri sırasında kültürlerini korumuşlar hatta karşılaştıkları unsurları da içine alarak yeni bölgelere ulaşmışlardır. Bu eylem zorunluluktan dolayı gerçekleştiğinden adı göç, göç eden Türkler de göçebe değil, göçmen olarak isimlendirilmiştir. Bu zorunlu şartlar Türkleri disiplinli, liderlik vasıfları yüksek, zorlu şartlarla baş edebilecek bireyler yetiştiren bir ulus haline getirmiştir. Her birey kendi işini kendi yapmaktadır. Kölelik oluşmamıştır. Dayanışma ile elde edilen ürün boyun ve ailenin hayatını idame ettirmektedir. Güçlü olanın değil, toplumu güçlendirenin üstün sayıldığı sosyal bir düzen hâkimdir.

İslamiyet öncesi Türk devlet geleneğinin öğrenilmesi ve özümsemesi; gerek toplumsal gerek devlet yönetimleri anlamında önemli dersler içermesiyle; günümüzde yönetim yapılarının belirlenmesinde alınacak kararlarda önemli katkılar sağlayacaktır.

Tarih boyunca Türk toplulukları çok sayıda devlet kurmuşlardır. Bu devletlerin ayakta kalabilmesi ve bazılarının uzun süre tarih sahnesinin önemli aktörleri olarak yer almalarında Türklerin teşkilatçılık anlayışının büyük etkisi bulunmaktadır. Bu teşkilatın temelinde disiplin, birlik ve dayanışma bulunmaktadır. Çalışmanın bakış açısına göre; her ne kadar günümüzde toplumun genelinde bir bıkkınlık ve tembellik ya da kolaycılık bulunsa da bu durumun temelinde biraz toplum olarak bu haleti ruhiyeye bürünülmesinin istenmesi ve büyük oranda popüler kültür ile kuşakların kültürel genetiğinde yaşanan değişimler bulunmaktadır.

İlk devlet örgütlenmesinin temelleri M.Ö. 400'lerde Çin kaynaklarında görülmektedir. Kuraklık ve boylar arasında sonuçsuz çatışmalar ve Çin istila hareketi zamanında Hunların lideri Mete, çevre boy ve klanları kendi liderliğinde toplayarak hükümdarlığını ilan etmiştir. Kabileye ya da boya değil de kişiye ve hanedanına sadakatle bir araya gelen ilk siyasi örgütlerin en mühim özelliği; yüksek disiplin ve askeri yapıya sahip olmalarıdır. Bu birlikteliğin oluşumu da oldukça kanlı gerçekleşmiştir. Çin'e ait “çanyü” yerine “kağan” unvanı bu değişimle ilk defa Hunlar tarafından kullanılmıştır.

Hun kağanı kendisini Çin İmparatoru gibi “Göğün Oğlu” saymıştır. Bu anlayış İslamiyet'e kadar neredeyse tüm yöneticilerin başlıca dayanağı olmuştur. Tanrı'nın ihsanıyla tahta oturan kağan, yıl içinde düzenlediği kurultaylarda davasının meşruiyetini budun temsilcilerine ettirdiği yeminlerle sağlamlaştırmıştır. Devlet teşkilatı toplumla özdeşleştiğinden; toplum sürekli seferde olan bir ordu görünümündedir⁶⁵⁰.

Türk Devletleri'nin yönetim sistemine bakıldığında kendilerine has ve çağın ilerisinde bir düzeyde olduğu belirtilebilir. Ancak Batılı kavramlarla anlatılmadığından uluslararası literatürde hak ettiği düzeyde yer alamamıştır. Hükümdarlar yönetimde yalnız değildir. Mutlaka yanında bilge şahıslar yer almıştır. Ayrıca yönetimin ana unsurlarından kurultaylarla toplanan meclisler hükümdarların ortak akılla hareket ettiklerini göstermektedir.

David Spitz milletin mutluluğu, refahı, huzuru ve güvenliğine önem atfederek; demokratik yönetimler ile anti-demokratik yönetimleri karşılaştırmıştır. Bu karşılaştırmada temel ölçü karar verme mekanizmasının tek kişide olması ya da ortak aklın etkisinde olmasıdır. Ortak aklın etkisinde görüşler açık bir şekilde tartışılabilmekte ve idare edenler hukuka uygun hareket etme hususunda daha duyarlı olmaktadır⁶⁵¹. Türk toplumunda sürekli bir töre vurgusu ve hâkimiyeti mevcuttur ve karar mekanizması her ne kadar tek kişi olsa da, bu kişiyi sınırlayan törenin üstünlüğü göz önüne alınarak David Spitz'in demokratik yönetimler sınıflandırmasına özellikle İslam öncesi Türk Devletleri kısmen dâhil edilebilir.

İslamiyet öncesi Türk tarihi, destanlar, aynı bölgede Türklerle temas kurmuş diğer ulusların kaynakları üzerine kurulmuştur. Yazılı kaynakların kısıtlılığından dolayı Türklerin toplumsal yapısı, yaşayışı, kültürü, örgütlenmesi konuları ikincil

⁶⁵⁰ René GROUSSET, Bozkır İmparatorluğu, çev. Reşat Uzmen, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000, s. 46

⁶⁵¹ David SPITZ, Antidemokratik Düşünce Şekilleri, MEB. Çev: Şiar Yalçın, İstanbul, 1969, s. 5

kaynaklardan edinilmiştir. Bu sebeple bu kaynakların tarafsız, objektif görüşler içermeyecekleri varsayılmalıdır.

Benzer coğrafi koşullardaki İslamiyet öncesi Türk devletlerinin yönetim anlamında benzer özellikler gösterdikleri görülmektedir. Bu ağır coğrafi şartlar Türklerin ortak yaşama isteği gösteren, zor şartlara dayanıklı, bireylerin eşit ve özgür olduğu toplumlar yaratmalarına vesile olmuştur. Aileden itibaren devletin oluşumunda benzer özellikler gösteren sosyal ilişkiler, ortak kültür, örgütlenme geleneği, dayanışmacı ve demokratik yapı Türklerin baskın özellikleridir. İslamiyet öncesi eşit bireylerin oluşturduğu aileyi demokratik ortamda en güçlü ve bilgili aile bireyi yönetmiştir. Bu temel birimler bir araya gelerek boyları, boylar bir araya gelerek boylar birliğini, boylar birliği birleşerek devletleri oluşturmuştur. Ailedeki yapı en üste devam ettirilmiş, özdeş bir yapı oluşturulmuştur. Hükümdar bu boylar birliğinin onayını alan kişidir. Her ne kadar soylu hanedan üyesi olsa da, bu aile içinde devlet ve yönetim tecrübesi olan en yetenekli kişi hükümdar olabilmektedir. Tahtını başarısızlığı halinde kaybedebilmektedir. Tüm monarşilerde olandan farklı olmak üzere hükümdar veya hanedan toprakların sahibi değildir. Toprakların sahibi halktır. Toprak reformu niteliğinde; hükümdar yönetimindeki devlet topraklarından, topraksız boylara ailelere toprak verilebilmektedir.

Türk devletinin kaynakları her dönemde; devletin maddi unsuru olarak görülen vatan, bireyler arasındaki dayanışmanın devletin bekaası için önemli görüldüğü beşeri unsuru olarak görülen millet, Türk insanı için vazgeçilemez olan bağımsızlık ve egemenlik olarak görülmüştür.

Türk devlet anlayışının çekirdeğinde Türk ailesinin bulunduğu görülmektedir. Ailenin gelişmesi ve sosyal değişimlerden geçmesi ile Türk devleti şekillenmeye başlamıştır. Hatta devlet ailenin en geniş hali olarak düşünülerek varlığını hissettirmiştir. Süleyman DEMİREL örneğinde olduğu gibi devlet başkanlarının baba olarak görülmesinin temelinde bu anlayış yatmaktadır. Ayrıca Osmanlı Devleti kurucusu Osman Bey döneminde etkin karakteriye Kemal Tahir'in romanına ilham vermiş Hayme Ana da Devlet Ana olarak anılmıştır.

Önemli hususlardan biri Ünal Sığı ve Yavuz Ercil'in ifadesiyle; Türk yönetim sisteminde seçkin sınıf ya da soya dayalı bir yapı bulunmamasıdır. Yöneticiler görevlerini yaptıkları ve becerilerini sergiledikleri sürece

makamlarındadırlar. Toplumsal yapıda eşitlikçidir⁶⁵². Çalışmanın bakış açısına göre; Türklerin barındırdığı bu eşitlikçi toplumsal yapı sebebiyle temas kurdukları dönemin Batı medeniyetleri tarafından “barbar” olarak nitelenmişlerdir. Çünkü Fransız İhtilaline kadar Avrupa’da hâkim olan siyasal ve toplumsal yapı elitist bir bakış açısıyla; kendi zümreleri dışında tebaalarını ya da serflerini küçük görmektedirler. Eşitlikçi, halkçı olarak tabir edilebilecek Türk toplumunun serflerini etki altına alacağından çekinerek, kendi egemenlikleri açısından tehdit olarak görmüş, dışlama amaçlı barbar olarak tanımlamış olabilirler. Nitekim Osmanlı Devleti’nin yayılma sürecinde bu halk, Türk yönetimini kolayca benimsemiş ve İstanbul’un fethi sırasında “şehirde Latin külahlı görmektense, Türk sarığına yeğleriz” ifadelerini kullanmıştır.

“Türk Devletleri’nde halk devlet için değil, devlet halk içindir.⁶⁵³” Kafalı’nın ifadesiyle; “*Türk devletlerinde devlet, vatan ve millet birbirinden ayrılmaz kavramlardır. Devlet; baba, Vatan; ana, Millet; çocuklardır.*⁶⁵⁴ “ Meclisler bu dengenin korunmasında hayati önemdedir. Halk hükümdara bakmamakta, hükümdardan sürekli bir beklenti içinde bulunmaktadır. Günümüz Türkiye’inde “*devlet bize bakmıyor*” ifadesi, özellikle görece düşük eğitim seviyesi ve gelir grubundaki halkın söylemlerinde de görülmektedir. Bu söylemler geçmişten günümüze taşınan, halkın karşılıksız olarak devletten beklenti içinde olması yaklaşımının günümüze yansımalarıdır. Birçok yönetim sisteminde ve günümüz rejimlerinde bu ilişki karşılıklılık esasına dayanır. Liberal düzende hâkim olan düşünce vergi-hizmet denkliği fikrine dayanır. Ancak görüldüğü gibi Türk yönetim kültüründe hâkimiyetin esası halkın memnuniyetidir. Memnuniyetsizlik durumlarında bölgesel hâkimiyet zaman zaman sarsılmaktadır.

Türk hükümdarları mutlak değillerdir. Halkına hizmet ettiği ve hukuka uygun hareket ettiği müddetçe başta kalabilirler. Sistem kendi içerisinde fren mekanizmaları oluşturmuştur. Kut ile hükümdar koruma altına alınsa da töre vurgusu ile törenin ihlal edildiği anda kut düşmüştür. Türk hukuk sisteminin özü olan töre hükümdarların keyfi hareket etmesini engellemiştir. Hukuk sistemi kurultaylarda onandığından Türk devletleri kanun devleti değil, hukuk devletleridir.

⁶⁵² SİĞRİ ve ERCİL, *Türklerde Yönetim* 2007, s. 23

⁶⁵³ KOCA, *Eski Türklerde Devlet Geleneği*, Cilt 2, 2002, s. 831

⁶⁵⁴ Mustafa KAFALI, ‘Devlet, Vatan ve Millet’, *Makaleler* 1, Berikan Yayınevi, 2005, s. 265

Çalışmanın bakış açısına göre; hanedandan ümit kesildiğinde toplum alternatifleri çıkarmış ve zamanla başarısız ve hukuksuz hanedanların yok olmasına sebep olmuştur.

Türklerin Anadolu'ya göç hareketleri sırasında karşılıklarına birçok medeniyet çıkmış ve her birinin Anadolu ve Türkiye medeniyetine katkıları olmuştur. Türklerin kent kültürü İran-İslam kültürü ile sentezlenmiş, sonrasında Anadolu'da karşılaştıkları Yunan-Roma kültür ve medeniyeti ile etkileşimi ile İslam dünyasında görülmeyen özgün bir idare sistemi ortaya çıkmıştır. Bu gelişmelerde kültürel etkileşimin rolü yadsınamaz.

İslamiyet sonrası Türk devletlerinin incelendiği bölümde İslam'ın Türk devlet geleneğine katkıları ve getirdiği yenilikler ve özellikle Osmanlı son döneminde dünyanın değişen şartlarına ayak uydurmak adına getirilen bir takım yenilikler ele alınmıştır.

Genel olarak bakıldığında Müslüman Türk devlet geleneğinde İslam'ın meşruiyet kaynağı, bir siyasal araç olarak kullanımı sürekli tartışılan bir mevzu olarak gündemde yer almıştır. Sadece Türkler için değil, tarihteki tüm İslam devletleri için İslam'ın bir siyaset aracı fonksiyonu olduğu kabul edilmektedir. İslam kabul edildiği toplumlarda bir din olmanın ötesinde devletin kendisi olmuş, devletin kendini algılama biçimi, topluma, uluslararası ilişkilerine yön veren siyasal bir anlam kazanmıştır. İslam bu fonksiyonunu daha Medine döneminden itibaren Hz. Muhammed'in hayatında icra etmeye başlamış ve devletlerarası ilişkilerde bu anlamını göstermiştir. Bu dönemden itibaren Müslüman Araplar 50 yıl gibi kısa bir sürede Hicaz'dan çıkarak Çin'de fetihler gerçekleştirip yerleşerek iki büyük imparatorluğu ve büyük bir medeniyeti yaratmışlardır. Bu durum İslam'ın bir fetih ve iskân, yönetim ve hukuk düzeni tesis eden bir devlet düzeni aracı olduğunu da göstermektedir.

İslamiyet'in bu yönüyle Hristiyanlık ve Musevilikten ayrıldığı hususunda iddialar mevcuttur. Yahudiliğin devlete etkileri hususunda da; "*Siyaset ve Din, Siyaset ve Yahudilik*" başlıklı makalede; Yahudilik dini Tanrı'ya politik rollerin yüklendiği politik bir din olarak ifade edilir. Yahudilerin inancına göre Tanrı Yahudilere hitaben şu ifadeleri kullanmıştır; "şüphesiz yeryüzü benimdir. Eğer anlaşmamızı koruyacak bana sadakatle itaat ederseniz, bana tabi bütün halklardan

daha değerli olacak bir krallık, rahip ve kutsal bir ulus olacaksınız.⁶⁵⁵ İsrail bir ulus ve bir krallık olarak öngörülüyor. Ayrıca bu makalede siyaset kelimesinin kökeninin Yunancaya dayandığı, tevratta ise buna karşılık olarak krallık anlamına gelen kelimenin kullanıldığı vurgulanıyor⁶⁵⁶.

Yine makalenin Conta Apion'dan aktardığı ifadesiyle üstün politik iktidar; monarşilere, oligarşilere ve kitlelere emanet edilmiştir. Ancak anayasaya bir ifadenin koyulması zorunlu tutulursa tüm egemenliği ve otoriteyi Tanrı'nın ellerine bırakan bir teokrasi olarak nitelenebilirdi. Aktarılan diğer görüşler; Thomas Hobbes ve Barukh Spinoza ve John Locke Josephus'un Sinaitik rejimin teokratik kavramsallaştırması öncül aydınlanma öncesi politik felsefesinde yeniden gelişmiştir. Bu düşünürler modern Cumhuriyet'in meşrulaştırılması için İncil ve Yahudiliğin siyaset anlayışını tekrar ele almışlardır⁶⁵⁷. Yani hâkimiyetin yegâne sahibinin Tanrı olduğu görüşü bu düşünürlerce yeniden yorumlanarak, bu yorumlarda İncil ve Yahudiliğin içerdiği Tanrı hâkimiyeti ilahi alanla sınırlanarak, modern Cumhuriyet'in önünü açılmıştır.

Makalenin aktardığı ikinci görüşte ise siyaseti dünyevi bir faaliyet tamamen insan çabası olarak gören, sekülerleşme eğilimi olan Yahudilik görüşüdür. Siyonizmi de 19. ve 20. yüzyılda İsrail devletinin kuruluşu için çaba gösterip bu devletin İsrail (Filistin) topraklarında kurulabileceğini öngören kutsal ve teistik bileşenlerini (dolayısıyla) umutsuz bir teolojik geleneğin göze çarpan politik özelliklerini ele geçiren eşsiz bir seküler politik teoloji modeli olarak tanımlar⁶⁵⁸.

Yahudilik inancının devlete etkileri hususunda karşıt görüşte ise; tarihte sürekli bir devlet geleneği kuramayan Yahudi kavminin inançlarının devlet yönetimi hususunda büyük etkiler yarattığından da söz edilemez ifadesi kullanılır. Bu sonuçta elbet inançların taşıyıcısı konumundaki milletlerin teşkilatlanma deneyimlerinin ve teşkilatlanmaya dair bakış açılarının da etkisi bulunsa da, bu sav İslam öncesi Arapların dağınık siyasi yapısı ile desteklenebilir. Ayrıca Dr. Erdoğan BAŞ ve Salih İNCE de bu hususta Yahudilik ve kısa tarihçesi başlığı altında şu ifadelere yer vermişlerdir; Yahudiliğin muhatap kitlesi milli bir din olarak tarif edilmiştir. İlahi

⁶⁵⁵ YENİ AHİT, Exodus, C:19, 5-6

⁶⁵⁶ ENCYCLOPEDIA.COM, "Politics and Religion: Politics and Judaism." (June 5, 2018)

<http://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/politics-and-religion-politics-and-judaism> Erişim tarihi: 17.05.2018

⁶⁵⁷ ENCYCLOPEDIA.COM, Politics and Religion / Contra Apion, 164–167 / Thomas Hobbes, Leviathan, bölüm 35 / Barukh Spinoza, Teolojik-Politik İnceleme, bölüm 17

⁶⁵⁸ ENCYCLOPEDIA.COM, Politics and Religion

kaynaklı dinler arasında en eski olmasına rağmen en az mensubu bulunan dindir. Yahudilikte bu sebeple din ve ırk iç içe olarak tarif edilmiştir. Tarihi süreçte devletleşmiş olsalar da, devletleri uzun süre ayakta kalamamış, devletlerinin yıkılması sonrası Yahudiler 2 bin yıl devletsiz sürgün hayatı yaşamışlardır. Dünya'nın her tarafından özellikle Avrupa devletlerinden kovulan, tecrit edilen, horlanan Yahudilere Osmanlı Devleti sahip çıkmıştır⁶⁵⁹.

İslam devletlerinin kontrolüne geçmiş Hristiyanlığın kutsal topraklarının kazanılması Hristiyanlığın yayılması amaçlarını barındıran Haçlı Seferleri politik söylemde de papaların çağrılılarıyla gerçekleştiklerinden dini faaliyetlerdir. Hristiyanlık inancınının Haçlı Seferleri unsuru her ne kadar İslam'da yer alan Gaza ile benzerlik gösterse de dini amaçlarından daha baskın politik ve ekonomik kaygılar barındırdığı hususunda da örnekler mevcut olup, karşıt iddialar bulunmaktadır. 4. Haçlı Seferinde İstanbul'un Latinlerce işgal edilip yağmalanması bir örnektir. Ayrıca Ebru Altan'ın makalesinde 1. Haçlı Seferlerinin tanığı ve vakanüvislerinden Fulcherius Carnotensis'ten aktardığına göre seferin komutanlarında ve ileri gelenlerinden Baudouin için şu ifadeler yer verilmiştir;

“Papa 2. Urbanus 27 Kasım 1095'de: Clermont Konsili'nde Birinci Haçlı seferi (1095-1099)' ni ilan ederek bütün Avrupa Hristiyanlarını “Kutsal toprakları kurtarmak” sloganıyla düzenlediği Haçlı Seferine katılmaya çağırdı ve bu sefere katılacak olan herkesin günahlarına af vaat etti. Uzun süredir İstanbul patrikliğine boyun eğdirmek ve Doğu'yu ele geçirmek düşüncesinde olan Papalık her ne kadar bu teşebbüsün esas amacını gizleyerek dini unsurları siyasi bir amacı gerçekleştirmek için kullandıysa da onun bu çağrısına toplumun her tabakasından sayısız insan cevap verdi. Clermom Konsili'ne katılan ruhanilerden olan Fulcherius Camotensis de papanın Haçlı Seferi vaazını dinleyip, haçı kabul edenlerden biriydi. Baudouin, Fulcherius'u da özel papazı olarak yanına alıp Fırat bölgesine hareket etti. Bir süre sonra şehrin hâkimiyetini tek başına ele geçiren ve Urfa kontu olan Baudouin, 10 Mart 1098'de Doğu'daki ilk Haçlı devletini kurdu ve seferin bundan sonraki kısmına katılmadı. Baudouin Urfa'da kalırken ana Haçlı ordusu önce 3 Haziran 1098'de Antakya'yı sonra da 15 Temmuz 1000 'de Kudüs' ü zapt etti⁶⁶⁰.”

Erdoğan Baş ve Salih İnci bu konuyu şu şekilde ele almışlardır; Hristiyanlığın teorik tabanı ve asli itibarıyla dünyevi bir sistem değil, tamamen uhrevi hayata dönük bir sistem olarak tarif etmiş, hatta Hristiyanlıkta bir hukuk

⁶⁵⁹ BAŞ –İNCİ, Ana Hatlarıyla Yahudilik, Hristiyanlık Ve İslam, 2003, s. 42-44

⁶⁶⁰ Ebru ALTAN, 1. Haçlı Seferinin Görgü Tanığı: Fulcherius Carnotensis, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Sayı: 37, 2002, s. 45-46

sistemi bulunmadığını belirtmiştir. Hristiyan dünyanın kullandığı hukukun kaynağının Roma hukuku olduğunu belirtmiştir. İslam’da ise dünya ve ahiret dengesi bulunmaktadır. Din hayatın tüm alanlarına yön verir. Hukuksal anlamda da iman, ibadet ve ahlak yanında; insanların ticaret, aile, miras, evlenme, yeme-içme muamelelerini de tanzim eder⁶⁶¹.

Uzun yıllar Kilise’nin bilim üzerindeki baskısı altında yaşayan, Galileo gibi büyük düşünürlerin idam edildiği Avrupa’da 15. – 17. yüzyıllar da kiliseye duyulan güven sarsılmış reform hareketleri sonucu Avrupa sekülerleşerek Kilise’nin yönetimler üzerindeki etkisini en aza indirmiştir⁶⁶².

Hristiyanlık inancının öğretileri Roma Yönetiminde köklü değişiklikler gerçekleştirmediği gibi; Hristiyanlığın kabulü sonrası oluşturulan komisyon aracılığıyla Roma Devleti Hristiyanlığın temellerini ve prensiplerini eski pagan mitolojisinden esintilerle değiştirmiş, ele almıştır. Çalışmanın 70. sayfasında İlber Ortaylı’nın konu hakkında görüşüne yer verilmiştir. Ayrıca Erdoğan Baş ve Salih İnce de bu husustaki ifadeleri şu şekildedir; Hristiyanlık üç asır gizli yayılmıştır. 380-392 yıllarında Roma İmparatorluğu Hristiyanlığı tek resmi din olarak kabul etmiştir. Bu kabul öncesi uzun süre orjinalliğini kaybetmiş Hristiyanlığın temel esaslarının kabulü için yüzlerce İncil örneğinin arasından 4 tanesinin temel alındığı konsiller, toplantılar düzenlenmiş ve bu toplantılarda “baba, oğul ve kutsal ruh” teslis akideleri kabul edilmiştir. Roma’nın bu din ve kurumlarını kendi çıkarlarına göre tesis ettiğine en önemli örnekler; Ekonomiyi toparlayıp büyük bir gelir kaynağı sağlayan cennetten arsa satışı Endüljans kâğıtları ve hâkimiyetin devamı için tesis edilen engizisyon mahkemeleridir⁶⁶³.

Tüm bu iddialara karşı Franz Höllinger, Max Haller ve Adriana Valle-Höllinger’in dini inançların ve pratiklerin neden reddedildiğinin tespiti için kaleme aldıkları Hristiyan toplumunu kategorize ettikleri ve inanç düzeyini istatistiki verilerle ele aldıkları “Hristiyanlık Dini, Modern Dünyada Toplum ve Devlet” makalelerinde devlet ve kilise ilişkileri üzerine önemli tespitleri bulunmaktadır.

⁶⁶¹ Erdoğan BAŞ – Salih İNCİ, Ana Hatlarıyla Yahudilik, Hristiyanlık Ve İslam, Erkam Yayınları, İstanbul, 2003, s. 59-60

⁶⁶² BAŞ –İNCİ, Ana Hatlarıyla Yahudilik, Hristiyanlık Ve İslam, 2003, s. 49-50

⁶⁶³ BAŞ –İNCİ, Ana Hatlarıyla Yahudilik, Hristiyanlık Ve İslam, 2003, s. 48

İnanç ve kilisenin fonksiyonlarını tanımlarken 4. maddede toplumun ve sosyal grupların politik çıkarlarını desteklemek ve meşrulaştırmaktan bahsetmektedir⁶⁶⁴.

Ayrıca Hristiyanlıkta geçen Tanrı'nın Krallığı, yeryüzündeki tüm krallıkların üzerinde görülen ilahi bir objedir. İnananların inşası için çağırıldıkları bir krallıktır⁶⁶⁵. Ancak William Sweet bazı din adamlarının ayrılıktan yana olduklarını da belirtir. Din ve dünya işlerinin ayrılması taraftarlarının kamu politikasının bozuk ve yozlaşmış yapısıyla insan krallığının ilgilenmesi gerektiğini belirtmektedirler⁶⁶⁶.

Uzun süre kilisenin devletler üzerinde hâkimiyeti bulunmuştur. Krallara tacı papa tarafından verilmiştir. 15. yüzyıla değin süren bu hegomonya dinsel reform hareketleri ve Fransa Devriminin getirdiği laiklik ve sekülerleşme hareketleri ile kademeli olarak azalmıştır. Reform ile mezhep sayıları artan Hristiyanlık inancında tam olarak bu süreçte devlet kiliseleri ortaya çıkmıştır. Yazarlar makalede siyasal seçkinlerce bu ülkelerde din ve ahlak normlarını yukarıdan dayatıldığını, dini elitlerinde toplum çıkarlarını desteklemek yerine bu siyasi elitleri gözettiklerini belirtirler⁶⁶⁷. Bu bağlamda Hristiyanlık inancının devletle ilişkisi olmadığı savunulamaz. İnanç ve devlet arasında her zaman mutual bir ilişki olmuştur. Sadece Hristiyanlık ile bağdaştırılmaması gereken bir gerçek vardır ki o da; inanç ve yönetimler bir biriyle ilintilidir. Hatta İslam'da âlimler ve medreseler, Hristiyanlıkta kilise devletlerin adalet, eğitim ve daha birçok müessesinin hâkimiyetini ellerinde bulundurmuşlar ve yönetimlere katılmışlardır. Herhangi bir din olgusunu kabul etmeyen Sovyetler Birliğinde bile bir inanç sistemi vardır ve yönetimler her zaman inançtan faydalanır. Çünkü inanç kitleleri kontrol etmenin en sorunsuz ve en kolay yoludur. Bu sebeple son yüzyıla kadar neredeyse her devletin meşruiyet kaynağında inanç temel faktördür.

Çalışmanın bakış açısına göre; bugün Batı'da bulunan İslam korkusunun altında da İslam'ın pratikte kazandığı, diğer inançlar karşısında görece daha teşkilatçı yapısı bulunmaktadır. Bu özellikleri kazanmasının altında ortaya çıktığı topraklarda bir devletsizliğin hâkim olması da etken olarak kabul edilebilir. Bu ortamda devletleşme sürecinde etken olarak adım adım siyasal bir karakter de kazanmış olabilir.

⁶⁶⁴ Franz HÖLLINGER, Max HALLER, Adriana Valle-HÖLLINGER, Christian Religion, Society and the State in the modern World, Innovation, 2007, 20:2, s. 134

⁶⁶⁵ William SWEET, Religious Belief, Political Culture, and Community, s.297

<https://www3.nd.edu/~maritain/ama/Faith/faith404.pdf> Erişim tarihi: 17.06.2018

⁶⁶⁶ SWEET, Religious Belief, s.298

⁶⁶⁷ HÖLLINGER, HALLER, Valle-HÖLLINGER, Christian Religion, 2007, s. 137

Emevi ve asıl olarak Abbasi dönemlerinde devlet ve İslam birbirinden ayrılmaz bütün haline gelmişlerdir. Maverdi'nin on birinci yüzyılda bu durumu “*din ve devlet birbirinden ayrılmaz ikizlerdir.*”⁶⁶⁸ veciziyle ifade ederek, bir siyaset teorisinin temelini atmıştır. Günümüze kadar tüm devletlerde bu özelliğini gösteren İslam, 1979'daki İran ihtilaliyle tam manasıyla bir siyasal araç olarak kullanılışının güncel bir örneğini sergilemiştir.

İslam öncesinde Gök Tanrı'nın bahsettiği kut sayesinde halkın saadeti için hükümdar olduğuna ve bizzat Gök Tanrı'nın seçtiğine inanılan kaan veya hakan, İslam'ın kabulüyle birlikte “bütün mahlûkatın kendisine sığındığı Allah'ın yeryüzündeki gölgesi” olmuştur. Türk hükümdarları Timur'un türbesine yazdırdığı üzere “kendilerine itaatin Allah'a itaat, kendilerine isyanın Allah'a isyan” sayıldığı yüce bir manevi otorite ve hatta Allah'ın halifesidirler. Bu durum peygamber ve dört halife sonrasında yaşanan büyük bir kırılma olup, Müslüman hükümdarlara Hz. Muhammed'in olduğundan daha üst bir mahiyet kazandırarak, İslami inanç mahiyeti kazanmıştır. Bu zihniyetin yerleşmesi ile hükümdarın İslam adına hareket etme yetki ve tasarrufları güçlü hükümdarların elinde oldukça genişlemiştir. Bu andan itibaren İslam'ın Türk devletlerinde çok amaçlı bir siyaset aracı olarak işlevleri sınıflandırılacak olursa;

- İslam, Müslüman hükümdarların kişisel karizmasını ve toplumsal kabulü, meşruiyetini, hem dünyevi hem dini otoritesini tesis etmiştir. Hükümdar ne kadar dindar olursa ulema, asker ve halktan o kadar itibar görürdü. Yaptırdıkları camiler, medreseler, sosyal yapılar dindarlıklarını gösterdiği gibi, hükümdar olarak sorumlulukları, belki daha temelde tebaalarına İslam'ı kendilerinin temsil ettiğinden, tebaalarından mutlak itaat beklediklerini her an hatırlatan bir meşruiyet aracı olarak da düşünülmelidir. Ayrıca ulema ve sofî çevrelerle ilişkileri, siyasi bir ittifak mahiyetindedir. Bu bağlamda Sultan 1. Alaeddin Keykubad'ın İslam dünyasından gelen ulema ve sofilere kapıları sonuna kadar açması; ülkenin bilimsel ve kültürel zeminini inşa etmek olduğu kadar, politik bir tavır olarak, onların desteğiyle otoritesine meşruiyet kazandırma amacı güttüğü söylenebilir. Aynı şekilde Osman Gazi'nin Şeyh Edebali ile yakınlığı bilinmektedir. Orhan Gazi'nin Geyikli Baba'ya Vakıflar bağışlamış, tekke yaptırmış ve bu şekilde beylik topraklarındaki isyancı Babai dervişleri itaat ettirmiştir.

⁶⁶⁸ Ebu'l-Hasen MÂVERDÎ, el-Ahkâmu's-Sultâniyye, thk. Ahmed Mubârek el-Bağdâdî, Kuveyt: Dâru İbni Kuteybe, 1989, s. 1-2

- İslam, Türk hükümdarlarının fetih, yayılma siyasetine, “*cihat ve gaza*” ideolojisiyle meşruiyet kazandırmıştır. Osmanlı sultanları Anadolu beyliklerini hâkimiyet altına alırken cihat ve gazaya engel olduklarını, onları arkadan vurduklarını gerekçe göstermişlerdir. Bu konu sayfa 112’da ele alınmıştır. Aynı şekilde Timur’da Anadolu’yu dağıtıp yağmalarken; Yıldırım Bayezid’in cihat ve gazayı bırakıp Müslüman beylerin topraklarına göz diktiği ithamını gerekçe göstermiştir. Fatih’in İstanbul’u fethinde veya 2. Abdülhamit’in Panislamizm politikasında, İslam dünyasını siyaseten birleştirme düşüncesinden ziyade, hilafetin nüfuzuyla Batı emperyalizmi kontrolündeki Müslüman ülkeleri ulusal bağımsızlıklarını sağlama hususunda uyanışa ve direnişe yönlendirerek düşman ülkeleri zor duruma düşürme amacı vardır.

- İslam, siyasal iktidarın egemenliğine yönelik muhalif hareketleri bastırmada etkili bir silaha dönüşmüştür. On altıncı yüzyılda Safevi propagandasıyla başlayan Kızılbaş Türkmen muhalefeti, *rafz u ilhad* ithamıyla İslami yönden mahkûm edilme çabasıyla, müftülere fetvalar yayımlatılmıştır. Bu fetvalar siyasal fetvalardır. Ayrıca muhalif kesimde benzer ifadelerle, iktidar için “*Allah yolundan saparak, zulüm ve baskı yoluna saptıkları*” nı belirtmişlerdir.

Yönetimlerde ve politika da İslam’ın etkinliği Osmanlı son döneminde Osmanlı Devleti bünyesindeki Müslüman unsurların Osmanlı aleyhine faaliyetleri ile daralmıştır. Bu süreçte, söz konusu unsurların çözümlerinde Fransız Devriminin getirdiği ulus bilincinin ve ulus devlet anlayışının etkileri yadsınamaz. Bu akım Osmanlı Devleti’nin tarih sahnesine vedasını hızlandırdığı gibi sonrasında Anadolu coğrafyasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin temellerini oluşturmuştur.

Uluslararası düzeyde hâkimiyet kaybı belli koşulların revize edilmesi gerekliliğini doğurmuştur. Bu da Osmanlı son döneminden başlayan modernleşme hareketinin dinamiklerden biri olmuştur. Bu kapsamda Avrupa’ya eğitime gönderilen gençler bu hareketin öncüleri olmuşlar ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunda etkin olarak bu birikimi yansıtmak için mücadele vermişlerdir.

Ayrıca Türk yönetim geleneğinin temelindeki önemli bir diğer husus da yerel yönetimler anlamında âdemi merkezîyetçi yönetim kültürüdür. İslam öncesinde devletlerde; iç işlerinde serbest boyların dış işlerde kağana bağlı oldukları bir nevi boylar birliği federasyonu tarzı yönetim yapıları âdemi merkezîyetçidir. İslam sonrası da bu yapı korunmuştur. Ancak Osmanlı Devleti merkezîyetçi politikalarıyla bir nebze bu yönetim geleneğinden uzaklaşıldığı düşünülse de, yerel yönetimlerde

özellikle imtiyazlı eyaletlerde bu yapının sürdürüldüğü görülmekte, ayrıca diğer yerel birimler üzerinde, günümüz üniter yönetiminin vesayet denetimi sürdürülmekteydi. Özellikle Osmanlı son dönemlerinde çıkarılan vilayet kanunnameleri ile bu geniş yetkili yerel birimler için yeniden adımlar atılmıştır. Bu adımların etkileri, 1921 Anayasası'nda yer alan âdemi merkeziyetçi yönetim yapısını vurgulayan maddelerin anayasadaki yoğunluğunda görülmektedir. Ancak daha sonra yeni rejim ve modernleşmenin toplumun tamamına henüz yayılmamış olması, gerçekleştirilen devrimlere itirazların bulunmasından dolayı sistem ister istemez kendisini vesayetçi yapıya tekrar evirmiştir. Günümüzde ise hâlâ üniter yapıdan ve vesayet yönetiminden vazgeçilmemiş olsa da genişletilen büyükşehir yapıları, yerel yönetimlerde âdemi merkeziyetçiliğe yönelik atılmış adımlar olarak kabul edilebilir.

III. Selim' den itibaren zamanla etkileri artan asker bürokrasi, Tanzimat Dönemi'nde icraata geçmiş ve Cumhuriyetin kuruluş yılları dâhil Türk Modernleşmesinin başat aktörleri olmuşlardır. Türk modernleşme geleneğinin bu özelliği Sened-i İttifak dâhil tüm anayasal belgelerde ve anayasalarda kendisini göstermiştir. Asker bürokrasisi, İmparatorluk ve Cumhuriyet döneminde modernleşme politikalarının hedeflerinin belirlenmesinde kendisini yetkin görmüş, bu adımları kendisi atmış bazen de bu adımların atılması hususunda ısrarcı ve takipçi olmuştur. Eğer Anayasa tarihi 1808'den başlatılıp son Anayasa olan 1982'ye kadar sınırlandırılırsa; Alemdar Mustafa Paşa ve Kenan Evren Paşa gibi baş aktörlerin sıfatının aynı olduğu bir diğer tarihi olaylarda gensel devinim örneği ile karşılaşılmaktadır.

Hakan Yılmaz'ın çalışmasında yer verdiği şu ifade tarihi olaylarda gensel devinim hipotezinini özetlemektedir;

“Unutulmuş, kültürel, sosyolojik ve antropolojik, psikolojik vs. toplumsal genomların durumu ve hareketi, bilinmeyen içerikte yatar. Bu, dilde, inançta, efsane'de dahası çeşitli normlarda bile yer alabilmektedir. Mesala 1915 Çanakkale Savaşları, yüzyıllardır sinmiş ve resesifleşmeye yüz tutmuş hatta son dönemde atalete uğramış Türklük ve bağımsızlık genomunun dışarı çıkarılmasıdır. Eğer dışarı çıkarılmasaydı bu denli başarı sağlanamazdı. Zaten Türklük hafızasında var olan, Findley'in tabiriyle dokunmuş halılarda motif motif yeralan bağımsızlık kodu dışarı çıkarılınca söz konusu olay (Çanakkale Savaşı) yaşanmıştır. Ve yaşanan Çanakkale Savaşları, Türk Kurtuluş Savaşı'na da prototip olmuştur. Yine Hilmi Ziya Ülken'in bu konudaki şu saptaması ilginçtir: 'İçtimai ırkın taşıdığı sosyo-biyolojik yetenekler içtimai veraseti teşkil eder. İçtimai ırkta biyolojik ve ruhi olaylar, sebep-sonuç zinciri içinde kenetlenmiş halde bulunur. İçtimai ve sosyolojik değişimler,

sosyal olayların kendine göre yorumlanmasını sağlar' ifadesi gensel devinimde süreklilik esasının başka bir yorumudur. ⁶⁶⁹”

Yakın tarihin kurucu anayasaları olan 1961 ve 1982 Anayasaları darbelerin ardından gelmiştir. Ayrıca 36 Osmanlı padişahından 12'si darbeler sonucu tahttan indirilmiştir.

1921 Anayasası, Milli Mücadele Döneminin olağanüstü şartlarıyla açıklanır. Ondan sonra gelen 1924 Anayasası Mustafa Kemal Atatürk ve destekçilerinin güçlü hâkimiyetindeki olağan bir yasama meclisince kabul edilmiştir. 1961 ve 1982 Anayasaları ise, askeri müdahalelerin ardından gelmiştir ve halk iradesi dışında kurucu meclislerce kabul edilmişler, askeri komite her ikisinde de ikili meclislerde kurucu meclislerden biri olmuştur. 1961 sürecinde devrik Demokrat Parti temsilcilerine yer verilmese de, sivil kanattan Cumhuriyet Halk Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi temsilcilerine yer verilmesiyle, 1982 sürecinden ayrılmaktadır. 1982 sürecinde hiçbir siyasi partiye yer verilmemiştir. Danışma Meclisinde yer alan 160 sivil kanat üyesinin hiçbir siyasi partiyle bağı bulunmamakta, Konsey tarafından seçilmekteydi. Bu bakımdan Meclis selefine göre çok daha bürokratik bir ortama sahip ve Milli Güvenlik Konseyi karşısında daha az yetkiye sahipti⁶⁷⁰.

Tüm bu incelemeler ışığında çalışmanın bakış açısına göre; yönetimler için egemenliğin benimsetilmesi ve meşruiyet kazanılması birinci hedeftir. Yönetilenlerin rızasını sağlayan meşruiyet kaynakları zaman içinde değişimlere uğramıştır. Başlangıçtan itibaren ilahi kaynaklar uzun süre bu anlamda başrol oynamıştır. Kut inancı halk üzerinde yönetimin başındaki hakana meşruiyet kazandırıyordu. İslam'a geçişle birlikte bir süre İslam halifesine tabi olarak meşruiyet kazanan Türk İslam devletleri, zamanla hilafet makamı üzerinde etkin olmaya başlamışlar ve hilafet için hak iddia etmeye başlamışlardır. Fransız Devrimi'nin getirdiği fikir akımları ise yönetimler üzerindeki ilahi kaynakların hâkimiyetini sarstığı gibi bireylerin eşitliği vurgusuyla toplumsal düzeyde hızlı bir şekilde taraftar toplayarak, yönetimleri değişime, yeni meşruiyet kaynağı olan milli iradenin çevresinde kurumlarını düzenlemeye ve demokrasi kültürüne adapte olmaya zorlamıştır. Bu gelişmelerin yaşandığı dönemde kurulan Türkiye Cumhuriyeti kurucu kadrosu da, dönemin gereklerine göre yeni kurulan devleti tasarlamış, inkılapların ve milli iradenin halkın

⁶⁶⁹ YILMAZ, Tarihî Olaylarda Gensel Devinim, 2014, s. 29

⁶⁷⁰ ÖZBUDUN, Türkiye'de Demokratikleşme, 2014, s.82

belleğinde oturması için bir geçiş süreci yaşanmıştır. Bu dönem tek parti dönemi olduğundan anti demokratik yapısıyla söylemle çelişmekte gibi görülse de, dönemin toplumsal yapısı içinde böyle bir geçiş süreci ve modernleşme öncüllerinin tepeden inme halka kabul ettirilmesi çabasının gerekliliği de aşikârdır.

Geleneğinde demokrasi kültürünün kodlarını barındıran Türk toplumu İslamiyet'in etkin olduğu uzun dönem içerisinde sahip olduğu bu vasıfları kaybetmiş olacak ki, günümüzde dahi bu yönetim tarzının gereklerine adapte olmakta güçlük çekmektedir. Neredeyse yüz yıla varan tarihiyle Türkiye Cumhuriyeti bu tarz çekişmeler ve demokratik kesintilerle mücadele içindedir. Yönetimlere gerçekleştirilen tüm müdahaleler söylemlerinde; temel bir yapı iskeleti oluşturmayı hedeflediklerini, ideal yönetimin anayasasını hazırladıklarını belirtse de, dönem koşullarına göre hazırlanan anayasaların zamana yenik düştükleri, sorgulandıkları ve değişimler geçirdikleri görülmekte, sabit bir düzen oluşturamadıklarından deneme yanılma ile güç dengelerinin sürekli yer değiştirdiği göze çarpmaktadır.

Türkiye siyasetinde çeşitli dönemlerde başkanlık sistemi her türlü siyasi tikanıklığa çözüm olduğu iddiasıyla gündeme getirilmiştir. 1982 Anayasa'sının katı koruması nedeniyle bu güne kadar bu kadar köklü bir sistem değişikliği gerçekleştirilememiştir. Sürekli parlamenter düzende güçlü bir yürütme organı meydana getirmek için Türkiye Anayasaları eklenen değişen maddelerle takviye edilmiştir.

Türkiye siyasetinin temel jargonlarından 'en kötü iktidar, en iyi koalisyon'dan iyidir' söylemi, yakın sonuçlanan seçimlerin sonlarında yaşanan güvenoyu krizleri, yasamada, karar alma sürecinde çoğulculuğun önemi kadar, yürütmede birliğinde mühim olduğunu göstermektedir. Yürütmede birliğin olduğu dönemlerde, ani manevra yeteneğine haiz hükümetlerin başarılı dönemler yaşattığı görülmüştür. Bu avantajları yanında riskleri de göz önünde bulundurulursa başkanlık sisteminin yürütme erkinin frenleyicisi konumundaki yasamanın güçsüz olduğu dönemlerde, diktatör eğilimli yönetimleri kısıtlayıcı önlemleriyle ele alınması gerekmektedir. Bu kapsamda mevcut ABD tipi başkanlık sisteminden farklı bir başkanlık sistemi ortaya koyacağını beyan eden AK Parti kurmayları, bu sistemi '*Türk Tipi Başkanlık Sistemi*' olarak tanımlamışlardır.

2017 yılında gerçekleştirilen Anayasa değişikliği referandumunun iktidar söyleminde; sabit bir yönetim anlayışının oturtulması hedefiyle gerçekleştirildiği belirtilse de, muhalif kesimden, güç dengesinin yürütme odaklı değiştirildiği

yönünde bazı çekinceler dile getirilmiştir. Güçlü yönetim yapısı için koalisyon hükümetlerinin risklerinden arındırılmış yürütmede birliği sağlayan başkanlık sistemi söylemlerine rağmen Haziran 2018 seçimleri sürecinde partilerin seçim öncesi gerçekleştirdikleri ittifaklar ve koalisyonlar mevcut sistemin sonuçlarını sorgulamaktadır. Bu sorgulamalarda ortak akıl ve yönetimde çok sesliliğin sağlanmasıyla olumlu gelişmelerin yaşanabileceği ihtimali de göz ardı edilmemelidir.

Devlet yönetim geleneğinin temel taşı savaş ve askeri yapıya değinilirse; savaş, devletlerin kaçınılmaz kaderidir. Hatta Thomas Hobbes'e göre savaş durumu doğal durumdur. Doğal olmayan durum barış halidir. Ali Gök savaş için şu tanımları toplamıştır;

“Savaşlarda ana amaç düşmanın yok edilmesi ve yenilgiye uğratılması değil, düşmanı istenilen şekilde barışı kabule zorlamaktır. Bu nedenle savaşlarda askeri başarı düşmanı kabule zorlamak için kullanılan araçlarından sadece birisidir. Cicero'ya göre savaş, anlaşmazlıkları zorlama yöntemlerine başvurarak çözmektir. Hukukçu Hugo Grotius'a göre savaş, uyumsuzluklarını zorlama yollarına başvurarak çözüme çalışanların karşılıklı durumudur. Grotius'un savaş tanımı, savaşının incelenmesi gereken bütün çeşitlerini kapsamaktadır.”⁶⁷¹

Savaşın dünya tarihindeki önemi hususunda Ali Gök'ün Beril Dedeoğlu'ndan aktardığına göre; *“3500 yıllık dünya tarihinde, savaşın olmadığı yılların sayısı 275 ile sınırlı olduğu ve bu yılların da birbirini takip etmediği düşünülürse, savaş olgusuna atfedilen önem anlaşılabilir.”⁶⁷²*

Çalışmanın bakış açısına göre; tarih çağları göz önünde bulundurulduğunda sürekli çağların değişimi savaş teknikleri üzerinden gerçekleşmiştir. Bu askeri teknikler toplumsal yapıyı etkilediği ölçüde çağlar değişmiştir. Bu görüş Ali Gök'ün Metin Gürcan'dan aktardığı şu ifadelerle desteklenebilir;

“Savaşların teknolojik gelişmelere paralel olarak gelişim ve değişim gösterdiği görülmektedir. Devletler teknolojik unsurlardan faydalanarak silah üretmeye başlamış; ok, yay, mızrak ve kılıçla başlayan bu çaba nükleer ve konvansiyonel silahlarla devam etmiş, hatta uzayın savunma amaçlı kullanımına kadar ulaşmıştır. Soğuk Savaşın bitimine kadar bu silahlanma yarışında genellikle teknoloji ön plana çıkmış ve daha üst teknoloji ürünü silahlara sahip olan taraf mücadeleden genellikle zaferle çıkmıştır. Benzer teknolojik silahları kullanan ve nitelik ile nicelik bakımından birbirine yakın güçteki tarafların

⁶⁷¹ Ali GÖK, 11 Eylül Sonrası Savaşın Değişen Doğası, Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:4, Sayı:11, Haziran 2017, s. 727

⁶⁷² Beril DEDEOĞLU, Savaş, Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavramlar ve Teoriler, İstanbul, Doğu Kitabevi, 2014, s. 32 akt. GÖK, 11 Eylül Sonrası Savaş, 2017, s. 727

*mücadelelerinde ise, silahları ve askeri personeli stratejik hedefler doğrultusunda daha iyi kullanan taraf savaşı kazanmıştır. Bu bakımdan tarihsel süreçte düşünürler daha iyi doktrin ve strateji üretme ihtiyacı hissetmiş, bu çabanın neticesinde de savaş stratejileri ve uygulanan doktrinlerde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Sonuç olarak, gelişim gösteren teknoloji ve strateji savaşın evrimini belirleyen iki önemli etken olmuştur.*⁶⁷³”

İlkçağın sonu kavimler göçü bir savunma tekniği olan feodalitenin doğuşunu tetiklemiştir. Şehirlerin çevresi duvarlarla çevrilerek şehirler savunulmaya başlanmıştır. Bu şekilde Ortaçağa geçilmiş şehir devletleri yükselmiş merkezi krallıklar zayıflamıştır. Bu savaş stratejisinin sonunu 2. Mehmet'in İstanbul'u fethi getirmiştir. Dünyanın en büyük duvarlarına sahip en korunaklı fethedilemez denilen şehri fethedilmiştir. Bunu sağlayan ateşli silahlardır. Bu fetihde temel unsur döktürülen büyük toplardır. Bu sayede duvarlar aşılmıştır. Böylece feodalite tekniği sona ermiş dünya yeni bir savaş tekniğiyle yeni bir döneme geçmiş, ortaçağ kapanmıştır. Yeniçağda ateşli silahlar üzerinde durulmuş sürekli geliştirilmiştir. Yakınçağ Fransız Devrimi kırılma noktası olarak görülebilir, ancak bu dönem savaş sahası ticarete kaymıştır. Endüstri devrimi ve büyük devletlerin sömürge ve ticaret ağları, bu devletleri bu sahada mücadeleye itmiştir. Günümüzde yaşadığımız bilgi çağı da devletleri yeni bir saha olan bilgi sahasında mücadeleye yönlendirmiştir. Artık topyekûn savaşlar dönemi kapanmış, ülkeler arasında savaşlar istihbarat üzerinden gerçekleşmektedir. Hatta zarar verilmek istenen devletlere müdahaleler taşeron terör örgütleri aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Özellikle Türkiye'nin terör örgütleriyle mücadelesinde, etkisiz hale getirilen teröristlerin arasında yabancı ülke vatandaşlarının bulunması, bu bireylerin örgütle olan bağlarından ziyade, ülkelerinin menfaati için bu faaliyetlerde bulduklarını göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Ülkelerin aktif mücadele ekipleri: Amerika Merkezi İstihbarat Teşkilatı; Central Intelligence Agency (CIA), İngiltere dış istihbarat teşkilatı; Military Intelligence Bureau 6 (MI6), İsrail gizli servisi; İbranice ismiyle “המוסד למודיעין” (MOSSAD), Sovyetler Birliği'nin istihbarat ve gizli servisi; Rusça ismiyle “Комитет государственной безопасности” (KGB) ve Türkiye'nin Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) gibi kuruluşlar olmuştur. Hatta bu kuruluşların saha ajanları ile geçmişteki büyük komutanlar arasında bağ kurulabilir. Sahip oldukları donanımlarla tek kişilik ordu gibi hareket eden bu bireyler popüler kültür içinde

⁶⁷³ Metin GÜRCAN, Bir Önceki Savaş İçin Hazırlanmak, Değişen Küresel Güvenlik Ortamının Geleneksel Savaş Olgusuna Etkisi, Bilge Strateji: Jeopolitik, Ekonomi-Politik ve Sosyo-Kültürel Araştırmalar Dergisi, Cilt 3, Sayı 5, s. 148-149 akt. GÖK, 11 Eylül Sonrası Savaş, 2017, s. 731

özellikle filmlerde yansıtılan yaşamlarıyla özenilen bireyler, meslekleri popüler mesleklerdir.

Bu görüşte yine Ali Gök'ün aktardığı şu ifade ile desteklenebilir;

“Crevelde'e göre günümüzde ve gelecekte savaşlar sadece ordular arasında değil, terör örgütleri, gerilla örgütleri, suç örgütleri ve resmi olarak tanımlanamayacak aktörler arasında meydana gelecek.”⁶⁷⁴

Bu durumun oluşmasında temel etken son yüzyılda değişen savaş hukuku normlarıdır. Tarihte uzun bir dönem hâkim olan algı *“kuvvete başvurma'nın devletler için hak olduğu”* algısıdır. Bu dönemde savaşlarda uyulması gereken kurallar *jus in bello* olarak ifade edilmiş ve uygulanmıştır. Bu dönemin savaşları sivil toplumdan uzakta yaşanmıştır. Ancak son yüz yılda savaşların sivil toplumu etkilemesinden dolayı Milletler Cemiyeti Misakı ve sonrasında Briand-Kellogg Paktı adımlarıyla; kuvvete başvurma'nın kısıtlanması ve yasaklanmasıyla, *jus ad bellum*, kuvvete başvurulmasını düzenleyen kurallar, önem kazanmıştır. Savaş hukuku yerine, hukuk kurallarına tabi olmayacağı öngörülen devlet dışı unsurların etkisiyle, silahlı çatışma hukuku ifadesi kullanılmaya başlanmıştır⁶⁷⁵.

⁶⁷⁴ Martin Van CREVELD, *The Transformation of War*, New York, The Free Press, 1991, s. 197 – 207 akt. GÖK, 11 Eylül Sonrası Savaş, 2017, s. 737

⁶⁷⁵ GÖK, 11 Eylül Sonrası Savaş, 2017, s. 730

KAYNAKLAR

- AĞAOĞULLARI - KÖKER**, Mehmet Ali - Levent (1991). “*İmparatorluktan Tanrı Devletine*”, İmge Kitabevi
- AHMETBEYOĞLU**, Ali (2013). “*Romalı Tarihçi Olympiodorus’un Türk Tarihi Bakımından Önemi*”, Türk Dünyası Araştırmaları, cilt 104, sayı 206
- AHMETBEYOĞLU**, Ali (2017). “*Avrupa Hunları*”, Yeditepe Yayınevi
- AKA**, İsmail (1991). “*Timur ve Devleti*”, TTK
- AKARLI**, Engin Deniz. “*II. Abdülhamid: Hayatı ve İktidarı*”, Osmanlı Ansiklopedisi. c2, Yeni Türkiye Yayınevi
- AKDAĞ**, Mustafa (1963). “*Celali isyanları 1550-1603*”, DTCF Yay. Ankara
- AKDEMİR**, Süleyman (1991). “*Devletin Unsurları ve Kuvvetler Dengesi*”, İz Yayıncılık
- AKSÜT**, Ali Kemali (1939). “*Koçi Bey Risalesi*”, İstanbul
- AKŞİN**, Sina (1977). “*Osmanlı – Türk Toplumundaki Sınıf Yapısı Üzerine Bir Deneme*”, Toplum ve Bilim Dergisi
- AKŞİN**, Sina (1987). “*Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*”, Remzi Kitabevi, İstanbul
- AKŞİN**, Sina (2010). “*Kısa 20. Yüzyıl Tarihi*”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- AKYILDIZ**, Ali. “*II. Abdülhamid’in Çalışma Sistemi, Yönetim Anlayışı ve Bâbüâlî’yle ilişkileri*”, Osmanlı Ansiklopedisi, c2, Yeni Türkiye Yayınevi
- ALTAN**, Ebru (2002). “*1. Haçlı Seferinin Görgü Tanığı: Fulcherius Carnotensis*”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Sayı: 37
- AMBRUS - CHANEY - SALITSKIY**, Attila - Eric - Igor (2014). “*Pirates of the Mediterranean: An Empirical Investigation of Bargaining with Transaction Costs*”, Economic Research Initiatives at Duke Working Paper, No. 115
- ANAT - ALMAZ**, H.Yakup - Ahmet (2003). “*Karahanlılar Tarihi*”, Oku Yayınları, İstanbul
- ANDO**, Shiro (1992). “*Timuridische Emire Nach dem Mu’iz al-ansab*”, Berlin

- ARAT**, Reşit Rahmeti (2003). “*Kutadgu Bilig-Yusuf Has Hacip*”, Türk Tarih Kurumu
- ARISTOTELES** (1975). “*Politika*”, Çev. Mete Tunçay, İstanbul, Remzi Kitabevi
- ARSAL**, Sadri Maksudi (1947). “*Türk Tarihi ve Hukuk*”, İstanbul Üni. Hukuk Fak. Yay. İstanbul
- ARSLAN**, Mahmut (1990). “*Eski Türk Devlet Anlayışı ve Çifte Hükümdarlık Meselesi*”, Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu, Elazığ
- AŞIKPAŞAZÂDE** (1332). “*Aşıkpaşazâde Tarihi*”, Matbaa-i Amire, İstanbul
- ATAY**, Falik Rıfkı (2008). “*Çankaya*”, Pozitif Yayıncılık
- AVCIOĞLU**, Doğan (1978). “*Türklerin Tarihi*”, C.2, Tekin Yayınları, İstanbul
- AYDIN**, Mahir (1990). “*Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri*”, Sultan Mahmud ve Reformları Semineri, İstanbul
- AYDIN**, Mehmet Akif (2012). “*Türk Hukuku Tarihi*”, Beta Yayınları, 14. Baskı
- BARCAN**, Ömer Lütfi. “*Osmanlı İmparatorluğunun Teşekkülü Meselesi*”, SBF Dergisi, I/2
- BARTHOLD**, V.V. (1975). “*Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*”, Haz. Kazım Yaşar Koprıman- İsmail Aka, Ankara
- BARTHOLD**, V.V. (1990). “*Uluğ Bey ve Zamanı*”, TTK, çev. İsmail Aka, Ankara
- BAYKAN**, Sezer (1979). “*Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul
- BAYKARA**, Tuncer (1990). “*Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi*”, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınevi
- BAYRAKLI**, Bayraktar (2016). “*Farabi'de Devlet Felsefesi*”, Düşün Yayıncılık, 1.baskı
- BAŞ – İNCİ**, Erdoğan – Salih (2003). “*Ana Hatlarıyla Yahudilik, Hristiyanlık Ve İslam*”, Erkam Yayınları, İstanbul
- BELDICEANU**, Nicoara (1985). “*XIV. yüzyıldan XVI. yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar*”, Teori Yayınları
- BELYAEV**, E.A. (1969). “*The Arap Caliphate*”, Trans. A. Gourevith, Praeger. Pall Mall, New York
- BERKES**, Niyazi (2015). “*Türk Düşününde Batı Sorunu*”, Yapı Kredi Yayınları

- BERKES**, Niyazi (2018). “*Türkiye ’nin Çağdaşlaşması*”, Yapı Kredi Yayınları, 26. Baskı
- BERKTAY**, Halil (2002). “*Osmanlı Devletine Kadar İktisadi Toplumsal Tarih*”, Osmanlı Devletine Kadar Türkler, Cem Yayınevi
- BİLGİN**, Recep (2015). “*Karşılaştırmalı Olarak Türkiye ’de Devlet Ve Millet Modernleşmesi*”, The Journal Of Europe- Middle East Social Science Studies, October 2015, issue:2
- BISWAS**, Atreyi (1973). “*Political History of Haoas in India*”, Delhi
- BOSTAN**, İdris (2007). “*Osmanlılar ve Deniz*”, Küre Yayınları, İstanbul
- BOSTAN**, İdris (2007). “*Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*”, Kitap Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul
- BOSTAN**, İdris (2014). “*Kılıc Ali Paşa, Encyclopaedia of Islam*”, 3, Leiden-Boston
- CAHEN**, Claude (1984). “*Osmanlılardan Önce Anadolu ’da Türkler*”, E-Yay. İstanbul
- CAHEN**, Claude. “*Selçuki devletleri feodal devletler midir?*” İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, XVII, 1-4
- CLAVIJO**, Ruy Gonzales de. “*Kadisten Semerkand’a Seyahat*”, çev. Ö.Rıza Doğrul
- CREVELD**, Martin Van (1991). “*The Transformation of War*”, New York, The Free Press
- ÇAKMAK**, Tülay (2003). “*Çin ’in Han Hanedanlığının Hsiungnulara Yönelik Sınır Stratejisi*”, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 22, Kasım
- ÇAM**, Esat (2009). “*Siyaset Bilimine Giriş*”, Der Yayınları
- ÇAM**, Esat (1993). “*Devlet Sistemleri*”, Der Yayınları, İstanbul
- ÇELEBİ - ASAN**, Nurhayat - H.Tezer (2013). “*Cumhuriyet ’in İlk Yıllarındaki (1923-1946) İnsan/Birey Yetiştirme Paradigmasının Son Osmanlı Birikimi İle Karşılaştırmalı Analizi*”, Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, Şubat 2013, Cilt:2, Sayı:1, Makale no:15
- ÇELİKEL**, Sevil (2015). “*Farâbi ’nin Ahlâk Ve Siyaset Felsefesinde Fikrî Faziletlerin Yeri*”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi
- ÇETİNSAYA**, Gökhan (2010). “*Dış Politika, II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul*”, Haz. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti
- ÇİTCİ**, Oya (1989). “*Yerel Yönetimlerde Temsil - Belediye Örneği*”, TODAİE, Ankara

- DAVER**, Bülent (1993). “*Siyaset Bilimine Giriş*”, Siyasal Kitabevi
- DEDEOĞLU**, Beril (2014). “*Savaş*”, Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavramlar ve Teoriler, İstanbul, Doğu Kitabevi
- DERİNGİL**, Selim (2007). “*Simgeden Millete - II. Abdülhamit’ten Mustafa Kemal’e Devlet ve Millet*”, İletişim Yayınevi, İstanbul
- DİLAÇAR**, Agop (1995). “*Kutadgu Bilig İncelemesi*”, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
- DİVİTÇİOĞLU**, Sencer (2000). “*Oğuz’dan Selçuklu’ya*”, YKY Yayınevi, İstanbul
- DURUN**, Davut (1996). “*Siyaset ve Toplum*”, Emre Yay. İstanbul
- EL-BEYHAKİ**, Ebu’l-Fazl Muhammed b. Hüseyin. “*Tarih-i Beyhaki (Mes’udi)*”, Çev: Ali Ekber Feyyaz
- ENCYCLOPEDIA.COM**, “*Politics and Religion: Politics and Judaism.*” (June 5, 2018) <http://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/politics-and-religion-politics-and-judaism> Erişim tarihi: 17.05.2018
- ENGELHARDT**, Edouard Philippe (2017). “*Türkiye ve Tanzimat*”, çev. Ali Reşat, Kaknüs Yayınları, 2. Baskı
- ERAVŞAR**, Osman (2001). “*Anadolu Selçuklularında İdari Mekân Olarak Devlethâne*”, I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri, Konya Yayınevi
- ERDOĞAN**, Emine (2006). “*16. yüzyılda Osmanlı Devletinde İktidar - İtaat İlişkisine Dair Bir Araştırma: Amasya Örneği*”, Kastamonu Eğitim Dergisi, Cilt:14, sayı:1
- ERGENÇ**, Özer (1986). “*18. yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetimi*”, TUBA, X
- ERGİN**, Muharrem (2000). “*Orhun Abideleri*”, Boğaziçi Yayınları, 26. Baskı, İstanbul
- ERKAL**, Mustafa (2006). “*Sosyoloji (Toplum Bilimi)*”, Der Yayınları
- ERKOÇ**, Hayrettin İhsan (2008). “*Eski Türklerde Devlet Teşkilatı*”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi
- ERÖZ**, Mehmet (1982). “*İktisat Sosyolojisine Başlangıç*”, Filiz Kitabevi
- FEYZİOĞLU**, Metin. “*Anayasa Değişikliği Teklifi’nin Karşılaştırmalı ve Açıklamalı Sunuş Metni*”, http://anayasadeğişikligi.barobirlik.org.tr/Anayasa_Degisikligi.aspx Erişim tarihi: 10.11.2017

- FEYZİOĞLU- KILIÇ**, Hamiyet Sezer - Selda (2006). “*Tanzimat Arifesinde Kadılık Naiplik Kurumu Makalesi*”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, sayı:38, cilt:24
- FINDLEY**, Carter V. (1994). “*Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform 1789-1922*”, Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- FİRDEVSÎ-İ RÛMÎ** (2011). “*Kutb-nâme*”, TTK
- GALLOTTA**, Aldo (1999). “*Eski Türkler Arasında ‘Çift Krallık’ Meselesi*”, Üçüncü Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri – 25-29 Eylül 1993 / Ankara, I. Cilt, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara
- GENÇ**, Reşat (2002). “*Karahanlı Devlet Teşkilatı*”, TTK Yayınevi, Ankara
- GIBBON**, Edward (1987). “*Roma İmparatorluğu’nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*”, Bilim Felsefe Sanat Yayınları, cilt:2
- GLÜCK**, Heinrich. “*Eski Türk Sanatı ve Avrupa’ya Etkisi*”, Türkiye İş Bankası Yayıncılık
- GÖK**, Ali (2017). “*11 Eylül Sonrası Savaşın Değişen Doğası*”, Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:4, Sayı:11, Haziran
- GÖKALP**, Ziya (1976). “*Türk Medeniyeti Tarihi*”, Haz. İsmail Aka - Kazım Yaşar Koprıman, İstanbul
- GÖMEÇ**, Saadettin (1997). “*Uygur Türkleri Tarihi*”, AKM Yayınları, Ankara
- GÖMEÇ**, Saadettin (2009). “*Kök Türk Tarihi*”, Ankara
- GÖZE**, Ayferi (2012). “*Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*”, Beta Basım Yayım
- GÖZLER**, Kemal (2007). “*Devletin Genel Teorisi*”, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa
- GROUSSET**, René (2000). “*Bozkır İmparatorluğu*”, çev. Reşat Uzman, Ötüken Yayınları, İstanbul
- GUBOGLU**, Mihail. “*Paleografia și diplomatica Turco-Osmana*” (Bükreş, 1958), 167, tıpkıbasım 7.
- GUMILEV**, Lev (2002). “*Hazar Çevresinde Bin Yıl*”, Selenge Yayınları, İstanbul
- GUMILEV**, Lev (2003). “*Eski Türkler*”, Selenge Yayınları, İstanbul
- GÜNGÖR**, Erol (2003). “*Tarihte Türkler*”, Ötüken Yayınları, İstanbul
- GÜRÇAN**, Metin (2011). “*Bir Önceki Savaş İçin Hazırlanmak, Değişen Küresel Güvenlik Ortamının Geleneksel Savaş Olgusuna Etkisi*”, Bilge Strateji: Jeopolitik, Ekonomi-Politik ve Sosyo-Kültürel Araştırmalar Dergisi, Cilt 3, Sayı 5
- GÜRİZ**, Adnan (1995). “*Kapitalist İdeoloji Üzerine Bir İnceleme*”, Siyasal Kitabevi, Ankara

- GÜVENÇ**, Bozkurt. “*Türk Kimliği Kültür Tarihinin Kaynakları*”, Boyut Yayıncılık, 3.Baskı
- HACİP**, Yusuf Has (2008). “*Kutadgu Bilig*”, Kalaycı Yay. İstanbul
- HALAÇOĞLU**, Yusuf (1991). “*Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*”, TTK Yayınları
- HAMILTON**, Alexander Rosskeen (1958). “*The Travels of Ibn Battuta*”, Londra, cilt I
- HAMMER**, Joseph von (1991). “*Osmanlı Tarihi*”, çev. Mehmet Ata, MEB Yayınları, İstanbul
- HANİOĞLU**, Şükrü (1989). “*Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük 1889-1902*”, İletişim Yayınevi
- HANİOĞLU**, Şükrü (1995). “*Young Turks in Opposition*”, Oxford University Press
- HASSAN**, Ümit (2000). “*Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler*”, Alan Yayıncılık, İstanbul
- HEPER**, Metin (2012). “*Türkiye’de Devlet Geleneği*”, Doğubatı Yayınları, 4. Baskı, Ankara
- HEPER**, Metin (2011). “*Türkiye’nin Siyasal Hayatı*”, Doğan Kitap, 1. Baskı, İstanbul
- HERODOTOS** (2006). “*Herodotos Tarihi*”, Çev. Müntekin Ökmen, İş Bankası Yayınları, İstanbul
- HOTHAM**, David (1973). “*Türkler*”, Milliyet Yayınları
- HUART**, Clemante (1972). “*Ancient Persia and Iranian Civilization*”, Routledge and Kegan Paul, London
- HÜRRİYET GAZETE ARŞİVİ**, “*3 yıldır Ekonomide Patinaj Yapıyoruz, Vahap Munyar’a verilen demeç*”, 19 Nisan 2015, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/3-yildir-ekonomide-patinaj-yapiyoruz-28772726> Erişim Tarihi: 19.11.2017
- <http://www.turkosfer.com/category/tarihte-kurulmus-16-turk-devleti/>
- Erişim tarihi: 13.10.2017
- İKİZLER**, Ayşegül (1998). “*Devletten Sosyal Devlete*”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Yapı-Sosyal Değişme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi
- İNALCIK**, Halil (1967). “*Adaletnameler*”, TTK Belgeler dergisi, II/5-4, 1965, Ankara

İNALCIK, Halil. “*Kutadgu Bilig’de Türk Ve İnan Siyaset Nazariye Ve Gelenekleri*”, (Âşık Paşazade, Tevarih-i Al-i Osman, İstanbul, 1949, s.103-104)

<http://www.kirmizilar.com/tr/index.php/konuk-yazarlar2/2249-kutadgu-bilig-de-turk-ve-iran-siyaset-nazariye-ve-gelenekleri> Erişim tarihi: 15.04.2018

İNALCIK, Halil (2003). “*Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*”, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

İNALCIK, Halil (2000). “*Türk Devletlerinde Devlet Kanunu Geleneği, Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet*”, Eren Yayıncılık, İstanbul

İNALCIK, Halil (1954). “*Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*”, TTK, Ankara

İNALCIK, Halil (1964). “*Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu*”, Belleten, XXVIII/109-112, Ankara

İNALCIK, Halil (1968). “*Yükseliş devrinde Osmanlı Ekonomisine Umumi Bakış*”, Türk Kültürü, VI/68, Haziran

İNAN, Ayşe Afet (2000). “*Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk’ün El Yazmaları*”, TTK Yayınları, Ankara

İŞÇİ, Metin (1998). “*Genel Olarak ve Türkiye’de Siyasal Değişme*”, Der Yay. İstanbul

İZGİ, Özkan (1986). “*Kutluk Bilge Kül Kağan - Böğü Kağan ve Uygurlar*”, Kültür Bakanlığı Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü, Ankara

KAÇIKÇI, Osman (2002). “*Eski Türklerde Devlet Başkanlığı-Hakanlık*”, Türkler, Cilt:2, Yeni Türkiye Yayınları

KAFALI, Mustafa (2005). “*Devlet, Vatan ve Millet*”, Makaleler 1, Berikan Yayınevi

KAFESOĞLU, İbrahim (2003). “*Türk Milli Kültürü*”, Ötüken Yayınları, İstanbul

KAFESOĞLU, İbrahim (1980). “*Eski Türkler’de Devlet Meclisi-Toy*”, Birinci Milli Türkoloji Kongresi, İstanbul

KAFESOĞLU, İbrahim (1976). “*Türk Tarihi*”, Yaykur Açık Yüksek Öğretim Yayınları, Ankara

KANAT, Cüneyt. “*Memlüklü Timurlu Münasebetleri*”, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi

KARAKAŞ, Mehmet (2013). “*Türkiye’nin Kimlikler Siyaseti ve Sosyolojisi*”, Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 2

KARAL, Enver Ziya (1940). “*Halet Efendinin Paris Büyük Elçiliği (1802-1806)*”, İstanbul Üniversitesi Yayınları

- KARPAT**, Kemal (2004). “*İslam’ın Siyasallaşması: Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması*”, Çev. Şiar Yalçın. Timaş Tarih
- KARPAT**, Kemal (2009). “*Osmanlı’dan Günümüze Kimlik Ve İdeoloji*”, Timaş Yayınları, İstanbul
- KARPAT**, Kemal (2012). “*Türk Demokrasi Tarihi*”, Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul
- KARPAT**, Kemal (2014). “*Kısa Türkiye Tarihi*”, Timaş Yayınları, 4. Baskı, İstanbul
- KAZGAN**, Gülten (2013). “*Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, Birinci Küreselleşmeden, İkinci Küreselleşmeye*”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- KESKİN**, Nuray (2004). “*Devlet Olgusuna Yaklaşım Sorunu: Hukuk Kurumları ve Köprülü Üzerine*”, Ankara Üniversitesi, S.B.F. Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi yayınları, No.67, Ankara
- KEZER**, Aydın (1987). “*Türk ve Batı Kültüründe Siyaset Kavramı*”, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- KOCA**, Salim (2006). “*Büyük Hun Devleti*”, Türkler, C. I, Ankara
- KOCA**, Salim (2002). “*Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı*”, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 3, Ankara
- KOCA**, Salim (1995). “*Türkiye Selçuklu sultanı I. İzzettin Keykavus’un aldığı ve kullandığı ve kullandığı hâkimiyet sembolleri*”, TTK Belleteni, LIX
- KOCA**, Salim (2004). “*Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah’ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası ve Türkmen Beyi Atsız*”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sayı; 1
- KOCA**, Salim (2008). “*Diyar-ı Rum’un Türkiye Hâline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü*”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sayı 1, Konya
- KOCA**, Salim (2003). “*Türk Kültürünün Temelleri 2*”, Odes Kültür Yayınları, Ankara
- KOÇAK**, Kürşat (2011). “*İslamiyet’ten Önceki Türk Geleneklerine Göre Tahta Çıkma Töreni ve Yöntemleri*”, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, Sayı 4, Haziran, Gümüşhane
- KOÇI BEY** (1985). “*Koçi Bey Risalesi*”, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara
- KONUĞÇU**, Enver (2006). “*Ak Hunlar*”, Türkler, C.1, Böl.6, Ankara
- KONSTAM**, Angus (2016). “*The Barbary Pirates 15th–17th Centuries*”, Osprey Publishing, USA

- KÖPRÜLÜ**, Fuad (1931). “*Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında*”, Türk Hukuk ve İktisat Mecmuası, İstanbul
- KÖSEOĞLU**, Nevzat (2012). “*Türk Dünyası Tarihi ve Medeniyeti Üzerine Düşünceler*”, Ötüken Neşriyat
- KÖYMEN**, Mehmet Altay (1986). “*Selçuklular ve Anadolu'nun Türkleşmesi Meselesi*”, Selçuk Dergisi 1. Sayı
- KUDRET**, Cevdet (1995). “*Örnekli Türk Edebiyatı Tarihi, Başlangıçtan 15. yy. Ortalarına Kadar*”, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- KURAT**, Akdes Nimet (1972). “*Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Devlet ve Kavimleri*”, TTK, Ankara
- KURBANOV**, Aidogdy (2010). “*The Hephthalites: Archaeological and Historical Analysis*”, Phd Thesis, Berlin
- LAMBTON**, Ann (1962). “*Justice in Medieval Persian Theory of Kingship*”, Studia Islamica
- LASKI**, Harold J. (1966). “*Devlet*”, Köprü Yayınları, İstanbul
- LAWRENCE**, Krader (1966). “*Devletin Asya Göçebeleri Arasındaki Kökeni: Erken Devlet*”, Haz. H. Claessen - P. Skalnik, Çev. A. Şenel, İmge Yayınevi, Ankara
- LEWIS**, Bernard (2017). “*Modern Türkiye'nin Doğuşu*”, Arkadaş Yayınevi, Ankara
- LINZ**, Juan J. (1992), “*Perils of Presidentialism*”, Oxford University Press, New York
- LITVINSKY**, M.A. (1996). “*The Hephthalite Empire, History of civilization of central Asia*”, Vol 3, Paris
- MANZ**, Betrice Forbes (2017). “*Timurlenk - Bozkırların Son Göçebe Fatih*”, Çev. Zuhâl Bilgin, Kronik Kitap, İstanbul
- MARDİN**, Şerif (1983). “*Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*”, İletişim Yayınevi, İstanbul
- MÂVERDÎ**, Ebu'l-Hasen (1989). “*el-Ahkâmu's-Sultâniyye, thk. Ahmed Mubârek el-Bağdâdî*”, Dâru İbni Kuteybe, Kuveyt
- MAZAHERİ**, Ali (1972). “*Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*”, Varlık Yay. İstanbul
- MERAY**, Seha L. (1963). “*Bazı Türk Andlaşmalarına Gore Korsanlık ve Deniz Haydutluğunun Yasaklanması*” Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 18(3)

- MORI**, Masao. “*Kuzey Asya'daki Eski Bozkır Devletlerinin Teşkilatı*”, İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi
- MUHİBBİ DİVANI** (2014). Palet Yayınları, Haz: Orhan Yavuz vd.
- MULLER**, H.J. (1958). “*The Loom of History*”, Harper and Row, New York
- NAGY**, Gyula Kaldy (1974). “*Tımar Sisteminin Macaristan'da Tarımsal Üretime Etkisi*”, TTK, Ankara
- NECEF**, Ekber N. (2005). “*Karahanlılar*”, Selenga Yayınevi, İstanbul
- NİZAMÜ'L-MÜLK** (2009). “*Siyasetname*”, İş Bankası Kültür Yayınları
- NİYAZİ**, Mehmet (1996). “*Türk Devlet Felsefesi*”, Ötüken Neşriyat, İstanbul
- OCAK**, Ahmet (2002). “*Selçukluların Dini Siyaseti 1040-1092*”, TATAV-Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul
- OHRİ**, İskender (2006). “*Anadolu'nun Öyküsü*”, Bilgi Yayınevi, 5. Baskı
- ORTAYLI**, İlber (2008). “*Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*”, Cedit Neşriyat, 3. Baskı, Ankara
- ORTAYLI**, İlber (2010). “*Türkiye'nin Yakın Tarihi*”, Timaş Yayınları, İstanbul, 3. Baskı
- ORTAYLI**, İlber (1974). “*Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler*”, Nil Yayınevi, Ankara
- ORTAYLI**, İlber (2002). “*Son Universal İmparatorluk ve II. Abdülhamid*”, Türkler, c7, Yeni Türkiye Yayınları
- ORTAYLI**, İlber (2012). “*Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı*”, Timaş Yayınları, İstanbul, 1. Baskı
- OSMANLI ARŞİV DAİRE BAŞKANLIĞI -DİVAN-I HÜMAYUN SİCİLLERİ DİZİSİ IV** (1996). 12 Numaralı Mühimme Defteri, Özet-Transkripsiyon ve İndeks, Ankara
- ÖGEL**, Bahaeddin (1981). “*Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*”, C. I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- ÖGEL**, Bahaeddin (2001). “*Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*”, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul
- ÖGEL**, Bahaeddin (1998). “*İslamiyet'ten önce Türk Kültür Tarihi*”, TTK, Ankara
- ÖGEL**, Bahaeddin (1982). “*Türklerde Devlet Anlayışı*”, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- ÖGEL**, Bahaeddin (2002). “*Devlet Meclisi ve Kurultay*”, Türkler Ansiklopedisi, C.2, Yeni Türkiye Yayınları

- ÖNDER**, Ali Rıza (1976). “*Geleneksel Halk Hukuku, I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*”, IV. Cilt Gelenek-Görenek ve İnançlar, Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırması Dairesi Yayınları, 21, Seminer Kongre Bildiri Dizisi: 6, Ankara
- ÖRNEK**, Sedat Veyis (2014). “*Türk Halk Bilimi*”, Bilgesu Yayıncılık
- ÖZDEMİR**, Şenay (2004). “*Akdeniz Hâkimiyetinde Osmanlı Devleti ve Korsanlık (1695-1789)*”, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara
- ÖZ**, Mehmet (1997). “*Osmanlı’da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*”, Dergah Yayınları, İstanbul
- ÖZBEK**, Nadir (2004). “*Osmanlı İmparatorluğu’nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet 1876-1909*”, Türklük Araştırmaları Dergisi, Sayı 16
- ÖZBUDUN**, Ergun (2014). “*Türkiye’de Demokratikleşme Süreci*”, İstanbul: Bilgi Üni. Yayınları, 1. Baskı
- ÖZBUDUN**, Ergun (2015). “*Başkanlık sistemi ve Türkiye*”, Liberal Perspektif Analiz, Mayıs, Sayı:1
- ÖZTUNA**, Yılmaz (1994). “*Büyük Osmanlı Tarihi*”, Ötüken Neşriyat Yayınları, II, İstanbul
- PALABIYIK**, Hanefi (2002). “*Valilikten İmparatorluğa Gazneliler*”, Araştırma Yayınevi, Ankara
- PAMUK**, Şevket (1994). “*Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913*”, Türkiye İş Bankası ve Kültür Yayınları
- PARMAKSIZOĞLU**, İsmet (1982). “*Türklerde Devlet Anlayışı-İmparatorluk Devri 1299-1789*”, Başbakanlık Basımevi, Ankara
- RAMSAY**, Sir William Mitchell (1891). “*Impressions of Turkey*”
- RASONYI**, Laszlo (1993). “*Tarihte Türklük*”, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara
- RESMİ GAZETE ARŞİVİ**, 11 Şubat 2017 sayı:29976 / Yasama bölümü: 6771 sayılı kanun Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/02/20170211-1.htm> Erişim Tarihi: 17.11.2017
- REYHAN**, Cenk (2012).”*Lübnan’da Siyasal Kültürün Osmanlı Kökenleri*”, Amme İdaresi Dergisi
- RITTER**, Hellmut (2011). “*Doğu Mitolojisinin Edebiyata Etkisi*”, Ayrıntı Yayınları, 1.Baskı

- ROSENTHAL**, Erwin (1996). “*Ortaçağda İslam Siyaset Düşüncesi*”, İz Yayıncılık, İstanbul
- ROUX**, Jean Paul. “*Türklerin Tarihi, Pasifikten Akdenize 2000 Yıl*”, Kabalcı Yayınevi, 11.Baskı
- RUNCIMAN**, Steven (1961). “*Bzyantine Civilization*”, meridian, New York
- TANERİ**, Aydın (2015). “*Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün*”, Bilge Kültür Sanat Yay. 1.Basım
- TANİLLİ**, Server (2001). “*Devlet ve Demokrasi - Anayasa Hukukuna Giriş*”, Adam Yayıncılık, 2. Baskı
- TATAR**, Taner (1997). “*Türk Yönetim Sistemi*”, Turan Yayınları, İstanbul
- TEZİÇ**, Erdoğan (1991). “*Anayasa Hukuku*”, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım
- THOMPSON**, Edward Arthur (1948). “*A History of Attila and the Huns*”, Oxford
- THOMSEN**, Vilhelm (1993). “*Çözölmüş Orhun Yazıtları*”, Çev. Vedat Köken, TDK Yayınları, Ankara
- TOGAN**, Zeki Velidi (1982). “*Oğuz Destanı: Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili*”, Enderun Kitabevi
- TOGAN**, Zeki Velidi (1981). “*Umumi Türk Tarihine Giriş*”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul
- TOYNBEE**, Arnold J. (1957). “*A Study of History*”, 2 Vols. Londra: Oxford. University Press
- TUNAYA**, Tarık Zafer (1975). “*Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku*”, İstanbul
- TUNÇAY**, Mete (1981). “*Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*”, Yurt Yay.
- TURAL**, Erkan (2012). “*Türk İdare Tarihi*”, Anadolu Üniversitesi Yayınları
- TURAL**, Erkan (2009). “*Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi - II. Meşrutiyet Döneminde Bürokratlar İttihatçılar ve Parlamenterler*”, TODAİE Yayınevi, Ankara
- TURAL**, Erkan (2006). “*II. Meşrutiyet Döneminde Devletin Restorasyonu Bağlamında 1909 Teşkilat Ve Tensikat Kanunu*”, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
- TURAN**, Osman (2014). “*Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*”, Ötüken Neşriyat
- TURAN**, Osman (1993). “*Selçuklular Zamanında Türkiye*”, Boğaziçi yayınları, İstanbul

- TURAN**, Osman. “*Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*”, Ötüken Neşriyat, 2009
- TURAN**, Osman (2000). “*Selçuklular ve İslamiyet*”, Ötüken Neşriyat
- TUTUM**, Cahit (1979). “*Personel Yönetimi*”, TODAİE, Ankara
- TÜRK ANSİKLOPEDİSİ** (1983). M.E.B. Devlet Kitapları, Milli Eğitim Basımevi, Ankara
- TÜRKÇE SÖZLÜK** (1988). 2 Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
- TSAI**, Liu Mau (2006). “*Doğu Türkleri (Çin Kaynaklarına Göre)*”, Çev. Ersel Kâhya-Deniz Banoğlu, Selenge Yay. İstanbul
- SANDER**, Oral (1995). “*Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e*”, İmge Kitabevi yayınları, Ankara
- SENCER**, Muzaffer (1992). “*Türkiye’nin Yönetim Yapısı*”, Alan Yayınevi, İstanbul
- SEYİTDANLIOĞLU**, Mehmet. “*Eski Türklerde Devlet Meclisi ‘Toy’ Üzerine Düşünceler*”, Ankara SBF Dergiler
- SEZGİN**, Fuat (2008). “*İslam’da Bilim ve Teknik*”, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları
- SOMUNCUOĞLU**, Servet (2007). “*Karlı Dağlardaki Sır*”, TRT Yayın 04.01.2008
- SOYSAL**, Mümtaz. “*Devlet Kurmak*”, Milliyet, 21 Mart 1975
- SİĞRİ - ERCİL**, Ünal -Yavuz (2007). “*Türklerde Yönetim Gelenekleri ve Türk Yönetim Tarihi*”, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul
- SPITZ**, David (1969). “*Antidemokratik Düşünce Şekilleri*”, MEB. Çev: Şiar Yalçın, İstanbul
- ST. AUGUSTINIUS**, (2010). “*İtiraflar*”, Kabalcı Yayınevi
- STEWIG**, Reinhard (1970). “*Batı Anadolu Bölgesinde Kültür Değişmesinin Ana Hatları*”, İTÜ
- STİTİ**, Mustafa (2013). “*Tunus’un Fransızlar Tarafından İşgali ve Osmanlı’nın Tutumu*”, Siyah İnci Beyaz Lale, Edt. Şakir Batmaz, Kenz Yayınları, İstanbul
- SÜMER**, Faruk. “*Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları*”, Ana Yayınları, 3. Baskı
- SWEET**, William. “*Religious Belief, Political Culture, and Community*”
<https://www3.nd.edu/~maritain/ama/Faith/faith404.pdf> Erişim tarihi: 17.05.2018
- ŞAHİN**, Hüseyin (2011). “*Türkiye Ekonomisi*”, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 11. Baskı

- ŞAMİ**, Nizamüddin (1987). “*Zafername*”, TTK, Çev: Necati Lugal, İstanbul
- ŞENEL**, Alaeddin (1995). “*İlkel Topluluktan Uygur Topluma: Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi*”, Bilim ve Sanat Yayınları, 5.Baskı
- ŞENEL**, Alaeddin (1996). “*Siyasal Düşünceler Tarihi*”, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara
- ŞEŞEN**, Ramazan. “*İbn Fadlan Seyahatnamesi*”, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 7.Baskı
- ŞEŞEN**, Ramazan (2001). “*İslam Coğrafyalarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*”, TTK, Ankara
- UĞUR**, Ahmet (1980). “*Asaf-name-i Vezir Lütü Paşa*”, Ankara
- UZUNÇARŞILI**, İsmail Hakkı (2015). “*Osmanlı Tarihi*”, TTK. C I, 11.baskı, Ankara
- UZUNÇARŞILI**, İsmail Hakkı (2014). “*Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı*”, TTK, 4. Baskı
- ÜÇÖK**, Bahriye (1968). “*Emeviler Abbasiler*”, AÜHF Yay. Ankara
- ÜÇÖK**, Coşkun (1976). “*Türk Hukuk Tarihi Dersleri*”, AÜHF Yay. Ankara
- WATTER**, Thomas (1904). “*Yuan Chwang's Travel in India*”, C.XIV, London
- VEFİK**, Abdurrahman (1330). “*Tarih-i Mali*”, Birinci Kısım, Birinci Tab'ı Kanaat Matbaası, Dersaadet
- VERGİN**, Nur (2016). “*Siyaset Sosyolojisi Kavramlar Tanımlar Yaklaşımlar*”, Doğan Kitap
- VRYONLS**, Speros (1971). “*The Decline Of Medieval Hellenism in Asla Minor and the Process of Islamlisation from the Eleventh through the Fifteenth Century*”, Berkeley-London
- YENİ AHİT**
- YILMAZ**, Hakan (2014). “*Tarihî Olaylarda Gensel Devinim Ve Süreklilik Üzerine Analitik Bir İnceleme Ve Olay-Olgü Bağlamı*”, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Cilt:1, Sayı:2, Mayıs
- YUVALI**, Abdulkadir (2016). “*Türk Devletlerinde Devlet Geleneği Düşüncesinin Evrenselliği*”, Türk Devlet Yönetimi Geleneği Kongresi Bildirimi, Kırgız-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 199 Kongreler Dizisi:31, Bişkek
- YÜKSEL**, Ayşe Ersal. “*Sultan 2. Abdülhamid'in Sanat Hamiliği*”, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Dergisi, Ekim 2017 sayısı

ÖZGEÇMİŞ

Hakan ÇAYALAN 1988 yılında Aydın'da doğdu. Aydın Merkez Yörük Ali Efe İlköğretim Okulu'ndan 2003 yılında, Aydın Merkez Adnan Menderes Anadolu Lisesi'nden 2007 yılında, Hacettepe Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünden 2012 yılında mezun oldu. İlköğretim ve Lise yıllarında lisanslı Futbol oynadı. 2007-2011 yılları arasında Hacettepe Üniversitesi Amerikan futbol takımı "Reddeers" lisanslı sporcusu olarak Türkiye Şampiyonlukları ve yarı final, final başarıları elde etti. Ayrıca 2011-2012 yıllarında Hacettepe Türkçe Topluluğu Başkanlığı yaptı ve bu dönemde üniversite etkinlik komisyonunda öğrenci toplulukları temsilciliği yaptı. 2013 Haziran ayında Gümrük Muhafaza Memuru olarak atandığı Gümrük ve Ticaret Bakanlığı bünyesinde memuriyetine devam etmektedir. Evli ve bir çocuk babasıdır.

İletişim:

E-posta: hakancayalan@gmail.com

CURRICULUM VITAE

Hakan ÇAYALAN was born in Aydın in 1988. He graduated from Aydın Merkez Yörük Ali Efe Elementary School in 2003, Aydın Merkez Adnan Menderes Anatolian High School in 2007 and Hacettepe University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Sciences and Public Administration in 2012. He played licenced football during elementary and high school years. He played American Football at Hacettepe Reddeers Football Club in 2007-2011 and had success of Turkey semi-finals, finals and Championship afterwards. He was also elected as the chairman of Hacettepe Turkish Student Club in 2011-2012 and he was likewise elected as the representative of student clubs in the university activity committee at that year. He was appointed as Customs Enforcement Officer in June 2013 and continues to work in the Ministry of Customs and Trade. He is married and has one child.

Communication:

E-mail: hakancayalan@gmail.com